НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№1
2015

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. - "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Волощук А. М., доктор юридичних наук, професор

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Кузніченко С. О., доктор юридичних наук, професор

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н. В.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Бахін В. П., доктор юридичних наук
Берназ В. Д., доктор юридичних наук
Цвілюк С. А., доктор історичних наук
Берлач А. І., доктор юридичних наук
Грохольский В.Л., доктор юридичних наук
Цильмак О. М., доктор юридичних наук
Тарасенко В.Є., доктор юридичних наук
Меркулова В. О., доктор юридичних наук
Саакян М. Б., доктор юридичних наук
Ярмакі Х. П., доктор юридичних наук
Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук
Яковенко С. І.,доктор психологічних наук

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 7 від 31.03.2015 р.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань,в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук. Затверджено постановою президії ВАК України від 08.07.2009 № 1-05/3.

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі “Південноукраїнський правничий часопис”, допускається лише з письмового дозволу редакції. При передрукуванні матеріалів посилання на “Південноукраїнський правничий часопис” обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, написані українською мовою, обсягом до 1 авт. арк.

2. Будова статті
УДК (універсальний десятковий класифікатор**)**
Анотація (до 100 слів).
Ключові слова (3-10 слів).
Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими чи практичними завданнями.
Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, **виділення невирішених** раніше частин загальної **проблеми,** котрим присвячується означена стаття.
Формулювання **мети** статті.
Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових **результатів.**
Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.
Література.
Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей
Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін -20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові, адреса, телефони з кодом міста, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа).

Адреса редакції
Україна, 65014, м.Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: south-ukrainian_law_journal@ukr.net

© Одеський державний університет внутрішніх справ, 2015

УДК 329:342

СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Висоцький В. М.

У статті досліджено проблемні аспекти структури конституційно-правового статусу політичних партій. Проаналізовано позиції науковців щодо зазначеного питання. Автор виділяє та розглядає наступні структурні елементи конституційно-правового статусу політичних партій: конституційна правосуб'єктність; принципи діяльності; права і обов'язки; гарантії їх діяльності; конституційно-правова відповідальність.

Ключові слова: *конституційно-правовий статус, правовий статус, політична партія.*

В статье исследованы проблемные аспекты структуры конституционно-правового статуса политических партий. Проанализированы позиции ученых по данному вопросу. Автор выделяет и рассматривает следующие структурные элементы конституционно-правового статуса политических партий: конституционная правосубъектность; принципы деятельности; права и обязанности; гарантии их деятельности; конституционно-правовая ответственность.

Ключевые слова: *конституционно-правовой статус, правовой статус, политическая партия.*

The article investigates the problematic aspects of the structure of the constitutional and legal status of political parties. The scientists analyzed the position on this issue. The author identifies and considers the following structural elements of the constitutional and legal status of political parties: the constitutional legal personality; principles of activities; rights and responsibilities; guarantees of their activities; constitutional and legal responsibility.

Keywords: *constitutional and legal status, legal status, political party.*

Проблема конституційно-правового статусу політичної партії – це, насамперед, проблема політичної партії в її політико-правовому аспекті, розуміння справжньої значимості політичної партії для суспільства. Практичне значення проблеми конституційно-правового статусу полягає в тому, що вона безпосередньо торкається інтересів політичної партії, особливо в період реалізації конституційної реформи. Враховуючи особливу роль політичних партій у нових умовах розвитку українського суспільства, зазначена тема потребує подальшого розвитку. На сьогодні питання конституційно-правового статусу політичної партії повинні скласти важливий науковий напрямок у конституційному праві, а також в інших юридичних дисциплінах. Зокрема, не досліджені належним чином такі аспекти, як сутність, зміст і структура конституційно-правового статусу політичної партії, закономірності його розвитку, види, взаємозв'язок з іншими правовими явищами.

Питання конституційно-правового статусу досліджували такі відомі вчені-юристи, як М.Н. Баглай, Т.К. Байкова, Н.О. Богданова, Б.М. Габрічідзе, І.І. Дахова, В.С. Журавський, С.Є. Заславський, В.В. Копєйчиков, В.В. Кравченко, О.Є. Кутафін, В.Ф. Погорілко, О.В. Скрипнюк, О.В. Совгиря, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, Ю.С. Шемшученко та ін. Проте цю проблему не можна вважати остаточно вирішеною, оскільки до цього часу наукові розробки з цієї проблеми не вичерпують її змісту. Сфера застосування категорії "конституційно-правовий статус", її зміст, структурні елементи в юридичних науках розкриваються неоднозначно, і цей предмет, відповідно, потребує подальшого дослідження. Тому метою цієї статті є проведення комплексного аналізу існуючих наукових підходів щодо дослідження структури конституційно-правового статусу політичної партії та визначення змісту елементів, що її утворюють.

Дослідження конституційно-правового статусу політичних партій передбачає необхідність відмежування зазначеного поняття від суміжних категорій: "правовий статус", "правове положення", "правове становище", "конституційний статус". Не вдаючись до аналізу позицій науковців щодо змісту кожного із зазначених понять, відмітимо, що ми поділяємо думку О.В. Совгирі, яка зазначає, що наповнення понять "правовий статус", "правове положення" та "правове становище" різним змістом є штучним, частково обумовленим різними перекладами слова "статус" (з лат. status – становище, положення, статус), і, що найголовніше, не має практичного застосування у вигляді правового закріплення розмежування таких понять або доцільності, обумовленої практичними потребами [19, 106].

Важливим елементом правового статусу політичних партій є його конституційно-правовий статус. Останній, у свою чергу, є складним і багатогранним за своїм змістом соціально-правовим явищем. Його дослідження передбачає з'ясування структури цього поняття та визначення змісту елементів, що її утворюють.

Серед учених-правознавців немає єдиної позиції щодо розуміння складових елементів конституційно-правового статусу політичних партій. Насамперед дискусії ведуться стосовно структури правового статусу людини та громадянина. Різноманітність поглядів на структуру конституційно-правового статусу особи спричиняє й виникнення різних думок стосовно структури конституційно-правового статусу державних органів. Слушно зазначає С.О. Чикурлій про те, що насамперед необхідно зазначити, що більшість авторів, як теоретиків права, так і конституціоналістів, приділяють увагу у своїх дослідженнях переважно аналізу структури правового статусу індивіда, тоді як структура правового статусу органа державної влади розглядається менше. Однак деякі спільні риси вказаних правових статусів дозволяють стверджувати про цінність досліджень структури правового статусу індивіда для аналізу особливостей структури конституційно-правового статусу органу виконавчої влади України [24, 25], а для нас політичної партії.

Отже, для того, щоб глибше зрозуміти сутність конституційно-правового статусу політичних партій доцільно застосувати розроблену наукою структуру правового статусу особи та державних органів. Ця точка зору будується на тому, що структура правового статусу є загальним явищем, а зміст – індивідуальним. Саме за

© В.М. Висоцький, 2015

змістом правового статусу суб'єкти права відрізняються один від одного, тоді як його структура об'єднує їх усіх. Єдиного універсального визначення структури правового статусу немає, оскільки вчені-правознавці визначають його по-різному. Так, на думку П.М. Рабіновича, правовий статус особи – це комплекс її суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [17, 80]. Деякі автори, зокрема відомий учений М.В. Вітрук, у структуру правового статусу, окрім прав і обов'язків, включає також законні інтереси особи [6, 10-11], В.Н. Німченко – принципи діяльності [16, 38], Д.М. Бахрах – правосуб'єктність [2, 56], Ю.М. Тодика – юридичні гарантії [22, 153]. О.Ф. Скакун вважає, що елементом правового статусу особи обов'язково є ще й відповідальність [18, 412]. Загалом погоджуючись з ними, Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвєєва вважають, що структурними елементами правового статусу є: 1) правові норми та принципи, що встановлюють цей статус; 2) правосуб'єктність; 3) основні права та обов'язки; 4) законні інтереси; 5) громадянство; 6) юридична відповідальність [13, 133]. Н.Л. Гранат зазначає, що "у структуру конституційного статусу особи входять такі компоненти: 1) громадянство; 2) правосуб'єктність, яка включає правоздатність і дієздатність; 3) основні права свободи, законні інтереси і обов'язки; 4) правові принципи; 5) гарантії правового статусу, серед яких особливе значення має юридична відповідальність" [12, 57].

Приблизно таке ж розмаїття точок зору має місце в правовій літературі щодо елементів статусу органів влади, місцевого самоврядування та інших юридичних суб'єктів правовідносин, хоча їх дослідженню присвячено значно менше уваги. Здебільшого статус будь-якого органу подається як його правове становище, яке складається чи то з одних його прав і обов'язків, чи, переважно, прав, обов'язків і гарантій діяльності. Так, юридична енциклопедія дає трактування статусу як правового становища (сукупності передбачених законодавством прав і обов'язків) громадянина або юридичної особи [21, 426]. Отже, автори енциклопедії вважають елементами статусу тільки права і обов'язки. В.О. Лучін зводить поняття статусу до конституційної правосуб'єктності [14, 119], В.А. Рижов – до загальних прав, що визначають правосуб'єктність, та основних прав і обов'язків, невід'ємних від органів і організацій [11, 19]. Слід також зазначити, що деякі вчені відносять до елементів правового статусу також цілі, завдання, функції та відповідальність [3; 8; 20].

Окремі вчені пропонують ширше розглядати категорію "правовий статус". Так, Б.М. Габрічідзе виділяє такі елементи в структурі конституційного статусу органів державної влади: політична і державно-правова характеристика органу держави; місце різноманітних видів органів у загальнодержавній системі, диференціація систем, підсистем і видів органів, їх співвідношення; основи взаємовідносин органів між собою; найважливіші принципи організації та діяльності державних органів; основи компетенції; види правових актів державних органів [7, 10-11].

О.М. Ващук відзначає, що основними елементами конституційно-правового статусу громадських організацій є їхні права і обов'язки, правоздатність, дієздатність, гарантії їх діяльності та юридична відповідальність [5, 322-323]. І.В. Музика визначає, що основними елементами правового статусу політичних партій є: поняття політичної партії, юридичне визначення місця і ролі партій у політичній системі та державному механізмі й правові гарантії їх функціонування; умови та порядок створення, реєстрації, припинення й заборони діяльності політичних партій; фіксування завдань і цілей партій, вимоги щодо ідеології та програмних положень партій; обмеження діяльності недемократичних об'єднань (фашистських, расистських і т.п.), а також псевдопартій, утворених групами тиску; вирішення питань внутрішньої структури та організації партій; здійснення державного контролю за діяльністю партій (адміністративного, судового, ідеологічного та фінансового); регулювання фінансових аспектів діяльності партій, зокрема встановлення і підтримка порядку їх державного фінансування; законодавче закріплення форм участі партій в органах державної влади і управління [15, 7].

На думку Л.А. Татарнікової, основними елементами правового статусу політичних партій, крім поняття партії, є: юридичне визначення її місця й ролі в політичній системі та державному механізмі, правові гарантії функціонування партій; умови та порядок створення, реєстрації, припинення й заборони діяльності політичних партій; вирішення питань внутрішньої структури та організації партій; регулювання фінансових аспектів діяльності партій, зокрема встановлення й підтримка порядку їх державного фінансування виходячи з їх перемоги на виборах тощо [23, 143].

Серед російських науковців поширеною думкою є те, що правовий статус політичних партій включає у свій склад такі елементи, як правосуб'єктність, правові принципи, права, свободи і обов'язки, юридичні гарантії їх реалізації і юридичну відповідальність. Так, С.Є. Заславський вважає, що до структури правового статусу політичної партії входять її правова конструкція, основні права і обов'язки, що визначають її конституційно-правову й цивільно-правову правосуб'єктність, юридична відповідальність, а також правовідносини загального (статусного) типу. До останніх, зокрема, належать питання взаємодії держави та політичних партій, принципи діяльності політичних партій і т.д. [9, 83]. Подібну позицію займає А.О. Казаченко, яка вважає, що елементами правового статусу політичних партій є правове визначення, правові принципи, права, свободи і обов'язки, юридичні гарантії їх реалізації і юридична відповідальність [10, 32].

Т.К. Байкова стверджує, що правовий статус партій включає в себе правосуб'єктність політичних партій, правові принципи статусу політичних партій, права та обов'язки політичних партій, правові гарантії прав політичних партій, юридичну відповідальність політичних партій [1, 14].

Ґрунтовне дослідження категорії статусу в конституційному праві здійснено Н.О. Богдановою, яка виходить з того, що в будь-якому своєму прояві конституційно-правовий статус складається з наступних елементів: місце суб'єкта в суспільстві та державі, його соціально-політична роль і призначення; загальна правоздатність, як підстава для включення того або іншого суб'єкта, що виступає у відповідній правовій якості, у конституційно-правові відносини; права і обов'язки чи компетенція суб'єкта та відповідальність; гарантії стійкості й реальності правового становища суб'єктів [4, 14-18].

Отже, прихильники широкого тлумачення конституційно-правового статусу виходять з того, що воно є більш досконалим, оскільки дозволяє всебічно охарактеризувати суб'єкт конституційно-правових відносин, поставивши

на чільне місце його юридичні властивості та зв'язки. Крім того, вони переконані, що при широкому підході до трактування елементів конституційно-правового статусу суб'єкта вдається надати їм динамізму, прослідкувавши послідовність стадій набуття статусу, володіння ним і його реалізації [4, 13].

Отже, з огляду на зазначене, вбачаємо, що структура конституційно-правового статусу політичних партій співпадає зі структурою статусу будь-якого суб'єкта права. Тому висновки, зроблені наукою про структуру правового статусу особи і органів державної влади, справедливі й при визначенні елементів конституційно-правового статусу політичних партій. До конституційно-правового статусу політичних партій включаються ті характеристики, які визначають становище політичних партій у конституційно-правових відносинах, а саме: конституційна правосуб'єктність; принципи діяльності; права і обов'язки; гарантії діяльності; конституційно-правова відповідальність.

Сутність конституційно-правового статусу політичних партій можна розкрити через характеристику його основних елементів. По-перше, це конституційна правосуб'єктність, під якою розуміють здатність партії мати закріплені конституційно-правовими нормами суб'єктивні права та обов'язки, а також здатність своїми діяннями набувати та реалізовувати права, створювати для себе або інших суб'єктів обов'язки, здатність нести за порушення правових норм відповідальність, які можуть змінюватись під впливом факторів і умов. Тобто зміст цього поняття становлять конституційна правоздатність і конституційна дієздатність. Конституційна правосуб'єктність є основним, базовим елементом конституційно-правового статусу партії. Саме вона зумовлює можливість політичної партії бути учасником конституційних правовідносин і визначає обсяг її прав та обов'язків.

Елементом, який разом із конституційною правосуб'єктністю становить фундамент конституційно-правового статусу політичних партій, є принципи його діяльності. Принципи утворюють каркас, який служить основою для всіх правових актів, що регулюють організацію і діяльність політичних партій загалом. Принципи діяльності політичних партій – це основні правові орієнтири, якими партії повинні керуватися у своїй діяльності. Принципи організації та діяльності політичних партій – це закріплені в Конституції та інших законах основоположні вимоги, які виражають соціальне й державне призначення політичних партій, визначають завдання, права та обов'язки політичних партій у здійсненні покладених на них функцій, а також містять ознаки, що визначають організаційний устрій політичних партій, відмінність їх від інших організацій. Таким чином, ідеї та положення, що визнаються принципами конституційно-правового статусу політичної партії, мають високу правову форму закріплення та визначають характер і спрямованість дій політичних партій.

Ключовим елементом конституційно-правового статусу політичних партій є їх права і обов'язки. Оскільки права в такому разі гарантовані державою, міра можливої поведінки, а обов'язки – це вид і міра встановленої державою обов'язкової поведінки, забезпечена засобами юридичної відповідальності. Саме вони характеризують найбільшу за обсягом частину тих відносин і зв'язків, які виникають між політичною партією і державою, громадянами та органами влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями. У них відображається правова природа, сутність політичних партій, їх призначення в державі та суспільстві, розкривається необхідність їх функціонування, принципи взаємовідносин з громадянами, органами влади, органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства. Права та обов'язки політичних партій – це юридично оформлені їх соціальні можливості, детерміновані політичними, економічними, культурними та соціальними умовами розвитку держави та суспільства.

Конституційно-правове закріплення прав і обов'язків суб'єктів правовідносин не гарантує їх автоматичного виконання та дотримання. Тому повинні мати місце також гарантії забезпечення цих прав і обов'язків. Саме вони сприяють належній і повній реалізації органами влади, місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та іншими інституціями своїх прав та обов'язків, поєднують воєдино правове та фактичне становище суб'єкта в державі та суспільстві. Роль гарантій у забезпеченні прав та обов'язків суб'єктів правовідносин дуже важлива, тому вважаємо, що вони також виступають основним елементом конституційно-правового статусу суб'єктів правовідносин. Права та гарантії дуже взаємопов'язані, і нерідко певне право суб'єкта може водночас виступати гарантією реалізації іншого. Наявність у законах положень про гарантії діяльності дозволяє вважати їх елементом конституційно-правового статусу. Серед гарантій діяльності політичних партій слід відзначити: рівність перед законом; свободу заснування; контроль за фінансовими надходженнями; обмеження щодо заборони та розпуску політичних партій; діяльність опозиційних партій; право на кошти та інше майно для здійснення своїх статутних завдань.

Самостійним елементом правового статусу політичних партій є їх конституційно-правова відповідальність, яка виступає як гарантія й стимулятор реалізації своїх прав і обов'язків. Конституційно-правова відповідальність політичних партій, на відміну від інших видів юридичної відповідальності, має політико-правовий характер, оскільки пов'язана з організацією та функціонуванням політичної влади. Мірою конституційно-правової відповідальності за відхилення від необхідних правил поведінки та невиконання юридичних обов'язків є конституційно-правові санкції, мета яких – здійснення завдань загальної превенції щодо суб'єктів конституційно-правової відповідальності й відновлення порушеного конституційного порядку. У зв'язку з цим, до політичних партій залежно від характеру порушення може бути застосований цілий спектр конституційно-правових санкцій. Найбільш радикальною, масштабною та правовою санкцією є примусове позбавлення партії її індивідуального правового статусу.

Опираючись на висловлені в науці точки зору та виходячи із власного розуміння цього питання, вважаємо, що можна виділити декілька основних моментів. По-перше, незважаючи на різноманітність елементів, які виділяються як складові правового статусу, деякі з них присутні в більшості визначень – це правосуб'єктність, права і обов'язки, гарантії їх реалізації. По-друге, очевидно, що це поняття деякими авторами трактується надто широко, іншими – дуже вузько. По-третє, ми вважаємо, що конституційно-правовий статус політичних партій становить складну, комплексну, універсальну категорію, що визначає нормативно закріплене становище політичних партій у політичній системі суспільства. Структуру конституційно-правового статусу складають наступні

елементи: конституційна правосуб'єктність; принципи діяльності; права і обов'язки; гарантії їх діяльності; конституційно-правова відповідальність.

Література

1. Байкова Т.К. Конституционно-правовой статус политических партий в Российской Федерации : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Т.К. Байкова ; Моск. гос. юрид. акад. – Москва, 2003. – 23 с.

2. Бахрах Д.Н. Административное право : Учеб. для вузов / Д.Н. Бахрах. – М.: Бек, 1996. – 355 с.

3. Бачило И.Л. Функции органов управления. Правовые проблемы оформления и реализации / И.Л. Бачило. – М.: Юрид. лит., 1976. – 200 с.

4. Богданова Н.А. Категория статуса в конституционном праве / Н.А. Богданова // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 1998. – № 3. – С. 3–20.

5. Ващук О.М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України / О.М. Ващук // Держава і право: Зб. наук. праць. – Вип. 22. – К.: ІДП НАН, 2003. – С. 320–326.

6. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР / Н.В. Витрук – М.: Юрид. лит., 1985. – 176 с.

7. Габричидзе Б.Н. Конституционный статус органов Советского государства / Б.Н. Габричидзе. – М. : Юрид. лит., 1982. – 184 с.

8. Дахова І.І. Структура конституційно-правового статусу уряду / І.І. Дахова // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2007. – Вип. 13. – С. 38–46.

9. Заславский С.Е. Политические партии России: Проблемы правовой институционализации / С.Е. Заславский ; Под ред. Ю.А. Веденеева ; Институт права и публичной политики. – М.: Институт права и публичной политики, 2003. – 300 с.

10. Казаченко А.А. Конституционно-правовое регулирование организации и деятельности политических партий в современном демократическом государстве. Сравнительно-правовой аналіз : Дис.. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Казаченко Анна Александровна. – М., 2005. – 192 с.

11. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учеб. для студ. юрид. вузов и фак.: В 4 т. / Г.Н. Андреева [и др.] ; отв. ред. Б.А. Страшун. – М.: Издательство БЕК, 1995. – Т. 1-2. – М.: Бек, 1996 . – 778 с.

12. Конституционное право. Учебник / В.В. Альхименко, В.Н. Бутылин, А.П. Герасимов, Н.Л. Гранат, и др.; отв. ред.: А.Е. Козлов – М.: БЕК, 1996. – 464 с.

13. Крестовська Н.М. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – 2-ге вид. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2008. – 432 с.

14. Лучин В.О. Конституционные нормы и правоотношения: Учеб. пособие / В.О. Лучин – М.: Закон и право "ЮНИТИ", 1997. – 159 с.

15. Музика І.В. Конституційно-правовий статус політичних партій в Україні / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; [Відп. ред. В.Ф. Погорілко]. – К., 1998. – 32с.

16. Німченко В.Н. Правовий статус особи за Конституцією України / В.Н. Німченко // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 3. – С. 35–45.

17. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.

18. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник для вузов / О.Ф. Скакун ; Университет внутренних дел. – Х. : Фирма "Консум", 2000. – 704 с.

19. Совгиря О.В. Структура конституційно-правового статусу Кабінету Міністрів України: теоретико-методологічні аспекти / О.В. Совгиря // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 4 (12). – С. 105–115.

20. Тихомиров Ю.А. Механизм управления в развитом социалистическом обществе / Ю.А. Тихомиров ; Под ред. Б.М. Лазарева (и др.) ; Академия наук СССР. Институт государства и права. – М.: Наука, 1978. – 336 с.

21. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров; общ. ред. М.Ю. Тихомиров. – М.: Юринформцентр, 1997. – 526 с.

22. Тодыка Ю.Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю.Н. Тодыка, О.Ю. Тодыка; Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого, Академия правовых наук Украины. – К.: Видавничий дім "ІнЮре", 2004. – 367 с.

23. Україна. Вибори–98: Досвід. Проблеми. Перспективи : Зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (доп., виступи, рек.) / Центральна виборча комісія ; голов. ред. М. М. Рябець. – К. : [б.в.], 1999. – 232 с.

24. Чикурлій С.О. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Чикурлій Сергій Олександрович; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2008. – 214 с.

Висоцький В.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК342.26

ПРИНЦИПИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

Магновський І. Й.

У статті в правовому контексті розглянуто та розкрито принципи вдосконалення адміністративно-територіального устрою України. Висвітлено їх розуміння та необхідність урахування при проведенні адміністративно-територіальної реформи.

Ключові слова: *адміністративно-територіальний устрій, принципи, система адміністративно-територіального устрою, адміністративно-територіальна одиниця.*

В статье в правовом контексте рассмотрены и раскрыты принципы усовершенствования административно-территориального устройства Украины. Освещены их понимание и необходимость учета при проведении административно-территориальной реформы.

Ключевые слова: *административно-территориальное устройство, принципы, система admини-*

© І.Й. Магновський, 2015

стративно-территориального устройства, административно-территориальная единица.

In an article in the context of the legal principles discussed and disclosed the improvement of administrative and territorial structure of Ukraine. Illuminated their understanding and the need to consider in conducting the administrative-territorial reform.

Keywords: *administrative-territorial structure, the principles, the system of administrative-territorial, administrative-territorial unit.*

Удосконалення адміністративно-територіального устрою України на сьогодні складає стратегію розвитку її державотворення. Адже територія є невід'ємною ознакою будь-якої держави й просторовою базою здійснення державної влади та місцевого самоврядування, на які покладено завдання належного забезпечення прав і свобод громадян на місцях. Унаслідок цього, принципи, з урахуванням яких має реформуватися адміністративно-територіальний устрій України, є однією з найнеобхідніших і своєчасних проблем державного будівництва, що актуалізує вказану тематику.

Вагомий внесок у вивчення проблематики адміністративно-територіального устрою України зробили такі вчені: О.В. Батанов, І.Я. Заяць, В.В. Кравченко, В.П. Новик, П.П. Ткачук, М.П. Орзіх, О.Ф. Фрицький, В.М. Шкабаро, Ю.С. Шемшученкова ряд інших. Загалом їх творчі доробки сприяють розвитку подальших досліджень нововведень адміністративно-територіальної реформи.

Унаслідок цього, підкреслює О.П. Іщенко, принципи адміністративно-територіального устрою України поки не здобули відповідної нормативно-правової об'єктивації в правових нормах, не розкрили свого повного регулятивного потенціалу. Через те адміністративно-територіальну реформу в Україні необхідно розпочинати з глибинного переосмислення, новації існуючих і формування нових дієвих принципів права у сфері адміністративно-територіального устрою України [1, 77].

Тому метою та завданням цієї статті є висвітлення базових принципів удосконалення адміністративно-територіального устрою України, оскільки на сьогодні їх система є недостатньо розробленою і сформованою, не повністю відповідає вимогам нинішньої ситуації. Це істотно ускладнює обґрунтування й ефективний розвиток конституційно-правових основ територіального управління в державі.

Зазначимо, що внутрішня адміністративно-територіальна організація держави ґрунтується на певних керівних засадах, основоположних началах, що виступають принципами, в яких відображається її сутність і зміст. Отже, на думку А.Б. Гетьмана, принципи адміністративно-територіального устрою України – це керівні вихідні положення, засади, які лежать в основі встановлення та функціонування внутрішньої адміністративно-територіальної організації держави, визначають її характер і зміст, а також відображають певні закономірності діяльності й розвитку адміністративно-територіальних одиниць, їх взаємовідносини між собою та іншими інститутами держави і суспільства [2, 49].

Н.Л. Шпортюк підкреслює, що реформування адміністративно-територіального устрою має втілюватися відповідно до дії принципу функціональної доцільності суспільних перетворень. Мірою ж доцільності адміністративно-територіальної реформи в Україні є її мета – надання реальної можливості для людини отримати максимальну кількість послуг від органів влади на кожному рівні управління. Саме людина та задоволення її потреб повинні опинитися в центрі уваги влади [3, 149].

М.Ф. Орзіх уважає, що загальними принципами у сфері реформування адміністративно-територіального устрою можна вважати: децентралізацію управління; єдність, неподільність, непорушність і цілісність державної території; конституційність і законність утворення чи скасування складових частин державного устрою; єдність регіональної політики, орієнтовану на громадянську узгодженість і внутрішню безпеку країни; забезпечення нормотворчої та виконавчо-розпорядної діяльності на регіональному рівні без поділу влади, але з гарантованим державою самоврядуванням і самостійною правосуб'єктністю територіальної громади; територіальне представництво у вищому представницькому органі країни; забезпеченість націй, національностей, корінних народів, етносів та історично складених територіальних колективів з перевагою багатонаціонального населення і монолінгвістичним складом, усталеними загальними традиціями та менталітетом – правом на національну й територіально-культурну автономію [4, 95–96].

У свою чергу, В.П. Новик розширює перелік принципів, додаючи такі: забезпечення прав і свобод людини та громадянина; адаптованість системи устрою до майбутніх змін у різних сферах розвитку суспільства, держави та її регіонів, відповідної етапності в здійсненні заходів; підвищення керованості територією з боку органів публічної влади, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів, населених пунктів; партнерства в межах публічної влади на місцях; створення умов для ефективного надання послуг населенню; прозорість обговорення пропозицій і прийняття рішень з питань удосконалення системи адміністративно-територіального устрою; суспільна злагода щодо пропонованих заходів тощо [5, 105].

С.І. Пирожков і А.П. Павлюк також додають до них: укрупнення масштабу адміністративно-територіальних одиниць з метою повного та раціонального використання ресурсів; зміцнення кадрового потенціалу місцевих органів влади; принцип перспективності; урахування особливостей регіональних систем розселення та прогнозів їхнього розвитку; науково-методичне опрацювання всього комплексу питань адміністративно-територіальної реформи до початку її здійснення [6, 16].

Науковці Т.М. Безверхнюк, С.Є. Саханенко та Е.Х. Топалова визначають регіональні принципи упорядкування адміністративно-територіального устрою: 1) самодостатність регіонів і територіальних громад; 2) розв'язання проблем розвитку регіонів шляхом добровільного об'єднання зусиль органів місцевого самоврядування у сферах діяльності, що становлять спільний інтерес; 3) формування соціально-економічних комплексів різних рангів; 4) однорідність території адміністративно-територіальних одиниць за певними ознаками чи їх поєднанням; 5) соціально-економічна цілісність і пов'язаність адміністративно-територіальних одиниць за критеріями, а саме: наявність адміністративного центру, спроможного обслуговувати територію, інфраструктурна транспортно-комунікаційна забезпеченість території; політико-адміністративний плюралізм [7, 242–243].

Утім, значна робота науковців і практиків знайшла своє відображення й у проектах концепцій, програм тощо стосовно впорядкування адміністративно-територіального устрою України. Так, у Програмі діяльності Кабінету

Міністрів України "Український прорив: для людей, а не політиків" від 16 січня 2008 року визначено такі принципи впорядкування адміністративно-територіального устрою України: економічної доцільності й соціальної необхідності; децентралізації; субсидіарності; відповідності загальноприйнятим європейським принципам, визначеним Європейською хартією місцевого самоврядування [8].

Зазначені принципи, як констатує Н.С. Зелінська, несуть своє смислове навантаження й відповідають вимогам побудови демократичної держави, хоча при реформуванні адміністративно-територіального устрою деякі з них необхідно розглядати з точки зору часової необхідності (наприклад, національні автономії) та практичної здійсненності (добровільне об'єднання громад при формуванні самоврядних одиниць, добровільний поділ компетенції між органами публічної влади тощо). Крім того, усі принципи реформування адміністративно-територіального устрою мають носити конституційний характер, відповідати чинному законодавству України. А це, у свою чергу, має задіяти правову складову механізму впорядкування адміністративно-територіального устрою – перегляду чинних і створення нових правових норм з цього питання. Вагоме значення при виборі принципів упорядкування адміністративно-територіального устрою України та її регіонів набуває соціально-економічний фактор. Недоцільно також зберігати громіздкий управлінський апарат, оскільки зі зростанням ролі місцевого самоврядування змінюються його функції. При реформуванні необхідно враховувати дуалістичну природу регіонального рівня влади: з одного боку, це частина державної виконавчої влади, яка має втілювати загальнодержавну політику, з іншого – безпосередні інтереси регіону, в якому вона здійснює свої функції. Зважаючи на викладене, доцільно при підготовці та проведенні змін в адміністративно-територіальному устрої на регіональному рівні враховувати принцип мінімізації кількості ланок в ієрархії державного управління сферою реформування адміністративно-територіального устрою. Це дозволить чіткіше формувати завдання, визначити відповідальних за збирання та обробку інформації на різних рівнях, а також певною мірою послабити відцентрові сили в регіонах; принципи історизму та наступності. Урахування досвіду впорядкування адміністративно-територіального устрою України – це, передусім, усвідомлення та передбачення основних історичних тенденцій розвитку, прагнення уникнути прорахунків, які були в минулому [9].

А.Б. Гетьман, розкриваючи проблеми адміністративно-територіального реформування України, виділяє принципи: 1) системності адміністративно-територіального устрою, котрий, як зумовлена соціальними, економічними, соціально-етнічними, історичними, географічними, культурними, політичними та іншими чинниками територіальна організація держави з її внутрішнім поділом на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці, має свою систему, що складається з неоднорідних, взаємопов'язаних адміністративно-територіальних одиниць, які перебувають між собою в структурних і функціональних зв'язках; 2) асиметричності його адміністративно-територіальних одиниць; 3) стабільності адміністративно-територіального устрою, який означає, що існуюча система адміністративно-територіального устрою та її складові повинні стабільно розвиватися, вдосконалюватися пристосовуватись до існуючих суспільних трансформацій і змін. Стабільною буде система адміністративно-територіального устрою тоді, коли буде ефективне законодавство та нормальний соціально-економічний розвиток держави; асиметричності побудови системи адміністративно-територіального устрою, оскільки неоднорідні адміністративно-територіальні одиниці, що складають систему, мають різний конституційно-правовий статус. Так, до системи адміністративно-територіального устрою України входять Автономна Республіка Крим на правах автономії, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Ці адміністративно-територіальні одиниці різняться між собою за рівнем соціально-економічного, культурного розвитку, а також мають різні історичні, географічні, демографічні особливості, певні етнічні і культурні традиції тощо. Крім цього, міста Київ і Севастополь мають спеціальний статус, що визначається законами України [10, 35–36].

Доцільним є економічний принцип, який у радянський період, як зауважує Л.М. Стрельцов, був одним з визначальних при формуванні системи адміністративно-територіального устрою. Він полягав у найбільш повному використанні економічних можливостей території, її окремої частини при створенні чи зміні адміністративно-територіальних одиниць з метою забезпечення максимального розвитку продуктивних сил усієї країни. Окрім того, як констатує дослідник, в основу встановлення цієї системи були покладені такі принципи: 1) зміцнення керівництва суспільством з боку загальнонародної держави, що здійснюється за виробничим принципом виділення адміністративних центрів, обласних (промислових) і обласних (сільських) рад депутатів трудящих, промислових міст і великих сільських районів; 2) найбільш повне врахування природно-історичних і економічних умов при встановленні адміністративно-територіальних кордонів з метою максимального розвитку продуктивних сил і забезпечення господарського керівництва; 3) усебічний облік національного складу й побутових особливостей населення, що сприяє подальшому зміцненню дружби народів у державі; 4) зміцнення й максимальне наближення державного апарату до населення, створення умов для широкого розгортання місцевої ініціативи, активності та самодіяльності мас [11, 53].

Свого часу М.А. Шафір запропонував принцип найбільш повного задоволення соціальних потреб і культурно-побутових запитів населення при вирішенні питань адміністративно-територіального устрою [12, 53].

Отже, зазначені принципи є актуальними й сьогодні та будуть корисними при оновленні сучасного адміністративно-територіального устрою України.

У свою чергу, Ю.О. Карпінський указує на такі принципи: рівності адміністративно-територіальних одиниць, що мають мати рівні законодавчі, соціально-економічні можливості свого розвитку та вдосконалення; пропорційності території і населення; компактності адміністративно-територіальних одиниць, без анклавів і віддалених відступів [13, 60].

В.Г. Яцуба, В.А. Яцюк та інші дослідники відзначають такі принципи: 1) розробки оптимального науково зваженого поняттєво-категоріального інструментарію, який би виключав будь-яку двозначність тлумачень; 2) спадкоємності – основні характеристики адміністративно-територіального поділу мають ураховувати історичні, національно-культурні, соціально-економічні особливості території, по можливості, повинні зберігати наявні межі інфраструктур і комунікацій; 3) повсюдності території та місцевого самоврядування – згідно з яким значні території поза межами адміністративно-територіальних

одиниць водночас не належать до жодної з них, а мають обов'язково належати й місцеве самоврядування повинно здійснюватись на всій території України [14, 117].

Водночас чимала кількість принципів спонукає до їх систематизації. Так, колектив російських дослідників під керівництвом О.Г. Гранберга й В.В. Кістанова структурували та узагальнили всі принципи, за якими має проходити реформування адміністративно-територіального устрою, визначивши такі їх групи: економічні; організаційні; соціальні; центристські; національно-культурні [15, 67].

Н.С. Зелінська наголошує, що зазначені групи принципів взаємозалежні й мають враховуватися комплексно. Така класифікація є досить виваженою. Адже кожен названий дослідниками принцип відповідає певній групі, а будь-які уточнення, доповнення можливо розподілити серед зазначених груп. Отже, добір принципів реформування адміністративно-територіального устрою повинен базуватися з урахуванням історичних засад його становлення на різних рівнях; ресурсних затрат; доцільності та перспективності; своєчасності; взаємозв'язку; урахуванням того, що реформування адміністративно-територіального устрою охоплює майже всі сфери діяльності державного управління. А при підготовці реформи наріжним стає принцип науково-методичного опрацювання всього комплексу питань адміністративно-територіального устрою, зокрема й удосконалення механізму державного управління впорядкуванням у цій сфері [9].

Отже, у зв'язку з опрацьованими вище позиціями науковців і дослідників, нами пропонується власне визначення принципів адміністративно-територіального устрою України – це основоположні керівні вихідні положення, які закладені в побудову структури системи територіальної організації держави, визначають зміст і характер її засад, відображають відповідні закономірності становлення, діяльності та розвитку адміністративно-територіальних одиниць з належними органами державної влади та самоврядування.

Таким чином, при виробленні критеріїв удосконалення адміністративно-територіального устрою України необхідно максимально врахувати наведені вище принципи, що є своєрідним правовим, соціально-економічним і політичним фундаментом міцності, що закріплює його цілісність і стійкість та сприяє перспективам як гармонійного розвитку держави загалом, так і її адміністративно-територіальних одиниць зокрема.

Література

1. Іщенко О. Принципи адміністративно-територіального устрою України / О.П. Іщенко // Право України. – 2011. – № 4. – С. 238-244.

2. Гетьман А.Б. Принципи адміністративно-територіального устрою України / А.Б. Гетьман // Університетські наукові записки. – 2008. – № 3 (27). – С. 49–54.

3. Шпортюк Н.Л. "Реформування адміністративно-територіального устрою Польщі як основи місцевого самоврядування: досвід для України" [Текст]: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.04 "Місцеве самоврядування" / Шпортюк Наталія Леонідівна; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. управління. – Дніпропетровськ, 2013. – 218 с.

4. Державне управління: теорія і практика / [за заг. ред. В.Б. Авер'янова]. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.

5. Новик В.П. Правове регулювання адміністративно-територіального устрою та механізми його удосконалення / В. Новик // Право України. – 2008. – № 1. – С. 103–106.

6. Пирожков С.І., Павлюк А.П. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: актуальні питання методології та практики // Економіка України. – 2005. – № 6. – С. 5–16.

7. Безверхнюк Т.М. Європейські стандарти врядування на регіональному рівні: [монографія] / Т.М. Безверхнюк, С.Є. Саханенко, Е.Х. Топалова / [за заг. ред. Т.М. Безверхнюк]. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2008. – 328 с.

8. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України "Український прорив: для людей, а не політиків": постанова Кабінету Міністрів України від 16 січня 2008 року, № 14. – [Електронний ресурс]: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP_0014.html#

9. Зелінська Н.С. Удосконалення механізму упорядкування АТУ: регіональний рівень // Актуальні проблеми державного управління – № 2(36). – 2009. - [Електронний ресурс]: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/index.html

10. Гетьман А.Б. Конституційно-правові засади адміністративно-територіального устрою України [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Гетьман Андрій Борисович; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2013. – 190 с.

11. Стрельцов Л.М. Административно-территориальное устройство Украинской ССР, основанное на производственном принципе: конспект лекции / Л.М. Стрельцов. – Одесский государственный университет. – Одесса,1964. – 22 с.

12. Шафир М.А. Административно-территориальное устройство советского государства (Конституционные основы) / М.А. Шафир. – М.: Наука, 1983. – 176 с.

13. Карпінський Ю.О. Аналіз існуючого стану адміністративно-територіального устрою України / Ю.О. Карпінський // Реформа для людини. Збірник матеріалів про шляхи реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні. – К.: Секретаріат Кабінету Міністрів України, 2005. – С. 57–76.

14. Адміністративно-територіальний устрій України. Шляхи реформування: монографія / В.Г. Яцуба, В.А. Яцюк, О.Я. Матвіїшин та ін. – К., 2007. – 366 с.

15. Государственно-территориальное устройство России (экономические и правовые основы): [научное издание] / [А.А. Адамеску, А.Г. Гранберг, В.В. Кистанов и др.]; под ред. А.Г. Гранберга, В.В. Кистанова. – Москва: ООО Изд.-консалт. предприятие "ДеКА", 2003. – 448 с.

Магновський І.Й.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету ОДУВС
Надійшла до редакції:18.12.2014

УДК- 342.951:35.071.5](477)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ САМОСТІЙНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Павлович-Сенета Я. П.

Статтю присвячено аналізу основних підходів щодо забезпечення фінансової самостійності адміністративно-територіальних одиниць, що є необхідною передумовою для проведення в Україні реформи територіального устрою. Проведено порівняння поглядів сучасних дослідників, чинних нормативно-правових актів та їх проектів, які містять нові засади оптимізації матеріально-фінансової основи адміністративно-територіальних одиниць. Проаналізовано показники окремих європейських країн у сфері забезпечення доходів та видатків місцевих бюджетів, що може бути основою для подальшого вдосконалення доходів місцевих територіальних громад.

Ключові слова: *адміністративно-територіальна одиниця, адміністративно-територіальний устрій, бюджет, влада, власність, місцеве самоврядування, податки, територіальна реформа, територіальний устрій, фінанси.*

Статья посвящена анализу основных подходов к обеспечению финансовой самостоятельности административно-территориальных единиц, что является необходимой предпосылкой для проведения в Украине реформы территориального устройства. Проведено сравнение взглядов современных исследователей, действующих нормативно-правовых актов и их проектов, содержащих новые принципы оптимизации материально-финансовой основы административно-территориальных единиц. Проанализированы показатели отдельных европейских стран в сфере обеспечения доходов и расходов местных бюджетов, что может быть основой для дальнейшего совершенствования доходов местных территориальных общин.

Ключевые слова: *административно-территориальная единица, административно-территориальное устройство, бюджет, власть, собственность, местное самоуправление, налоги, территориальная реформа, территориальное устройство, финансы.*

This article analyzes the main approaches to ensure the financial independence of administrative units, which is a prerequisite for reform in Ukraine territorial system. Financial support for administrative units is the basis of development, an instrument of balancing the interests of the center and regions, influences the population density, the ratio between urban and rural areas and migration, its cultural, political and economic orientation. Conceptual divergence of views on administrative reform in financial management are reduced to a struggle for the formation of a clear and fair equalization system and decentralization of the management of the transfer of functions to the level of government A comparison of views researchers, existing legal acts and their projects that include new principles of optimization of material and financial basis of administrative units. Analyzed the performance of individual European countries in the field of income and expenditures of local budgets, which can be the basis for further improvement of local communities.A key requirement of the Charter is the allocation of local government own sources of income and other resources which must meet the character defined responsibilities, without which there can be purposeful and qualitative solving local problems. Material and financial resources together with the legal framework form the basis of government and ensure the implementation of a wide range of socio-cultural and communal nature, aimed at meeting the needs of the population.

Keywords: *administrative unit, administrative-territorial structure, budget, power, property, local government, taxes, territorial reform territorial structure finance.*

В Україні закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнято низку базових нормативно-правових актів, які створюють правові та фінансові основи діяльності органів місцевого самоврядування в складових частинах системи територіального устрою України – адміністративно-територіальних одиницях.

Проте від часу прийняття Конституції України та нормативно-правових актів з питань місцевого самоврядування, розвиток місцевого самоврядування фактично здійснювався лише на рівні територіальних громад міст обласного значення, оскільки переважна більшість територіальних громад через їх надмірну подрібненість і надзвичайно слабку матеріально-фінансову базу виявилися неспроможними виконувати всі повноваження органів місцевого самоврядування.

Фінансове забезпечення адміністративно-територіальних одиниць є основою їх розвитку, виступає інструментом збалансування інтересів центру і регіонів, впливає на формування густоти населення, співвідношення між міськими та сільськими населеними пунктами, а також міграцію населення, його культурні, політичні та економічні орієнтації.

У 2014 році прийнято нову Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, основні положення якої потребують найшвидшої реалізації.

Серед наукових досліджень удосконалення територіального устрою та системи організації публічної влади в його складових частинах заслуговують на увагу роботи низки вітчизняних учених, зокрема таких, як: О. Батанов, М. Дністрянський, І. Коліушко, В.В. Корженко, В.С. Куйбіда, О.Д. Лазор, О.Я. Лазор, Н.Р. Нижник, С.О. Сивоконь, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, В.А. Яцюк та інші. Разом з тим, невідповідне вимогам сучасності вивчення передумов здійснення територіальної реформи в Україні, зокрема формування фінансової самостійності територіальних громад, зумовлює потребу дослідження основних підходів до організації адміністративно-територіального устрою в Україні.

© Я.П. Павлович-Сенета, 2015

Мета статті: висвітлити основні підходи щодо зміцнення фінансової самостійності адміністративно-територіальних одиниць як передумови для подальшої реалізації в Україні територіальної реформи.

Концептуальні розбіжності поглядів на адміністративну реформу в управлінні фінансами зводяться до боротьби за формування зрозумілої й справедливої системи вирівнювання бюджетів та децентралізацію управління з передачею частини функцій на рівень самоврядування [1, 119].

Фінансово-бюджетні перешкоди є ключовими в процесі демократизації суспільства. Недостатність фінансово-бюджетної автономії місцевого самоврядування, фінансових ресурсів для виконання власних повноважень, що унеможливлює реформування місцевого самоврядування, спричинюють відсутність змін у низових ланках управління. А невизначеність механізмів фінансування місцевого самоврядування, зокрема відсутність визначення джерел доходів, системи їхнього збирання, критеріїв виділення коштів і механізмів їхнього розподілу – до втрати ініціативи та споживацьких позицій [1, 34].

В Україні утворено близько 12 тис. територіальних громад, у більш як 6 тис. громад чисельність жителів становить менше 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах – менше 1 тис. осіб, а в 1129 громадах – менше 500 осіб, у більшості з них не утворено виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Органи місцевого самоврядування таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження [2].

Ключовою вимогою Європейської хартії місцевого самоврядування є наділення місцевих органів влади власними джерелами доходів та інших ресурсів, обсяг яких повинен відповідати характеру визначених обов'язків, без чого не може бути цілеспрямованого і якісного розв'язання місцевих проблем. Матеріальні і фінансові ресурси в сукупності із законодавчою базою формують основу самоврядування й забезпечують реалізацію широкого кола заходів соціально-культурного та комунально-побутового характеру, скерованих на задоволення потреб населення [3].

До гарантій матеріально-фінансової самостійності органів місцевого самоврядування належать:

визначення Конституцією України [4] матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування (стаття 142);

положення Конституції України щодо захисту законом права комунальної власності на рівних умовах із правами власності інших суб'єктів (стаття 13);

закріплення обов'язків держави фінансувати здійснення окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих органам місцевого самоврядування (стаття 143 Конституції України), та компенсувати витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок виконання рішень органів державної виконавчої влади й попередньо не були забезпечені відповідними фінансовими ресурсами (стаття 67 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" [5]);

заборона втручання державних органів у процес складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів, за винятком випадків, передбачених законом (стаття 61 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні");

обов'язок держави фінансово підтримувати місцеве самоврядування, брати участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, здійснювати контроль за законним, доцільним, економним, ефективним витрачанням коштів і належним їх обліком, гарантувати органам місцевого самоврядування доходну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб (стаття 61 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні");

право органів місцевого самоврядування мати позабюджетні кошти, визначати місцеві податки і збори, випускати місцеві позики, лотереї та цінні папери тощо (статті 68-70 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні") [6, 124].

Курс на євроінтеграцію має передбачати у сфері місцевого самоврядування подолання низки проблем у фінансовому забезпеченні територіальних громад, зокрема пов'язаних із таким:

невідповідністю між завданнями органів місцевого самоврядування та ресурсами, необхідними для їх виконання;

невизначеністю критеріїв фінансового вирівнювання й розподілу трансфертів;

необґрунтованими обмеженнями доступу до позикових капіталів;

суттєвим домінуванням трансфертів над власними фінансовими ресурсами;

обмеженою часткою надходжень від місцевого оподаткування [7].

Дослідження питань матеріально-фінансової забезпеченості органів місцевого самоврядування свідчить про необхідність формування економічної самостійності органів місцевого самоврядування та здійснення надзвичайно важливих змін за трьома основними напрямами. До них слід віднести:

розподіл податкових джерел, закріплених за органами влади різних рівнів на постійній і довгостроковій основі;

завершення процесу формування комунальної власності та розподілу земель на комунальні і державні;

реформування житлово-комунального господарства [8, 163].

Особливої уваги потребує розробка пристосованої до ринкових умов політики бюджетного регулювання та визначення принципів перерозподілу бюджетних коштів. Адже в одних регіонах є надлишок фінансових ресурсів, а в інших економічна інфраструктура не дає змоги збалансувати бюджет за рахунок податків [1, 119].

Забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів та їх належної податкової бази є серйозною проблемою для України. Більшість українських державотворців визнають, що частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України щорічно зменшується, у структурі місцевих бюджетів зростає частка видатків на заробітну плату, що сягає в середньому 86 %, відбувається занепад фінансування основних галузей соціально-культурної сфери [9, 8-10].

Сьогодні Україна має вищий порівняно з країнами ЄС показник залежності місцевих бюджетів від трансфертів з Державного бюджету, який щороку зростає. У 2007 р. частка таких трансфертів у доходах місцевих бюджетів становила 43,3 %, у 2012 — майже 54 %, у 2013 – 55-56 %. У більшості країн ЄС ця частка є набагато нижчою (наприклад, у Німеччині — 22 %, а у Швеції — 34), що означає значно вищий рівень фінансової автономії місцевого самоврядування в Європі. Водночас у Російській Федерації частка міжбюджетних трансфертів у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів за 2012 р. становила 61,8 %.

При цьому в Україні в середньому лише 46 % трансфертів, що спрямовувались урядом на рівень місцевих бюджетів упродовж 2005–2012 рр., становлять трансферти на загальні цілі (зокрема, дотація вирівнювання), кошти яких органи місцевого самоврядування можуть розподіляти та витрачати на власний розсуд. У більшості ж країн ЄС така частка є значно вищою, для прикладу, у Німеччині вона дорівнює 95 %, у Швеції — 75 %, Великобританії — 64 %, Польщі — 62 %. У Росії цей показник майже аналогічний українському — 46,6 %. Тобто в Україні переважну частину міжбюджетних трансфертів становлять ті, які мають цільове призначення (субвенції), і їхні кошти органи місцевого самоврядування просто технічно перераховують кінцевим одержувачам і не можуть перерозподіляти на власний самоврядний розсуд [7].

Створення ефективної системи міжбюджетних відносин повинно передбачати не лише вирівнювання доходів місцевих бюджетів за рахунок перерозподілу коштів від економічно спроможних територій до депресивних, а, передусім, давати змогу збільшувати економічний потенціал цих депресивних територій, стимулювати процеси економічного зростання [8, 164].

З.І. Перощук зазначає, що серйозною перешкодою в напрямі поглиблення фіскальної децентралізації, посилення самостійності місцевих бюджетів стала існуюча система адміністративно-територіального поділу, недоліки якої не дозволяють провести повноцінну бюджетну реформу, що б гарантувала фінансову самостійність і відповідальність органів місцевого самоврядування [10, 83-85]. Очевидно, що реформа адміністративно-територіального устрою, а також муніципальна й бюджетна реформи є нерозривними, взаємообумовлюють і взаємодоповнюють одна одну й потребують якнайшвидшого впровадження в життя.

Особливо гостро проблема доходної бази місцевих бюджетів постає в сільських населених пунктах. Бюджетів сіл, селищ практично не існує. Реально є кошториси витрат, які формуються на рівні району, виходячи зі встановлених обласною радою нормативів. Територіальні громади сіл, селищ і районних містечок не мають дієвих механізмів захисту власних інтересів. Складна ситуація й в адміністративно-територіальних одиницях, що об'єднують декілька населених пунктів, оскільки тут при середньому нормативі бюджетної забезпеченості жителі різних поселень мають неоднакові можливості щодо задоволення своїх потреб (наприклад, доступу до навчального чи медичного закладу, спільного для двох-трьох сіл). На території таких адміністративно-територіальних одиниць частина населення змушена або взагалі відмовитись від послуг, або нести додаткові витрати, щоб одержати ті ж послуги, які інша частина одержує за місцем проживання. Щоб подолати цю нерівність, І.В. Прокопа пропонує передбачити можливість урахування в нормативах бюджетної забезпеченості витрат, пов'язаних з одержанням жителями сільських поселень найнеобхідніших послуг не за місцем проживання. Доцільно також надати право жителям тих сіл, де немає окремих закладів соціального призначення, вимагати виділення з місцевих бюджетів належної їм частки коштів на організацію обслуговування за місцем проживання [11, 78].

Порівнюючи бюджетну забезпеченість територіальних громад у країнах ЄС та Україні, варто зазначити такі дані. В Україні на одного жителя за рік витрачається з місцевих бюджетів у середньому 3471,5 грн. (найвищий показник у Києві — 4095,7 грн., найнижчий у Луганській області — 2890,5 грн.), а в країнах так званої "нової" Європи цей показник становить 11901,68 грн., а "старої" Європи ще вищий — 52258,0 грн. Таким чином, у країнах ЄС із муніципального бюджету на одного жителя витрачається коштів у 13 разів більше, ніж із бюджетів українських міст, селищ, сіл. Навіть у країнах "нової" Європи цей показник майже вчетверо вищий за український. Для об'єктивності слід зауважити, що в Російській Федерації цей показник за 2010 р. перевищує український і дорівнює 453,6 євро, або 4808,6 грн. на одного жителя громади, а з урахуванням ресурсів бюджетів суб'єктів федерації — 1151,5 євро, або 12205,9 грн. [7].

При цьому частка видатків українських місцевих бюджетів, що спрямовується на виконання органами місцевого самоврядування власних повноважень (житлово-комунальне господарство, благоустрій, транспортна сфера, утримання бюджетної та дорожньої інфраструктури, місцеві програми соціально-економічного розвитку тощо), залишається більш як утричі меншою, ніж у країнах ЄС. Необхідно звернути увагу на те, що в Російській Федерації цей показник наближається до загальноєвропейського й у 2010 р. становив 40,1 % (зокрема на ЖКГ — 18,3 %, на управління — 8,9 %) [7].

Удосконалення міжбюджетних відносин певною мірою повинно враховувати:

розробку науково обґрунтованих нормативів мінімальної бюджетної забезпеченості з обліком економічних, демографічних, екологічних, природних особливостей території;

створення єдиного підходу чи розробку національних стандартів щодо фінансування соціальних послуг, забезпечивши при цьому делеговані місцевим органам влади повноваження на рівні, необхідному не тільки для виплати заробітної плати;

перегляд джерел надходжень до місцевих бюджетів;

удосконалення, у зв'язку з викладеним, низки положень Бюджетного Кодексу, Законів "Про місцеві державні адміністрації", "Про місцеве самоврядування" тощо [8, 165].

Визначаючи бюджет як політичний документ, а його формування – як циклічний процес, необхідно усвідомлювати, що кожний платник податку має право брати участь у виборі напрямків використання коштів та ознайомитись із самим документом. Проте в Україні нема жодного міста, де бюджет був би загальнодоступним і викладеним у зрозумілій формі.

Формування власної бюджетної політики, на думку І. Федів, буде вирішальним етапом реформування бюджетної системи. Важливо, щоб це реформування відбувалося синхронно, при тісній співпраці депутатських комісій з виконавчими органами [1, 128-129].

Одним зі шляхів вирівнювання відмінностей у фінансовому забезпеченні місцевих бюджетів є проведення адекватної податкової політики з установлення економічно виправданих податкових надходжень. Головним завданням при цьому є кількісна та якісна стабілізація місцевих і загальнодержавних податків та зборів шляхом проведення податкової реформи.

Особливе місце в зміцненні фінансової основи органів місцевого самоврядування однозначно належить місцевим податкам і зборам. Усупереч світовій практиці, де такі податки і збори виступають фінансовою основою

місцевого самоврядування, в Україні вони не виконують своїх функцій і мають ряд особливостей: не враховують реальних доходів громадян, їм не властива прогресія, а основними платниками є фізичні особи. Як правило, у питанні встановлення місцевих податків і зборів діє принцип податкової ініціативи органів місцевого самоврядування в межах, визначених законодавством. Законодавча обмеженість кількості та ставок місцевих податків і зборів робить майже неможливим збільшення цього джерела доходів місцевих бюджетів.

Необхідність вирішення проблем формування доходної бази органів місцевого самоврядування спонукає передбачати створення умов для самостійного вибору ними джерел фінансування (місцеві податки і збори, комунальні платежі, доходи від власної господарської діяльності, позики, цінні папери тощо), які були б законодавчо затверджені, тобто створення умов, за яких основна частина доходів була б власними доходами територіальної одиниці.

На думку В.В. Корженка, перелік податків, які закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування, доцільно складати з тих обсягів надходження, які залежать від результатів діяльності конкретної території, та (враховуючи, що основну частину витрат місцевих бюджетів складають витрати на соціально-культурну сферу та соціальний захист населення) тих, які здатні формувати їхню стабільну дохідну базу. Виходячи з цього, автор пропонує до місцевих бюджетів повністю передати: податок на доходи фізичних осіб; плату за землю; податок на нерухоме майно [8, 164]. Такого ж погляду дотримується І. Федів, який зазначає, що разом з переглядом бюджетного законодавства слід розпочати експериментальний перехід на нову модель міжбюджетних відносин, закріпивши за бюджетами базового рівня частку податку на прибуток підприємств, прибуткового податку з громадян, податок на нерухомість [1, 129].

Головним напрямом удосконалення механізму формування доходів органів місцевого самоврядування, що випливає з фундаментальної концепції фіскального федералізму й принципу субсидіарності, що визнані Європейською спільнотою, є досягнення зваженого балансу бюджетно-податкових повноважень між різними рівнями влади. Тому реформувати законодавство слід так, щоб представницький орган, який приймає рішення про видатки, одночасно ніс відповідальність за фінансування, отримане від споживачів суспільних послуг.

Концепція реформування місцевого самоврядування закріпила низку принципів формування фінансової самостійності адміністративно-територіальних одиниць, серед яких:

визначення фінансовою основою місцевого самоврядування податків та зборів, які пов'язані з територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

закріплення за місцевими бюджетами частини коштів, що надходять від сплати податку на прибуток новостворених юридичних осіб, протягом п'яти років від дати інвестування в юридичну особу;

надання органам місцевого самоврядування права регулювати ставки місцевих податків і зборів;

недопущення надання іншими органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади податкових пільг, які зменшують власні доходи місцевих бюджетів. Пільги з місцевих податків і зборів можуть установлюватися лише тим органом місцевого самоврядування, до бюджету якого зараховуються такі податки і збори;

надання органам місцевого самоврядування доступу до залучення кредитних ресурсів для інвестиційного розвитку шляхом спрощення процедур погодження запозичень і місцевих гарантій та збалансування їх зі способами державного контролю, спрямованого на запобігання банкрутству об'єктів права комунальної власності, тощо [2].

Окремі із цих принципів вже набули практичного змісту. Уряд А. Яценюка 2014 року започаткував перші кроки до фіскальної децентралізації в Україні. Місцевими податками та зборами, відповідно до статті 10 Податкового кодексу України, стали: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; єдиний податок; збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір [12]. У 2015 році органи місцевого самоврядування отримали можливість самостійно формувати свої бюджети та розподіляти їх.

Разом з тим, важливо не лише утверджувати незалежність місцевого самоврядування, а й шукати нові ресурси для дохідної бази місцевих бюджетів, щоб суттєво поповнювали її. У питанні забезпечення матеріально-фінансової основи органів місцевого самоврядування важливого значення набувають комунальна власність, природні ресурси, земля. У цьому напрямі адміністративно-правового регулювання територіального устрою існують значні проблеми [13].

Для забезпечення фінансової самостійності адміністративно-територіальних одиниць, слід визначити матеріальною основою місцевого самоврядування майно, зокрема землю, що перебуває у власності територіальних громад сіл, селищ, міст (комунальній власності), об'єкти спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, району, області, а також належну базу оподаткування. Крім того, варто надати територіальним громадам можливість запровадження ефективних механізмів участі громадськості у виробленні органами місцевого самоврядування важливих управлінських рішень, зокрема з питань визначення стратегії розвитку територіальної громади, затвердження статутів територіальних громад, проектів містобудівної документації (генеральних планів розвитку міст, селищ, сіл тощо).

Таким чином, забезпечення фінансової самостійності адміністративно-територіальних одиниць може бути реалізоване на основі підвищення податкового потенціалу органів місцевого самоврядування, знаходження нових джерел надходжень до фондів місцевих бюджетів, закріплення за громадою меж визначеної цілісної території із включенням до неї земель, лісів, водних об'єктів незалежно від форм власності; залучення територіальних громад до управління місцевими ресурсами. Фінансово-матеріальна незалежність територіальних громад, особливо первинного рівня, є одним із найважливіших напрямів майбутньої адміністративно-територіальної реформи в Україні.

Література

1. Федів І. Львів: досвід адміністративної реформи на рівні місцевого самоврядування: монографія / І. Федів. – К.: Українська Академія державного управління при

Президентові України та ін., 2001. – 402 с.

2. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р / Урядовий кур'єр. – 2014. – № 67.

3. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовт. 1985 р.: ратифіковано Законом України "Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування" від 15 лип. 1997 р. № 452 // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 38. – С. 249.

4. Конституція України: Основний закон від 28 черв. 1996 р. № 254к // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1. – С. 15.

5. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280 // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24. – С. 170.

6. Територіальна організація влади в Україні: [навч. посіб.] / [Лазор О.Д., Лазор О.Я., Чемерис А.О.], [За заг. ред. О.Д. Лазор] – К.: Дакор, 2007. – 576 с.

7. Слобожан О. Місцеве самоврядування та європерспективи / О. Слобожан // Дзеркало тижня. – 22 листопада 2013. – [Електронний ресурс]: http://gazeta.dt.ua/macrolevel/misceve-samovryaduvannyata yevroperspektivi

8. Територіальне управління: проблеми, рішення, перспективи: монографія // [В.В. Корженко, Г.С. Одінцова, Н.М. Мельтюхова, та ін.], [За заг. ред. В.В. Корженка]. – Х.: Магістр, 2004. – 216 с.

9. Резолюція всеукраїнських зборів представників місцевого самоврядування від 26 квіт. 2005 р. // Голос України. – 2005. – 11 травня. – № 84 (3584). – С. 8, 10.

10. Перощук З. Економічно невиправдані надходження місцевих податків і зборів – основна організаційно-правова причина незабезпеченості місцевих бюджетів власними доходами / З. Перощук // Право України. – 2008. – № 6. – С. 83-85.

11. Прокопа І.В. Формування передумов багатофункціонального розвитку села: інвестиційний аспект / І.В. Прокопа // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 2. – С. 71-82.

12. Процків О. Комунальна власність: особливості, проблеми та пріоритети реалізації управлінських рішень / О. Процків // Галицький економічний вісник. — 2010. — № 2(27).— С. 96-102.

13. Коваленко М.А. Шляхи поліпшення фінансового забезпечення діяльності територіальних громад / М.А. Коваленко, Г.М. Швороб, Т.О. Мацієвич. // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. - 2014. - № 1. – [Електронний ресурс]: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ttpdu_2014_1_23.pdf

Павлович-Сенета Я.П.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 23.12.2014

УДК 351(477)

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЯК ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Саакян М. Б.

У статті розглянуто особливі умови діяльності органів внутрішніх справ за надзвичайних обставин. Досліджене поняття правового режиму. Визначено, за яких умов може бути введено надзвичайний стан.

Ключові слова: *правовий режим, надзвичайний стан, органи внутрішніх справ.*

В статье рассмотрены особые условия деятельности органов внутренних дел при чрезвычайных обстоятельствах. Исследовано понятие правового режима. Определено, при каких условиях может быть введено чрезвычайное положение.

Ключевые слова: *правовой режим, чрезвычайное положение, органы внутренних дел.*

In the article the special conditions of work of the police in case of emergency. The concept of the legal regime. Determined circumstances may be the state of emergency.

Keywords: *legal regime of emergency, internal affairs bodies.*

Під надзвичайними обставинами потрібно розуміти підвищену небезпеку для життя людей, збереження матеріальних і культурних цінностей, громадського порядку, які викликані умовами соціально-психологічного, техногенного, природного, екологічного та воєнного характеру, на які органи внутрішніх справ повинні реагувати спеціальними заходами для забезпечення правопорядку.

За цих обставин суттєво ускладнюється оперативна ситуація, яка потребує від органів внутрішніх справ інших прийомів і методів вирішення службових завдань, підвищення якості праці, посилення матеріально-технічного забезпечення. Особливого значення набувають стан дисципліни, організованості, зв'язку, обміну інформацією, взаємодії з органами влади, іншими правоохоронними структурами.

Професіоналізм, організованість, рішучі дії, дотримання законності, уміння діяти за складних, надзвичайних обставин забезпечують ефективність зусиль органів внутрішніх справ щодо охорони громадського порядку.

Надзвичайні обставини викликають особливі умови для діяльності органів внутрішніх справ, під час яких значною мірою змінюється зміст їх роботи, виникає необхідність використання спеціальних організаційних форм, нових тактичних прийомів і методів управління.

За окремих обставин надзвичайного характеру (стихійне лихо, епідемія, масштабна аварія, катастрофа, масові безладдя, які викликають загрозу життю та здоров'ю громадян, спроби захвату державної влади або заміни конституційного устрою України) може впроваджуватись спеціальний правовий режим – надзвичайний стан.

Слово "режим" (франц. regime, лат. regimen – управління) може вживатися в різних значеннях (наприклад, державний лад, спосіб правління; точно встановлений розпорядок чого-небудь; умови діяльності, роботи, існування чого-небудь). Але найбільше значення для нас має тлумачення цього поняття як системи правил,

© М.Б. Саакян, 2015

норм, заходів, необхідних для досягнення тієї чи іншої мети. Відповідно, правовий режим можна визначити як систему норм права, яка регулює людську діяльність, відносини між людьми з приводу певних об'єктів.

Поряд із таким розумінням змісту правового режиму в теорії права існують і інші точки зору щодо тлумачення цього терміна. Наприклад, С.С. Алексєєв правовий режим визначає як порядок регулювання, виражений у комплексі правових засобів, що характеризують поєднання взаємодіючих між собою дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань, які створюють особливе спрямування регулювання.

Деякі вчені під правовим режимом розуміють соціальний режим деякого об'єкта, закріплений правовими нормами й забезпечений сукупністю юридичних засобів. Інші розглядають правовий режим як особливий порядок правового регулювання, який виражається в певному поєднанні юридичних засобів і який створює бажаний соціальний стан і конкретний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єкта права.

Специфіка конкретного правового режиму визначається низкою елементів, які, у свою чергу, можна покласти в основу класифікації режимів. Передусім вони поділяються за об'єктом спрямування дії "режимних" норм, тобто безпосередньо пов'язані з об'єктом відносин, які регулюються.

Будь-який правовий режим володіє комплексом правових (юридико-організаційних) засобів, за допомогою яких і здійснюється безпосереднє правове регулювання суспільних відносин. У зв'язку з цим важливо правильно (оптимально) здійснити вибір правових засобів, правових компонентів відповідно до специфіки суспільних відносин, що регулюються.

Важливим елементом, що характеризує зміст правового режиму, також є й те, який із засобів правового регулювання використовується в даній сфері суспільних відносин: заборона, дозвіл чи позитивне зобов'язання. Виходячи з цього, можна вирізнити правові режими зобов'язуючого, загальнодозвільного або дозвільного профілю. Потрібно зауважити, що такий поділ є умовним, оскільки практично кожен правовий режим містить елементи всіх засобів правового регулювання. Але один із засобів має переважне значення й визначає всю специфіку правового регулювання в цій сфері суспільних відносин. Режим, що створюється державою в певній сфері регулювання і діє на всій території держави, визначається як загальний правовий (на наш погляд, краще було б назвати "загальнодержавний"), що охоплює як загальнодозвільний, так і дозвільний режими. Установлений законодавцем правовий режим, відмінний від загальнодержавного (стосовно того ж самого об'єкта правового регулювання), слід вважати спеціальним правовим режимом.

Слід відмітити, що адміністративно-правові режими складаються з комплексу державно-управлінських та адміністративно-правових заходів, що істотно відрізняються від тих, які застосовуються органами державної влади в нормальних (звичайних) умовах функціонування. З наукової точки зору, адміністративно-правові режими являють собою заснований на нормах адміністративного права особливий порядок функціонування його суб'єктів, спрямований на подолання негативних явищ у відповідній сфері державного управління.

Основна частина вчених відзначають необхідність здійснення управління в особливих умовах, до яких відносять надзвичайні ситуації природного й технологічного характеру, надзвичайний стан, воєнний стан, а також інші обставини, які викликають порушення нормальних умов життя і необхідність формування управління, пристосованого для їх усунення.

Тому, незважаючи на відмінність у розумінні суті адміністративно-правових режимів, погляди більшості вчених сходяться в тому, що їх застосування пов'язано з особливими умовами (ситуаціями) в державній діяльності й суспільному житті, чим підкреслюють їх надзвичайний, екстраординарний характер. Відомий російський учений-адміністративіст Д.М. Бахрах об'єднує їх єдиним поняттям "надзвичайні режими". На його думку, це спеціальні правові режими життєдіяльності населення, здійснення господарської діяльності та функціонування органів влади на території, де виникла надзвичайна ситуація. Екстремальна (надзвичайна) ситуація являє собою сукупність небезпечних для суспільства чинників, що створюють загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільству чи державі, та таких, які вимагають для свого врегулювання іншого нормативного впливу, іншої керуючої підсистеми, аніж ті, що діють у звичайних умовах. Необхідно зауважити, що нинішнє законодавство України повною мірою охоплює всю сферу регулювання цих правовідносин, що позитивно відбивається на формуванні й розвитку конституційного статусу громадян і юридичних осіб.

Усунення загрози внутрішній безпеці держави здійснюється шляхом введення правового режиму надзвичайного стану. До мети цього режиму Закон України "Про правовий режим надзвичайного стану" відносить усунення загрози та якнайшвидшу ліквідацію особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізацію обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав та законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади й органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства.

У правовій літературі висловлюється точка зору про існування поряд з правовими режимами надзвичайного і воєнного стану режиму "особливого стану". Деякі вчені проводять порівняння цього режиму з режимом надзвичайного стану, відзначаючи, що засоби режиму особливого стану за жорсткістю й обсягом правообмежень значно поступаються засобам режиму надзвичайного стану й недостатні для його оголошення. При цьому основою для введення режиму особливого стану є "особливі умови", під якими розуміється "надзвичайна обстановка, що викликається епідемією, епізоотією і стихійними лихами, що виявляється в порушенні нормального ритму життя населення і діяльності державних органів, що погрожує особистим і майновим інтересам громадян, життю і здоров'ю людей, що заподіює значну шкоду народному господарству, матеріальним і культурним цінностям країни, а також створює потенційну загрозу для громадського порядку та громадської безпеки". А сам режим особливого стану характеризується як "викликана природними і соціально-біологічними явищами надзвичайна обстановка, що

тягне за собою встановлення спеціального правового режиму, який характеризується введенням у дію заходів, що посилюють повноваження органів державної влади (створення надзвичайних органів, видання спеціальних правових актів, застосування "посилених заходів" охорони громадського порядку), що мають на меті відновлення та підтримання належного порядку громадського життя, захист населення та його здоров'я, охорону власності, надання допомоги постраждалим і забезпечення переходу до нормального функціонування державних органів та громадських організацій".

Позицію про існування режиму особливого стану підтримують також більшість учених, розглядаючи особливий стан як збірне поняття, що включає різні режими, опосередковуючи екстремальну ситуацію "регіонального лиха", що диктує необхідність застосування особливих щодо жорсткості й обсягу правообмежень, які поступаються заходам, використовуваним під час режиму надзвичайного стану.

Самі норми, що регламентують порядок введення і дію адміністративно-правових режимів, повинні встановлюватися тільки законами України.

Відомий російський вчений-адміністративіст І.С. Розанов так характеризує цю ситуацію: "Правові режими в силу їх ретельного і в низці випадків суворо обов'язкового характеру є певним вторгненням у сферу особистих прав громадян, тобто винятком із загальної схеми і структури чинних правових систем. Однак їх наявність виправдовується необхідністю досягнення вищої мети загальної безпеки. У силу цих обставин правові режими можуть бути встановлені тільки законом держави".

І це невипадково тому, що правові основи введення режимів надзвичайного і воєнного стану закріплені в Конституції України (статті 64, 85 п. 31; 106 пункти 20, 21), а детальна регламентація здійснена в спеціальних законах.

Отже, надзвичайний стан – це передбачений Конституцією України особливий правовий режим діяльності державних органів, органів місцевого та регіонального самоврядування, підприємств, установ і організацій, який тимчасово допускає встановлення в законодавчому порядку обмеження в здійсненні конституційних прав та свобод громадян, а також прав юридичних осіб, покладає на них додаткові обов'язки.

Згідно зі ст. 4 Закону України „Про надзвичайний стан" надзвичайний стан може бути введено за умов:

- стихійного лиха, аварій, катастроф, епідемій, які викликають загрозу для життя та здоров'я населення;
- масових порушень правопорядку, які супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права та свободи;
- блокування або захвату окремих особливо важливих об'єктів або місцевості, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів внутрішніх справ, державної влади та управління, міського та регіонального самоврядування, підприємств та організацій;
- посягання на територіальну цілісність держави.

Органи внутрішніх справ за умов надзвичайного стану, як складова частина державного управління, наділяються додатковими повноваженнями для проведення заходів, необхідних для найшвидшої нормалізації обстановки, відновлення конституційного правопорядку та законності, а також ліквідації загрози безпеки громадян.

Надзвичайний стан на всій території України та в окремих районах вводиться постановами Верховної Ради України або Президента, затверджується Верховною Радою України. Надзвичайний стан може бути введений на Україні на термін не більше 30 діб і не більше 60 діб в окремих районах.

Введення надзвичайного стану відбувається відповідно до рішення Президента України, Голови Верховної Ради України, прем'єр-міністра, Кабінету Міністрів або керівників міських органів влади та доводиться до відома через засоби масової інформації або іншим способом до груп осіб, організацій, установ, які порушують закон, з вимогою припинення протизаконних дій, та роз'ясненням наслідків, які можуть бути викликані такими діями, і попередженням про відповідальність.

Надзвичайний стан може бути введено на всій території держави, в окремих районах або в окремих регіонах, населених пунктах.

Наказом Міністра внутрішніх справ або керівника ГУМВС області в таких випадках оголошується порядок дій органів внутрішніх справ при надзвичайному стані, розробляються функціональні обов'язки, установлюється режим зон, в яких вводяться особливі умови, і правила комендантського часу, що узгоджується з місцевими органами влади та іншими правоохоронними структурами. Утворюються нові організаційні структури, стягуються додаткові сили, організується нова система управління та зв'язку, проводяться спеціальні операції.

Література

1. Бахрах Д.Н. Административное право России. Учебник для вузов. - М.: Издательство НОРМА, 2002.
2. Ківалов С.В. Спеціальні адміністративні режими: сутність та правове регулювання. Наукові праці ОНЮА. – Одеса: Юридична література, 2002.
3. Конституція України. - Відомості ВРУ. – 1996. - № 30. - С. 141.
4. Закон України "Про правовий режим НС" від 16.03.2000. - Відомості ВРУ, 2000. - № 23. - С. 176.
5. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" від 6.04.2000 № 1647-111. - Відомості ВРУ, 2000. - № 28. - С. 224.
6. Спаський А.С. Правовідносини за участю ОВС у надзвичайних ситуаціях: історико-правовий аспект, дис. канд. юрид. наук - 12.00.01. – Х., 2007.

Саакян М.Б.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри ОРД ОДУВС
Надійшла до редакції: 09.12.2014

УДК 352

ГАРАНТІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

Юрченко М.М., Мазуренко А. С.

Статтю присвячено проблемам дефінітивного визначення та класифікації гарантій місцевого самоврядування. На основі комплексних наукових опрацювань визначено поняття гарантій місцевого самоврядування,

© М.М. Юрченко, А.С. Мазуренко, 2015

розглянуто їх систему та з'ясовано проблемні аспекти в профільній сфері.

Ключові слова: гарантії місцевого самоврядування, загальні об'єктні гарантії, політичні гарантії, економічні гарантії, соціальні гарантії, зовнішні об'єктні гарантії, ідеологічні (духовні, культурні) гарантії, нормотворчі та інформаційні гарантії, організаційні та кадрові гарантії, матеріально-технічні та бюджетно-фінансові гарантії, місцеві (локальні) грантії, гарантії прав захисту місцевого самоврядування.

Статья посвящена проблемам дефинитивного определения и классификации гарантий местного самоуправления. На основе комплексных научных разработок определено понятие гарантий местного самоуправления, рассмотрена их система и выяснены проблемные аспекты в профильной сфере.

Ключевые слова: гарантии местного самоуправления, общие объектные гарантии, политические гарантии, экономические гарантии, социальные гарантии, внешние объектные гарантии, идеологические (духовные, культурные) гарантии, нормотворческие и информационные гарантии, организационные и кадровые гарантии, материально-технические и бюджетно-финансовые гарантии, местные (локальные) грантии, гарантии прав защиты местного самоуправления.

This article is devoted to the problems of definition and classification of definitive guarantees local governments. Based on complex scientific study defined concept guarantees local governments, considered their system and clarifications problematic aspects in the profile area.

Keywords: guarantees local governments, the general objective guarantees political guarantees, economic security, social security, foreign object guarantees ideological (religious, cultural) guarantee, warranty information and standard-setting, organizational and personal guarantees, logistical and budget and financial guarantees, local (local) hrantiyi, guarantees protection of rights of local government.

Поява та розвиток інституту місцевого самоврядування детерміновані усвідомленням суспільством того, що зміцнення державної публічної влади в центрі не може бути ефективним і корисним для суспільства загалом, без її одночасної децентралізації, функціонування у вигляді самоврядної публічної влади через існування первинних територіальних громад, об'єднаних певними соціально-колективними місцевими інтересами. Це також пов'язано з тим, що більшість звернень громадян до влади стосовно забезпечення різноманітних умов життєдіяльності зосереджуються на місцевому рівні.

Розвиток місцевого самоврядування в Україні, ефективність здійснення його завдань і функцій, формування дієздатних територіальних громад, підвищення ролі різних форм безпосередньої демократії в житті суспільства залежать від того, наскільки повно забезпечені та захищені права місцевого самоврядування. Одним із основних елементів механізму забезпечення прав місцевого самоврядування є система його гарантій.

Конституція України закріпила принцип, згідно з яким в Україні визнається та гарантується місцеве самоврядування (ст. 7). Тому є об'єктивним, що становлення України як демократичної, соціальної та правової держави неможливе без ефективного здійснення органами місцевого самоврядування управлінської діяльності [1].

Метою статті є визначення на основі комплексних наукових опрацювань поняття гарантій місцевого самоврядування, розгляд їх системи та з'ясування проблемних аспектів у профільній сфері.

Суттєве значення для розробки теоретичних положень щодо гарантій місцевого самоврядування мають праці українських вчених: М. Баймуратова, Ю. Бальція, О. Батанова, М. Воронова, М. Корнієнко, В. Погорілка, М. Савчина, П. Стецюка, О. Фрицького, В. Шаповала та ін.

Тим не менш, за наявності досить великої кількості наукових розробок, нормативно-правових актів, які визначають основні засади, систему місцевого самоврядування, принципи організації й діяльності, правовий статус, повноваження, відповідальність органів і посадових осіб та інші питання, проблеми забезпечення організації та діяльності, зокрема правової форми діяльності, ускладнюються недостатнім рівнем їх опрацювання, а також обмеженістю нормативного закріплення й визначення [12, 121].

Домінантною метою гарантій місцевого самоврядування є безперешкодне й ефективне вирішення питань місцевого значення, причому як органами та посадовими особами місцевого самоврядування, так і, передусім, територіальною громадою безпосередньо. Реалізація закладеної в гарантіях мети передбачає наявність дій, без яких неможливе досягнення позитивного результату [6, 410].

Гарантії місцевого самоврядування визначаються також поведінкою та діяльністю відповідних суб'єктів. Тому при визначенні гарантій місцевого самоврядування слід виходити з того, що вони мають своїм предметом діяльність відповідних уповноважених суб'єктів. Так до суб'єктів, що забезпечують реалізацію повноважень місцевого самоврядування, належать перераховані в Конституції України та Законі "Про місцеве самоврядування в Україні" органи, підприємства, установи, організації, їх посадові особи, а також людина та громадянин. Їхня діяльність і є процесуальною ознакою поняття гарантій місцевого самоврядування [3].

У науковій літературі питання щодо визначення гарантій місцевого самоврядування є дискусійним. Так, Ю.Д. Казанчев та О.М. Писарєв пов'язують гарантії місцевого самоврядування з утворенням та існуванням правових, організаційних і матеріально-фінансових умов для діяльності населення щодо здійснення місцевого самоврядування [11, 414]. Колектив авторів одного із навчальних посібників з муніципального права під гарантіями місцевого самоврядування розуміє умови й засоби, що дозволяють забезпечити реалізацію та ефективний правовий захист прав місцевого самоврядування [4, 500]. Фактично на аналогічних позиціях знаходяться вітчизняні вчені В.В. Кравченко та М.В. Пітцик, на думку яких, гарантії – це економічні, політичні, правові та інші умови й засоби, що забезпечують повну та ефективну реалізацію прав місцевого самоврядування, їх надійний захист [11, 320]. М.І. Корнієнко розглядає гарантії місцевого самоврядування як комплекс заходів, за допомогою яких забезпечується реальне здійснення місцевого самоврядування територіальними громадами та органами місцевого самоврядування, а також захист права на місцеве самоврядування [13, 374]. О.Ф. Фрицький вважає, що гарантії місцевого самоврядування – це конституційно-правові засоби забезпечення організації і діяльності місцевого самоврядування та найважливі-

ша умова повного й ефективного здійснення органами місцевого самоврядування визначених законом їх завдань, функцій і повноважень [6, 428]. Російські вчені А.О. Безуглов і С.О. Солдатов визначають конституційно-правові гарантії як систему конституційно-правових норм, які забезпечують реалізацію основних положень або принципів організації та діяльності місцевого самоврядування [11, 312].

Отже, бачимо, що єдності доктринальних думок стосовно поняття гарантій місцевого самоврядування як у вітчизняній, так і зарубіжній науці, немає. Значною мірою це зумовлено тим, що, по-перше, і в загальній теорії права питання про поняття гарантій не можна вважати вирішеним остаточно, оскільки ця категорія опинилася в динаміці, перебуваючи під впливом різних суспільних чинників. По-друге, дослідження елементів гарантій місцевого самоврядування без урахування специфіки об'єкта досліджуваного феномена, тобто місцевого самоврядування, можуть призвести до неправильного й спотвореного уявлення про нього, тому проблема вивчення гарантій не може бути адекватно зрозумілою поза аналізом різних форм взаємодії місцевого самоврядування із відповідними сферами суспільного життя (економічною, соціальною, політичною, духовною та ін.).

З метою ефективного забезпечення функціонування місцевого самоврядування існує складна система гарантій.

У науці конституційного права немає єдиної думки щодо системи гарантій місцевого самоврядування, їх класифікації. Більшість авторів виділяють загальні гарантії, до яких належать економічні, політичні, соціальні та духовні гарантії і спеціальні (юридичні або правові) гарантії. Так, К.С. Шугрина досліджує загальні та юридичні гарантії. До загальних гарантій при цьому вона відносить організаційно-політичні, економічні, духовні, соціальні, а до юридичних – гарантії організаційної та фінансово-економічної самостійності місцевого самоврядування [14, 260].

Екс-голова Фонду сприяння місцевому самоврядуванню М.О. Пухтинський серед гарантій місцевого самоврядування виділяє загальні, які зумовлені особливостями соціально-політичного ладу, ступенем розвитку економіки, духовної сфери; конституційні, які визначені Конституцією і присвячені безпосередньо принципам організації місцевого самоврядування; організаційно-правові, які забезпечують організаційну та правову автономію територіальних громад і органів місцевого самоврядування; фінансово-економічні, спрямовані на дотримання фінансової й економічної самостійності місцевого самоврядування; міжнародно-правові, які декларовані в міжнародно-правових актах [13, 90].

Така розбіжність у видовій характеристиці гарантій місцевого самоврядування викликана відсутністю чітких критеріїв їх класифікації.

Здається доцільним погодитись з О.В. Батановим, який в якості основних критеріїв класифікації гарантій місцевого самоврядування виділяє:

сферу (об'єкт) суспільних відносин, на яку розповсюджується сила гарантуючого впливу;

форму нормативно-правової фіксації гарантій місцевого самоврядування;

технологію діяльності територіальних громад та інших суб'єктів місцевого самоврядування [8, 147].

Найбільш важливе значення в системі гарантій місцевого самоврядування мають об'єктні гарантії. Критерієм виділення цих гарантій є сфери суспільного життя, у яких визнаються та здійснюються муніципальні права і свободи та функціонує (може функціонувати) місцеве самоврядування. Такими сферами є політична, економічна, соціальна, ідеологічна (духовна, культурна) та зовнішня сфери. Цим сферам суспільних відносин і відповідають гарантії місцевого самоврядування – політичні, економічні, соціальні, ідеологічні (духовні, культурні) та зовнішні гарантії.

Для більш повного з'ясування поняття цієї групи гарантій варто виходити з того, що прояв їх гарантуючого механізму здійснюється за умови відповідного політико-правового клімату в державі та суспільстві, необхідного соціально-побутового й економічного оточення, у визначеній моральній, ідеологічній атмосфері суспільства.

Тому як загальні об'єктні гарантії місцевого самоврядування можна розглядати ті політичні, економічні, соціальні умови, духовні устої та цінності суспільства, організаційні засоби, які є передумовами визнання, установлення місцевого самоврядування та стимулювання його розвитку; забезпечують певну стійкість, послідовність і стабільність в організації та діяльності місцевого самоврядування; утворюють реальні можливості для найбільш повної реалізації його функцій.

Очевидно, що в широкому політико-правовому й соціологічному розумінні до загальних об'єктних гарантій місцевого самоврядування належить і ступінь розвитку громадянського суспільства. Адже місцеве самоврядування – не лише самостійний вид публічної влади, а й один із найважливіших інститутів громадянського суспільства та, водночас, механізм формування такого суспільства [5, 82].

Серед об'єктних гарантій місцевого самоврядування передусім необхідно виділити політичні гарантії. Під політичними гарантіями місцевого самоврядування слід розуміти демократичний характер політичного режиму в країні, який зумовлює не тільки визнання за населенням права на місцеве самоврядування, володіння, користування, розпоряджання цим правом, його всіляку підтримку та захист державою. Тільки в демократичній державі можливе існування місцевого самоврядування, тому що останнє, виступаючи однією з основ конституційного ладу, є основним принципом організації та здійснення публічної влади, поряд з іншими конституційними принципами визначає систему демократичного управління в державі. Це система державної влади, яка заснована на принципах її поділу, розмежування предметів відання органів державної влади та місцевого самоврядування; народовладдя, яке здійснюється на основі політичного та ідеологічного різноманіття безпосередньо народом, а також через органи державної влади й органи місцевого самоврядування; самостійність місцевого самоврядування в межах своїх повноважень; реальне забезпечення основних прав і свобод людини та громадянина тощо.

Значною мірою розвиток місцевого самоврядування залежить від рівня економіки в державі, життя людей, соціальної інфраструктури суспільства тощо. Тому економічними гарантіями місцевого самоврядування виступають економічна система суспільства, в основі якої полягають принципи ринкової економіки; єдність економічного простору; вільне переміщення товарів, послуг і фінансових коштів; підтримка конкуренції, свобода економічної діяльності, підприємства та праці; визнання, плюралізм, рівноправність та рівний захист

усіх форм власності, також комунальної.

До соціальних гарантій місцевого самоврядування належать соціальна стабільність, розвиток соціальної структури суспільства; формування основних соціальних груп, зокрема наявність "середнього класу"; можливість задоволення мінімальних потреб кожного жителя; ефективна система соціального забезпечення; діяльність держави, спрямована на всебічний розвиток особистості.

Ідеологічними (духовними, культурними) гарантіями місцевого самоврядування виступає система існуючих у країні ідеологічних і культурних цінностей; загальний рівень громадської свідомості, зокрема правосвідомості; ідеологічне різноманіття; заборона розпалювання соціальної, расової, міжетнічної та релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини; оцінка тих чи інших явищ життя передусім із позицій моральності, справедливості; можливість міждержавного обміну культурними цінностями; існуючі в суспільстві історичні, етнонаціональні, місцеві традиції та звичаї.

Щодо зовнішніх об'єктних гарантій місцевого самоврядування можна виділити зовнішньополітичні, зовнішньоекономічні, зовнішньосоціальні тощо. Існування цих гарантій зумовлене наявністю системи зовнішньодержавних умов та чинників, які є наслідком визнання, становлення, організації, діяльності та захисту муніципальних прав і свобод.

Отже, серед гарантій місцевого самоврядування можна виділити загальні об'єктні гарантії, тобто ті політичні, економічні, соціальні, культурні та міжнародні умови, підвалини та цінності суспільства, що слугують передумовами розвитку місцевого самоврядування та інституціоналізації муніципальної влади; забезпечують визначену стійкість і стабільність муніципальної влади та створюють реальні можливості для найбільш оптимального вирішення завдань, які постають перед місцевим самоврядуванням [7, 39].

Також гарантії місцевого самоврядування можна класифікувати й за іншими критеріями. Так, залежно від форми своєї нормативної фіксації вони поділяються на конституційно-правові, законодавчі, міжнародно-правові, локальні, а також ті, які містяться в інших соціальних нормах.

Передусім за означеними критеріями до гарантій місцевого самоврядування належать конституційно-правові гарантії. Вони передбачені Конституцією України й безпосередньо реалізують принципи організації та діяльності місцевого самоврядування. Основний Закон містить ряд норм та окремий розділ про місцеве самоврядування. Значна кількість норм закріплена в першому розділі, який визначає основи конституційного ладу. Такий підхід означає, що місцеве самоврядування є одним із інститутів, які складають основи конституційного ладу України. Це надає риси стійкого характеру місцевому самоврядуванню в суспільстві. Як акт вищої юридичної сили та основоположна нормативно-правова гарантія місцевого самоврядування, Конституція України закладає певний стабілізуючий фактор у правовий механізм функціонування місцевого самоврядування.

Виділення законодавчих гарантій місцевого самоврядування зумовлене тим, що норми Конституції України не можуть охопити своїм регулюванням усієї багатоманітності суспільних відносин, що виникають у сфері місцевого самоврядування. Для цього потрібні ще закони з найважливіших питань організації та діяльності суб'єктів місцевого самоврядування. До них слід віднести закон "Про місцеве самоврядування в Україні" – як базовий, закони про форми безпосередньої демократії (вибори, референдум), про місцеві податки та збори. Окремі аспекти функціонування місцевого самоврядування регулюються нормами екологічного, фінансового та інших галузей права, які встановлюють певні стандарти, дотримання яких необхідне на території всієї країни.

Наявність міжнародно-правових гарантій місцевого самоврядування підкреслюється тим, що існують визначені міжнародні стандарти у сфері місцевого самоврядування, що регламентують спільно розроблені державами принципові підходи й міжнародно-легальні принципи становлення, формування й функціонування інституту місцевого самоврядування на території конкретних держав. Міжнародні стандарти місцевого самоврядування зазначені в міжнародних конвенціях спеціального порядку, що встановлюють правила, визнані більшістю держав.

Так, до прикладу, Європейська Хартія про місцеве самоврядування містить міжнародно-правові стандарти для розвитку місцевого самоврядування, які "зобов'язують країни-учасниці застосовувати основні норми, що гарантують політичну, адміністративну та фінансову самостійність місцевого самоврядування" [2].

Гарантії місцевого самоврядування закріплені в ряді інших міжнародно-правових документів, зокрема в Європейській Конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами або органами влади, Європейській Хартії урбанізму, Європейській Декларації місцевих прав, Європейській Хартії про участь молоді в муніципальному і регіональному житті, Конвенції про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні тощо.

Особливість муніципальних (локальних, місцевих) гарантій місцевого самоврядування полягає в тому, що вони передбачаються на рівні локального нормативно-правового закріплення у вигляді локальної нормотворчості (статути територіальних громад, регламенти місцевих рад, положення про органи самоорганізації населення тощо), так і на рівні їх практичної реалізації. Акти місцевого самоврядування, поряд із Конституцією та законами України, відповідними нормативно-правовими документами, указами Президента України та постановами Кабінету Міністрів України, актами органів місцевої державної виконавчої влади, виступають важливим і необхідним елементом механізму гарантування муніципальної влади. Локальні гарантії забезпечуються повсякденною діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування над створенням незалежних політичних, матеріально-технічних, соціальних умов реалізації права громадян на участь у місцевому управлінні [10, 12].

Муніципальні гарантії реалізації прав особистості отримують своє втілення насамперед у повсякденній організаційній діяльності органів місцевого самоврядування, його посадових осіб з утворення належних, матеріально-фінансових, соціальних, культурних, політичних умов реалізації прав і свобод громадян за місцем проживання [9, 335].

Система гарантій по-різному здійснює вплив на місцеве самоврядування. Деякі з них суттєво впливають на визнання місцевого самоврядування (наприклад, основні конституційні гарантії), інші – на створення умов для здійснення муніципальних прав і свобод (наприклад, об'єктні гарантії), дія третіх відчутна лише в конкретній територіальній громаді (наприклад, локальні гарантії), рольове призначення четвертих обмежене

в часі (наприклад, діяльність офіційних спостерігачів на місцевих виборах або референдумах). Але є група гарантій, гарантуючий вплив яких є наскрізним, таким, що переважно не залежить від часових, просторових, суб'єктно-об'єктних та інших характеристик місцевого самоврядування. Умовно цю групу називають процесуальними або технологічними гарантіями [6, 420].

Вирішення того чи іншого питання також органічно потребує наявності певних способів і засобів, які забезпечують їх наступність, а також чіткість та ефективність певних муніципальних дій і функцій, тобто свого гарантування.

Так, важливість інформаційних гарантій місцевого самоврядування полягає в тому, що інформація, інформаційні механізми – це умова найбільш оптимального цілеспрямованого функціонування й розвитку муніципальної демократії. Інформація обслуговує всі ланки та функції системи місцевого самоврядування, дає змогу кожному суб'єктові муніципальних відносин знайти оптимальні засоби й методи вирішення своїх проблем, забезпечує рух місцевого самоврядування до обраної мети – вирішення питань місцевого значення. До прикладу, інформаційними гарантіями місцевого самоврядування виступає система інформування місцевих жителів про роботу місцевого самоврядування, стан муніципального господарства, реалізації принципу гласності в муніципальній діяльності, що є важливою умовою забезпечення активної участі населення у вирішенні питань місцевого значення, контролю за роботою органів місцевого самоврядування. Зовнішньоформальним виявом інформаційних гарантій є можливість проведення громадських слухань, звітів депутатів і сільських, селищних, міських голів про свою роботу, інформаційних конференцій, зборів, заснування ЗМІ, муніципального телебачення та радіо. Інформаційна гарантія місцевого самоврядування реалізується й через обов'язковість оприлюднення нормативно-правових актів щодо місцевого самоврядування в спеціальних виданнях. Також роль інформаційних гарантій відіграють локальні інформаційні мережі органів місцевого самоврядування, аналітичні центри, органи муніципальної статистики, муніципального маркетингу тощо.

Нормотворчі гарантії місцевого самоврядування передбачають як наявність у місцевого самоврядування власної системи нормативно-правових актів, так і реальну можливість видавати зазначені акти. Соціальна цінність локального регулювання має прояв у гармонізації інтересів держави, суспільства, територіальних громад, а також жителів-членів цих громад. Так, статути територіальних громад, рішення, прийняті шляхом місцевого референдуму, є обов'язковими для виконання на відповідній території й мають більш вагому юридичну силу, ніж рішення рад, їх виконавчих органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Важливу роль відіграють і матеріально-технічні та бюджетно-фінансові гарантії місцевого самоврядування. Практика доводить, що досягнення мети самоврядування можливе лише за наявності в територіальної громади можливостей щодо володіння, користування й вільного розпорядження матеріальними, фінансовими й іншими ресурсами, необхідними для здійснення муніципальної діяльності. Матеріально-технічні гарантії передбачають наявність комунальної, зокрема земельної власності, об'єкти якої визначаються, виходячи з їхньої значущості для обслуговування населення відповідної території. Своє соціальне призначення місцеве самоврядування може виправдати, лише ефективно управляючи комунальним майном, формуючи та раціонально використовуючи місцеві фінанси.

Основною гарантією фінансової основи місцевого самоврядування є його право самостійно формувати, затверджувати й поповнювати місцевий бюджет.

Окреме місце в системі технологічних гарантій місцевого самоврядування посідають організаційні та кадрові гарантії. Це місце визначається насамперед наявністю в територіальних громад системи органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Здатність мати органи та посадові особи місцевого самоврядування – це гарантія децентралізації, організації й здійснення влади на місцях, яка забезпечує самостійне вирішення територіальними громадами питань місцевого значення, організаційне відокремлення управління місцевими справами в системі управління суспільством і державою. Органи місцевого самоврядування – це його основні структурно-організаційні форми, які не є структурним підрозділом механізму державного управління та є самостійною формою реалізації народом своєї влади. Також велике практичне значення для гарантування місцевого самоврядування мають кадрові гарантії, зокрема інститут служби в органах місцевого самоврядування.

Гарантії прав захисту місцевого самоврядування посідають особливе місце в системі гарантій місцевого самоврядування взагалі та його технологічних гарантій зокрема. Право місцевих влад на звернення за допомогою засобів юридичного захисту отримало своє закріплення в Конституції України (ст. 145) і законах України, а також міжнародно-правових актах, зокрема в ст. 11 Європейської Хартії про місцеве самоврядування. За змістом гарантії юридичного захисту місцевого самоврядування є сукупністю правових умов та організаційних заходів щодо забезпечення реалізації різних інтересів відповідних територій, захисту гарантованих Конституцією і законодавством України прав жителів-членів територіальних громад та проведенні заходів щодо зміцнення громадського порядку.

Слід зазначити, що не виключене здійснення поділу гарантій місцевого самоврядування й за іншими критеріями, наприклад, за суб'єктною ознакою, тобто залежно від того, хто виступає гарантом місцевого самоврядування. Аналіз Конституції України дає підстави зробити висновок про те, що вона закріпила відносно цілісну систему суб'єктів гарантування місцевого самоврядування. Основними із них є: Український народ, українська держава загалом та в особі її спеціалізованих інститутів (організацій, служб); Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади; Конституційний Суд України; суди загальної юрисдикції; прокуратура та інші контрольно-наглядові органи; територіальні громади та посадові особи органів місцевого самоврядування; політичні партії та громадські організації; підприємства, установи, організації; міжнародні органи. Тобто гарантами місцевого самоврядування є практично всі основні суб'єкти правових відносин у сфері місцевого самоврядування.

Важливою є інституційна диференціація гарантій місцевого самоврядування. Наприклад, можна виділяти гарантії таких інститутів місцевого самоврядування, як місцеві вибори, місцеві референдуми, та інших форм безпосередньої демократії в місцевому управлінні; гарантії прав і свобод людини й громадянина у сфері місцевого самоврядування; гарантії організації та діяль-

ності органів і посадових осіб місцевого самоврядування тощо [6, 424].

Резюмуючи, можна зазначити, що ефективна діяльність місцевого самоврядування, його соціальна цінність залежить від умов і засобів гарантованості місцевого самоврядування. На сьогодні в юридичній літературі питання щодо визначення гарантій місцевого самоврядування загалом, а також прав і свобод його окремих суб'єктів, передусім територіальних громад, є дискусійним і, незважаючи на наявність певних наукових праць, малодослідженим, і значною мірою це зумовлено тим, що, по-перше, і в загальній теорії права, питання про поняття гарантій не можна вважати вирішеним остаточно, оскільки ця категорія перебуває в динаміці, піддана впливу різних суспільних чинників. По-друге, дослідження елементів гарантій місцевого самоврядування без урахування специфіки досліджуваного феномена, тобто місцевого самоврядування як самостійного виду публічної влади, можуть призвести до неправильного уявлення про нього, тому проблема вивчення гарантій не може бути адекватно зрозумілою поза аналізом різних форм їх взаємодії з відповідними сферами суспільного життя.

Попри принципову важливість гарантій існування та функціонування місцевого самоврядування, їх зміст і юридична природа досі не здобули належної уваги з боку державознавців.

Розбіжність у видовій характеристиці гарантій місцевого самоврядування зумовлена відсутністю чітких критеріїв їх класифікації. Крім того, наведені класифікації не відображають повною мірою різноманіття та специфіку гарантій, оскільки класифікація явища на основі одного критерію не може передати всі особливості його змісту.

Узагалі, представлена класифікація гарантій прав місцевого самоврядування не є вичерпною, вона потребує подальшого ґрунтовного дослідження як окремої наукової проблеми, та, можливо, виділення додаткових критеріїв класифікації, що сприятимуть розвитку інституту місцевого самоврядування як комплексного конституційно-правового інституту.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р., ратифікована Законом України від 15.07.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 38. – Ст. 249.

3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. (із зм. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

4. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: Монографія / За ред. В.В. Кравченка, М.О. Баймуратова, О.В. Батанова. – К.: Атіка, 2007. – 627 с.

5. Баймуратов М.А. Публичная самоуправленческая (муниципальная) власть и гражданское общество: проблемы взаимосвязи и взаимозависимости // Право и политика. – 2004. – № 3. – С. 82-87.

6. Батанов О.В. Муніципальне право України: Підручник / Відповідальний редактор М.О. Баймуратов. – Х.: Одіссей, 2009. – 750 с.

7. Батанов О.В. Конституційне право у сучасному світі: основні напрями та форми розвитку // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 7. – С. 39-41.

8. Батанов О.В. Система гарантій місцевого самоврядування в Україні: проблемні питання теорії // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Т. 3. – Одеса, 2004. – С. 147-158.

9. Бондарь Н.С. Гражданин и публичная власть: Конституционное обеспечение прав и свобод в местном самоуправлении. – М., 2004. – 550 с.

10. Делія Ю.В. Правові основи місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики: Автореф. Дис. канд. юрид. наук. – К., 2003. – С. 12.

11. Кравченко В.В., Пітцик М.В. Муніципальне право України. Навч.посіб. – К., 2003. – 456 с.

12. Лазор О.Д. Територіальа організація влади в Україні: навч. посіб. / О.Д. Лазор, А.О. Чемерис. – К.: Дакор, 2007. – 350 с.

13. Основи муніципального права України: Навч. посіб. / За ред. М.І. Корнієнка. – К., 2000. – 450 с.

14. Шугрина Е.С. Муниципальное право. – М., 1999. – 556 с.

Юрченко М.М.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
ОДУВС

Мазуренко А.С.,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
ОДУВС

Надійшла до редакції: 07.12.2015

УДК 343.93/.94

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗАСУДЖЕНОГО ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Афанасенко С. І.

У статті розглянуто поняття та загальна характеристика особи засудженого до позбавлення волі, аналізуються зміст поняття "особа засудженого до позбавлення волі", співвідношення понять "особа" і "особистість", законодавче визначення в КПК України моменту набуття підсудним процесуального статусу засудженого та обсяг процесуальних прав засудженого.

Ключові слова: *особа засудженого до позбавлення волі, особа, засуджений, позбавлення волі, вирок суду, людина, особа злочинця, кримінально-процесуальні правовідносини.*

В статье рассмотрены понятие и общая характеристика личности осужденного к лишению свободы, анализируются содержание понятия "личность осужденного к лишению свободы", соотношение понятий "лицо" и "личность", законодательное определение в УПК Украины момента приобретения подсудимым процессуального статуса осужденного и объем процессуальных прав осужденного.

Ключевые слова: *личность осужденного к лишению свободы, лицо, осужденный, лишение свободы, приговор суда, человек, личность преступника, уголовно-процессуальные правоотношения.*

The article deals with the concept and general characteristics of persons sentenced to imprisonment, it's analyzed the meaning of "person sentenced to imprisonment," the relationship between "person" and "personality", legal definition of defendant status to a convicted and extent of the procedural rights of convicted in the Criminal Procedural Code of Ukraine .

Keywords: *person sentenced to imprisonment, a person, a convicted, imprisonment, the sentence of the court, human being, individual of a criminal, criminal-procedural relationship.*

Щоб охарактеризувати особу засудженого до позбавлення волі, необхідно насамперед визначитися з питанням: який саме зміст укладається в поняття "особа засудженого до позбавлення волі"? "Особа засудженого до позбавлення волі" може бути розглянута як складне поняття, яке являє собою поєднання двох більш простих понять – "особа" та "засуджений до позбавлення волі". Особа у філософському розумінні – це індивід як суб'єкт соціальної діяльності. Індивід – це окремий представник людської спільноти, тобто людина як носій індивідуальних своєрідних рис, людина певної культури, епохи. Отже, зміст поняття "особа" в загальних рисах може бути визначений, як людина, яка являє собою сукупність індивідуальних ознак і властивостей. Здебільшого в правових науках термін "особа" використовується для визначення людини як фізичної особи. Більш детально на аналізі поняття "особа" та його змісті ми зупинимося далі. Друга складова частина розглядуваного поняття характеризує правове становище людини – у ній міститься вказівка про перебування її в особливому становищі – засудженого до позбавлення волі. Засуджений до позбавлення волі – це людина, яка визнана судом винною у вчиненні злочину і якій в обвинувальному вироку призначено покарання у вигляді позбавлення волі (довічне позбавлення волі, або позбавлення волі на певний строк). Поняття "засуджений до позбавлення волі", у свою чергу, є похідним від поняття "засуджений" і відрізняється від нього тим, що містить конкретну вказівку на вид призначеного покарання. Взагалі, ці поняття співвідносяться між собою за законами логіки, як окреме (засуджений до позбавлення волі) та загальне (засуджений).

© С.І. Афанасенко, 2015

Поняття "засуджений" використовується в кримінально-процесуальному і кримінально-виконавчому праві України для визначення суб'єкта відповідних правовідносин. У кримінально-процесуальному праві засудженим визнається особа, стосовно якої постановлено обвинувальний вирок, якщо цей вирок навіть і не набрав чинності. У кримінально-виконавчому праві засуджений – це особа, стосовно якої постановлений судом обвинувальний вирок набрав чинності і якій цим вироком призначено покарання, що передбачено кримінальним законом [4, 100-110; 5, 49-55].

Проте до того, як набути статусу засудженого та бути підданою кримінальному покаранню, тобто стати суб'єктом кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають з приводу виконання (відбування) покарання, особа, яка вчинила злочин, послідовно стає суб'єктом кримінально-правових і кримінально-процесуальних правовідносин.

З моменту вчинення особою злочину держава вступає із цією конкретною особою, яка є суб'єктом злочину, у кримінально-правові відносини. Таким чином, суб'єктами кримінально-правових відносин є: з одного боку – держава, з іншого – особа, яка вчинила злочин. Це означає, що, з одного боку, до особи, яка вчинила злочин, повинні бути вжиті заходи державного впливу, і вона повинна бути покараною, а з іншого – що держава наділяється правом переслідувати злочинця в кримінальному порядку, доводити його вину й застосовувати кримінально-правові санкції. Наявність складу злочину в суспільно небезпечному діянні особи є підставою її кримінальної відповідальності. Зміст кримінальної відповідальності визначається нормами кримінального права, а реалізація кримінальної відповідальності здійснюється у формі кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих правовідносин. Кримінальна відповідальність із моменту свого виникнення обумовлює, окрім обов'язку особи, яка вчинила злочин, зазнати обмежень і понести покарання, також і її обов'язок підкорятися вимогам процедури реалізації органами розслідування та суду такої відповідальності (кримінально-процесуальні правовідносини). Кримінально-процесуальні правовідносини виникають з моменту порушення кримінального провадження й закінчуються вироком, який набув законної сили. Після цього кримінальна відповідальність переходить у заключну стадію своєї реалізації. Вона реалізується у формі кримінально-виконавчих правовідносин, що мають забезпечити виконання вироку [1, 2, 3].

Особливе становище цієї особи обумовлюється рядом факторів. По-перше, саме ця особа та її суспільно небезпечні й протиправні дії в минулому є об'єктом ретельного дослідження в кримінальному процесі, оскільки основні зусилля органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду спрямовані, насамперед,

на встановлення саме цієї особи, наявності в її діянні складу злочину, передбаченого кримінальним законом, та доведеності її вини у вчиненні цього злочину. По-друге, здійснюючи діяльність по встановленню обставин, які входять до предмету доказування і мають суттєве значення для повного, всебічного та об'єктивного розслідування і вирішення кримінальної справи по суті, відповідні судові та правоохоронні органи реалізують свої владні повноваження, делеговані їм державою, які дозволяють застосовувати під час цієї діяльності заходи процесуального примусу й, зокрема, запобіжні заходи, які можуть призвести до обмеження конституційних та інших прав учасників кримінального процесу, і передусім це стосується прав і інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та засудженого.

Унаслідок зазначеної особливості становища в кримінальному процесі особи, яка вчинила злочин, можливість настання для неї небезпеки порушення її прав і інтересів буде найбільш вірогідною, у порівнянні з іншими учасниками кримінального процесу (потерпілими, свідками та іншими учасниками). Тому об'єктивно необхідною умовою, спрямованою на запобігання порушенню прав і свобод людини, необґрунтованому притягненню осіб до кримінальної відповідальності та засудженню невинних, є чітке та однозначне визначення в законі процесуального статусу та обсягу процесуальних прав цієї особи на всіх стадіях кримінального процесу [6, 61-63; 7, 84-85].

Правовий аспект поняття "особа засудженого до позбавлення волі" як об'єкта нашого дослідження може бути визначений наступним чином – це особа, що вчинила злочин, засуджена обвинувальним вироком суду до позбавлення волі, який набрав законної сили, і відбуває покарання в місцях позбавлення волі.

Поняття "особа засудженого до позбавлення волі" є похідним від поняття "особа злочинця", яке, у свою чергу, є похідним від поняття "особа людини", і не може розглядатися окремо від нього. Узагалі, необхідно зазначити, що поняття "особа" може розглядатися тільки в контексті поняття "людина", оскільки тільки людина може бути особою. Тлумачення змісту поняття "особа" залежить від того, яка саме наука та в якому саме аспекті розглядає це поняття. У більшості юридичних наук кримінально-правового блоку, зокрема в кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому праві та криміналістиці поняття "особа" використовується, як правило, як синонім слова "людина" (у російській мові – "лицо"). Мається на увазі людина, яка є носієм певних якостей, ознак і властивостей, вивчення та пізнання яких має важливе значення для розкриття та розслідування злочинів, прийняття законних та обґрунтованих рішень як під час розслідування та розгляду кримінальної справи, так і під час відбування засудженим покарання: про притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності та призначення покарання, застосування запобіжних заходів І прийняття інших процесуальних рішень, обрання ефективних тактичних прийомів розслідування, застосування принципу індивідуалізації покарання в процесі його відбування тощо.

До специфічних ознак, що притаманні особам, які відбувають або відбули покарання в місцях позбавлення волі, можна віднести широке розповсюдження серед цієї категорії осіб психічних аномалій, що не виключають осудності. За даними різних учених, питома вага осіб із психічними порушеннями серед осіб, що вчинили злочини і пройшли судово-психіатричну експертизу, коливається в межах 30-68 %. Загалом, як свідчать емпіричні дослідження, серед злочинців 50-60 % осіб мають такі психічні аномалії. Безперечно, психічні аномалії існують і в людей, які не вчиняли злочини й не перебували в місцях позбавлення волі, але їх питома вага значно менша. Дані наукових досліджень свідчать також про те, що зі збільшенням терміну перебування засуджених у місцях позбавлення волі, кількість осіб, які мають психічні аномалії, суттєво зростає. Для патопсихологічного портрету засуджених до позбавлення волі з психічними аномаліями характерні тривожність, жорстокість, агресивність, навіюваність і ригідність, які можуть суттєво перешкоджати особі керувати своєю поведінкою та контролювати її [8, 111-112; 9, 33-35].

Отже, з огляду на викладене, можна стверджувати, що в найбільш широкому аспекті властивості, ознаки і якості будь-якої особи, зокрема й "особи засудженого до позбавлення волі", досліджуються саме наукою криміналістикою, що обумовлюється її метою і завданнями розкриття та розслідування злочинів, установлення й розшуку злочинців, а також криміналістичної профілактики злочинів. Серед розмаїття ознак і властивостей особи можна виділити окремі, які, як правило, специфічно притаманні особі, яка відбувала покарання в місцях позбавлення волі.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 2014 р. № 952-14. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]: закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 20.05.2014 р. № 52-17. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. – Електрон. дан. (6 файлів). – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

4. Данн А. Жулики, мошенники, аферисты: наставление простофилям и инструкции мошенникам [Текст] / А. Данн. – СПб.: Политехника, 1996. – 185 с.

5. Даньшин И.Н. Криминологическая характеристика личности мошенников [Текст] / И.Н. Даньшин // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: сб. науч. тр. – К., 1985. – С. 143–148.

6. Жариков Р.А. Краткая характеристика основных причин и условий, способствующих росту преступности в современный период [Текст] / Р.А. Жариков // Право: теория и практика. – М., 2003. – № 12. – С. 61–63.

7. Закалюк А.П. Личность, подлежащая индивидуальной профилактике [Текст] / А.П. Закалюк // Сов. государство и право. – 1984. – № 2. – С. 84–87.

8. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения [Текст] / А.П. Закалюк. – М.: Юрид. лит., 1986. – 192 с.

9. Игошев К.Е. Проблема личностного подхода в криминологии [Текст] / К.Е. Игошев // Теоретические проблемы учения о личности преступника: сб. науч. тр. – М., 1979. – С. 33–35.

Афанасенко С.І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 12.12.2014

УДК 343.1

МЕЖІ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ ЗА ПРИКЛАДОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Власова Г. П.

Досліджена практика зарубіжних країн щодо меж провадження по кримінальних проступках. Установлено чинники, які впливають на ці межі. Визначено суб'єктів, які можуть установлювати рамки для розгляду такої категорії справ. Розглянуто ті особливості, які притаманні процедурі розгляду кримінального проступку, а саме в частині дотримання меж провадження. Сформовано висновок по спільних позиціях зарубіжних країн щодо процедури визначення меж провадження по кримінальних проступках.

Ключові слова: *кримінальний процес, зарубіжні країни, кримінальні проступки, межі провадження, порядок визначення та дотримання.*

Исследована практика зарубежных стран относительно границ производства по уголовным проступкам. Установлены факторы, влияющие на установления данных границ. Определены субъекты, которые могут устанавливать рамки для рассмотрения такой категории дел. Рассмотрены те особенности, которые присущи процедуре рассмотрения уголовного проступка, а именно в части соблюдения границ производства. Сформированы выводы по общим позициям зарубежных стран относительно процедуры определения границ производства по уголовным проступкам.

Ключевые слова: *уголовный процесс, зарубежные страны, уголовные проступки, пределы осуществления, порядок определения и соблюдения.*

Investigated the practice of foreign countries concerning boundaries proceedings in criminal misdemeanors. Is established factors that affect the data boundaries. Determined subjects, which may establish a framework for consideration of such categories of cases. Are considered those peculiarities which are inherent in proceedings consideration of criminal misdemeanor namely in the part compliance with boundaries the proceedings. Formed conclusion on common positions of foreign countries about the procedures for determining boundaries proceedings in criminal misdemeanors.

Keywords: *criminal procedure, foreign countries, criminal misdemeanors, the boundaries of the proceedings and for determining and compliance.*

Актуальність теми дослідження обумовлюється тим, що розгляд будь-якої справи завжди відбувається в певних межах. У кримінальному провадженні України ними вже досить тривалий час слугують вимоги в частині того, якій особі висунуте обвинувачення та у вчиненні якого кримінального правопорушення вона обвинувачується. Водночас кримінальне правосуддя зарубіжних країн має дещо інші підходи з цього приводу, а особливо щодо тих справ, де процедура провадження повинна мати певні особливості, наприклад, кримінальні проступки.

Останнім часом різного роду питання щодо меж судового розгляду, а також порядку кримінального провадження по кримінальних проступках вирішувалося такими вітчизняними вченими, як О.В. Баулін, В.П. Бойко, Я.Ю. Конюшенко, М.О. Пасека, Є.В. Повзик, І.І. Скільський, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова. Однак аналіз їхніх праць свідчить про те, що ними не опрацьовувалася практика зарубіжних країн щодо меж спрощеного провадження по кримінальних проступках.

Отже, мета нашої роботи – опрацювати кримінальне процесуальне законодавство зарубіжних держав з метою висвітлення їхньої позиції щодо того, якими повинні бути межі провадження щодо кримінальних проступків.

Розпочинаючи дослідження, спочатку відзначимо, що, на нашу думку, такий аналіз доцільно провести на підставі положень кримінального процесуального законодавства тих країн, які входять до складу Європейського Союзу чи наближені до нього. Причинами цього слугує те, що Україна активно інтегрує саме до цього Союзу держав, про що прямо свідчать визначені на законодавчому рівні засади внутрішньої та зовнішньої політики України, а саме: 1) необхідність модернізувати діяльність органів державної влади, зокрема тих, що забезпечують у країні судочинство та здійснюють правоохоронну діяльність, з урахуванням європейського досвіду (ст. 3 Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики"); 2) необхідність забезпечити інтеграцію в європейський правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі (ч. 2 ст. 11 Законом України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики").

Як визначено в ст. 12 Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" [1], передбачені цим Законом засади мають ураховуватися під час розроблення проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Крім того, про зазначений вектор розвитку України в усіх сферах життєдіяльності, зокрема правовій, відзначено в Указі Президента України від 12 березня 2013 року № 127/2013, згідно з яким уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 березня 2013 р. "Про невідкладні заходи щодо європейської інтеграції України" [2], що, у свою чергу, передбачає: "Під час підготовки нових проектів законів та внесення змін до раніше прийнятих нормативно-правових актів, повинні враховуватися європейські стандарти" (п. 3 ч. 3, ч. 5 цього Рішення).

Після прийняття Кабінетом Міністрів України розпорядження "Про скасування розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року № 905" [3], згідно з яким інтеграція нашої держави до Європейського Союзу призупинялася [4], зазначений розвиток зовнішньої та внутрішньої політики України знову набув правомочності.

Так, опрацьовуючи позицію європейських країн щодо порядку визначення меж провадження по кримінальних проступках, відзначимо, відомості з приводу цього, наприклад, містяться в кримінальному процесі Французької Республіки.

Зокрема, у цій країні для вказаної категорії справ створені "Поліцейські трибунали", які входять до найнижчої ланки судової системи ("Трибунали малої інстанції"). Цей суд ("Поліцейські трибунали") розглядає дрібні правопорушення, якими, у свою чергу, уважаються кримінально-карані діяння або проступки (незначні

© Г.П. Власова, 2015

правопорушення), за які покарання передбачається до 2-х місяців тюремного ув'язнення або штраф [5, 317]. У Франції зазначені види покарання із середньовіччя асоціюється з такою категорією злочинів [6, 224].

Так, якщо відразу проаналізувати наведенні відомості, то можна сформувати висновок, що одними з критеріїв визначення меж провадження по кримінальних проступках слугує, по-перше, вид покарання, яким повинен бути штраф або тюремне ув'язнення. По-друге, розмір цих покарань, оскільки, додамо, хоча й деякі дослідники вказують на інші їх розміри [7, 6; 6, 573-574; 8, 392], вони обов'язково вказують про його строк чи міру.

У подальшому заслуговує на увагу підхід французького законодавця в частині визначення суб'єкта, який уповноважений визначати межі провадження по кримінальним проступкам, оскільки ця процедура ідентична вітчизняній лише на початковій стадії.

Так, питання визначення суду, який буде розглядати кримінальне правопорушення по суті, як і в Україні, віднесено до компетенції органу попереднього розслідування (у Франції це судовий слідчий, прокурор) [9, 357-359]. Водночас, у разі отримання процесуального документу про розгляд дрібного кримінального правопорушення по суті, Поліцейський трибунал має право розглянути цю справу вже в спрощеному чи заочному порядку [7, 14-15], які застосовуються в таких випадках: а) заочне провадження, як правило, по тих правопорушеннях, де міра покарання за проступок лише у вигляді штрафу [6, 574]; б) спрощене провадження, де санкція відповідної статті кримінального закону передбачає максимальну міру покарання до 2-х місяців тюремного ув'язнення.

Сама процедура розгляду дрібних кримінальних правопорушень у вказаних порядках, згідно з узагальненими поглядами Л.М. Бостана, К.Б. Каліновського, А.В. Молдована, К.Ф. Гуценка, М.Г. Стойка, виглядає таким чином:

1) при заочному провадженні – рішення приймається без участі підсудного на підставі його клопотання про розгляд такої справи без нього. Сам розгляд справи відбувається на підставі матеріалів попереднього слідства, а винесене рішення про визнання винуватим та покарання в розмірі певної суми штрафу надсилається підсудному спеціальним повідомленням;

2) при спрощеному провадженні – суддя Поліцейського трибуналу, отримавши матеріали справи, вивчає їх спочатку самостійно. Однак, якщо в ході такого вивчення він з'ясує, що:

– особа винувата, але на законодавчому рівні за такий кримінальний проступок одним із видів відповідальності є конкретна сума штрафу, що, на думку судді, може бути призначено такому обвинуваченому, то він (суддя) спочатку надсилає такому правопорушнику повідомлення-пропозицію про сплату штрафу в добровільному порядку. Якщо особа сплачувала його, то це означало відсутність можливості обрати їй інший вид покарання. Проте, якщо у визначений термін особа не сплачувала штраф, то суддя призначає справу вже до розгляду, після чого й приймає рішення про остаточне покарання;

– особа винувата, але на законодавчому рівні за такий кримінальний проступок передбачається відповідальність як у вигляді тюремного ув'язнення, так і штрафу, проте не у твердо визначеній сумі, то суддя, шляхом винесення "кримінального приказу", може спочатку прийняти рішення про винуватість особи та призначає їй певну суму штрафу як покарання. Водночас надіслання такого рішення ("кримінального приказу") підсудному залежить уже від згоди прокурора з цим видом покаранням та його розміром. Адже лише в разі згоди прокурора воно може бути в подальшому надіслано засудженому. Тоді як у разі незгоди прокурора з таким рішенням і його оскарження, справа направляється на новий судовий розгляд, але вже у звичайному порядку.

З урахуванням цих відомостей, додатково можна відзначити вже про те, що у Франції додатковим чинником визначення меж провадження щодо кримінальних проступків, якими слугує штраф або тюремне ув'язнення, слугує пріоритет призначення обвинуваченому за вчинений кримінальний проступок покарання саме у вигляді штрафу. Однак на такий чинник обов'язково впливають такі обставини, як добровільна сплата його засудженим та позиція прокурора по цьому виду й розміру покарання.

Переходячи до порядку визначення меж провадження щодо кримінальних проступків в інших країнах Європейського союзу, розглянемо також і позицію Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН), оскільки в цій країні теж існує свій досвід із цього приводу.

Так, опрацьовуючи позицією цієї держави, слід відразу вказати, що в кримінальному процесі ФРН діє принцип: "…чим складніше справа, тим більше суддів її розглядають…" [5, 310]. Тобто справи про кримінальні проступки, або як їх називають у Німеччині – "незначні кримінальні злочини", розглядає одноособово дільничний суддя [8].

Що ж до самої процедури визначення меж провадження по незначних кримінальних злочинах, то слід вказати, що у ФРН дотримуються такого порядку:

1) дільничний суддя обмежений у виборі виду та розміру покарання, оскільки найбільш суворим покаранням за кримінальний проступок може бути позбавлення волі на строк, що не перевищує 1 рік позбавлення волі;

2) визначення суду, який буде розглядати справу по суті, а з ним і меж самого судового провадження, є прерогативою прокурора, що передбачено ст.ст. 24, 25, 29 Закону ФРН "Про судоустрій". Однак у такому разі прокурор повинен у клопотанні додатково зазначити міру покарання, яка, на його думку, є доцільною для такого правопорушника;

3) розгляд відбувається за двома процедурами, а саме: спрощений порядок і провадження щодо видання суддівського приказу про покарання. Відмінністю між ними є те, що провадження щодо видання суддівського приказу про покарання відбувається по менш небезпечним злочинам, за які покарання не перевищує 3-х місяців позбавлення волі або штраф, позбавлення права керування транспортним засобом, позбавлення водійських прав не більше 2-х місяців, конфіскація майна. Тоді як спрощений порядок передбачає можливість призначити особі більш суворіше покарання, але в межах, які не перевищують максимальну міру по кримінальних проступках;

4) додатковими чинниками визначення меж провадження щодо кримінальних проступків слугує така обставина, як присутність чи відсутність підсудного. Так, якщо по такій категорії справ підсудний скористався своїм правом не брати особисту участь в судовому розгляді, а здійснить це через адвоката, то покарання за вчинене ним правопорушення може бути лише у вигляді штрафу чи, якщо це пов'язано з порушенням правил дорожнього руху, позбавлення прав водія. Як відзначає К.Б. Каліновський, така практика є доволі розповсюдженою в Німеччині. Адже для обвинуваче-

них у малозначних злочинах дійсно краще підкорятися легшому покаранню, аніж піддаватися тяжбам судового розгляду, пов'язаними з обов'язковою явкою до суду (можливо, навіть, в іншу місцевість) та можливістю отримати суворіше покарання [7].

Тобто, як бачимо, визначення меж провадження по кримінальних проступках у ФРН є майже ідентичним французькому порядку. Єдиним виключенням є те, що в Німеччині дільничний суддя може не погодитися з прокурором щодо запропонованої ним міри покарання особі за вчинений кримінальний проступок, наслідком чого стає розгляд справи за загальними правилами судового провадження [10]. Тоді як у Франції, навпаки, прокурор може не погодитися з позицією суду по кримінальному проступку, а саме в частині виду призначеного покарання та його розміру, наслідком чого, у разі оскарження ним такого рішення, справа розглядається ще раз за загальними правилами.

Переходячи до аналізу кримінального процесуального законодавства інших країн Європейського союзу, розглянемо позицію представників англосаксонської системи права. Зокрема, яскравим прикладом для цього слугує кримінальний процес Англії.

Так, опрацьовуючи позиціє цією країни щодо порядку визначення меж провадження по кримінальних проступках, відразу зупинимося на тих особливостях, яких не мають попередньо розглянуті країни. Адже, як указував ще свого часу П. Арчер, провадження по менш небезпечним злочинам є найбільш обговорюваною тематикою в судовій системі Англії. Проте незважаючи на всі нарікання, цей правовий інститут залишається єдиним, хто забезпечує економію платників податків, доступність для населення, енергійність у правосудді.

Що ж до самої особливості визначення меж провадження по кримінальних проступках у кримінальному процесі зазначеної країни, то це проявляться в тому, що судді-магістрати, розглядаючи незначні кримінальні злочини, також обмеженні в мірі покарання за їх вчинення. Ними є громадські роботи, умовне засудження з установленням контролю за подальшою поведінкою, штраф або тюремне ув'язнення не більше 6 місяців [7], а за сукупністю – до 12 місяців.

Однак для визначення цих меж існує спеціальна стадія. Сутність її полягає в тому, що суддя-магістрат, отримавши матеріали від органів попереднього слідства про обвинувачення певної особи у вчиненні кримінального проступку, визначає характер справи, обставини вчинення кримінального правопорушення, можливу міру покарання, розглядає думку обвинувача і обвинуваченого щодо можливості розгляду справи в спрощеному порядку. За результатами всіх цих дій суддя-магістрат передає справу: 1) або в Суд корони; 2) або приймає до свого розгляду.

Додамо, окреме з'ясування думки обвинуваченого на цій стадії кримінального процесу Англії є важливим з огляду на те, що, по-перше, він може виявити бажання про розгляд його справи за участю присяжних. По-друге, якщо за вчинення вказаного кримінального проступку передбачається максимальна міра покарання, що не перевищує 3-х місяців тюремного ув'язнення, то обвинувачений має право відразу письмово визнати свою винуватість. Результатом цього стає звільнення від обов'язку з'являтися до суду, тобто розгляд відбуватиметься в заочному порядку.

Узагалі слід відмітити, що в Англії заочний порядок провадження по малозначних кримінальних правопорушеннях панує там, де міркування обвинуваченого щодо економії витрат, пов'язаних з явкою до суду, мають більше значення, ніж загроза піддатися покаранню.

Аналізуючи такий етап англійського судового провадження по малозначних злочинах, як постановляння судового рішення, відмітимо, що в ньому також містяться певні особливості, які мають відношення до меж провадження по такій категорії справ. Йдеться про ті випадки, коли суддями-магістратами все ж таки обирається міра покарання у вигляді тюремного ув'язнення. Адже якщо є підстави вважати, що такий обвинувачений заслуговує на це, то це рішення слід обов'язково мотивувати, принаймні усно. Тоді як усі інші рішення цього судді, зокрема ті, в яких особа засуджується, але міра покарання менш сувора, є, як правило, невмотивованими.

Насамкінець, розпочинаючи аналіз порядку визначення меж провадження по кримінальних проступках за прикладом іншого представника англосаксонської системи права, а саме США, то для кращого зрозуміння цього питання, наведемо спочатку існуючу в цій країні класифікацію злочинів. Зокрема, вони поділяються на "фелоні" (felony) та "місдімінор" (misdemeanor). "Місдімінор" містить "менш небезпечні злочини" та "інші малозначні порушення, за які передбачена кримінальна відповідальність". У свою чергу, "менш небезпечні злочини" вважаються правопорушеннями, за які може бути призначено покарання більш м'яке, ніж 1 рік тюремного ув'язнення (п. „а" параграфу 3559 розділу 18 Зводу законів США); тоді як "інші малозначні порушення, за які передбачена кримінальна відповідальність" уважаються правопорушеннями, за які може бути призначено максимальне покарання у вигляді тюремного ув'язнення строком до 5 днів. Однак у кожному штаті така градація справ і покарань є різною [5].

Звернення окремої уваги на таку класифікацію злочинів у Сполучених Штатах обумовило те, що на її підставі відразу вбачається підхід цієї країни до меж провадження по кримінальних проступках. Адже ними, знов-таки, є міра покарання особі за вчинення такого виду злочину.

Переходячи до безпосереднього порядку визначення меж провадження по злочинах категорії "місдімінор", його слід розпочати зі стадії попереднього слухання судом, де вирішуються питання про можливість направлення справи у відповідний суд для подальшого розгляду по суті. Так, якщо з'ясовується, що злочин є малозначним, то суддя відразу приймає справу до свого провадження, але для цього потрібна також згода самого обвинуваченого та визнання ним своєї винуватості.

Як вказує К.Ф. Гуценко, практичне життя Сполучених Штатів пішло таким чином, що обвинуваченні на це погоджуються. Адже при такому розгляді справи суддя обмежений у виді та межах покарання. Тобто обвинуваченому цілком зрозуміло, що покарання для нього буде більш м'яким, аніж те, яке може призначити суд, який розглядає справу за участю присяжних [9].

Підсумовуючи наведені відомості, слід указати, що кримінальний процес найбільш розвинутих країн світу має дещо інші концептуальні підходи по межах провадження щодо кримінальних проступків, тобто тих злочинів, які характеризуються своєю незначною суспільною небезпечністю.

Зокрема, до них насамперед відноситься те, що межі провадження по такій категорії справ обов'язково обмежуються видом і мірою покарання, що може бути

призначена судом за такі види злочинів. Крім того, передбачаються поступки тим обвинуваченим, які, учинивши кримінальний проступок, не лише визнають свою винуватість, а й погоджуються на спрощене чи заочне провадження та, крім цього, відмовляються від реалізації своїх прав під час вивчення судом матеріалів.

Література

1. Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" від 01 липня 2010 року № 2411-VI / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17.

2. Указ Президента України від 12 березня 2013 року № 127/2013 "Про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 березня 2013 "Про невідкладні заходи щодо європейської інтеграції України"" / Офіційний веб-портал Президента України. - [Електронний ресурс]: http://www.president.gov.ua/ru/documents/15520.html.

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 березня 2014 року № 113-р "Про скасування розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року № 905" / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/113-2014-%D1%80.

4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 905-р "Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами - членами, з іншої сторони" / [втратило чинність] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-%D1%80.

5. Молдован В.В. Молдован А.В. Судоустрій. Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН. [текст]: Навч. посіб. / В.В. Молдован, А.В. Молдован – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 364 с.

6. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп.: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 730 с.

7. Калиновский К.Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств: Учебное пособие / К.Б. Калиновский – Петрозаводск: ПетрГУ, 2000. – 55 с.

8. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран / В.Е. Чиркин – М.: Юристъ, 1997. – 568 с.

9. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств / К.Ф. Гуценко, Л.В. Головко, Б.А. Филимонов. – М.: ИКД „Зерцало-М", 2001. – 480 с.

10. Филимонов Б.А. Основы уголовного процесса Германии / Б.А. Филимонов. – М.: МГУ, 1994. – 104 с.

Власова Г.П.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національної академії прокуратури України
Надійшла до редакції: 19.12.2014

УДК 343.3/.7

ПОНЯТТЯ НЕЗАКІНЧЕНОГО ЗЛОЧИНУ ТА ЙОГО ВИДИ, ВІДМІННІСТЬ ВІД ДОБРОВІЛЬНОЇ ВІДМОВИ ВІД ЗЛОЧИНУ

Гритенко О.А.,
Томило В.В.

З'ясування поняття незакінченого злочину, його видів. Визначення відмінності готування від злочину та добровільної відмови від злочину.

Ключові слова: *незакінчений злочин, добровільна відмова, готування до злочину, замах на злочин, стадії вчинення злочину.*

Выяснение понятия неоконченного преступления, его видов. Определение различия подготовки преступления и добровольного отказа от преступления.

Ключевые слова: *неоконченное преступление, добровольный отказ, подготовка к преступлению, покушение на преступление, стадии совершения преступления.*

The elucidation of the concept of an unfinished crime, its species. Determination of differences training crimes and voluntary renunciation of the crime.

Keywords: *uncompleted crime, voluntary withdrawal, preparation of a crime, attempted crime, the stage of the crime.*

Відповідно до ч. 1 ст. 1 КК України одним із завдань кримінального законодавства є запобігання злочинів. Кращим способом охорони прав і свобод людини й громадянина є своєчасне попередження вчинення злочинів; їх запобігання на ранніх стадіях учинення. Для цього законодавець і сформулював у Розділі 3 Кримінального кодексу положення про незакінчений злочин. Учинення злочину з прямим умислом характеризується наявністю у своєму розвитку етапів готування й замаху. У разі своєчасного виявлення та запобігання подальшого розвитку злочинного діяння можливе запобігання настання злочинних наслідків. Однак ці норми (особливо норми про готування до злочину) на сьогодні не повною мірою виконують покладені на них завдання.

У чинному КК України визначається поняття незакінченого злочину, його види, поняття закінченого злочину, а також добровільна відмова при незакінченому злочині. Законодавець знижує рамки відповідальності за підготовчі дії, однак, на наш погляд, необхідна подальша декриміналізація підготовчих дій. Невідповідність між реальним ступенем суспільної небезпечності посягань і комплексом заходів державного примусу, що використовуються для охорони суспільних відносин, призводить до того, що на практиці кримінальні справи за підготовчі діяння відсутні. Відсутність комплексного дослідження кримінально-правового інституту незакінченого злочину після прийняття КК 2001 року створює певні складнощі при практичному вирішенні кримінальних справ. Існує потреба нового, більш повного дослідження проблем незакінченого злочину та кримінальної відповідальності за його вчинення.

Також необхідно відзначити, що судова практика характеризується проблемами, пов'язаними із кваліфікацією незакінчених злочинів, установленням їх ознак у фактично скоєних діяннях, призначенням

© О.А. Гритенко, В.В. Томило 2015

покарання за готування і замах.

Значення незакінченого злочину відіграє важливу роль у практичній діяльності судів і займає особливе місце в системі кримінального права.

Незважаючи на те, що теоретична розробка проблеми незакінченої злочинної діяльності розпочалася ще в XIX столітті, зокрема О.Ф. Кістяківським, А.Н. Круглевським, М.Д. Сергієвським, в юридичній науці досі не сформовано єдине розуміння цієї кримінально-правової категорії, і насамперед з позиції точного й однозначного її трактування та застосування в практиці діяльності правоохоронних органів. Скоріше, навпаки, більшість питань є дискусійними.

Дослідженню найбільш спірних проблем цієї теми присвятили свої роботи такі вчені, як Ю.В. Александров, Є.В. Благов, М.В. Гринь, М.Д. Дякур, В.А. Клименко, А.П. Козлов, П.С. Матишевський, Н.В. Маслак, А.О. Пінаєв, М.П. Редін, О.І. Сітнікова, Л.З. Тадевосян, М.П. Тихий, М.В. Феоктистов, П.Л. Фріс та інші.

Відповідно до викладеного можна зробити висновок як про невдачі законодавчих положень про незакінчений злочин, так і про наявність труднощів у кримінально-правовій оцінці складів готування і замаху на практиці.

Указані обставини виступають причиною необхідності проведення комплексного наукового аналізу незакінченого злочину та розробки шляхів вирішення наявних на цей момент проблем, виходячи з історичного досвіду кримінального права.

Діяльність особи з реалізації злочинного наміру може призвести до одного з наступних, що мають різне юридичне значення, наслідків: 1) до закінченого злочину; 2) до готування до виконання тяжкого або особливо тяжкого злочину; 3) до замаху на злочин будь-якої тяжкості; нарешті, 4) до припинення до її завершення актом добровільної відмови особи від злочину. Коли в кримінальному законодавстві йдеться про відповідальність за незакінчений злочин, то маються на увазі другий і третій випадки. А саме, коли діяльність особи з реалізації злочинного наміру була остаточно припинена через незалежні від цієї особи обставини. На стадії створення умов для виконання тяжкого або особливо тяжкого злочину до початку виконання злочину – готування до злочину, або на стадії виконання злочину будь-якої тяжкості до моменту "наповнення" всіма ознаками складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК України (тобто при умові не доведення злочину до кінця) – замах на злочин.

У спеціальній літературі щодо незакінченого злочину поширене поняття "попередня злочинна діяльність". Стосовно замаху на злочин, на наш погляд, це невірно, тому що саме поняття "попередня діяльність" означає щось, що передує чому-небудь [1, 499]. Необґрунтоване віднесення деякими вченими до стадій здійснення злочинного наміру закінченого злочину привело їх, на нашу думку, до безпідставного міркування про те, що "попередня злочинна діяльність саме випереджає закінчення злочину і здійснюється для цього. Особа, яка навмисно вчиняє злочин, ніколи не ставить своєю метою обмежитися готуванням до злочину або замахом на нього, а прагне здійснити закінчений злочин. Але для цього їй у ряді випадків якраз і треба здійснити, що передує цьому етапу, готування і замах (або одне з них)" [2, 256].

Ми не згодні також з доводами В.Д. Іванова щодо готування до злочину, який вважає, що "готування і замах не передують злочинній діяльності, а так само, як і закінчений злочин, є суспільно небезпечною злочинною діяльністю. Тому готування і замах, будучи злочином, також як і закінчений злочин, не є попередньою діяльністю" [3, 140].

Раніше діюче кримінальне законодавство не давало визначення поняття незакінченого злочину, але зі ст. 15 КК УРСР 1960 року можна зробити висновок, що під незакінченим злочином законодавець розумів готування до злочину і замах на злочин. У новому КК України прямо сказано, що незакінченим злочином визнаються готування до злочину і замах на злочин (ч. 2 ст. 13 КК). Однак деякі автори, як видається, безпідставно відносять до видів незакінчених злочинів добровільну відмову від злочину [4, 117; 5, 73; 6, 307-308]. Так, А.П. Козлов аргументує це тим, що "незакінчена злочинна діяльність виражається не тільки в поведінці, яка припиняється, але й у добровільній відмові" [6, 308]. Цей довід, ми вважаємо, не може бути прийнятий, оскільки він сам по собі (без урахування суті добровільної відмови від злочину) таким не є.

Отже, наше бачення, по-перше, прямо випливає із формулювання ч. 2 ст. 13 КК України. По-друге, при добровільній відмові від злочину, скоєному особою, відсутній склад як закінченого, так і незакінченого злочину (готування до злочину або замаху на злочин). Як видно з тексту ст. 13 КК України, законодавче визначення поняття незакінченого злочину в кодексі відсутнє, законодавець виділяє лише види такого.

З небагатьох розгорнутих визначень поняття незакінченого злочину, вироблених наукою кримінального права, слід виділити визначення, надане І.С. Тишкевичем: "Під незакінченим злочином слід розуміти таку умисну суспільно небезпечну діяльність, яка містить у собі лише частину ознак складу даного злочину внаслідок неповного розвитку його об'єктивної сторони" [7, 27.]. На наш погляд, недоліком цього визначення є те, що його автор виходить із тотожності суб'єктивної сторони закінченого й незакінченого злочинів [7, 21-22]. Однак, розглядаючи питання про розмежування замаху і закінченого злочину, І.С. Тишкевич писав: "Від закінченого злочину замах відрізняється неповним виконанням об'єктивної сторони злочинного діяння. По об'єкту же, суб'єкту й суб'єктивній стороні замах повністю з ним співпадає" [7, 109]. Позиція цього автора співзвучна з позицією Т.В. Церетелі, яка писала: "У той час як у закінченому злочині об'єктивна та суб'єктивна сторони діяння перебувають у рівновазі, при незакінченому злочині є недорозвинення об'єктивної сторони в порівнянні з суб'єктивною" [8, 323].

Видається, що В.Д. Іванов правильно зазначав, що "внутрішня (суб'єктивна) характеристика посягання при замаху дозволяє відмежовувати його від закінченого злочину. Якщо при замаху суб'єктивна сторона залишається незавершеною, то при закінченому злочині її розвиток завершився. Задум винного тут реалізується повністю, оскільки він досягає бажаного результату, а при замаху – ні" [9, 17]. Додамо, що суб'єктивна сторона готування до злочину разюче відрізняється від суб'єктивної сторони закінченого злочину внаслідок ще більшої її нерозвиненості на першій стадії здійснення злочинного наміру. Правильно, на наш погляд, зазначає В.М. Кудрявцев: "У дії і бездіяльності об'єктивна та суб'єктивна сторони знаходяться в тісній нерозривній єдності...", а "суб'єктивна сторона розвивається в часі так само, як об'єктивна сторона розвивається в часі і

просторі...” [10, 16-17].

Разом з тим, В.П. Мальковим висловлено думку про те, що “визначальним суб’єктивним елементом того й іншого (готування до злочину і замахи на злочин) є поняття мети: і готування, і замахи кваліфікуються залежно від мети суб’єкта, тобто від того, що він прагнув досягти, а зовсім не від умислу, якого на даних стадіях взагалі не існує, оскільки немає наслідків” [11, 94].

З думкою В.П. Малькова не можна погодитися. По-перше, у суб’єктивній стороні і готування до злочину, і замаху на злочин мети без вини попросту бути не може (адже вина – обов’язкова ознака будь-якого злочину, зокрема й незакінченого). По-друге, при готуванні до злочину в особи є прямий умисел на вчинення дій (бездіяльності), що створюють умови для подальшого (на стадії виконання злочину) виконання конкретного злочину: особа усвідомлює, що виконувані дії (бездіяльність) мають суспільно небезпечний характер, створюють умови для виконання в майбутньому конкретного злочину, і з цією метою здійснює вказані дії (бездіяльність). При цьому прямий умисел в повному обсязі особою лише презюмується. У суб’єктивній стороні замаху на злочин прямий умисел особи отримує подальший розвиток, але залишається незавершеним. До того ж А.Н. Трайнін писав: “Як готування, так і замах, як було зазначено вище, можливі лише в умисних злочинах. Отже, елемент складу, що характеризує суб’єктивну сторону, умисел (далі А.Н. Трайнін уточнює – прямий умисел) на вчинення злочину – однаково необхідний як для приготування, так і для замаху” [12, 312-313].

У розглянутому ракурсі представляється необхідним уточнити позицію В.П. Малькова щодо відсутності наслідків при готуванні і замаху. Обов’язковими елементами об’єктивної сторони складів будь-яких, зокрема закінчених і незакінчених, злочинів є: суспільно небезпечні дії (бездіяльність), наступ (або небезпека настання) суспільно небезпечних наслідків, причинний зв’язок між суспільно небезпечними діями (бездіяльністю) і настанням (або можливістю настання) суспільно небезпечних наслідків. У незакінчених злочинах якраз є небезпека настання суспільно небезпечних наслідків: при готуванні до злочину – створення можливості подальшого заподіяння суспільно небезпечних наслідків, при замаху на злочин – можливість заподіяння суспільно небезпечних наслідків. Тому незакінчені суспільно небезпечні діяння підпадають під поняття злочину (ч. 1 ст. 11 КК України) і тягнуть за собою кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 2 КК України).

Інше визначення поняття незакінченого злочину дав А.П. Козлов, запропонувавши розуміти під ним перервану на тій чи іншій стадії розвитку злочинну діяльність [6, 349]. Це визначення, на нашу думку, також не можна визнати обґрунтованим. Оскільки воно охоплює поряд з карними і не карані підготовчі до злочину дії (бездіяльність).

Стосовно складів злочинів, передбачених Особливою частиною КК України, поняття незакінченого злочину можна сформулювати так: “Злочин визнається незакінченим, якщо в діяльності особи з реалізації злочинного наміру містяться всі ознаки складу готування до злочину або неповного або повного замаху на злочин, передбачений Особливою частиною цього кодексу” (ч. 1 ст. 13 КК).

Умисне створення особою умов для виконання злочину, не доведене до початку виконання злочину з незалежних від цієї особи обставин, отримало в кримінальному законодавстві назву “готування до злочину” одного з двох видів незакінченого злочину.

У процесі здійснення другої стадії злочинного наміру утворюється або закінчений злочин, або неповний чи повний замах на злочин, або добровільна відмова від злочину. Умисне створення умов для вчинення злочину, поєднане з виконанням злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з незалежних від цієї особи обставин, отримало в кримінальному законодавстві назву “замах на злочин”. (Слід зазначити, що не сприяють правильному розумінню поняття “замах на злочин” засоби масової інформації, у виданнях яких рясніють виразу “замах зірвано”, “підготовка замаху”, “готувався замах”, “замах не вдався”, “намір вчинити замах”, “спроба замаху”, “попередили замах”, “невдалий замах”, “запобігли спробі замаху”, “замах було попереджено” тощо). Остаточне і з власної волі особи припинення умисного створення умов для виконання злочину, або припинення виконання злочину, якщо ця особа в зазначених випадках усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця, отримало в кримінальному законодавстві назву “добровільна відмова від злочину”. Відзначимо, добровільна відмова від злочину може бути як на стадії умисного створення умов для виконання злочину, так і на стадії виконання злочину.

У процесі здійснення злочинного наміру ми вважаємо за необхідне виділяти три дуже важливих у психологічному відношенні моментів, що якісно порізному характеризують суспільну небезпеку скоєного особою: перший – це початок умисного створення умов для виконання злочину, другий – це напад на об’єкт злочину з метою заподіяння йому суспільно небезпечної шкоди, поєднане з умисними діями (бездіяльністю) особи, безпосередньо спрямованими на виконання злочину, третій – це безпосереднє приведення навмисного у виконання. Відповідно, злочинна діяльність, яка не вдалася, з незалежних від цієї особи обставин, на зазначених стадіях і фазах є незакінченим злочином: готуванням до злочину (з моменту початку умисного створення умов для виконання злочину до моменту його закінчення), неповним замахом на злочин (з моменту початку стадії виконання злочину до посягання на об’єкт злочину з метою заподіяння йому суспільно небезпечної шкоди включно) або повним замахом на злочин (безпосереднє приведення навмисного у виконання, що не завдало суспільно небезпечної шкоди). “Умисне вчинення злочинної дії, якщо подальшого розвитку причинного зв’язку і не відбулося, означає наявність закінченого замаху на злочин” [10, 78].

Однак А.І. Ситникова, Г.В. Назаренко стверджують, що готування і замах є незакінченими внестадійними деліктами і пропонують нібито свою концепцію незакінчених внестадійних деліктів [13, 54-55]. Ми вважаємо, нами переконливо доведено, що незакінчені кримінально-правові делікти не можуть бути внестадійними. Сама ж концепція видів злочинів за ступенем їх завершеності, “що висувається” зазначеними авторами під іншою назвою, запропонована М.П. Редіним ще в 1997 році [14, 111-121].

Зазначені висновки мають принципове значення для формулювання кримінально-правових понять “готування до злочину”, “неповний замах на злочин”, “повний замах на злочин”, “добровільна відмова від злочину” і встановлення ступеня караності за їх вчинення

або виключення кримінальної відповідальності (при добровільній відмові від злочину).

Таким чином, пропонуємо: "Видами (Вид - 1. Підрозділ у систематиці, що входить до складу вищого розділу – роду. 2. Різновид, тип) [1, 70] незакінченого злочину визначати готування до злочину, неповний замах на злочин, повний замах на злочин" (ч. 3 ст. 13 КК).

Переходячи до питання про відмінність незакінченого злочину від добровільної відмови від злочину, необхідно зупинитися на юридичному аналізі цього інституту кримінального права.

Сучасна конструкція добровільної відмови від злочину містить дефініцію і його правову природу. "Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця" (ч. 1 ст. 17 КК). "Особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину" (ч. 2 ст. 17 КК).

Надане визначення добровільної відмови від злочину представляється неточним і неповним. По-перше, поняття "добровільна відмова від злочину" і "готування до злочину" є суперечливими, а тому одне через інше визначати не можна. По-друге, на нашу думку, необґрунтовано звужена сфера дії інституту добровільної відмови від злочину. Адже він можливий і в разі, коли особа виконала всі дії (бездіяльність) щодо здійснення свого злочинного задуму, але злочин ще не було доведено до кінця. Н.С. Таганцев у зв'язку з цим, вважаємо, правильно писав: "Звичайно, там, де винний зробив усе, що було потрібно або що він вважав за потрібне, уже не можна говорити про добровільне припинення діяльності; але це ще не усуває можливості впливу зміни напрямку волі на юридичну властивість учиненого, бо тоді можна говорити про запобігання злочинних наслідків діяльності або навіть за відомих умов про не відновлення злочинної діяльності, що опинилася невдалою, тощо. Одним словом, визначаючи замах як недовершене здійснення злочинного наміру, ми можемо, поруч з добровільно залишеним замахом, говорити про добровільно не довершене злочинне діяння" [15, 314]. Справді, що означає вислів "доведення злочину до кінця"? Він означає наявність у скоєному особою всіх ознак складу закінченого злочину (включаючи причинний зв'язок і фактичне настання суспільно небезпечної шкоди).

Однак, наприклад, К.А. Панько заперечував можливість добровільної відмови від злочину після виконання особою всіх, на її (особи) думку, необхідних умисних дій (бездіяльності), безпосередньо спрямованих на вчинення злочину. Таке рішення він мотивує переважно тим, що при закінченому замаху у винного відсутня свідомість можливого продовження злочинної діяльності. Бо все, що залежало від суб'єкта злочину, все, що він уважав за необхідне зробити для досягнення злочинного результату, ним уже скоєно [16, 67]. Аналогічну позицію займав І.С. Тишкевич. Він писав: "У випадках закінченого замаху добровільна відмова виключається, тому що винним уже здійснені всі дії, які він уважав необхідними для приведення свого наміру у виконання" [7, 226].

Позиція К.А. Панько, І.С. Тишкевича заснована на неправильному тлумаченні поняття "доведення злочину до кінця". Правильність нашої позиції підтверджується змістом поняття "суспільно небезпечне діяння", використаного законодавцем у ч. 1 ст. 11 КК РФ, і включає в себе суспільно небезпечні дії (бездіяльність), причинний зв'язок і суспільно небезпечну шкоду. І якщо ця особа активною поведінкою (шляхом усунення причини) запобіжить настанню суспільно небезпечної шкоди – це також є добровільна відмова від злочину. Видається, що В.Н. Кудрявцев правильно писав: "Коли дія (бездіяльність) закінчилася, але злочинні наслідки ще не настали (наприклад, суб'єкт зробив постріл, але куля ще не потрапила в ціль), об'єктивну сторону злочину ще не можна визнати закінченою" [10, 16]. Проте до цих пір багато авторів пишуть про "можливість добровільної відмови під час приготування і замаху" [17, 62], що неприпустимо, оскільки готування до злочину, замах на злочин, закінчений злочин, добровільна відмова від злочину – взаємовиключні поняття.

Ми вважаємо, що головне для констатації добровільної відмови від злочину в кожному конкретному випадку – це з власної волі особи усунення породженої самою особою причини. І тим самим фактичне запобігання настання суспільно небезпечної шкоди при усвідомленні цією особою можливості доведення злочину до кінця. І якщо особа з власної волі не усунула породженої ним причини і тим самим не запобігла настанню суспільно небезпечної шкоди, то вчинене цією особою є замахом на злочин.

Як вірно зазначає Н.Ф. Кузнєцова, "добровільна відмова від злочину виключається у двох випадках: коли вже настав злочинний результат (закінчений злочин) і коли злочинний результат уже не настав через незалежні від винного причини (готування до злочину або замах на злочин)". Додамо, що такий висновок, як уже зазначалося, заснований на тому, що поняття "закінчений злочин", "готування до злочину", "замах на злочин", "добровільна відмова від злочину" є суперечливими.

Важливою ознакою розглянутого відмови є його остаточність, тобто суб'єкт повинен повністю і остаточно припинити здійснення злочинного наміру й не допустити настання суспільно небезпечної шкоди. Лише наявність у припиненій до настання суспільно небезпечної шкоди діяльності особи з реалізації злочинного наміру всіх трьох названих ознак у сукупності (добровільності, остаточності, усвідомлення можливості доведення злочину до кінця) дозволяє говорити про наявність добровільної відмови цієї особи від злочину.

Викладене дозволяє запропонувати наступне формулювання розглянутого нами поняття: "Добровільною відмовою від злочину визнається остаточне і з власної волі особи припинення умисного створення умов для виконання злочину, або припинення виконання злочину, якщо ця особа в зазначених випадках усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця".

Установлення того, що усвідомлювала особа: можливість або неможливість доведення злочину до кінця, і становить головну трудність при відмінності добровільної відмови від вимушеної. І тут слід погодитися з доводами Н.Ф. Кузнєцової, яка вважає, що "як будь-яка можливість, усвідомлювана особою під час добровільної відмови, вона варіює за ступенем імовірності її реалізації. Наскільки конкретна ступінь імовірності завершення злочину усвідомлюється особою питання факту" [18, 178].

У літературі напередодні прийняття нового КК України висловлювалася пропозиція про віднесення добровільної

відмови від злочину до видів звільнення від кримінальної відповідальності (з поширенням на нього всіх тих правових наслідків, які пов'язані з іншими видами звільнення від кримінальної відповідальності). Нам видається, що законодавець правильно не сприйняв цю пропозицію, оскільки за своєю юридичною природою добровільна відмова від злочину не може бути віднесена ні до видів звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання, ні до обставин, що виключають злочинність діяння.

Отже, основна відмінність незакінченого злочину від добровільної відмови від злочину полягає в причинах, що послужили підставою для не доведення злочину до кінця: під час незакінченого злочину – це обставини, які не залежать від особи; під час добровільної відмови від злочину – це власна воля особи під час усвідомлення нею можливості доведення злочину до кінця.

Злочин визнається незакінченим, якщо в діяльності особи з реалізації злочинного наміру містяться всі ознаки складу готування до злочину або неповного або повного замаху на злочин, передбачений Особливою частиною КК України. Видами незакінченого злочину є готування до злочину, неповний замах на злочин, повний замах на злочин. Добровільною відмовою від злочину визнається остаточне і з власної волі особи припинення умисного створення умов для виконання злочину, або припинення виконання злочину, якщо ця особа в зазначених випадках усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця. Добровільна відмова від злочину можлива після виконання особою всіх, на її думку, необхідних умисних дій (бездіяльності), безпосередньо спрямованих на виконання "матеріального" злочину і дій (бездіяльності) по безпосередньому приведенню навмисного у виконання. При добровільній відмові від злочину вчинене особою не є незакінченим злочином унаслідок відсутності в скоєному складу злочину. Тому добровільна відмова від злочину – це спеціальний вид виключення кримінальної відповідальності. Основна відмінність незакінченого злочину від добровільної відмови від злочину полягає в причинах, що стали підставою для не доведення злочину до кінця: під час незакінченого злочину – це обставини, які не залежать від особи; під час добровільної відмови від злочину – це власна воля особи під час усвідомлення нею можливості доведення злочину до кінця.

Література

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; РАН, Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4. изд., доп. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.

2. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник] / [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.]; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – 5-те вид., переробл. та допов. – К.: Атіка, 2009. – 408 с.

3. Иванов В.Д. Общее понятие и виды стадий совершения умышленного преступления по законодательству Казахской ССР // Труды Карагандинской ВШ МВД СССР. 1972. Вып. 1. С. 140.

4. Кримінальне право. Загальна частина [підручник] / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – 1112 с.

5. Назаренко Г.В. Неоконченое преступление и его виды: монография / Г.В. Назаренко, А.И. Ситникова. – М.: Ось-89, 2003. – 160 с.

6. Козлов А.П. Учение о стадиях преступления / А.П. Козлов. – СПб.: Изд-во "Юридический центр Пресс", 2002. – 353 с.

7. Тишкевич И.С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву (понятие и наказуемость) / И.С. Тишкевич. – М.: Госюриздат, 1958. – 260 с.

8. Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. М., 1963. – 382 с.

9. Иванов В.Д. Борьба органов внутренних дел с покушениями на преступления: Учебное пособие. Хабаровск, 1987. – 64 с.

10. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.

11. Мальков Б.П. Субъективные основания уголовной ответственности // Государство и право. 1995. № 1. С. 91-99.

12. Трайнин А.Н. Состав преступления по советскому уголовному праву / А.Н. Трайнин. М.: Госюриздат, 1951. – 387 с.

13. Назаренко Г.В., Ситникова А.И. От концепции стадий преступления к концепции неоконченных внестадийных деликтов // Современное образование пути и перспективы развития в XXI веке. Материалы 4-ой научно-практической конференции 25 января 2002 г. Орел, СГУ. 2002. С. 54-55.

14. Редин МП. Понятие оконченного и неоконченного преступлений в уголовном законодательстве Российской Федерации // Правоведение. 1997. № 1. – С. 111-121

15. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая / Н.С. Таганцев. – М.: Изд-во Наука, 1994. – Т. 1. – 380 с.

16. Панько К.А. Добровольный отказ от преступления по советскому уголовному праву. Воронеж, 1975. С. 67-69.

17. Ситникова Александра Ивановна. Неоконченное преступление и его виды: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08: Москва, 2001. 190 с.

18. Учебник уголовного права. Общая часть. // Под ред. В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. М., 1996. – 326 с.

Гритенко О.А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС
Томило В.В.,
студент магістратури
ОДУВС

Надійшла до редакції: 25.12.2014

УДК 343.23

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Загороднюк С. О., Круш Г. С.

У статті проведено аналіз питань, пов'язаних такими категоріями як "охорона праці", "безпека виробництва", питань застосування в Україні кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки

© С.О. Загороднюк, Г.С. Круш, 2015

виробництва та вдосконалення законодавства в цій сфері.

Ключові слова: *охорона праці, кримінальна відповідальність, безпека виробництва*

В статье проведен анализ вопросов, связанных такими категориями, как "охрана труда", "безопасность производства", вопросов применения в Украине уголовной ответственности за преступления против безопасности производства и совершенствования законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: *охрана труда, уголовная ответственность, безопасность производства.*

The article analyzes the issues related to such categories as "labor protection", "production safety", the application in Ukraine criminal responsibility for crimes against the security of production and improvement of legislation in this area.

Keywords: *protection of labour, criminal responsibility, industrial safety.*

Конституція України гарантує право кожного на належні, безпечні й здорові умови праці, а отже, пріоритетним завданням державної політики України є збереження життя, здоров'я й працездатності людини в процесі її трудової діяльності (стаття 43). Проте нинішній рівень науково-технічного прогресу та соціально-економічні перетворення не спроможні забезпечити благополуччя людини, збереження її життя та здоров'я, створення найкращих можливостей для самореалізації та вдосконалення. Тому перед Україною постало невідкладне завдання: зміна напряму державної політики в питаннях правового регулювання праці, реформування питань забезпечення охорони праці на виробництві.

Реформування системи охорони праці необхідно проводити із запозиченням міжнародного досвіду. Останніми роками в країнах ЄС спостерігається явне скорочення кількості серйозних травм – не в останню чергу через реальний прогрес у створенні більш безпечних і здорових умов праці. За дослідженнями міжнародних експертів з питань безпеки і гігієни праці, конкурентоспроможність підприємств на внутрішньому і міжнародному ринках напряму залежить від стану безпеки та умов праці. При цьому підвищується довіра до організації, розширюються можливості одержання кредитів, інвестицій і замовлень, стійкого виходу на міжнародний ринок, поліпшення відносин з органами державної влади та іншими структурами. Упровадження такої довгострокової політики впливає на мотивацію робітників до більш якісної та продуктивної праці, скорочення виробничих збитків, що у свою чергу робить підприємство більш конкурентоспроможним [5, 5].

Вирішення питання реформування охорони праці належить до найбільш серйозних комплексних проблем сучасного соціально-економічного етапу розвитку країни, переконливим доказом цього є рівень виробничого травматизму та професійних хронічних захворювань. Для прикладу: у 2014 році робочими органами виконавчої дирекції Фонду зареєстровано 6850 (з них 525 – смертельних) потерпілих від нещасних випадків, які були визнані та пов'язані з виробництвом; зареєстровано 4352 випадки виникнення хронічних професійних захворювань. У 2014 році, у порівнянні з 2013 роком, кількість страхових нещасних випадків зменшилась на 25,7 %, кількість смертельно травмованих осіб зменшилась на 0,6 %; кількість професійних захворювань зменшилась на 25,7 % [10]. При цьому в країні спостерігається позитивна динаміка зниження кількості нещасних випадків і професійних хронічних захворювань, але рівень травматизму на виробництві залишається вкрай високим [4, 4].

Ситуація щодо високого рівня виробничого травматизму та професійних хронічних захворювань часто є наслідком різних порушень вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів з охорони праці, що, у свою чергу, спонукає до проведення досліджень у цій сфері та здійснення спроб визначення шляхів її розв'язання [8, 47].

У науково-правовій літературі увага неодноразово приділялася питанням кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва. Проблемним питанням присвятили увагу такі вчені: В.І. Антипов, В.І. Борисов, О.О. Бухаринська, В.П. Тихий, В.О. Навроцький, В.І. Павликівський, О.О. Пащенко та ін.

Метою цієї публікації є дослідження та характеристика питань кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва в Україні.

Створення безпечних і здорових умов праці для працівників, тобто належних умов з охорони праці – закріплений ст. 13 Закону України "Про охорону праці" обов'язок роботодавця, невиконання якого тягне за собою відповідальність, у тому числі кримінальну [2].

Ефективне використання праці є необхідною умовою соціально-економічного розвитку підприємства, тому такі проблемні питання, як створення безпечних умов на виробництві, збереження трудового потенціалу, профілактика професійної захворюваності та нещасних випадків на виробництві, є вкрай актуальними в практичній діяльності будь-якого сучасного підприємства. Однак роботодавці, відповідальні особи, самі працівники нехтують виконанням правил безпеки на виробництві, що зазвичай призводить до втрати працівниками здоров'я, а іноді й життя. З огляду на це, особливо важливими стають питання забезпечення виконання обов'язків і відповідальності винних осіб стосовно належного забезпечення безпеки праці на підприємстві.

Для організації, забезпечення безпеки виробництва використовуються закони та підзаконні акти, що належать до різних галузей законодавства (трудового, цивільного, адміністративного, кримінального тощо), а також технічні норми. У цій системі норми кримінального права охороняють відносини безпеки виробництва від найбільш небезпечних злочинних посягань.

На сьогодні Кримінальний кодекс України у сфері охорони праці містить п'ять статей, об'єднаних у X розділ Особливої частини, які передбачають відповідальність за порушення правил безпеки виробництва. Відповідні правові норми є гарантійним зобов'язанням держави щодо дотримання конституційних прав громадян.

Родовим об'єктом указаних злочинів є відносини, які забезпечують безпеку виробництва. Під терміном "виробництво" розуміють складну соціально-економічну й технічну відносно замкнуту систему, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на одержання суспільно корисного результату [6, 25; 7, 133]. Під час виробничої діяльності людина може зазнавати або безпосередньо піддаватися впливу небезпечних, шкідливих чинників. Наявність на виробництві небезпечних і шкідливих факторів зумовлює потребу в таких станах (умовах), що необхідні для охорони життя, здоров'я, збереження майна, довкілля. Таким станом на виробництві є безпека виробництва – тобто такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, майно та довкілля небезпечних і шкідливих виробничих факторів [8, 49-50].

Основними безпосередніми об'єктами є відносини безпеки виробництва, які відрізняються між собою за сферами регулювання. Отже, основними безпосередніми об'єктами злочинів, передбачених статтями 271 - 275 КК України, відповідно, є: безпека праці як у виробничій, так і в невиробничій сферах суспільних відносин (ст. 271), безпека виробництва під час виконання робіт з підвищеною

небезпекою (ст. 272), безпека виробництва на вибухонебезпечних підприємствах чи в цехах (ст. 273), ядерна та радіаційна безпека виробництва (ст. 274), безпека використання промислової продукції та безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275).

Об'єктивна сторона злочинів характеризується наявністю трьох обов'язкових ознак: 1) порушення вимог законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці (ст. 271), порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві (ст. 272), порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або в цехах (ст. 273), порушення на виробництві правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274), порушення під час розроблення, конструювання, виготовлення чи зберігання промислової продукції правил, що стосуються безпечного її використання, а також порушення під час проектування чи будівництва правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275); 2) наслідки у вигляді спричинення шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1) та загибелі людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2); 3) причинний зв'язок між зазначеними діяннями та наслідками.

За своїм змістом порушення може виявлятися в неналежному виконанні або невиконанні суб'єктом злочинів відповідних правил безпеки, а також у вчиненні дій, які прямо заборонені такими нормативними актами. Отже, порушення має характер як дії, так і бездіяльності.

Статтею 271 КК охоплюються порушення так званих загальних правил охорони праці, які поширюються на всі галузі та види виробництва, стосуються всіх працівників і забезпечують безпеку осіб, пов'язаних з виробництвом. Порушення ж спеціальних правил безпеки, які стосуються виконання робіт підвищеної небезпеки, підлягають кваліфікації за статтями 272-275 КК.

Наслідки як ознака об'єктивної сторони складу злочинів проти безпеки виробництва можуть бути двох видів: перший вид наслідків характеризується створенням загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 272 - 275 КК); другий вид характеризується спричиненням реальної шкоди: шкода здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 271 - 275 КК); загибель людей (ч. 2 ст. 271 - 275 КК) та інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 271 - 275 КК).

Для всіх злочинів проти безпеки виробництва більш характерним є не прямий розвиток причинного зв'язку, а опосередкований.

Суб'єкт злочинів – спеціальний, ним є виключно посадова особа підприємства, установи, організації, що на підставі наказу адміністрації, посадової інструкції або займаної посади має спеціальні обов'язки з охорони праці, або громадянин - суб'єкт підприємницької діяльності (ст. 271 КК); суб'єктами можуть бути особи, на яких покладено обов'язок забезпечувати дотримання правил безпеки при виконанні певних робіт або на певних підприємствах (керівники робіт, інженерно-технічні працівники, службовці та працівники підприємств, цехів, виробництв), додатково можуть бути й сторонні особи (практиканти, працівники інших підприємств та установ), але якщо до їх відома в установленому порядку були доведені правила безпеки на відповідних об'єктах (ст. 272 – 274 КК).

Потерпілий є обов'язковою ознакою злочинів проти безпеки виробництва. При цьому ними виступають: тільки особи, які мають постійний чи тимчасовий зв'язок з певним підприємством, установою, організацією чи з виробничою діяльністю громадянина-суб'єкта підприємницької діяльності (ст. 271 КК); учасники виробничого процесу, так і інші особи, які не мають до нього відношення (ст. 272 – 275 КК).

Злочини проти безпеки виробництва вчиняються з необережною формою вини. Суб'єктивна сторона може виявлятися у свідомому порушенні суб'єктом злочину вимог загального та спеціального законодавства щодо охорони праці, передбаченні можливості настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді шкоди здоров'ю чи життю потерпілого та легковажному розрахунку на відвернення таких наслідків або ж у відсутності передбачення таких наслідків при наявності обов'язку та можливості їх передбачити [9, 368].

Удосконалення державного регулювання безпеки та охорони праці, упровадження ефективних заходів щодо боротьби зі злочинами проти безпеки виробництва – невідкладне завдання держави у сфері охорони праці. Шлях до соціально-економічного благополуччя, самореалізації та вдосконалення, пріоритету збереження життя, здоров'я в процесі трудової діяльності не легкий, але звичайно є невеликі позитивні моменти.

На сьогодні необхідно обов'язково значно більше приділити увагу реформуванню застарілої системи охорони праці з обов'язковим запозиченням досвіду провідних країн Європейського Союзу. Удосконалення державного регулювання безпеки та охорони праці сформує нову захисну систему, яка покращить стан забезпечення та дотримання прав працівників різних галузей економічної діяльності держави на нешкідливі умови праці та обов'язкове підвищення ефективності заходів кримінально-правового впливу щодо осіб, які допускають порушення вимог законодавства про охорону праці.

Література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – С. 141.

2. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. - № 49. - С. 668.

3. Кримінальний кодекс України: від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. - № 25-26. - С. 131.

4. Бібліотечка голови профспілкового комітету № 7-8 (139-140), 2011 р. // Основні напрямки здійснення профспілками громадського контролю за додержанням роботодавцями законодавства про охорону праці (методичні рекомендації). – К.: "Профінформ" ФПУ, 2011. – 96 с.

5. Бібліотечка голови профспілкового комітету № 11-12 (179-180), 2014 р. // Методичні рекомендації щодо включення до розділу "Охорона праці" Генеральної угоди, галузевих, територіальних угод та колективних договорів положень Конвенції МОП у сфері безпеки та гігієни праці, ратифікованих Україною. – К.: "Профінформ" ФПУ, 2014. – 72 с.

6. Борисов В.И. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения: моногр. / В.И. Борисов, С.В. Гизимчук. – Х.: Консум, 2001. – 160 с.

7. Борисов В.І., Пащенко О.О. Щодо родового об'єкта злочинів проти безпеки виробництва // Вісник Академії правових наук України. - 2005. - № 1. - С. 133-141.

8. Дараганова Н.В. Кримінальна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці // Юридична наука. - 2013. - № 5. - С. 47.

9. Обушенко О.М. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони праці // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. - 2012. - № 4 (64). - С. 364-369.

10. Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України // Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. - [Електронний ресурс]: http://www.social.org.ua/view/4787; http://www.social.org.ua/view/4126

Загороднюк С.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
ОДУВС
Круш Г.С.,
студентка юридичного факультету
ОДУВС
Надійшла до редакції: 14.12.2014

УДК 351.74(74)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Калаянов Д. П.

У науковій статті досліджено теоретичні аспекти процесу правового регулювання. Приділено увагу аналізу окремих ланок механізму правового регулювання діяльності правоохоронних органів. Розглянуті практичні аспекти правового регулювання діяльності поліції в країнах Європи, досліджено питання міжнародного співробітництва поліцейських структур.

Ключові слова: *поліція, правове регулювання, правові норми, міжнародне співробітництво.*

В научной статье исследованы теоретические аспекты процесса правового регулирования. Проанализированы отдельные составляющие механизма правового регулирования деятельности правоохранительных органов. Рассмотрены практические аспекты правового регулирования деятельности полиции в странах Европы, исследованы вопросы международного сотрудничества полицейских структур.

Ключевые слова: *полиция, правовое регулирование, правовые нормы, международное сотрудничество.*

In the scientific article the theoretical aspects of process of the legal adjusting are explored. The separate constituents of mechanism of the legal adjusting of activity of law enforcement authorities are analysed. The practical aspects of the legal adjusting of activity of police in the countries of Europe are considered, the questions of international cooperation of constabulary structures are explored.

Keywords: *police, legal adjusting, international cooperation, legal norms.*

В умовах побудови правової держави роль і значення правового регулювання діяльності органів внутрішніх справ набуває особливої актуальності. Адже головною ознакою моделі правової держави є висока правова урегульованість суспільних відносин. Усе це є, на нашу думку, суттєвим чинником, який разом з іншими факторами характеризує ступінь правової культури в демократичному та правовому суспільстві. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства метою забезпечення реалізації прав і свобод громадян у їх взаємовідносинах з органами внутрішніх справ є визначення таких основних форм і напрямів діяльності їх структурних підрозділів і посадових осіб, які забезпечували б повсякденний демократичний режим цих відносин на основі непорушності конституційних прав і свобод людини та громадянина. Від досконалості нормативної регламентації діяльності поліції (міліції), чіткості правових приписів, наявності розвинутої системи законодавства й відповідних підзаконних актів у цій сфері залежить ефективність досліджуваного виду діяльності.

Науковому осмисленню проблеми правового регулювання діяльності органів внутрішніх справ присвячені праці таких провідних учених: О.Ф. Андрійко, В.І. Варенка, І.П. Голосніченка, В.Ф. Захарова, А.П. Клюшніченка, Ю.В. Кідрука, І.Г. Кириченка, М.В. Коваля, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, М.В. Корнієнка, С.О. Мосьондза, Н.Р. Нижник, В.Д. Сущенка, О.І. Остапенка, С.В. Пєткова, Ю.І. Римаренка та інших.

Метою нашого дослідження є проаналізувати теоретичні аспекти правового регулювання діяльності поліції, зокрема в країнах Європи, що дасть можливість використати позитивний досвід у процесі реформування системи ОВС України.

Про місце права та правового регулювання в організації будь-якої діяльності в державі та суспільстві, зокрема діяльності поліції (міліції), неодноразово зазначалось у науковій літературі. Так, С.С. Алексєєв відзначає: „Правовий фактор у діяльності будь-яких об'єднань людей має особливе значення з огляду на універсальний характер нормативного і юридичного інструментарію впорядкування різних організаційно-управлінських відносин" [1, 157]. Як обґрунтовано підкреслює Р.О. Халфіна: „Право регулює не тільки відносини, які виникають у процесі управління, але й саму організацію системи, структуру органів контролю, їх функції, порядок діяльності, взаємовідносини з іншими державними та громадськими організаціями" [10, 117]. О.М. Бандурка зазначає: „Правове регулювання забезпечує розподіл контрольно-наглядових повноважень між різними органами і службами, посадовими особами, установлює між ними певні взаємовідносини" [2, 57]. Як зауважує К.Ф. Скворцов: „Правове регулювання в будь-яких сферах державної діяльності повинно торкатись не лише визначення прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, але й побудови даної системи і, нарешті, основних питань організації діяльності її окремих частин" [8, 32].

Право є і засобом, і основним інструментом управління соціальними об'єктами, і одночасно регулятором управлінської діяльності. Управлінські відносини, зокрема поліцейські, регулюються сукупністю соціальних норм і процедур їх реалізації, що забезпечують нормальне функціонування й розвиток систем відповідно до умов їх існування. Усі норми мають однакову кінцеву мету, але їхній зміст, порядок встановлення і вплив на процеси управлінської діяльності, сфера дії й механізм поширення в системі різні. Беззаперечно, усе зазначене про роль права, правового регулювання в забезпеченні управлінських процесів стосується й діяльності поліції.

Слід відзначити й те, що в науковій юридичній літературі термін „правове регулювання" має неоднозначне трактування. Варто нагадати, що термін „регулювання" походить від латинського слова regula (норма, мірило) і означає процес свідомого впорядкування, установлення певного порядку, обов'язків. В юридичній літературі під правовим регулюванням здебільшого розуміють: процес впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм (норм права) [9, 41-42]; здійснюваний за допомогою норм права й усієї сукупності правових засобів юридичний вплив на суспільні відносини [4, 53]; установлення правових норм і підпорядкування останнім відповідних суспільних відносин шляхом спрямування поведінки їх учасників [4, 12-13]; інформаційний, ціннісно-мотиваційний і безпосередньо регулюючий вплив на суспільні відносини в межах певного простору, часу та кола осіб [7, 414].

© Е. Ахмедова, 2014

Як видно з наведених дефініцій правового регулювання, більшість учених одностайні в тому, що правове регулювання – це правовий вплив держави на суспільні відносини. На нашу думку, визначаючи правове регулювання через категорію правового впливу, слід підкреслити, що останній – це досить широке поняття, яке характеризує право в дії, усі напрями та форми впливу права на суспільне життя, зокрема й на функціонування права як духовного фактору. І хоча остання із зазначених сторін функціонування права і правове регулювання є взаємопроникаючими, вплив права як духовного фактору не є для нього специфічним за своєю природою. Отже, правовий вплив – це дія права на широке коло суспільних відносин, свідомість і поведінку людей за допомогою неправових (психологічних, ідеологічних та ін.) механізмів.

Однією з початкових ланок правового регулювання є юридичні норми, які складають нормативну основу, серцевину механізму правового регулювання. Правові норми є засобом регламентації поліцейської діяльності як у структурному, так і функціональному аспектах. Дотримання правових норм гарантується авторитетом держави, забезпечується як переконанням, так і в разі потреби засобами примусу. Держава за допомогою права наділяє суб'єктів державного управління певними повноваженнями (обов'язками і конкретними правами), у межах яких вони самостійно вирішують проблеми відповідного рівня управління.

Норми права традиційно розглядаються як загальнообов'язкові, формально-визначені правила поведінки, які визнаються та забезпечуються державою й визначають права та обов'язки учасників суспільних відносин [5, 147]. Норми права містяться, головним чином, у нормативно-правових актах – офіційних документах органів державної законодавчої, виконавчої або судової влади правотворчого характеру. Норми права становлять продукт творчої діяльності, унаслідок чого не тільки відображається об'єктивна реальність, але й формуються ідеї про її доцільну зміну. Норми права суттєво впливають на оперативність і результативність діяльності міліції. Вони створюють умови для відстеження процесу перебігу подій у відповідних сферах життя суспільства і являють собою об'єктивну самостійну категорію в системі соціальних норм (норм моралі, релігії, звичаїв та ін.). Їм притаманні й характерні структурні ознаки, які, насамперед, залежать від змісту поліцейського права, частиною якого вони є. Властива нормам і певна юридична своєрідність, яка зумовлена цілями та сферою застосування.

Правові норми покликані регулювати діяльність міліції й містяться в різних за формою, характером та юридичною силою нормативно-правових актах. Як форма існування юридичних норм, покликаних регулювати відносини у сфері правоохоронної діяльності міліції, нормативно-правові акти являють собою спосіб фіксації їх „життя", є місцем їх перебування в соціально-юридичному вимірі національної правової системи. Саме за допомогою нормативно-правових актів розкриваються зміст юридичних норм, положень правозастосовної практики, а також у більшості випадків індивідуальних приписів, рішень окремих посадових осіб.

Отже, за допомогою норм права забезпечується: 1) визначення системи поліцейських повноважень; 2) розподіл функцій між підрозділами певного органу та їх працівниками; 3) закріплення системи об'єктів і предметів діяльності працівників поліції.

Дослідження проблеми правового регулювання діяльності поліції передбачає й з'ясування кола суспільних відносин, які в ній виникають, тобто визначення предмета правового регулювання. Ним охоплюються всі суспільні відносини, які об'єктивно, за своєю природою можуть піддаватися нормативно-організаційному впливу й у цих соціально-політичних умовах потребують такого впливу, що здійснюється за допомогою юридичних норм та всіх інших юридичних засобів.

Системний погляд на роль права в регулюванні діяльності поліції дозволяє зробити висновок про те, що за допомогою правових норм здобувають юридичне закріплення: 1) система повноважень працівників поліції щодо реалізації своїх прав; 2) форми, види, напрями та допустимі межі діяльності поліції; 3) закріплення системи об'єктів і предметів правоохоронної діяльності працівників поліції; 4) розподіл наглядових функцій між підрозділами певного органу та їх працівниками; 5) основні параметри взаємодії та координації суб'єктів правоохоронної діяльності; 6) юридичний захист інтересів учасників поліцейських відносин; 7) система заходів юридичного примусу в інтересах забезпечення стабільності суспільних відносин.

Правове регулювання діяльності органів внутрішніх справ щодо охорони громадського порядку забезпечується значною кількістю нормативних актів, які відрізняються один від одного за багатьма ознаками: назвою, юридичною силою, порядком прийняття, набрання чинності тощо. Нормативно-правові акти, які регулюють правоохоронну діяльність поліції слід поділити на шість взаємопов'язаних груп:

Конституція або основні закони країн ЄС.

Міжнародно-правові акти. Насамперед, це: „Загальна декларація прав людини", „Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права", „Міжнародний пакт про громадянські і політичні права", „Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку", „Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання", „Звід принципів захисту всіх осіб, яких піддано затриманню або ув'язненню в будь-якій формі", „Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами при підтримці правопорядку", „Паризька хартія для нової Європи", „Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини" тощо.

Закони, що приймаються на відповідному рівні законодавчими органами країн ЄС.

Укази Президентів або вищих посадових осіб держав за певними напрямами.

Постанови основних органів виконавчої влади, зокрема урядів країн ЄС.

Нормативні акти міністерств правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ країн ЄС.

Міжнародне поліцейське співробітництво здійснюється, як правило, у таких формах: обмін інформацією (про осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, розшукуваних, їхні зв'язки, адреси тощо), про факти злочинів; перевірка показань підозрюваних; упізнання осіб або викрадених предметів по фотографіях або за описами; проведення допитів або опитувань громадян; одержання даних з іноземних організацій, установ, торговельних і промислових фірм; пересилання спеціальної документації. У деяких міжвідомчих угодах передбачається можливість присутності співробітників поліції однієї держави при проведенні оперативних і слідчих дій, що представляють для них інтерес, на території іншої держави, залучення

закордонних фахівців для проведення експертиз і різного роду консультацій стратегічного й тактичного характеру. Крім того, нерідко практикується навчання, стажування й перепідготовка поліцейських-іноземців, надання на взаємній (а частіше на однобічній основі) закордонним колегам засобів техніки, зв'язку, озброєння й т. ін.

Із метою забезпечення оперативності в справі надання відомчої взаємодопомоги в деяких сусідніх країнах спрощено порядок відносин поліцейських органів: вони здійснюються не через центральне відомство, а через регіональні апарати поліції прикордонних регіонів. Так, уряди Франції і ФРН уклали угоду про співробітництво своїх поліцейських служб у прикордонній зоні [6].

У цих же цілях деякі держави включають до складу своїх дипломатичних і інших представництв за кордоном як окремих поліцейських службовців, так і цілі підрозділи. Широко використовують таку форму співробітництва з іноземними поліцейськими органами МВС Великобританії, ФРН, Франції й інших країн Західної Європи.

Діяльність поліцейських будь-якої держави за кордоном повинна, на нашу думку, чітко регламентуватися правовими актами країни перебування. В іншому випадку неминуче виникає загроза або реально порушується принцип державного суверенітету. До речі, діяльність згаданих поліцейських закордонних резидентур (а їх можна йменувати саме так і це буде, мабуть, більш правильно) здійснюється між більшістю країн Європи на підставі відповідних міжнародних угод.

У країнах-учасницях ЄС поліцейськими органами визнаються не лише спеціалізовані служби й підрозділи поліції, які виконують завдання щодо протидії різним формам кримінальної злочинності та забезпечення громадського порядку й безпеки, а й низка інших спеціальних інституцій, які на території ЄС офіційно називаються репресивними службами. Зазначимо, що репресивні служби – це спеціальні органи й установи держави, які згідно із законом уповноважені здійснювати примусові заходи з метою придушення злочинності, притягнення до відповідальності й покарання суб'єктів злочинних діянь. При цьому кримінальну репресію як невід'ємний елемент правоохоронної функції держави слід відрізняти від політичних репресій (переслідування й усунення противників і критиків правлячого режиму), які є абсолютно незаконними з точки зору основних цінностей і принципів існування ЄС. До таких "репресивних" органів належать, насамперед, поліція, митна служба й прикордонна служба.

Головним нормативним актом ЄС, який закладає правову основу співробітництва поліцейських органів держав-членів ЄС, є Договір про функціонування Європейського Союзу від 25 березня 1957 р. [3]. Відповідно до гл. 5 ст. 87 Європейський союз розвиває поліцейське співробітництво, до участі в якому залучаються поліцейські органи й інші спеціалізовані репресивні служби. Основна мета такого співробітництва – підвищення рівня захисту життєво важливих інтересів і цінностей європейських націй, протидія організованій (зокрема й транснаціональній) злочинності, боротьба із незаконними обігом наркотиків на території ЄС, запобігання незаконному шахрайству, розповсюдженню зброї й нелегальній міграції, протидія відмиванню коштів, боротьба з терористичними проявами і торгівлею людьми тощо.

З метою досягнення зазначеного співтовариство ЄС у ч. 2 ст. 87 Договору про функціонування Європейського Союзу визначило основні організаційно-правові форми співробітництва поліцейських органів країн-членів ЄС. Зокрема, до них належать:

1) збір, зберігання, обробка, аналіз, обмін інформацією, що становить оперативний інтерес;

2) забезпечення спільного навчання персоналу поліції;

3) розвиток співробітництва щодо обміну персоналом;

4) розвиток співробітництва щодо забезпечення поліції обмундируванням;

5) спільне проведення криміналістичних досліджень;

6) вироблення загальних слідчих методів і спільних заходів оперативного співробітництва поліцейських органів, які доцільно застосовувати при виявленні тяжких форм організованої злочинності.

Таким чином, розгляд питання щодо правового регулювання діяльності поліції в країнах Європи дає можливість зробити такі висновки:

правове регулювання діяльності поліції слід розглядати як сукупність різних форм і методів юридичного впливу держави за допомогою нормативно-правових актів та інших засобів юридичної техніки на суспільні відносини, які виникають з приводу визначення принципів, завдань, прав і обов'язків працівників поліції в зазначеній сфері, а також порядок їх реалізації;

основними організаційно-правовими формами співробітництва поліцейських органів держав ЄС є збір, зберігання, обробка, аналіз, обмін інформацією, що становить оперативний інтерес, забезпечення спільного навчання персоналу поліції, розвиток співробітництва щодо обміну кадрами, розвиток співробітництва щодо забезпечення поліції обмундируванням, спільне проведення криміналістичних досліджень, вироблення загальних слідчих методів і спільних заходів оперативного співробітництва поліцейських органів, які доцільно застосовувати при виявленні тяжких форм організованої злочинності;

головними цілями міждержавного співробітництва поліцейських органів країн-членів ЄС є постійне підвищення ефективності діяльності поліції, впровадження в практику функціонування поліцейських підрозділів новітніх досягнень науки і техніки, пошук найбільш раціональних і оптимальних методів та способів протидії злочинності задля надійного захисту й збереження головних цінностей об'єднаних європейських народів.

Література

1. Алексеев С.С. Теория права. – М.: Юристъ, 1995. – 428 с.

2. Бандурка О.М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України. – Харків, 2004. – 780 с.

3. Договор о Европейском Союзе от 17 февраля 1992 г. // Европейский Союз. Прошлое, настоящее, будущее. Единый европейский акт. Договор о Европейском Союзе". – М.: Международная издательская группа "Право", 1994. – 18 с.

4. Козлов Ю.М. Административные правоотношения. – М.: Юрид. лит., 1976. – 184 с.

5. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юристъ, 1996. – 472 с.

6. Потемкина О. Новые тенденции развития законодательства ЕС по охране границ / О. Потемкина // Интернет-журнал "Вся Европа. Ru." – 2008. – № 12. – [Електронний ресурс]: http://www.alleuropa.ru/

7. Проблемы общей теории права и государства / Под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 832 с.

8. Проблемы эффективности надзора / Под ред. К.Ф. Скворцова. – М.: Юрид. лит., 1977. – 160 с.

9. Сорокин В.Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс. – Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 41-47.

10. Халфина Р.О. Право как средство социального управления. – М.: Наука, 1988. – 298 с.

Калаянов Д.П.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
ОДУВС

Надійшла до редакції: 25.12.2014

УДК 348.3

ПРО ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАНЬ У КОНТЕКСТІ ЙОГО ВЗАЄМОДІЇ З ІНШИМИ ПРИНЦИПАМИ ПРАВА

Конопельський В. Я.

У статті проведений аналіз стану ефективності застосування на практиці принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях, визначені проблемні питання та виведені науково обґрунтовані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *принципи; диференціація; індивідуалізація; виконання покарання; відбування покарання; засуджений до позбавлення волі; виправна колонія; персонал Державної кримінально-виконавчої служби України.*

В статье осуществлен анализ состояния эффективности применения на практике принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы в исправительных колониях, установлены проблемные вопросы и выведены научно обоснованные пути их решения.

Ключевые слова: *принципы; дифференциация; индивидуализация; исполнения наказания; отбывания наказания; осужденный к лишению свободы исправительная колония; персонал Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.*

In the article the analysis of the effectiveness of the practical application of the principle of differentiation and individualization of punishment of imprisonment in a penal colonies identified problems and derived evidence-based solutions.

Keywords: *principles, differentiation, individualization, of punishment, of the sentence, sentenced to imprisonment, penal colony, the staff of the State Penitentiary Service of Ukraine.*

Одним із принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, що визначені в ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, є принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Загалом зміст зазначеного принципу полягає в тому, що засуджені, зокрема, до позбавлення волі, розподіляються на більш-менш однорідні групи з метою застосування до них вимог режиму і засобів впливу, а також для запобігання негативної дії з боку осіб, які вчинили рецидив злочинів, та засуджених за тяжкі (особливо тяжкі) злочини, на інші категорії засуджених. Проте, як свідчить практика, через неналежне дотримання цього принципу щорічно у виправних колоніях України мають місце нові злочинні прояви з боку засуджених до позбавлення волі та інші негативні явища (випадки злісної непокори адміністрації цих установ; уживання спиртних напоїв і наркотичних речовин; поширення злочинної субкультури; т. ін.).

З огляду на це та у зв'язку з необхідністю вироблення заходів, спрямованих на більш ефективне вирішення існуючих з цих питань проблем, обрана тема статті є актуальною та такою, що має теоретико-прикладне значення.

Вивчення наукових праць з означеної проблематики показало, що над її вирішенням працюють такі науковці, як Г.А. Аванесов, Л.В. Багрій-Шахматов, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, І.І. Карпець, О.Г. Колб, М.П. Мелентьев, В.О. Меркулова, О.О. Наташев, О.Л. Ременсов, А.Х. Степанюк, М.О. Стручков, Ю.М. Ткачевський, В.М. Трубников, Б.С. Утєвський, І.В. Шмаров та ін.

Проте досі ні в Україні, ні за кордоном не розроблено концептуальних засад щодо правильного й ефективного застосування принципу диференціації та індивідуалізації покарань, що й виступило додатковим аргументом при виборі теми цієї статті.

Зважаючи на дослідження вибраної в цій роботі проблематики та з урахуванням того, що поділ принципів як загалом на теоретичному, так і на правових рівнях, включаючи принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, про які йдеться в ст. 5 КВК України, є умовним, позаяк їх застосування на практиці носить комплексний характер, постановка питання про підвищення рівня їх використання відповідними суб'єктами правозастосовної діяльності, а отже, ефективності їх дії, є досить актуальним і необхідним завданням.

Як з цього приводу правильно зробив висновок А.П. Гель, принципи, що закріплені у КВК України, містять у собі ідеальні уявлення про реальну мету кримінально-виконавчої діяльності, а також про результати цілеспрямованих зусиль адміністрації органів та установ виконання покарань [1, 19].

У доктринальних джерелах термін "комплексно" означає спільно, воєдино, не роз'єднуючи, не відділяючи одного від одного, поєднуючи з чим-небудь [2, 290].

Як показало вивчення наукової літератури, теоретичне обґрунтування взаємодії, як правило, здійснюється шляхом розгляду з позиції наук філософії, управління, соціології з подальшою інтеграцією цих положень у практику правового регулювання, включаючи й правоохоронну діяльність [3, 351-362]. Зокрема, у філософії існує декілька підходів до визначення поняття та розуміння змісту взаємодії.

Одна з позицій пов'язує її з наявністю зв'язків між будь-якими явищами об'єктивного світу [4, 620].

Інші вчені під взаємодією розуміють процес опосередкованого або безпосереднього впливу соціальних об'єктів один на одного, в якому взаємодіючі сторони пов'язані циклічною причинною залежністю [5, 656].

У філософському енциклопедичному словнику взаємодію тлумачать як філософську категорію, яка відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, у свою чергу, зумовлює зміну його стану [6, 77-78].

У філософських літературних джерелах радянської доби взаємодію представляли також через філософську категорію, яка тісно пов'язана з поняттям взаємозв'язку

© В.Я. Конопельський, 2015

й розглядалася як одна з форм останнього. При такому підході взаємодія полягала у зворотному впливу предмета чи явища на інший предмет. При цьому всі інші філософські категорії (причина, дія, необхідність, суперечність та ін.) визнавались на той час конкретними видами взаємозв'язку [7, 154].

Загалом, узагальнивши різноманітні філософські погляди на поняття "взаємодія", Л.О. Фещенко обґрунтовано виділив такі основні його змістовні положення:

1) взаємодія існує лише за наявності двох і більше співіснуючих явищ;

2) взаємодія має місце лише тоді, коли явища існують водночас;

3) взаємодія відбувається між явищами, які мають між собою взаємний зв'язок і взаємообумовленість;

4) при взаємодії об'єкти змінюються;

5) при взаємодії кожен з об'єктів виступає одночасно і причиною, і наслідком;

6) при взаємодії можливим є настання позитивних і негативних наслідків;

7) форми взаємодії матерії мають універсальний характер [8, 18].

Саме на позиціях філософії ґрунтується й управлінський підхід до взаємодії, включаючи ДКВС України, який віднайшов своє відображення в науці теорії управління. Зокрема, з точки зору управління взаємодія характеризується наявністю спільного впливу елементів один на одного й передбачає можливість використання взаємодіючими суб'єктами можливостей один одного для досягнення як спільних цілей, так і мети кожного окремо [9, 353].

Отже, під взаємодією принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань слід розуміти процес опосередкованого та безпосереднього зв'язку й впливу їх один на одного з метою забезпечення виконання та відбування покарань в Україні.

Отже, системоутворюючими ознаками, що складають зміст указаного поняття, є:

1. Об'єктами взаємодії виступають принципи, що визначені в ст. 5 КВК України "Принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань", а саме:

а) невідворотності виконання і відбування покарань;

б) законності;

в) справедливості;

г) гуманізму;

ґ) демократизму;

д) рівності засуджених перед законом;

е) поваги до прав і свобод людини;

є) взаємної відповідальності держави і засудженого;

ж) диференціації та індивідуалізації виконання покарань;

з) раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки;

і) поєднання покарання з виправним впливом;

и) участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань.

Під об'єктом у науці розуміють пізнавальну діяльність, що існує поза свідомістю людини й незалежно від неї, а також – явище, предмет, особу, щодо яких спрямовано певну діяльність, увагу тощо [2, 411].

У цьому разі зазначена діяльність між об'єктами (принципами) спрямована на їх взаємозв'язок і взаємовплив один на одного.

2. Це процес опосередкованого та безпосереднього зв'язку та впливу об'єктів один на одного.

Процес – послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається в закономірному порядку; сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку [2, 511].

Опосередковано – це подано або виражено не безпосередньо, а через що-небудь інше, за допомогою посередньої ланки [2, 439].

Безпосередньо – те, що здійснюється без проміжних ланок, посередництва кого-, чого-небудь; прямо [2, 32].

Зв'язок – співвідношення між різними факторами, явищами, подіями й т. ін., засновані на взаємозалежності і взаємообумовленості [2, 232].

Вплив – це дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета [2, 101].

Отже, процес взаємодії принципів передбачає пряме і непряме їх співвідношення, а також взаємодію, спрямовану на досягнення спільної мети їх діяльності.

3. Метою взаємодії є забезпечення виконання та відбування покарання.

Мета (нім. ziel) – те, до чого прагнуть, чого хочуть досягнути [10, 648].

Забезпечення – це створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантувати щось [2, 187].

Виконання покарань – це застосування адміністрацією органів і установ виконання покарань до засуджених державного примусу, який полягає в процедурі обмеження їх прав і свобод, що є змістом покарань, визначених у КК України [11, 23].

Відбування покарань – це діяльність засуджених, що ґрунтується на вимогах безумовного виконання приписів закону, вироку суду, законних вимог (розпорядження) персоналу органів та установ виконання покарань [12, 11].

Отже, метою взаємодії є створення за допомогою принципів надійних гарантій щодо реалізації, адміністрацією органів та установ виконання покарань державного примусу відносно засуджених та діяльності останніх, пов'язаної з безумовним виконанням приписів закону, вироку й законних вимог персоналу з цих питань.

Саме ці теоретико-рекомендаційні та методологічні засади й були використані при з'ясуванні цього питання дослідження та виробленні науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення рівня взаємодії принципу диференціації та індивідуалізації з іншими принципами кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, що визначені в ст. 5 КВК України.

Розгляд зазначеного питання можна розпочати з першого переліку принципів, що знайшов своє відображення у КВК, принципу невідворотності виконання і відбування покарань.

Цей принцип, як встановили А.Х. Степанюк та І.С. Яковець, є похідним від принципу невідворотності покарання та невідворотності кримінальної відповідальності [13, 21].

Хоча більш точно зазначений принцип у кримінальному праві України має назву принципу невідворотності кримінальної відповідальності [14, 332].

Зміст принципу невідворотності кримінальної відповідальності виявляється в тому, що:

а) кожна особа, у протиправних діяннях якої є склад злочину, повинна нести кримінальну відповідальність;

б) така особа не може бути покарана за один той самий злочин двічі (ч. 3 ст. 2 КК "Підстави кримінальної відповідальності") [15, 22].

Поряд з цим, цей принцип, що визначає послідовність стадій кримінальної відповідальності, у кримінально-виконавчому праві України виступає вже як принцип невідворотності виконання і відбування покарання, установлюючи правила, за якими здійснюється кара, та виконуючи роль механізму кримінально-виконавчої діяльності.

Більш того, принцип невідворотності невіддільний від кримінально-виконавчої діяльності, безпосередньо наявний у ній та визначає її істотні риси, а отже, має невід'ємний зв'язок і взаємодію з принципом диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Зміст цієї взаємодії полягає в тому, що:

1) і перший, і другий принципи по своїй суті виступають засобами та гарантіями забезпечення одного із завдань, визначених у ст. 1 КВК та ч. 2 ст. 50 КК України, здійснення кари щодо засуджених.

Кара через застосування принципу невідворотності виконання та відбування покарання щодо засуджених до позбавлення волі полягає в тому, що, якщо особа не була звільнена судом від покарання та його відбування на підставах, визначених у розділі XII Загальної частини КК України (ст.ст. 74-87), то й установа виконання покарань, з одного боку, і засуджений, з іншого, зобов'язані приступити до, відповідно, його виконання та відбування. При цьому, як обґрунтовано зауважила І.С. Яковець, має комплексний характер і реалізується шляхом застосування до засуджених усієї сукупності правообмежень, установлених не тільки КК України, а й режимом відбування конкретного кримінального покарання [16, 224]. Більш того, як встановили ряд науковців (О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський), реалізація кари властива виконанню всіх видів покарання, але її обсяг залежить від конкретного виду покарання [17, 74].

Свого часу М.О. Стручков визначив, що зміст кари в позбавленні волі полягає в ізоляції засудженого від суспільства від певного оточення, у різноманітних правообмеженнях, яких зазнає громадянин у силу відбування покарання, а також у низці обмежень побутового характеру, які несе із собою перебування в місцях позбавлення волі [18, 19].

Серцевиною змісту принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі також є ізоляція засудженого (як видова – щодо окремо взятої категорії осіб, так і індивідуальна – відносно конкретно взятого засудженого), що об'єднує можливості цього принципу та принципу невідворотності виконання й відбування покарання в реалізації кари у виправних і виховних колоніях України.

Саме тому в умовах недосконалості та фізичної і технічної зношеності інженерно-технічних засобів охорони і нагляду зазначені принципи на практиці мають застосовуватись з максимальною ефективністю, враховуючи, що до каральних елементів, як обґрунтовано довів С.І. Дементьєв, поряд із зазначеними вище, відносять: сам факт засудження особи судом від імені держави; тривалість строку, вид і місце розташування виправної колонії, обмеженість політичних, трудових, сімейних і деяких інших прав [19, 6].

Аналогічну позицію займають А.Х. Степанюк та В.М. Трубніков, які небезпідставно переконані, що головним змістом покарання у виді позбавлення волі, основним його каральним елементом є саме ізоляція засудженого від соціального оточення, сім'ї, близьких, друзів, знайомих, колективу, де він працював, у спеціальній закритій установі [20, 9].

Як свідчить практика, одним із найбільш негативних наслідків ізоляції особи від суспільства, а отже, і результатом реалізації та взаємодії між собою на практиці принципів невідворотності виконання і відбування покарання та диференціації й індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі є те, що після 5-7 років безперервного перебування у виправних колоніях України в засуджених настають незворотні зміни психіки, а понад 35 % осіб, які звільняються, потребують спеціальної психологічної чи психіатричної допомоги [21, 35].

Зважаючи на це та практику тримання засуджених у дільницях посиленого контролю, варто було б ч. 3 ст. 97 КВК України "Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці посиленого контролю", доповнити словосполученням "а також відновлювального характеру" та викласти її в наступній редакції:

"На кожного засудженого розробляється спеціальна індивідуальна програма, яка передбачає заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного, психокеруючого, а також відновлювального характеру";

2) ні принцип невідворотності виконання та відбування покарання, ні принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі не повною мірою забезпечують реалізацію такого законодавчо визначеного завдання, як запобігання вчиненню нових злочинів засудженими та профілактику їх асоціальної поведінки.

Як результат, щорічно особи, які тримаються у виправних і виховних колоніях, учиняють більше 400 злочинів [22, 6-7] стають жертвами злочинів у місцях позбавлення волі (10-12 засуджених); учиняють самогубство; стільки ж осіб помирають від різноманітних хвороб (майже 1 тис. осіб); стільки ж отримують травми та хвороби, які не дозволяють їм у подальшому працювати в ході відбування покарання та відшкодувати завдану злочином шкоду [23, 36-48].

Ураховуючи зазначене та практику виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, слід ч. 2 ст. 95 КВК "Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці карантину, діагностики і розподілу" доповнити словосполученням "а також реалізації мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства України" та викласти її в наступній редакції:

"За результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, а також реалізації мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства України";

3) не зважаючи на те, що головним критерієм оцінки щодо ефективності застосування в кримінально-виконавчій діяльності принципів невідворотності виконання й відбування покарання та диференціації й індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі є ізоляція засудженого від суспільства у відповідній кримінально-виконавчій установі закритого типу, забезпечити це в Україні практично неможливо.

Зміст цієї проблеми полягає в тому, що на сьогодні

в СІЗО України через відсутність спеціалізованих УВП утримується більше 200 осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, хоча відповідно до вимог розділу IV глави 22 КВК "Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі" це покарання має відбуватись засудженими у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки (ст. 150), а також практично всі засуджені до арешту, позаяк арештні дома в Україні не побудовані (глава 12 КВК "Виконання покарання у виді арешту" передбачає його виконання лише в цих УВП (ст. 50)) [24, 14-15].

Крім цього, у СІЗО утримуються ті категорії засуджених, які вкрай негативно впливають на рівень ізоляції інших осіб, що перебувають у зазначених установах попереднього ув'язнення, а саме:

а) засуджені до позбавлення волі, вирок (ухвала) щодо яких вступив у законну силу (ст. 532 КПК "Набрання судовим рішенням законної сили") та які в 10-денний термін мають бути направлені у виправні або виховні колонії для відбування покарання (ст. 87 КВК "Направлення засуджених до позбавлення волі для відбування покарання").

Проте через брак коштів як у ДПтС України, так і Національній гвардії України (колишніх Внутрішніх військах України), відправлення етапом засуджених до позбавлення волі із СІЗО до колонії здійснюється в міру наповнення цими особами вагон-заків або автозаків, тобто з порушеннями встановлених у законі строків [24, 45-46];

б) транзитно-пересильні засуджені, які в порядку ст. 90 КВК "Тимчасове залишення засудженого в слідчому ізоляторі і переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора" перебувають у СІЗО чи направляються до іншого слідчого ізолятора для забезпечення провадження слідчих (розшукових) дій у справі про злочин, учинений іншою особою або цією ж особою, за який вона була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді;

в) інші особи, строки перебування яких у СІЗО продовжуються судами або такі особи числяться за судами тривалий час, що не співвідносяться ні з нормами КПК, ні строками тримання в СІЗО [25, 9-10].

Як свідчить практика, тривале перебування таких засуджених у СІЗО призводить до їх впливу на інших осіб, які тримаються у цих установах попереднього ув'язнення, а також до порушень правил ізоляції та інших більш тяжких наслідків (злочинів; міжкамерних зв'язків; групової непокори та масових безпорядків) [26, 28-32].

Для запобігання зазначеним надзвичайним ситуаціям у СІЗО та нейтралізації детермінант злочинності, а також кримінальної субкультури, варто було ст. 8 Закону України "Про попереднє ув'язнення", яка регулює питання роздільного тримання осіб у місцях попереднього ув'язнення, доповнити частиною шостою наступного змісту:

"Адміністрація установи попереднього ув'язнення забезпечує диференційований та індивідуальний підхід до розміщення ув'язнених під варту та засуджених, а також повну ізоляцію однієї категорії осіб від іншої.

Персональну відповідальність за правильність та стан розміщення осіб несе начальник установи попереднього ув'язнення".

Отже, слід визнати, що сучасний стан реалізації на практиці принципів невідворотності відбування й виконання покарання та диференціації й індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі зобов'язує законодавця внести кардинальні зміни в нормативно-правові акти з питань ізоляції засуджених з тим, щоб привести зміст цих принципів до логіки соціально-правової природи закону та власне, поняття "ізоляції".

Література

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.-практ. комент. / за заг. ред. В.В. Коваленка, А.Х. Степанюка. – К.: Атіка, 2012. – 492 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т.В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005. – 767 с.
3. Гречанюк С.К. Поняття та сутність взаємодії органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України з державними та неурядовими інституціями // Діяльність державної кримінально-виконавчої служби України: адміністративно-правовий аспект: Навчальний посібник / Ред. колегія: В.П. Пєтков (голова) та ін. – К.: КНТ, 2011. – С. 351-362.
4. Большая Советская Энциклопедия / гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. Энцикл., 1951. – Т. 7. – 1021 с.
5. Новейший философский словарь / [сост. А.А. Грицанов] – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 1296 с.
6. Філософський енциклопедичний словник / [за ред. В.І. Шинкарука]. К.: Абрис, 2002. – 688 с.
7. Український Радянський енциклопедичний словник: в 3-х / [уклад М.П. Бажан та ін.]. – К.: Україн. Рад. енциклопедія, 1966. – Т. 1. – 893 с.
8. Фещенко Л.О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Фещенко Леся Олександрівна. – К., 2007. – 217 с.
9. Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України: Адміністративно-правовий аспект: Навч. посіб. / ред. кол.: В.П. Пєтков (голова) та ін. – К.: КНТ, 2011. – 648 с.
10. Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов 35 тысяч слов. – Изд. 3-е, испр., перераб. – М.: Мартин, 2010. – 704 с.
11. Кримінально-виконавче право: Словник: Навчальний посібник / Упоряд.: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової. – Запоріжжя: "Интер-М", 2014. – 293 с.
12. Кримінально-виконавче право України (схеми і таблиці): навч. посіб. / [А.А. Васильєв, Ю.О. Гуренко, О.О. Житний та ін.]; за заг. ред. О.М. Литвинова. – Х.: ХНУВС, 2014. – 212 с.
13. Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.-практ. комент. / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
14. Рябчинська О.П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови: монографія / Олена Павлівна Рябчинська. – Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. – 448 с.
15. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. посібник. – вид. 3-тє, переробл. та доп. – К.: Алерта, 2014. – 352 с.
16. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія / І.С. Яковець. – Х.: Право, 2013. – 392 с.
17. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. /За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 448 с.
18. Стручков Н.А. Советское исправительно-трудовое право. – М.: Юрид. лит., 1963. – 224 с.

19. Дементьев С.И. Лишение свободы как мера уголовного наказания [Тескт]: тескт лекций / С.И. Дементьев. – Краснодар: Сов. Кубань, 1977. – 64 с.

20. Степанюк А.Х. Режим відбування позбавлення волі в установах виконання покарань [Текст]: конспект лекцій / А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков. – Х.: Укр. юрид. акад., 1994. – 60 с.

21. Маляренко В.Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 2 (31). – С. 32-44.

22. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2013 році: інформ. бюл. – К.: ДПтСУ, 2013. – Кн. 1. – 68 с.

23. Захист прав потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому праві: [навч. посіб.] / [В.В. Василевич, А.П. Гель, В.П. Захаров та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка та О.Г. Колба. – Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2010. – 176 с.

24. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ за 6 місяців 2014 року: Інформ. бюл. – К.: ДПтС України, 2014. – Кн. 1. – 57 с.

25. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О.А. Банчук, І.О. Дмитрова, З.М. Саідова, М.І. Хавронюк. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. – 40 с.

26. Стан оперативно-службової діяльності слідчих ізоляторів у 2013 році // Інформаційний бюлетень. – К.: Державна пенітенціарна служба України, 2014. – № 3. – 36 с.

Конопельський В.Я.,
кандидат політичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС

Надійшла до редакції: 12.12.2014

УДК 159.9:34.01

ПСИХОЛОГІЯ ГРУПОВОГО ТА ОСОБИСТІСНОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Надибська О. Я.

У статті йдеться про те, що в процесі формування соціально-правової системи людство керується як особистісними, так і груповими інтересами, що мають різний зміст, але спільне походження. Акцентується увага на визнанні пріоритетності особистісних інтересів, ролі особистості у формуванні тієї чи іншої структури, та, з іншого боку, визнанні повного домінування структури, яка диктує особистості контури її власної поведінки.

Ключові слова: *особистість, групове, індивідуальне, структура, конфлікт, соціальна практика.*

В статье идет речь о том, что в процессе формирования социально-правовой системы человечество руководствуется как личностными, так и групповыми интересами, которые имеют разное содержание, но общее происхождение. Акцентируется внимание на признании приоритетности личностных интересов, роли личности в формировании той или иной структуры, и, с другой стороны, признании полного доминирования структуры, которая диктует личности контуры ее собственного поведения.

Ключевые слова: *личность, групповое, индивидуальное, структура, конфликт, социальная практика.*

To the article speech goes about that process of forming of the sociallegal system humanity follows both personality and group interests that have different maintenance, but homogeny. Attention is accented on confession of priority of personality interests, role of personality in forming of that or other structure, and, on the other hand, confession of the complete prevailing of structure that dictates personalities contours of her own behavior.

Keywords: *personality, group, individual, structure, conflict, social practice.*

Питання про долю групового та особистісного впливу на формування соціально-правової системи не може бути вирішено однозначно. Різні суспільства демонструють нам різну міру прийняття групового чи особистісного інтересу у формуванні соціально-правової системи. Однак ми насмілимось стверджувати, що тільки соціум у цілому може створити достатнє поле, на якому оформляться настільки потужні лінії напруги, що зможуть корегувати та спрямовувати суспільство загалом та кожного його члена окремо. Питання про роль особистісних і групових зусиль у формуванні соціально-правової системи потребує особливої уваги та описання методологічної програми нашого дослідження.

Спробуємо детальніше аргументувати нашу думку, спираючись на теорію відомого німецького соціолога, представника соціальної психології Норберта Еліаса. У своєму відомому дослідженні "Суспільство індивідів" Норберт Еліас концентрує увагу на дихотомії соціального та особистісного співвідношення між ними як в історичному, так і в цивілізаційному аспектах.

Норберт Еліас починає своє дослідження зі звернення до постулату, що здається сучасній людині аксіомою – індивідуум та суспільство є поняттями протилежними. Але це не так. Індивіди та суспільство знаходяться в настільки складному зв'язку, що важко не піддатись спокусі обрати якійсь спрощений варіант відповіді на питання про рушійну силу соціально-правової системи, що є основним завданням цієї статті. Складність пошуку відповіді також полягає в тому, що суспільство як феномен не має "фізичного тіла", воно не втілюється в якусь конкретну структуру чи особистість. Суспільство – це багато людей разом. Але багато людей разом в Індії створюють інше суспільство, ніж в Америці чи Англії [10, 14]. Отже, слід визначити функціональну роль особистості або чогось вищого за неї у формуванні соціально-правової системи. Еліас указує на дивний парадокс – суспільство в тому вигляді, яким ми його знаємо, ніким з людей чи всіма людьми разом свідомо не планувалося, але існує лише завдяки тому, що окремі люди прагнуть здійснити власні інтереси, і водночас від волі окремих людей не залежить [10, 15].

Відповіді на питання щодо природи рушійної сили соціокультурного розвитку дотепер поділяються на дві ідейно-смислові групи. У смисловому центрі першого варіанту відповіді є впевненість у тому, що історію роблять особистості. Друга група базується на стверджуванні всесильності структури. Із часів написання "Суспільства індивідів" точкою зору, що превалює, стала

© О.Я. Надибська, 2015

друга, але без цілковитого знецінення першої. Особливо в постмодерністській традиції можливо спостерігати це в найбільш чистому вигляді. Слід пригадати такі стрижневі категоріальні одиниці, як поняття "насильства коду" (Жана Бодрійяр), "влади" (Мішель Фуко), "структури" (Жак Дерріда) тощо. Загальним місцем у сучасній гуманітарній думці постає твердження про різного роду приховані інформаційні насильства – з боку ЗМІ, держави, реклами, глобалізації, PR тощо.

Складається враження, що у формуванні соціально-правової системи беруть участь будь-які структури, тільки не сама особистість. Водночас на просторі колишнього Радянського Союзу можна чітко простежити й наявність протилежної тенденції – віри в те, що тільки якась конкретна особа врятує державу, виступить рятівником нації тощо. Звідси запеклість наших президентських перегонів – у пострадянських умовах претенденти на президентське крісло просто не можуть потиснути один одному руки, як це прийнято в розвинутих демократичних країнах. Адже з вибором певного кандидата пов'язується не реалізація тої чи іншої соціально-політичної програми, а ледве не спасіння самої цивілізації. Така світоглядна настанова працює, насамперед, на рівні буденної свідомості, проте, коли йдеться про дослідження природи формування суспільного порядку, саме настанови буденної свідомості не можна випускати з поля зору.

Таким чином, непримиренний конфлікт між особистісними системами впливу створює розламаність суспільно-групового в нашій державі. У ситуації подібної розбіжності точок зору щодо принципової ланки розвитку соціуму слушним є, на нашу думку, повернутися до зроблених у тридцяті роки минулого століття висновків Норберта Еліаса щодо співвідношення особистісної та суспільної діяльності в процесі розвитку соціуму.

Саме на небажанні бачити себе як будівельного матеріалу для будь-якого незрозумілого або просто ментально чужого проекту й базується конфлікт між схильностями індивідуального існування та вимогами життя в соціумі. Тупик, як завважує Норберт Еліас, виникає в точці пошуку вищої істини. Саме тому необхідно визначити, що це – індивід чи ціле. Залежно від відповіді на це питання й формується соціально-правова система. Саме на ній, як на ключовій концептуальній одиниці, що окреслює домінанти самої сутності соціуму, базується система законодавства.

Для дослідника проблемного зрізу питань, пов'язаних із ідентифікацією соціально-правової реальності є важливим панорамно осмислити сутнісний характер тих цілей, які є істинними причинами її формування. Як суспільство, що складається з конкретних неповторних особистостей, ставить перед собою масштабні цілі, окреслюючи "обрії сподівань"? Яким чином формуються цілі соціуму, що не співпадають з цілями конкретних людей? Власне, саме бачення цілей, що ними керується суспільство й дозволяє визначити шляхи.

Проаналізуємо цілі, що виникають в особистостей і груп людей чи суспільства загалом. Коли ми спостерігаємо рух людської юрби, нам здається, що цих людей нічого не зв'язує. Але ж, наголошує Норберт Еліас, кожен з цих людей має своє місце в цьому світі, має свій дім, роботу, певний образ життя. Навіть безпритульні є водночас і продукт, і частина цього прихованого порядку, що лежить в основі цієї мішанини [10, 28]. Людина не може за власним бажанням поміняти свої цілі чи функції. З народження вона поставлена в певні функціональні зв'язки, має "вбудуватись" у систему зв'язків, що вже існує. Цей чинник визначає індивідуальні цілі, що ставить перед собою людина та окреслює систему особистісного знання, яку створює для себе людина для орієнтації в суспільному просторі. Людина може обирати з наявної кількості можливостей, але ця кількість є обмеженою. Отже, обирати свій особистісний шлях людина може тільки тією мірою, якою це дозволяє система, в якій триває її буття.

Дії конкретної особи складаються з безлічі окремих актів, спрямованих на досягнення конкретної цілі, втілення конкретного бажання. Індивідуальні дії особистості обумовлені досягненням переважно власних цілей. І зовсім не обов'язково людина свідомо повинна діяти заради досягнення суспільних цілей. Парадокс полягає в тому, що там, де суспільні інтереси однозначно ставилися вище за особистісні, суспільство впадало в кризу, яка призводила до краху. Пріоритет будування держави нового типу, заради якого вимагалося відкласти власні інтереси або й узагалі – знехтувати ними, зазнавав краху в часи всім відомих революцій. Вимога знехтувати особистими цілями й пріоритетами на догоду абстрагованим ідеалам Свободи, Рівності та Братерства обернулася жахливим якобінським терором в ім'я цих ідеалів, а отже, обернулася незгодою суспільства з такою історичною реальністю, де конкретне життя неповторної людини приноситься в жертву абстракціям. Вона обернулася духовно-інтелектуальним протестом людей проти соціально-історичної практики революційної влади, коли не Свобода, Рівність та Братерство, а гільйотина вершить людські долі. Відтак закономірним став і крах Французької революції 1789–1794 років.

Нагадувати про досвід радянської епохи, певне, непотрібно, адже висновки з цього недавньоминулого соціально-історичного досвіду очевидні за своїм трагічним наповненням. Згадуючи про ці історичні експерименти ми переслідуємо лише одну мету – показати, що нормальний (більшою чи меншою мірою) еволюційний розвиток суспільства, розвиток без кривавих людських жертвоприношень на вівтар абстракцій, розвиток заради прогресу й користі всіх членів суспільства відбувається лише тоді, коли структура не нав'язує індивідові першочерговість власних інтересів.

У цьому контекстуальному вимірові виступає в деякій позірній, але не іманентній парадоксальності той феномен, що його обмірковуємо нині – кожна людина в соціумі переслідує індивідуальні цілі, будує індивідуальну систему пріоритетів, та водночас саме здійснення індивідуальних інтересів призводить до здійснення інтересів соціуму, до будування соціально-правової системи.

Людина хоче досягти добробуту, статусу, поваги, відомості. Існує безліч індивідуальних цілей, що складаються в індивідуальні системи пріоритетів. Система особистісних цілей будується для досягнення індивідуальних цілей. Людина діє переважно заради досягнення власних цілей, реалізації інтересів своєї родини, своїх близьких. Заради реалізації особистісних цілей вона взаємодіє з іншими людьми, створюючи складні ланцюги відносин. Відокремлено від інших людей ніхто не може досягти реалізації власних інтересів. Кожна інша людина є ланкою в тому ланцюгу, частину якого створює і наш актор. Ці ланцюги неможливо відчути на дотик, вони еластичні, гнучкі, варіативні, але від цього не менш реальні, ніж сталеві.

Стверджуючи, що відносини особистості та суспіль-

ства є чимось свого роду унікальним, Норберт Еліас закликає перейти від мислення на рівні речей і субстанцій до мислення на рівні відносин і функцій. Дослідник ілюструє свою думку прикладом складного придворного танцю. Рухи кожного з учасників орієнтовані на інших людей, партія кожного окремого танцюриста не може бути прочитаною поза партіями інших. Стиль поведінки визначається через відносини танцюристів один з одним. Так само поведінка людини в соціумі визначається через минулі та існуючі відносини з іншими людьми. Ці висновки є класикою соціальної психології, але ми вважаємо за потрібне нагадати їх тому, що указані німецьким соціологом однобічності сприйняття продовжують існувати та розвиватися в сучасній науці, причому не на маргіналіях, а в мейнстрімі.

Важливим у річищі нашого дослідження є й наступний висновок німецького соціального психолога. Індивідуальність і суспільність не протилежні одна одній. Навпаки – та філігранність і диференційованість психічних функцій людини, яку ми виражаємо словом "індивідуальність", можлива виключно завдяки тому, що людина зростає в соціумі [10, 40]. Новонароджений є тільки проектом людини, який (проект) не реалізується сам по собі, подібно тому, як рослина виростає з насіння. Те, якою виростає людина, залежить не тільки від її індивідуальних біологічних особливостей, але від того, як вона спілкується з людьми.

Сучасна епоха відчуває суттєву напругу між інтересами особистості та соціуму. Відчуття самотності перед обличчям кодуючої сили соціуму, бажання вирватись за межи цивілізаційної буцегарні до чогось "справжнього" обумовлюють міцне відчуття протилежності інтересів індивіда та групи. Особистісне постає подекуди як щось цілком протилежне суспільному. Немає сенсу нагадувати приклади відмови західних інтелектуалів від власної цивілізації заради життя, скажімо, серед африканських племен. Життя Альберта Швейцера – не єдиний приклад подібного рішення.

Ворожість соціуму відчувається багатьма як основа для бунту на звільнення. Пригадаймо в указаному контексті концепти славетної праці Гі Дебора "Суспільство спектаклю" – маніфесту революційної зміни середовища, в якому ми живемо. Суспільство є спектаклем, в якому ми змушені грати певну роль, навіть не здогадуючись про те, що існує свобода, та може існувати справедливий суспільний устрій, якій ми маємо збудувати, змінивши театр абсурду, в якому живемо зараз. Нагадаймо славетне гасло паризьких студентських бунтів травня 1968 року: "Структури не виходять на вулиці". Які ще слова можуть так наочно показати протилежність між інтересами особистості та соціуму? Чи можемо ми збудувати соціально-правову систему, що включає як цінності особистості, так і великої групи людей? Великої аж до розмірів суспільства в цілому?

Говорячи про відчуття протилежності інтересів структури та особистості, ми не маємо зупинятися тільки на прикладах революційної свідомості (приклад Швейцера настільки ж революційний, як і приклад Гі Дебора). Навіть повсякденна свідомість пересічної людини сьогодення надає нам приклади подібного відчуження.

Дозволимо собі звернутись до тексту дуже популярного в сучасному західному світі автора – Мішеля Уельбека, одного з, так би мовити, "інтелектуальних стовпів" європейського постмодерну, який, відбиваючи інтелектуальні та соціальні закономірності буття свого сучасника, у своєму відомому романі "Платформа" вдається до описання людини, яка не знаходить місця у власному світі. Текст розмічений словами та думками героїв, що намагаються вирватись із власного обжитого простору: "мені не подобається світ, в якому ми живемо...", "вибратись з цього лайна...", "мене все частіше охоплюють сумніви: чи той світ ми будуємо?" [3]. Герої роману не розуміють світу, в якому живуть – цей момент підкреслюється автором постійно.

Головний герой роману не намагається взагалі щось свідомо змінити в своєму житті, хоча й розуміє несумісність власної системи цінностей зі суспільною. Він настільки чітко відчуває силу структури, що несумісність пріоритетів вважає ознакою власної нездатності розуміти, що насправді істинне, а що – хибне. Він розмірковує: "Я жив у країні поміркованого соціалізму, де володіння матеріальними благами ретельно охороняється законом, а банківські вклади захищені могутніми державними гарантіями. Мені не загрожувало ані розорення, ані злісне банкрутство... Коротше, мені більше не про що не треба було турбуватись..." [3]. Життя організовувалось могутньою державою, не вимагаючи від робітника міністерства культури особливої напруги. Герой "Платформи" навіть відчуває власну неповноцінність із-за розуміння протиріччя між власним особистісним і суспільним знанням – так, він не вміє відрізнити фірмову річ від звичайної (а це створює серйозний відсоток суспільного знання тої спільноти, до якої він належить). Відкидаючи симулятивне знання соціуму, він, разом з тим, відчуває незручність від того, що він його (знання) "не відчуває". "З точки зору суспільства я був, звісно, неправий. Я чітко розумів, що належу до меншості, отже, помиляюсь... Повинна ж, зрозуміло, існувати відмінність між сорочками „Ів Сен Лоран" та рештою, між туфлями „Гуччі" та „Андре". Різниці цієї не помічав тільки я один, напевно, унаслідок якоїсь своєї неповноцінності, тобто пишатись мені було нічим та засуджувати світ нема за що" [3]. Розглядаючи зовнішній світ, оповідач періодично відчуває буттєвий жах від безпорадності перед лицем незрозумілих речей. "Я був цілком та повністю пристосований до часу інформації, отже, не пристосований ні до чого" [3], – дещо парадоксально розмірковує він, раптом відчувши філософський жах при погляді на речі, у продукуванні яких він абсолютно нічого не розумів. Конфлікт між особистісним і суспільним знанням відчувається тут дуже чітко.

Ми свідомо зупинилися на прикладі з художньої літератури, адже вона ще з часів Федора Достоєвського покликана вже не лише відбивати, змальовуючи, буття людей, а й буття ідей, їхню трансформацію та способи реалізації в сучасному світі. У сучасному гуманітарному обширові феномен бестселера якнайкраще демонструє загальну лінію в сприйнятті протилежності соціуму та особистості. Але ж така розгалуженість характерна не для кожного суспільства. Ми повинні бачити джерела подібної нестиковки пріоритетів насамперед для того, щоб виявити загальну природу виникнення цінностей індивіда та групи / соціуму, не сприйнявши окрему ситуацію за правило. У цьому контексті дозволимо собі знов повернутися до теорії Норберта Еліаса.

Надзвичайно важливим для розуміння відчуття свідомісного розламу між особистістю та соціумом є наступне спостереження Норберта Еліаса. По мірі росту функціональної диференціації та прогресу цивілізації окремий індивід постійно виявляє, що для того, щоб

залишитися членом суспільства, він має залишити нерозвинутим більшість з того, чим він сам насправді є. Він має "грішити" проти власної "внутрішньої істини", він не стане тим, кім хотів би стати більш за все. Конфлікт виявляється настільки глибоким, що в кожному індивідові створюється густа сітка з непрожитих життів, нереалізованих схильностей, неотриманого знання [10, 52]. Звідси внутрішній конфлікт та відчуття необхідності захищати власні пріоритети від соціуму.

Особливо яскраво питання про протиставлення психології групового та індивідуального постає у філософії Фрідріха Ніцше, який описав різні типи людей, які мають або не мають право називатися вільною людиною. Учення про надлюдину є граничним утіленням цієї тенденції. Те, що саме ця тенденція визначає подальший розвиток європейської культури, якнайкраще демонструє популярність учення Фрідріха Ніцше в наші дні.

Таким чином, у процесі формування соціально-правової системи людство керується як особистісними, так і груповими інтересами, що мають різний зміст, але спільне походження. І перше, і друге формується в процесі соціальної взаємодії та будується на формуванні певної структури відносин. Точки зору щодо психології особистісного та групового впливу в процесі формування суспільно-правової системи розділяються в сенсі визнання пріоритетності особистісних інтересів, ролі особистості у формуванні тої чи іншої структури, та, з іншого боку, визнання повного домінування структури, яка диктує особистості контури її власної поведінки.

Саме протиставлення індивідуального та групового впливу породжує ту напругу, яку можна використати свідомо в спрямуванні суспільної енергії на досягнення індивідуального творчого успіху, змін, постійного оновлення.

Література

1. Бодрийар Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийар. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. – [Электронный ресурс]: http://anthropologia.spbu.ru/ru/texts/baudrill/index.html. – Назва з екрану.

2. Введение в психологию [Текст] / [под ред. А.В. Петровского]. – М.: Academia, 1997. – 464 с.

3. Новгородцев П.И. Об общественном идеале [Текст] / П.И. Новгородцев. – М.: Пресса, 1991. – 638 с.

4. Уэльбек М. Платформа / М. Уэльбек. – [Электронный ресурс]: http://freebooks.net.ua/57900-mishel-ujelbek.-platforma.html.

5. Федотова В.Г. Хорошее общество: монография / В.Г. Федотова. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 544 с.

6. Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью: 1970–1984 гг. [Текст]: [в 2 ч.] / М. Фуко. – М.: Праксис, 2002–2005. - Ч. 1 / [пер. с фр. С.Ч. Офертаса]; [под общ. ред. В.П. Визгина, Б.М. Скуратова]. – 2002. – 384 с.

7. Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью: 1970 – 1984 гг. [Текст]: [в 2 ч.] / М. Фуко. – М.: Праксис, 2002 – 2005. – Ч. 2 / [пер. с фр. И. Окуневой] ; [под ред. Б.М. Скуратова]. – 2005. – 320 с.

8. Фуко М. История безумия в классическую эпоху [Текст] / М. Фуко. – СПб: Университетская книга, 1997. – 576 с.

9. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности [Текст] / Ю. Хабермас // Вопросы философии. – 1989. – № 2. – С. 35–40.

10. Элиас Н. Общество индивидов [Текст] / Н. Элиас. – М.: Праксис, 2001. – 336 с.

Надибська О.Я.,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та
соціально-економічних дисциплін
ОДУВС

Надійшла до редакції: 12.12.2014

УДК 343.3/.7

ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ ПОНЯТТЯМИ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Собко Г. М.

Стаття присвячена співвідношенню понять "примус" і "насильство", "примус" і "примушування", "примус" і "вплив", "вплив" і "примушування", а також "тероризування" з "примушуванням" та "насильством". У кримінальному праві України відсутні легальні визначення цих понять, не розкривається зміст їх ознак, не представлена система видів схожих понять. Крім того, відсутня ясність у термінологічних відмінностях та способах їх здійснення. У зв'язку з цим доречним була спроба проаналізувати, які саме терміни законодавець використовує для вираження психічних форм насильницьких злочинів у законі про кримінальну відповідальність, скільки разів уживається кожне поняття і в яких випадках законодавець застосовує той чи інший термін.

Ключові слова: *психічне насильство, примус, примушування, перешкоджання, вплив, тероризування та фізичне насильство.*

Статья посвящена соотношению понятий "принуждение" и "насилие", "принуждение" и "заставление", "принуждение" и "влияние", "влияние" и "принуждение", а также "терроризирования" с "принуждением" и "насилием". В уголовном праве Украины отсутствуют легальные определения этих понятий, не раскрывается содержание их признаков и не представлена система видов похожих понятий. Кроме того, отсутствует ясность в терминологических различиях и способах их осуществления. В связи с этим уместна была попытка проанализировать, какие именно термины законодатель использует для выражения психических форм насильственных преступлений в законе об уголовной ответственности, сколько раз употребляется каждое понятие и в каких случаях законодатель применяет тот или иной термин.

Ключевые слова: *психическое насилие, принуждение, препятствование, влияние, терроризирование и физическое насилие.*

© Г.М. Собко, 2015

The article is devoted to the ratio of the concepts of "coercion" and "violence", "coercion" and "compulsion" "coercion" and "effect", "impact" and "coercion" and "terrorizing" of "coercion" and "violence". In criminal law Ukraine no legal definition of these concepts not disclosed the content of their characters, not presented system similar types of concepts. In addition, there is no clear differences in terminology and methods of implementation. In this connection it was appropriate to attempt to analyze what the legislator terms used to express the mental forms of violent crime in the law on criminal liability of how many times each concept is used and when the legislator applies a given conctps.

Keywords: *mental violence, coercion, compulsion, obstruction, influence, terrorizing and physical violence.*

Актуальність обраної теми обумовлена тим, що сучасна кримінальна політика України рівною мірою спрямована як на охорону прав і законних інтересів громадян від злочинних посягань, так і на захист громадян від незаконного притягнення до кримінальної відповідальності. Захист життя, здоров'я та особистої свободи забезпечується нормами чинного кримінального закону, також і про обставини, що виключають злочинність діяння, в яких знайшов свою регламентацію інститут фізичного або психічного примусу, передбачений у ст. 40 КК України.

Сучасне українське законодавство, на відміну від більшості зарубіжних країн, широко трактує примус і примушування, включаючи в нього не тільки фізичну, а й психічну складову.

Однак примус та примушування є одними з найбільш неоднозначних понять чинного кримінального законодавства, які безсистемно використовуються як у теорії, так і на практиці. У зв'язку з тим виникає необхідність у теоретичному визначенні примусу та примушування як кримінально-правових категорій, а також у правильному застосуванні норм кримінального права, в яких використовуються ці поняття.

У теорії кримінального права нерідко змішуються поняття "примус" і "насильство", "примус" і "примушування", "примус" і "вплив", "вплив" і "примушування", а також "тероризування" з "примушуванням" та "насильством". Це пов'язано насамперед з тим, що ні в чинному Кримінальному кодексі України (далі КК), ні в теорії кримінального права не визначаються ці поняття, немає чіткого окреслення змісту їх ознак. А отже, відсутня ясність критеріїв розмежування психічного насильства з іншими суміжними поняттями.

Метою статті є аналіз Кримінального кодексу України щодо використання в ньому психічного насильства та суміжних з ним понять.

Зміст цих понять і суміжних категорій у складах насильницьких злочинів є неоднозначним. Тому, на наш погляд, є доречним проаналізувати, які саме терміни законодавець використовує для визначення психічних форм насильницьких злочинів у КК України та в яких випадках законодавець застосовує те чи інше поняття.

Терміни, які, на наш погляд, виражають фізичне та психічне насильство, законодавець використовує більше ніж у 90 статтях і, відповідно, це майже третина Особливої частини КК України (див. табл. 1).

Терміни, які в КК виражають психічне ті фізичне насильство	Статті КК, в яких використовується термінологія, яка виражає психічне та фізичне насильство	Загальна кількість за кожним терміном
Погроза насильством:	ч. 2 ст. 150-1, ст. 152, ст. 153, ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 162, ст. 174, ч. 2 ст. 186, ч. 1 ст. 187, ч. 1 ст. 189 КК, ч. 1 ст. 206, ч. 1 ст. 258-2, ч. 2, 3 ст. 289, ч. 2 ст. 365, ч. 1 ст. 377, ст. 386, ч. 2 ст. 393, ч. 1 ст. 398	17
Насильницькі дії:	ст. 109, п. 10 ч. 2 ст. 115, ст. 127, ст. 144, ч. 2 ст. 346, ч. 2 ст. 405, ч. 1 ст. 442, ч. 1 ст. 447	8
Насильство:	ст. 116, ч. 2, 3 ст. 149, ч. 2 ст. 150-1, ст. 152, ст. 153, ч. 2 ст. 157, ст. 160, ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 162, ст. 174, ч. 2 ст. 186, ч. 1 ст. 187, ч. 3 ст. 189, ч. 2, 3 ст. 206, ч. 1 ст. 258-2, ч. 3 ст. 262, ч. 2, 3 ст. 278 КК, ч. 3 ст. 280, ч. 2, 3 ст. 289, ч. 4 ст. 289 (заохочуюча норма), ч. 1 ст. 294, ст. 295, ч. 2, 3 ст. 308, ч. 2, 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ст. 340, ч. 3 ст. 342, ч. 1 ст. 345, ч. 1, 2, 3 ст. 355, ч. 2 ст. 365, ст. 386, ч. 2 ст. 393, ч. 1 ст. 406, ч. 3 ст. 410, ч. 2 ст. 431, ч. 1 ст. 433, ч. 1 ст. 446	37
Вплив:	ч. 1 ст. 258, ч. 1 ст. 344, ст. 369-2, ч. 2 ст. 373, 443, ч. 1 ст. 444	6
Примушування:	ч. 2 ст. 143 КК, опосередковано (ст. 150 КК, ст. 150-1 та 151, 304), ст. 154, ч. 1 ст. 157, ст. 174, ч. 2 ст. 180, ч. 1 ст. 258-2, ч. 1 ст. 280, ч. 1, 3 ст. 300, ч. 1, 4 ст. 301, ч. 1 ст. 303, ч. 3 ст. 342, ч. 1, 2, 3 ст. 355, ч. 1 ст. 373, 386, ч. 1 ст. 404	19
Використання фізичного та психічного насильства:	ч. 2 ст. 180	1
Примус:	ст. 127, ст. 173, ч. 1 ст. 266	3

Перешкоджання:	ч. 1 ст. 158-2, ст. 160, ст. 174, ч. 1 ст. 180, ст. 340, ст. 341, ч. 1, 2 ст. 343, ч. 1 ст. 344, ст. 363-1, ч. 1, 2 ст. 376	10
Втягнення:	ст. 303, ст. 304	2
Тероризування:	ст. 392	1
Загальна кількість разів, в яких законодавець використовує терміни, які в КК виражають психічне ті фізичне насильство		104

Проаналізувавши чинне законодавство, можна зробити висновок, що: поняття "погроза насильством" застосовується в 17 статтях КК, "насильницькі дії" вживається 8 разів, 37 разів – "насильство", 6 разів – "вплив", 19 разів – термін "примушування", 10 разів – "перешкоджання", 3 – "примус", 2 – "втягнення" і всього один раз використовується термін "фізичне та психічне насильство", і також один раз використовується термін "тероризування".

Доцільно було б проаналізувати, які із цих термінів уживаються для вираження безпосередньо психічного насильства, і які виражають сугубо фізичне насильство, а також які з них можуть бути вчинені з використанням обох цих понять.

Для вираження психічного насильства законодавець використовує терміни "погроза насильством" та "вплив". Терміни, які використовуються для вираження винятково фізичного насильства, є "насильницькі дії".

Зосередимо увагу на тих термінах, які, на наш погляд, є суперечливими і в яких психічне насильство знаходить своє відображення більшою мірою, а саме: "вплив", "примушування", "примус".

Термін "примус" законодавцем використовується як мета і як засіб учинення злочину: як мета – у ст. 127 КК та ч. 1 ст. 266 КК і як спосіб вчинення злочину – у ст. 173 КК. Відмінності застосування терміну "примус" у ст. 127 КК, ч. 1 ст. 266 КК та ст. 173 КК полягає в тому, що в перших випадках примус розглядається як кінцевий результат злочинного діяння, а в другому – є безпосередньо самим злочинним діянням. У рамках нашого дослідження нас цікавить примушування як спосіб учинення злочину.

Зважаючи на статтю 173 КК "Грубе порушення угоди про працю", на наш погляд, примусити можна тільки шляхом психічного насильства, оскільки, якщо цей злочин буде вчинено шляхом фізичного насильства, то виникає сукупність злочинів. Наприклад, якщо роботодавець примушує 16-річного робітника виконувати обов'язки, що виходять за межі трудового договору, то це діяння буде кваліфікуватися за ст.ст. 173 та 150 КК України.

Термін "примушування" зустрічається в законі про кримінальну відповідальність 16 разів. Насамперед необхідно проаналізувати, що розуміється законодавцем під цим терміном.

У частині 2 ст. 143 КК указано про "вилучення в людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою трансплантації", таким чином, з диспозиції цієї статті виходить, що примушування можливо вчиняти тільки шляхом психічного насильства. Обґрунтовуючи цю думку, доцільно привести співставлення складів злочинів ст. 143 та ст. 144 КК, які мають однаковий об'єкт охорони та різний предмет злочину. Наприклад, Петренко має ниркову хворобу, при якій необхідна операція по трансплантації цього органу. Оскільки черга на отримання донорської нирки дуже велика, він, використовуючи своїх товаришів, насильницьким шляхом вилучає нирку в іншої особи. Кваліфікація в цьому разі буде за ч. 1 ст. 121 КК, як нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень. А в разі, коли вилучення в людини відбувається шляхом використання психічного насильства або обману, слід кваліфікувати як ч. 2 ст. 143 КК. Якщо розглянути статтю 144 КК "Насильницьке донорство", в якій указано, що вилучення крові в людини з метою використання її як донора, можливе як насильницьким шляхом, так і шляхом обману, ми приходимо до висновку, що в цьому складі злочину насильство можливе як фізичне, так і психічне. Повертаючись до нашого прикладу (але з його інтерпретуванням), Петренку необхідна рідка група крові. Якщо він за допомогою своїх товаришів, насильницьким шляхом вилучає цю кров у іншої особи, то цій злочин слід кваліфікувати тільки за ч. 3 ст. 144 і додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 121 КК не потребує. Тому що втрата частини крові не відноситься до переліку умисних тяжких тілесних ушкоджень, небезпечних для життя під час заподіяння. Отже, робимо висновок, що примушування в статті 143 КК має виключно характер психічного насильства.

Не зважаючи на те, що в статтях ст. 150 КК, ст. 150-1 та 151 та 304 КК законодавець прямо не вказує на діяння у виді примушування, але, на наш погляд, саме це поняття він має на увазі.

Якщо ми говоримо про експлуатацію дітей (ст. 150 КК) і про використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1), то в цьому разі можливе примушування дітей шляхом залякування або психічним впливом з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Кваліфікуючою ознакою ст. 150-1 КК є застосування насильства чи погрози його застосування, а відповідно в ч. 2 ст. 150-1 можливе застосування як психічного, так і фізичного насильства.

У статті 151 КК, яка передбачає поміщення до психіатричного закладу завідомо здорову особу, законодавець не використовує жоден з термінів, пов'язаних з насильством. Виходить, що насильство в даному випадку не використовується? Відповідь на запитання є очевидною. Насильство використовується – як психічне, так і фізичне. Навряд чи можна уявити таку ситуацію, коли психічна здорова особа виявляє бажання бути незаконно поміщеною до психіатричного закладу.

Аналізуючи вказані статті, виходить, що законодавець не використовує термін "примушення", а підмінює його іншими термінами: "експлуатація", "використання", "незаконне поміщення" та "втягнення". На наш погляд, це створює умови для різночитання закону про кримінальну відповідальність, що, у свою чергу, приводить до неправильної кваліфікації. А крім цього, застосування кримінального законодавства за аналогією заборонено відповідно до ч. 4 ст. 3 КК. Отже, повинні бути визначені критерії оцінки зазначених понять, за результатом чого вони будуть вірно застосовуватися на практиці.

Якщо розглянути ст.ст. 303 та 304 КК України, то можливо дійти висновку, що законодавець при використанні

кожного з термінів "примушування" та "втягнення" вбачає одне й теж саме діяння. Так, у ст. 304 КК використовується термін "втягнення" в злочинну діяльність, а в ст. 303 КК – обидва терміни: "примушування" та "втягнення". Хоча, на наш погляд, втягнення може бути як добровільним, так і шляхом примушування.

Крім того, науково-практичні коментарі не поділяють також ці поняття й визначають, що це дії, унаслідок яких інша особа всупереч своєму бажанню повинна займатися проституцією [5, 706]. Якщо немає різниці в застосуванні цих термінів, то навіщо в одному випадку використовувати один термін, а в іншому – обидва, якщо їх сутність однакова. Ми дотримуємось позиції, що вони мають різні етимологічні навантаження.

Примушування, яке використовується в ст. 154 КК має виключно психічний характер і відноситься до психічного насильства. Якщо використовується фізичне насильство, то діяння повинно кваліфікуватися за статтею 152 КК та 153 КК.

Розмежування між ч. 1 та ч. 2 ст. 157 КК проходить якраз за способом учинення злочину, ч. 1 – вчиняється шляхом примушування, а ч. 2 – шляхом насильства. З цього виходить, що це різні речі.

Натомість у статті 174 КК дається така редакція: "Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку шляхом насильства чи погрози застосування насильства або шляхом інших дій". З цього випливає, що найбільш розповсюджений шлях примушення та перешкоджання є через насильство і одразу зазначено, що можливо шляхом інших дій, причому яких саме не вказано.

Тут виникають питання, для роз'яснення яких ми звернулися до науково-практичного коментаря, в якому вказано, що під примушуванням до участі у страйку розуміється домагання від потерпілого взяти участь у страйку шляхом насильства чи погрози застосування насильства або шляхом інших незаконних дій (наприклад, надання наказу чи розпорядження). Залучення працівника до участі у страйку шляхом обману, підкупу, задобрювання (обіцянням заохотити по службі тощо) або в інший спосіб, який не містить елемента примусу, не утворює складу цього злочину. Водночас, скажімо, поєднання насильства з підкупом слід розглядати як примушування [3, 386]. М.І. Мельник пропонує розглядати об'єднання насильства з підкупом як примушування, що вважаємо суперечливою думкою.

Отже, М.І. Мельник вважає, що обов'язковою ознакою цього складу злочину є примус, але чи використовується примус при обмані, підкупі або задобрюванні? Ми вважаємо, що в даному випадку примус не використовується тому, що особа діє за власною волею і, відповідно, якщо немає примусу, то немає і обов'язкової ознаки, а отже, не має складу злочину. Тому вважаємо, що ця стаття потребує редакції.

Теж саме бачення цієї проблеми відбувається в коментарі до ст. 258-1, в якому вказано, що примушування до вчинення терористичного акту може вчинятися з використанням обману. Де під обманом розуміється завідомо неправдиве повідомлення відомостей чи замовчування певних фактів. При вчиненні цього злочину він може полягати у введенні в оману щодо мети вчинення дій, які становлять терористичний акт, можливих наслідків застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу тощо [5, 754] .

Коментар до ст. 258-1 був проаналізовано В.О. Навроцьким, в якому думки збігаються з думками М.І. Мельника відносно того, що примушування може бути зроблене шляхом обману. Однак обман не є видом примушування [5, 830].

І знов при аналізі статті 303 КК повертаємось до того, що способами примушування чи втягнення є: 1) застосування насильства; 2) погроза застосування насильства; 3) знищення чи пошкодження майна; 4) шантаж; 5) обман [5, 835]. Ми погоджуємось, що обман є способом втягнення, проте не є способом примушування.

Розглядаючи ст. 180 КК, можна зробити висновок, що перешкоджання належить до фізичних дій, відповідно, більше пов'язане з фізичним насильством. Перешкоджання відправленню релігійного обряду полягає у створенні будь-яких перепон, які суттєво ускладнюють чи унеможливлюють його відправлення. Воно може здійснювались шляхом погроз, застосування фізичного насильства, обману чи в будь-який інший спосіб і полягати, зокрема, у недопущенні віруючих до місця проведення релігійного обряду, завідомо неправдивому повідомленні про загрозу життю чи здоров'ю його учасників, необґрунтованій відмові в клопотанні про видачу дозволу на публічне проведення обряду, неправомірному вилученні предметів культу, які є необхідними для проведення обряду, тощо [5, 402]. Проте примушування належить до психічного насильства, при якому віднести примушування до фізичного насильства можна лише в тих випадках, коли це безпосередньо вказано в диспозиції статті, як у ч. 2 ст. 180 "Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду".

Провівши вказане дослідження, можна запропонувати зміни до чинного законодавства, а саме на прикладі ч. 1 ст. 280 КК "Примушування працівника залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електричного чи магістрального трубопровідного транспорту до невиконання своїх службових обов'язків шляхом погрози вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна цього працівника чи близьких йому осіб". А отже, додати в назву та диспозицію статті термін "перешкоджання". Ми отримали б наступну редакцію:

"Стаття 280. Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків або перешкоджання їх виконання.

Ч. 1 ст. 280 КК. Примушування працівника залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електричного чи магістрального трубопровідного транспорту до невиконання своїх службових обов'язків або перешкоджання їх виконання шляхом погрози вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна цього працівника чи близьких йому осіб".

Така б редакція повністю відповідала змісту цієї норми.

Знов-таки, повертаючись до ч. 2 ст. 180 "Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду", зауважимо, що лише в цій статті законодавець використовує словосполучення "фізичне та психічне насильство". Пропонуємо переймати досвід та використовувати це словосполучення в тих статтях, які при примушуванні обов'язковою ознакою мають фізичне

та психічне насильство.

Вдалою, на наш погляд, є редакція ч. 3 ст. 342, де поряд з терміном "примушування" використовується словосполучення термінів "примушування шляхом насильства або погрози застосування насильства". Відповідно до того, що ми пропонували вище, погроза насильством має виключно психічних характер. Відповідно, це підкреслює можливість учинення цього злочину як за допомогою психічного, так і фізичного насильства.

У статті 340 КК вказано, що незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, якщо це діяння було вчинене службовою особою або із застосуванням фізичного насильства, відповідно, у даному випадку можливе лише фізичне насильство, тоді як вчинення цього злочину можливе і з використанням психічного насильства, проте КК виключає таку можливість, керуючись формальною ознакою закону про кримінальну відповідальність, а також у теорії кримінального права принцип законності виражається формулою: немає злочину – немає покарання без вказівки на те в законі (nullum crimen, nulla poena sine lege).

Формально – логічними і систематизованими є ст. 355 КК, ст. 373 КК, 386 КК та ч. 1 ст. 404 КК, в яких законодавець робить чітке розмежування між психічним і фізичним насильством, при цьому використовуючи інші терміни, проте є вдалими для розуміння. Частина 1 ст. 355 КК, ч. 1 ст. 373 КК, ч. 1 ст. 404 КК поєднані із застосуванням психічного насильства, а кваліфікуючі ознаки цих складів злочину мають характер фізичного насильства.

У статті 386 КК законодавець використовує термін "перешкоджання" для вираження фізичного характеру впливу й термін "примушування" для вираження психічного впливу на особу.

При цьому один раз у КК зустрічається термін "тероризування" у ст. 392 КК, під яким розуміється застосування фізичного насильства або погрози його застосування з метою примусити осіб відмовитись від сумлінного ставлення до праці, додержання правил режиму, а також учинення таких дій із помсти за виконання громадських обов'язків зі зміцнення дисципліни й порядку у виправній установі. Тероризуванням вважається також глум і знущання над засудженими з метою їх залякування й перешкоджання виконанню покарання [5, 1038]. На наш погляд, цей термін у собі містить усі вказані терміни, такі як: погроза насильством, насильницькі дії, насильство, вплив, примушування, перешкоджання та примус, але якщо це все розглядати в рамках психічного насильства. Взагалі, на нашу думку, тероризування повинно відноситись саме до психічного насильства.

Останнім терміном, який ми розглянемо в межах цієї статті, є "тероризування", який вживається у ст. 392 КК "Тероризування у виправних установах засуджених або напад на адміністрацію, а також організація з цією метою організованої групи або активна участь у такій групі, вчинені особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі чи у виді обмеження волі".

Під тероризуванням засуджених розуміється застосування до них фізичного насильства або погрози його застосування з метою примусити їх відмовитись від сумлінного ставлення до праці, додержання правил режиму, а також учинення таких дій з помсти за виконання громадських обов'язків зі зміцнення дисципліни і порядку у виправній установі. Тероризуванням вважається також глум і знущання над засудженими з метою їх залякування і перешкоджання виконанню покарання [3, 894].

Підтримуючи другу частину цього визначення, що до тероризування відноситься глум і знущання над засудженими з метою їх залякування, і це є психічним насильством, проте повністю не згодні, що це поняття охоплює фізичне насильство.

Цей склад злочину можливо поділити навпіл, де перша частина належить до психічного насильства (тероризування у виправних установах засуджених), а друга частина – до фізичного насильства (напад на адміністрацію, а також організація з цією метою організованої групи або активна участь у такій групі).

Підсумовуючи, пропонуємо:

Схожі ознаки є у всіх перерахованих поняттях. Однак не всі з них є суміжними зі психічним насильством. Найбільш близькими до "психічного насильства" є терміни "погроза насильством", "примус", "примушування", "вплив", "тероризування". Натомість більш близьким до категорії "фізичне насильство" є "перешкоджання", "втягнення", "із застосуванням насильства".

Примушування відноситься до психічного насильства, при якому віднести примушування до фізичного насильства можливе лише в тих випадках, коли це безпосередньо вказано в диспозиції статті.

Підтримуємо позицію, що обман є способом втягнення в злочинну діяльність, проте обман не є способом примушування.

Існують випадки, коли законодавець не використовує термін примушення, замінюючи його словами "експлуатація", "використання", "незаконне поміщення" та "втягнення", проте це приводе до різночитання закону про кримінальну відповідальність, наприклад: ст. 150 КК, ст. 150-1 КК, 151 КК та 304 КК. Вважаємо, що ці статті потребують нової редакція для уникнення різночитання;

Вважаємо, що деякі визначені терміни необхідно об'єднати за певними критеріями.

Література

1. Поняття насильства і примусу та їх співвідношення / Т.М. Хомич // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6). [Електронний ресурс]: http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12ktmtys.pdf.

2. Ильин И.А. О сопротивлении злу силою (Раздел 4. О заставлении и насилии) / И.А. Ильин. – [Електронний ресурс]: http://philosophy.ru/library/il/01/04.html.

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2005. – 1064 с.

4. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. - М., 1974. – 167 с.

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 5-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2008. – 1216 с.

6. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 17 березня 2014 року: (Відповідає офіц. текстові) – К.: Алерта, 2014. – 190 с.

Собко Г.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.12.2014

УДК 346.91

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КРЮЇНГОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

***Дрішлюк В.І.*,**
Петльована І.В.

У статті висвітлюються проблеми державного регулювання діяльності крюїнгових компаній, які стосуються запровадження ліцензійних умов і питань їх дотримання під час здійснення діяльності із надання послуг щодо працевлаштування моряків за кордоном. У статті надається авторське визначення поняття "крюїнгова компанія", а також зроблені висновки і пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання діяльності крюїнгових компаній в Україні.

Ключові слова: *крюїнг, крюїнгова компанія, ліцензійні умови, контроль.*

В статье освещаются проблемы государственного регулирования деятельности крюингових компаний, которые касаются внедрения лицензионных условий и вопросов их соблюдения при осуществлении деятельности по предоставлению услуг относительно трудоустройства моряков за границей. В статье дано авторское определение понятия "крюинговая компания", а также сделаны выводы и предложения относительно усовершенствования правового регулирования деятельности крюинговых компаний в Украине.

Ключевые слова: *крюинг, крюинговая компания, лицензионные условия, контроль.*

The article deals with the problems of state regulation of crewing companies that deal with the implementation of the license conditions and compliance issues in the implementation of service delivery with respect to placement of seafarers abroad. In the article is done the author's definition of "crewing company", as well as conclusions and suggestions for improving the legal regulation of crewing companies in Ukraine.

Keywords: *crewing, crewing company, license conditions, control.*

Україна є морською державою й має великий економічний потенціал, але сьогодні, на превеликий жаль, слід констатувати наявність проблеми – відсутність національного флоту України. Судноплавна галузь господарства є важливим сегментом економіки і її руйнування відчутно впливає на загальний рівень розвитку держави. Усі ці процеси призвели до виникнення нового явища, яке отримало назву "ринок крюїнгових послуг". Саме створення крюїнгових компаній стало порятунком для фахівців, що мають морську спеціальність, допомогли зберегти численні навчальні заклади, які готують майбутні кадри в цій сфері, а також сприяли уникненню безробіття у великих масштабах, що стало б для держави чи малим тягарем [11, 322].

Сьогодні діяльність крюїнгових компаній, яка є особливим видом господарської діяльності, досить стрімко розвивається. Про це свідчить той факт, що в Україні з кожним роком зростає кількість таких посередницьких структур і створюються різноманітні асоціації, в які входять крюїнгові компанії. Так, наприклад, 25 січня 2007 року в Одесі була створена асоціація "Український морський союз", що включила 12 крюїнгових компаній з доброю репутацією [12, 317]. До того ж постійно проводяться семінари в рамках круглих столів, що стосуються проблем удосконалення функціонування крюїнгових компаній, в яких беруть участь провідні спеціалісти морської галузі, учені, представники органів державної влади, керівники крюїнгових компаній, представники профспілок. Проведення таких заходів має важливе значення, оскільки кожна зі сторін бачить проблеми правового регулювання діяльності крюїнгових компаній по-своєму, і завдяки спільному обговоренню знаходяться найкращі шляхи їх вирішення.

У чинному законодавстві відсутнє визначення поняття "крюїнгова компанія", що, у свою чергу, ускладнює процес державного регулювання діяльності таких компаній на законодавчому рівні. Необхідність вивчення сфери державного регулювання діяльності крюїнгових компаній зумовлена актуальністю для нашої країни, особливо для її південних регіонів. Зокрема, значна кількість крюїнгових компаній та їх філій розташована в портових містах, таких як: Одеса, Іллічівськ, Южне, Білгород-Дністровський, Ізмаїл, Маріуполь, Херсон, Миколаїв, Севастополь та інших.

Аналіз останніх досягнень і публікацій, в яких почато розв'язання цієї проблеми, свідчить про те, що наукові дослідження в цій сфері лише починають з'являтися, зокрема питанням діяльності крюїнгових компаній в Україні займалися: А.В. Кирилюк, Г.О. Сляднєва, І.П. Продіус, Р.А. Бундюк, Л. Крисюк, А. Драгончук.

Мета статті полягає у формулюванні визначення "крюїнгова компанія", а також у дослідженні окремих аспектів державного регулювання діяльності крюїнгових компаній в Україні. Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних завдань: 1) дослідити існуючі визначення поняття "крюїнгова компанія"; 2) запропонувати власне визначення крюїнгової компанії; 3) проаналізувати нормативно-правові акти, які регулюють діяльність крюїнгових компаній.

Термін "крюїнг" запозичений з англійської мови й у перекладі означає "to crew, crewing – набирати екіпаж, суднову команду" [14, 169].

А.В. Кирилюк визначає крюїнгову компанію як юридичну особу, створену з метою отримання прибутку за допомогою здійснення професійної діяльності з пошуку, оцінки, відбору й мотивації персоналу – плавскладу суден по критеріях, заданих організацією замовником (судновласником або оператором судна), що має потребу в залученні відповідного персоналу. Ринок крюїнгових послуг, на його думку, є спеціалізованим напрямом підприємництва, що пов'язаний з людським чинником, сукупністю послуг з пошуку, оцінки, відбору й управління мотивацією, а так само найму робочої сили з метою забезпечення потреб сторонніх організацій – судноплавних компаній або операторів суден у персоналі [11, 324]. Запропоноване визначення має право на існування, але автор не зазначає ряд істотних моментів, які відображали б всю специфіку діяльності крюїнгових компаній. По-перше, діяльність крюїнго-

© В.І. Дрішлюк, І.В. Петльована 2015

вих компаній підлягає обов'язковому ліцензуванню. По-друге, з поданого визначення випливає, що крюїнгові компанії надають послуги лише одній стороні, тобто замовнику (іноземному суб'єкту господарювання), а про надання послуг морякам, які виявили бажання працювати в судновласній компанії, нічого не сказано.

Визначення поняття "крюїнг" також надавалось у Проекті Закону "Про підприємства, що здійснюють посередництво в працевлаштуванні громадян за кордоном" від 25.05.2005 р. № 4479, пропонованому народним депутатом В.Я. Шибком. Згідно з цим законопроектом "крюїнг" – це організована діяльність по набору працівників екіпажів морських або повітряних суден іноземної держави. А під крюїнговою компанію слід розуміти суб'єкта господарювання, який у встановленому законом порядку отримав ліцензію на посередництво в працевлаштуванні за кордоном і здійснює діяльність з посередництва [9]. На нашу думку, таке визначення крюїнгової компанії є загальним, зокрема, у ньому не деталізуються положення про послуги, що надаються цими компаніями, адже саме в цьому полягає їх особливість як суб'єктів господарювання.

З урахуванням зазначених думок, пропонуємо своє бачення стосовно визначення цього поняття. Отже, крюїнгова компанія – це суб'єкт господарювання, який зареєстрований у встановленому законом порядку як суб'єкт підприємницької діяльності та отримав ліцензію на здійснення господарської діяльності з посередництва в працевлаштуванні на роботу за кордоном, що, з одного боку, надає послуги з пошуку і відбору моряків для формування екіпажів суден за заявками іноземного суб'єкта господарювання (роботодавця чи посередника) відповідно до зовнішньоекономічного договору (контракту), укладеного між ними, а з іншого боку, надає інформаційно-консультативні послуги морякам на підставі договору про надання послуг з посередництва в працевлаштуванні на роботу за кордоном.

Оскільки на сьогодні немає спеціального закону, який би регулював діяльність крюїнгових компаній, уважаємо доцільним закріпити запропоноване визначення в Наказі Міністерства праці та соціальної політики "Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном і Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном" від 06.09.2000 р. № 272.

Натомість у підзаконних нормативно-правових актах можна знайти визначення господарської діяльності, що провадять крюїнгові компанії, як діяльності з посередництва в працевлаштуванні за кордоном. Таким чином, діяльність з посередництва в працевлаштуванні на роботу за кордоном – це надання суб'єктами господарювання послуг з пошуку роботи відповідно до заявок роботодавців щодо незайнятих робочих місць (вакантних посад) і надання інформаційно-консультативних послуг щодо можливостей працевлаштування, умов і розмірів оплати праці, найменування та місцезнаходження роботодавців [7].

Таке ж визначення надавалося в Проекті Закону "Про підприємства, що здійснюють посередництво у працевлаштуванні громадян за кордоном". Комітет з питань соціальної політики та праці, розглянувши ініційований законопроект, дійшов висновку, що із 26 статей цього законопроекту – 19 порушують положення Цивільного кодексу, Кодексу торговельного мореплавства України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закони України: "Про зайнятість населення", "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" тощо. Тому члени Комітету прийняли рішення рекомендувати Верховній Раді України його відхилити. Як наслідок було видано Постанову про відхилення проекту Закону України "Про підприємства, що здійснюють посередництво у працевлаштуванні громадян за кордоном" від 15.12.2005 р. № 4479-1П [10]. Слід також відмітити, що цей законопроект уже подавався на розгляд до Верховної Ради України тим самим народним депутатом ще у 2002 році, але він також не пройшов слухання і був відхилений.

Для здійснення певних видів господарської діяльності необхідною умовою є отримання ліцензій. Ліцензування крюїнгових компаній здійснюється відповідно до базового Закону України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" від 01.06.2000 р., а також ряду підзаконних нормативно-правових актів. Відповідно до п. 32, ч. 3, ст. 9 указаного закону господарська діяльність з посередництва у працевлаштуванні за кордоном підлягає обов'язковому ліцензуванню [1]. У свою чергу, видача ліцензії крюїнговій компанії означає не лише те, що держава регулює цей вид господарської діяльності, а й служить доказом діяльності такого підприємства на законних підставах. Адже ліцензія є своєрідною гарантією для клієнтів, які користуються послугами таких компаній. Проте бувають випадки, коли моряки, які прагнуть співпрацювати з крюїнговими компаніями, не звертають увагу на наявність ліцензії, через що досить часто потрапляють до так званих нелегальних крюїнгів. Зокрема, цей закон визначає порядок ліцензування, установлює державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування.

Більш детально процедура ліцензування крюїнговх компаній відображена в Наказі Міністерства праці та соціальної політики "Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном і Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном" від 06.09.2000 р. № 272. Суб'єкт господарювання, який виявив намір здійснювати діяльність з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, особисто або через уповноважений ним орган чи особу звертається до органу ліцензування з заявою про видачу ліцензії за встановленою формою. Причому до заяви необхідно додати перелік документів, затверджений п. 31 Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності" від 04.07.2001 р. № 756 [4]. Згідно з п. 1.4 зазначеного вище Наказу органом ліцензування господарської діяльності з посередництва в працевлаштуванні на роботу за кордоном є Міністерство праці та соціальної політики України (сьогодні це Міністерство соціальної політики). До речі, на офіційному сайті Міністерства соціальної політики України розміщений перелік крюїнгових компаній, які у встановленому законом порядку отримали ліцензії [11, 326].

Проте вже на цьому етапі виникає колізія в законодавстві, адже згідно з п. 25 Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку органів ліцензування" від 14.11.2000 р. № 1698, органом ліцензування цього виду господарської діяльності виступає Державна служба зайнятості [3]. Незважаючи на те, що Кабінет Міністрів України прийняв Постанову "Про деякі питання державного управління у сфері зайнятості населення" від 05.03.2014 р. № 90 і встановив, що в графі "Орган ліцензування" пункту 25 переліку органів ліцензування слова "Державна служба зайнятості" необхідно замінити словом "Мінсоцполітики", до цього часу зміни до нормативно-правових актів не були внесені.

Якщо раніше термін дії ліцензії для провадження господарської діяльності з посередництва в працевлаштуванні за кордоном складав 3 роки, то зараз строк є необмеженим [13, 115]. Відповідно до п. 1-1 Постанови Кабінету Міністрів України "Про строк дії ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності, розміри і порядок зарахування плати за її видачу" від 29.11.2000 р. № 1755, плата за отримання ліцензії становить одну мінімальну заробітну плату, виходячи з її розміру, що діє на дату прийняття органом ліцензування рішення про видачу ліцензії [5]. Ураховуючи те, що термін дії ліцензії є необмеженим, актуальним залишається питання щодо контролю за здійсненням цієї діяльності з боку держави. Порядок контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва в працевлаштуванні за кордоном розроблено відповідно до Законів України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" від 01.06.2000 р., "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" від 05.04.2007 р., а також Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю)" від 19.11.2008 р. № 1013, Наказу Міністерства праці та соціальної політики "Про порядок контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва в працевлаштуванні за кордоном" від 06.09.2010 р. № 272.

З аналізу даних нормативно-правових актів випливає, що контроль за діяльністю крюїнгових компаній покладається на Міністерство соціальної політики України, яке в межах своїх повноважень здійснює проведення планових і позапланових перевірок. Планові перевірки здійснюються з періодичністю відповідно до критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з посередництва в працевлаштуванні на роботу за кордоном, але не частіше одного разу на рік. При цьому необхідно не пізніше ніж за 10 днів повідомити ліцензіата про проведення таких заходів. Термін проведення планової перевірки не може перевищувати 15 робочих днів, а для суб'єктів малого підприємництва – не більше 5 днів. Продовження строку здійснення планової перевірки не допускається. Позапланові перевірки здійснюються лише в тому разі, якщо орган ліцензування отримав заяву, в якій повідомляється про факт порушення ліцензійних умов суб'єктом господарювання. У такому разі контролюючий орган вправі не попереджати крюїнгову компанію про проведення перевірки. Проте строк проведення такої перевірки також обмежений, за загальним правилом не може перевищувати 10 робочих днів, а для суб'єктів малого підприємництва – 2 днів. Продовження позапланової перевірки не допускається [8].

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

Ураховуючи недоліки державного регулювання у сфері провадження господарської діяльності з посередництва в працевлаштуванні на роботу за кордоном, пропонуємо такі варіанти їх врегулювання:

розглянути й закріпити запропоноване визначення поняття "крюїнгова компанія" на законодавчому рівні;

усунути прогалини в чинній системі законодавства, шляхом визначення органом ліцензування в цій сфері Міністерства соціальної політики України;

залучити додатковим органом ліцензування, поряд з Міністерством соціальної політики, Міністерство інфраструктури України, оскільки воно виступає головним органом у сфері транспорту і є компетентним щодо специфіки найму екіпажів на морські судна;

доручити Державній службі зайнятості вести облік працевлаштованих моряків, які користуються послугами крюїнгових компаній для можливості захисту їх трудових прав у разі порушення;

доопрацювати законопроект України "Про підприємства, що здійснюють посередництво у працевлаштуванні громадян за кордоном", а саме надати чітке визначення поняття "крюїнгова компанія", закріпити види посередницької діяльності за кордоном, визначити організаційно-правову форму, в якій створюватимуться такі суб'єкти господарювання, а також привести у відповідність до чинного законодавства.

Висловлюємо сподівання, що держава в особі уповноважених органів докладе максимум зусиль для подолання зазначених прогалин і створить необхідний клімат для подальшого розвитку ринку крюїнгових послуг як спеціалізованого напряму підприємництва для того, щоб Україна як морська держава піднялася на достойний рівень розвитку на світовій арені.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням сутності відносин у сфері крюїнгу, правового регулювання діяльності крюїнгових компаній у господарській діяльності, виходять за межі цієї статті й становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Література

1.Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000 р. – № 36. – С. 299.

2. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007 р. – № 29. – С. 389.

3. Про затвердження переліку органів ліцензування: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2000 р. № 1698 // Офіційний вісник України. – 2000 р. – № 46. – С. 2001.

4. Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів від 04.07.2001 р. № 756 // Офіційний вісник України. – 2001 р. – № 27. – С. 1212.

5. Про строк дії ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності, розміри і порядок зарахування плати за її видачу: Постанова Кабінету Міністрів України

від 29.11.2000 р. № 1755 // Офіційний вісник України. – 2000 р. – № 48. – С. 2093.

6. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю): Постанова Кабінету Міністрів від 19.11.2008 р. № 1013 // Офіційний вісник України. – 2008 р. – № 89. – С. 2987.

7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном і Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном: Наказ Міністерства праці та соціальної політики від 22.10.2010 р. № 272 // Офіційний вісник України. – 2010 р. – № 78. – С. 2786.

8. Про порядок контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном: Постанова Кабінету Міністрів від 06.09.2010 р. № 272 // Офіційний вісник України. – 2010 р. – № 78. – С. 2786.

9. Про підприємства, що здійснюють посередництво у працевлаштуванні громадян за кордоном: Проект Закону України від 25.05.2005 р. № 4479. [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=24597

10. Постанову про відхилення проекту Закону України "Про підприємства, що здійснюють посередництво у працевлаштуванні громадян за кордоном" від 15.12.2005 р. № 4479-1П. [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=26433

11. Кирилюк А.В. Правове регулювання діяльності крюінгових компаній в Україні // Збірник наукових праць "Актуальні проблеми держави і права". – 2008 р. – м. Одеса. – С. 322-328.

12. Сладнєва Г.О. Правове регулювання доступу державних органів до комерційної таємниці в крюїнгових компаніях. // Збірник наукових праць "Актуальні проблеми держави і права". – 2008 р. – м. Одеса – С. 317-322.

13. Пташенчук О.О. Проблеми ліцензування на морському ринку праці в Україні // Збірник наукових праць "Морське право: актуальні питання теорії і практики". – 2012 р. – м. Одеса – С. 114-116.

14. Крисюк Л., Драгончук А. Перспективи розвитку ринку крюїнгових послуг в Україні // Збірник наукових праць "Економічний аналіз". Випуск 12. Частина 1. – 2013 р. – С. 169-174.

Дрішлюк В.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових
дисциплін юридичного факультету ОДУВС
Петльована І.В.,
студентка магістратури юридичного
факультету
ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.12.2014

УДК 336.22:342(477)

ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ІНСТИТУТУ ПОДАТКОВОГО ОМБУДСМЕНА

Журавель А. В.,
Геба Г. І.

Стаття присвячена дослідженню питання доцільності введення в Україні інституту податкового омбудсмена. Автори підкреслюють необхідність вирішення проблеми захисту прав платників податків, яка існує сьогодні в державі. У статті обґрунтовується доцільність створення спеціалізованого інституту захисту прав платників податків і наводяться загальні вимоги, які, на думку авторів, слід урахувати при запровадженні такого інституту.

Ключові слова: *інститут омбудсмена, спеціалізований омбудсмен, податковий омбудсмен, платник податків, система оподаткування, уповноважений з прав платників податків.*

Статья посвящена рассмотрению вопроса о целесообразности внедрения в Украине института налогового омбудсмена. Авторами подчеркивается необходимость разрешения существующей сегодня в государстве проблемы защиты прав налогоплательщиков. В статье обосновывается целесообразность создания специализированного института защиты прав налогоплательщиков и приводятся общие требования, которые, по мнению авторов, стоит при этом учесть.

Ключевые слова: *институт омбудсмена, специализированный омбудсмен, налоговый омбудсмен, налогоплательщик, система налогообложения, уполномоченный по правам налогоплательщиков.*

The article considers the question of the feasibility of introducing an institute of tax ombudsman in Ukraine. The authors emphasizes the need to resolve the challenges of the protection of taxpayers' rights that exists today in the state. The article proves the expediency of creation a specialized institution to protect the rights of taxpayers and provides overview requirements that according to the authors should be taken into account.

Keywords: *institute of tax ombudsman, specialized ombudsman, tax ombudsman, the taxpayer, the tax system, commissioner for taxpayers.*

Останнім часом в Україні все гостріше постає проблема захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у сфері оподаткування. Повсякчас лунає справедлива критика на адресу контролюючих органів за зайвий тиск на малий і середній бізнес, штрафи, вигадані нарахування тощо. За таких умов, вочевидь, є необхідність захищати платника податків в Україні.

Актуальність цієї теми зумовлена тим, що для України як демократичної, соціальної, правової держави, особливо в контексті прагнення до повноцінного членства в Європейському Союзі, пріоритетним є формування дієвого механізму забезпечення та захисту прав і свобод людини й громадянина. До того ж в умовах проведення податкових реформ необхідним є забезпечення ефективного функціонування системи оподаткування й

© А.В. Журавель, Г.І. Геба, 2015

гарантування забезпечення прав та інтересів учасників податкових відносин.

Можливим варіантом вирішення цих завдань може стати запровадження інституту податкового омбудсмена. Тому дослідження доцільності такого нововведення є актуальним.

Аналіз останніх досліджень, пов'язаних із темою захисту прав та інтересів, зокрема у сфері оподаткування, і ролі при цьому інституту омбудсмена, дозволяє виокремити напрацювання таких авторів, як В. Іванов [3], В. Кирильчук [4], Л. Лазарєва, О. Рудік [13], В. Теремецький [14] та ін.

Авторами називалися окремі аспекти необхідності запровадження інституту податкового омбудсмена. При цьому існує потреба в узагальненні цих бачень і виробленні обґрунтованої точки зору з приводу доцільності такого нововведення, а також у сформуванні загального уявлення про те, яким має бути цей інститут.

Метою поданої статті є дослідження питання доцільності запровадження в Україні нового інституту захисту прав громадян – інституту податкового омбудсмена. Основними завданнями відповідно до цієї мети є з'ясування існуючого на сьогодні становища платників податків, обґрунтування необхідності додаткового захисту їх прав, визначення можливості вирішення наявних проблем у розглядуваній сфері за допомогою введення в нашій державі посади захисника платників податків, а також окреслення загальних вимог, які потрібно врахувати при запровадженні нового інституту.

Омбудсмен є посадовою особою, на яку покладаються функції контролю за дотриманням законних прав та інтересів громадян. Посада омбудсмена, який уповноважений контролювати діяльність державних органів та посадових осіб з метою дотримання прав та інтересів громадян існує в багатьох країнах світу.

Відповідно до Закону України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР омбудсмен на постійній основі здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції [10]. Такий омбудсмен є універсальним і уповноважений здійснювати контроль в абсолютно всіх галузях суспільного життя.

Зарубіжний досвід свідчить про те, що функціонування інституту омбудсмена може бути ефективнішим, якщо сфери контролю будуть розподілені між декількома спеціалізованими омбудсменами [4]. Заснування спеціалізованого омбудсмена є прикладом прояву гнучкості, лояльності, ефективності державного управління у сфері захисту прав людини [13].

Слід наголосити, що створення такої посади є запорукою готовності Європейського банку реконструкції та розвитку (далі – ЄБРР) продовжити інвестувати в Україну на тому ж рівні, що й раніше. У зворотному випадку українська економіка втратить частину кредитів ЄБРР, котрі сьогодні відіграють у ній важливу роль, адже Європейський банк реконструкції та розвитку є найбільшим фінансовим інвестором в Україні, що вкладає близько 1 млрд євро в економіку держави щороку [2].

Сьогодні в Україні є спеціалізовані омбудсмени. Так, Уповноважений Президента України з прав дитини забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері [7]. Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання прав і законних інтересів людей з інвалідністю, зокрема тих, які отримали інвалідність у зоні проведення антитерористичної операції, інвалідів війни [9].

Не дочекавшись підтримки депутатами ідеї створення інституту фінансового омбудсмена, у Незалежній асоціації банків України (далі НАБУ) вирішили самостійно реалізувати цю ініціативу і 26 вересня 2013 року радою НАБУ був затверджений проект такого інституту [15]. Фінансовий омбудсмен може бути, як і в низці країн, інструментом об'єктивного позасудового вирішення спорів між учасниками фінансового ринку – клієнтами і банками.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 схвалено Положення про Раду бізнес-омбудсмена, в якому закріплюється посада бізнес-омбудсмена, який очолює постійно діючий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України, покликаний сприяти прозорості діяльності органів державної влади, суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, запобігати корупційним діянням та / або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємництва [11].

Уже неодноразово підіймалося питання та здійснювалися ініціативи щодо запровадження в Україні податкового омбудсмена. Ця тема обговорювалася на конференціях за участю представників Асоціації платників податків та Державної податкової служби, де підтримувалася така ідея [5]. Пропозицію щодо запровадження цього інституту також висловлював голова Всеукраїнської громадської організації "Союз вкладників" С. Каплін [12].

У лютому 2013 року президент Європейського банку реконструкції і розвитку С. Чакрабарті закликав українську владу заснувати посаду омбудсмена з податкових і митних справ. "Митна, податкова і судова системи України гальмують її економічний розвиток і темпи нашої співпраці. Під час зустрічі з вищим керівництвом країни ми обговорили конкретні кроки, які дозволять поліпшити становище бізнесу й зробити інвестиційний клімат України більш привабливим. Зокрема, я запропонував Віктору Януковичу заснувати посаду омбудсмена з податкових і митних справ", заявив С. Чакрабарті [1].

Народний депутат А. Яценюк пропонував у якості змін до Податкового кодексу України запровадити інститут уповноваженого з питань захисту прав платників податків, який буде здійснювати моніторинг виконання податкового законодавства та дотримання прав платників податків [4]. На жаль, Верховна рада не прийняла таку пропозицію. А 23 червня 2014 року за ініціативою народного депутата С. Тігіпка у ВРУ було зареєстровано законопроект № 4154а, яким передбачено право платника податків звернутися до податкового омбудсмена із відповідною заявою щодо порушення своїх прав і законних інтересів. Відповідно до проекту податковий омбудсмен – незалежна посадова особа, яка забезпечує гарантії державного захисту прав і законних інтересів платників податків у сфері податкового законодавства України, дотримання зазначених прав з боку посадових осіб контролюючих органів під час здійснення податко-

вого контролю [8]. Проте 27 листопада 2014 року цей проект було відкликано.

Отже, слід відмітити, що тривалий час робота щодо впровадження нової посади проводилася, але зупинялася на стадії проектування. Причиною тут є, мабуть, невпевненість у доцільності створення додаткового органу.

При цьому сьогодні податкові правовідносини в нашій державі мають досить складний характер, а формальних державних інститутів недостатньо для ефективного вирішення спірних питань, які виникають у цій сфері. До того ж Україна нещодавно здійснила ряд реформ у сфері оподаткування, кодифікувавши податкове законодавство та змінивши систему податкових органів. У цих умовах, на нашу думку, доречно потурбуватися про забезпечення її ефективного функціонування і створення професійного захисту платника податків.

Існує точка зору, що нова "одиниця" у вертикалі влади спричинить бюрократизацію, і що запровадження додаткового інституту захисту є не тільки зайвим при наявності "універсального" омбудсмена, але й небажаним [3].

Так, свого часу третій міністр економічного розвитку і торгівлі І. Прасолов зауважував, що функції захисників бізнесу вже виконують чиновники його міністерства та Державна служба України з питань регуляторної політики і розвитку підприємництва, тому створювати новий орган сенсу немає. "Держкомпідприємництва покриває 80 % усіх питань взаємодії бізнесу та уряду. Не охоплені тільки конфлікти в податковій і митній сферах. Але заради них створювати окремий орган просто недоцільно", зазначають у цьому відомстві [6].

Проте важко не погодитись із думкою В. Теремецького, який звертає увагу, зокрема, на таке: "Ураховуючи 184-е місце України в рейтингу країн з найскладнішою податковою системою, протестні настрої певної частини населення ("податковий майдан"), відсутність постійного діалогу підприємців та громадян з владою, низький рівень податкової культури та, найголовніше – корупцію в органах Державної податкової служби України, інститут податкового омбудсмена має стати важливим правозахисним механізмом та посередником у відносинах між платниками податків та державою" [14, 127].

Тут слід також звернути увагу на те, що до компетенції уповноваженого з прав платників податків має належати захист прав та інтересів не тільки фізичних осіб, але і юридичних. Тому компетенція Уповноваженого з прав людини вбачається недостатньою при вирішенні питань, пов'язаних із захистом прав юридичних осіб.

На нашу думку, захищати права платників податків повинен спеціалізований орган чи посадова особа, які наділені особливими повноваженнями у цій сфері, що буде сприяти ефективності такого захисту.

Захисник також має володіти певною відокремленістю й незалежністю від провладних впливів.

Саме таким може стати податковий омбудсмен – уповноважений з прав платників податків.

Функціонування новоствореного інституту має бути чітко регламентовано в нормативно-правовому акті. Законодавцю при цьому слід наділити захисника широкими повноваженнями, визначити процедуру подання звернень і здійснення захисту.

Доцільним, на нашу думку, буде також існування представників захисника в кожному регіоні України, що дозволить вчасно та оперативно реагувати на порушення прав платників податків.

Зазначимо, що інститут податкового омбудсмена успішно функціонує в ряді держав, зокрема в Грузії, Австралії та Англії, і його планується запровадити в багатьох інших країнах. На нашу думку, не варто відмовлятися від такої ідеї й Україні та використати цей позитивний досвід.

Отже, в Україні сьогодні існує потреба вживати заходів для захисту прав платників податків. У результаті проведеного дослідження цієї проблеми ми дійшли висновку, що вона може бути вирішена за допомогою запровадження інституту захисту прав платників податків. Зважаючи на зазначене, вважаємо доцільним наголосити на необхідності запровадження інституту податкового омбудсмена в Україні, що дозволить покращити функціонування системи оподаткування нашої держави загалом і механізму захисту прав та інтересів платників податків зокрема. При цьому необхідно врахувати певні вимоги, зокрема: чітка регламентація функціонування новоствореного інституту; відособленість і незалежність захисника від провладних впливів; наявність широкого кола прав, в обсязі, який дозволятиме безперешкодно здійснювати захист; запровадження представників захисника по всіх регіонах України задля оперативного реагування на необхідність захисту прав платників податків.

Отримані висновки можуть мати як науково-теоретичне значення, виступаючи базою для подальших досліджень, так і практичне значення, будучи врахованими при втіленні в життя ідеї запровадження інституту податкового омбудсмена в Україні. Напрямом подальших пошуків у дослідженні цієї теми має стати розвиток положень щодо утвердження злагодженої та ефективної системи для майбутнього функціонування цього інституту.

Висловлюємо сподівання, що держава в особі уповноважених органів докладе максимум зусиль для подолання зазначених прогалин і створить необхідний клімат для започаткування та подальшого розвитку інституту податкового омбудсмена в Україні, що дозволить покращити функціонування системи оподаткування нашої держави загалом та механізму захисту прав та інтересів платників податків зокрема, що підніме Україну на вищий рівень розвитку на світовій арені.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням сутності відносин у сфері запровадження інституту податкового омбудсмена в Україні, виходять за межі цієї статті й становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Література

1. ЄБРР не припинить співпрацю з Україною. [Електронний ресурс]: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?yebrr_ne_pripinit_spivpratsyu_z_ukrayinoyu&objectId=1277015.

2. Європейський банк реконструкції та розвитку відкриває представництво у Львові. – [Електронний ресурс]: http://www.gazeta.lviv.ua/news/2014/12/01/36968

3. Іванов В. Чи потрібен українцям податковий омбудсмен? – [Електронний ресурс]: http://blogs.lb.ua/vladimir_ivanov/155500_chi_potriben_ukraintsyam_podatkoviy.html.

4. Кирильчук В. Альтернативні види омбудсменів. – [Електронний ресурс]: http://3222.ua/article/alternativn_vidi_ombudsmenv_.htm.

5. Княжанський В. Потрібен податковий омбудсмен. – [Електронний ресурс]: http://www.day.kiev.ua/uk/

article/panorama-dnya/potriben-podatkoviy-ombudsmen.

6. Марчак Д. Чи з'явиться в Україні бізнес-омбудсмен і яким він буде. – [Електронний ресурс]: http://www.bnwes.info/buhgalteriya/novosti-sayta-2013/chi-zaposyavitsya-v-ukrayini-biznes-ombudsmen-i-yakim-vin-bude-11393.html.

7. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11 серпня 2011 року № 811/2011 // Офіційний вісник України. 2011. № 63. С. 2494.

8. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо запровадження інституту податкового омбудсмена) від 23.06.2014 № 4154а. – [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51452#.

9. Про Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю: Указ Президента України від 1 грудня 2014 року № 902/2014 // Офіційний вісник України. 2014. № 97. С. 2775.

10. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР // ВВР України. 1998. № 20. С. 99.

11. Про утворення Ради бізнес-омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 // Офіційний вісник України. 2014. № 98. С. 2847.

12. Романенко Ю. Гра в наперстки реформаторства. [Електронний ресурс]: http://ua.golos.ua/politika/20110405_igra-v-naperstki-reformatorstva-ch1.

13. Рудік О. Інститут спеціального і місцевого омбудсмена як механізм захисту прав людини: зарубіжний досвід / О. Рудік, Л. Лазарєва // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. праць. - Вип. 3 (10). 2011. [Електронний ресурс]: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2011_3/11romlzd.pdf.

14. Теремецький В.І. Проблеми запровадження інституту податкового омбудсмена в Україні / В.І. Теремецький // Реформування системи сплати податків та зборів з урахуванням міжнародного досвіду: зб. наук. праць за матер. наук.-практ. круглого столу, 5 жовтня 2012 року. - К.: Алерта, 2012. - С. 127-129.

15. Черный Р. Клиентам банков нашли за щитника. Готовится проект создания института финансового омбудсмена / Р. Черный // Газета "Коммерсантъ Украина". від 04.10.2013 № 158 (1861) – [Электронный ресурс]: http://www.kommersant.ua/doc/2311545.

Журавель А.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
юридичного факультету
ОДУВС
Геба Г.І.,
студентка магістратури
юридичного факультету
ОДУВС
Надійшла до редакції: 27.12.2014

УДК 347.238.3

УЧАСТЬ ОБ'ЄДНАНЬ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ В ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ

Мирза С. С.,
Демченко О. І.

У статті досліджується цивільно-правовий статус об'єднань співвласників багатоквартирного будинку. Визначено їх участь під час укладення договорів про надання житлово-комунальних послуг.

Ключові слова: *об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, кондомініум, договір про надання послуг з управління багатоквартирним будинком, договір про надання комунальних послуг.*

В статье исследуется гражданско-правовой статус объединений совладельцев многоквартирного дома. Определено их участие при заключении договоров о предоставлении жилищно-коммунальных услуг.

Ключевые слова: *объединение совладельцев многоквартирного дома, кондоминиум, договор о предоставлении услуг по управлению многоквартирным домом, договор о предоставлении коммунальных услуг.*

The article examines the legal status of civil associations of owners of apartment house. Determined by their participation in contracts to provide utility services.

Keywords: *association of co-owners of apartment buildings, condominiums, service agreement to manage the apartment building, contract for the provision of public services.*

Сьогодні актуальним питанням в Україні залишається створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (далі – ОСББ) та їх подальша участь у договірних відносинах з приводу надання комунальних і житлово-комунальних послуг. Згідно з чинним законодавством України ОСББ – це неприбуткова юридична особа, яка створюється власниками житлових і нежитлових приміщень для спільного утримання, користування, управління будинком та його прибудинковою територією, а також для його юридичного оформлення [1].

ОСББ насамперед характеризується некомерційним характером діяльності. Підставою для такого висновку є мета створення такого об'єднання: забезпечення експлуатації багатоквартирного житлового будинку, користування квартирами та загальним майном житлового будинку. Можливість здійснення господарської діяльності зумовлена лише забезпеченням власних потреб об'єднання. Об'єднання створюється як організація для здійснення функцій, визначених законом. Указане свідчить про єдино можливу мету створення та вузьку сферу діяльності об'єднань власників житла.

На практиці ОСББ іноді називають кондомініумами. Відзначимо, що в теперішній час в Україні загалом створено понад 9000 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. Слід зауважити, що тільки громадяни, які приватизували своє житло, можуть виступати повноправними учасниками процесу створення ОСББ. При цьому слід зважати на таку важливу деталь: в одному житловому комплексі (будинку) дозволяється утворення лише одного об'єднання. Ураховуючи те, що за час існування України як незалежної держави не було такої юридичної особи, яка привертала б таку значну

© С.С. Мирза, О.І. Демченко, 2015

увагу з боку нормотворчих органів, як ОСББ, указане свідчить про пошук такої правової конструкції юридичної особи, яка б зняла тягар утримання майна з державного та комунального бюджетів і поклала його на власників квартир (приміщень) багатоквартирного будинку. В умовах ринкової економіки ОСББ має стати основною формою організації утримання й експлуатації житлових будинків і прибудинкових територій, підвищення рівня благоустрою, умов проживання [2, 7]. Водночас створення ОСББ полегшує укладання цивільно-правових договорів, пов'язаних із утриманням об'єктів приватного житлового фонду, а саме багатоквартирного будинку.

Відзначимо, що аналіз досліджень щодо правового статусу ОСББ та його участі в договірних відносинах можемо знайти в наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: І.М. Кучеренко, П.В. Крашенінніков, Н.В. Маслов, Г.Н. Присягіна, Д.Б. Савельєв, Є.І. Фурса та інших провідних науковців.

Метою цієї статті є дослідження цивільно-правового статусу ОСББ та його участь у договірних відносинах.

Слід зазначити, що в законодавстві більшості країн Європи замість поняття "об'єднання співвласників" запроваджено зазначене вище поняття "кондомініум". Поняттю "condominium" у римському праві слугував синонімом "communion" (спільна власність) [3, 79]. Інститут спільної власності вирішує проблему юридичного обґрунтування існування прав декількох осіб на одну річ, де кожний співвласник є власником ідеальної частки. Деякі автори вважають, що ідею власності багатьох осіб на одну річ в ідеальних частках – pars pro indiviso вперше висунув Кв. Муций Сцевола [4, 180].

Відомо, що внаслідок своєї функціональної службової ролі загальне майно може перебувати тільки в загальному користуванні, не може використовуватися окремо від приміщення, тому законодавець установив для загального майна режим спільної власності, а кожен власник приміщення одночасно наділяється часткою в загальному майні. Причому частка в загальному майні може бути передана іншій особі тільки разом із правом на саме приміщення. Слід також зазначити, що поява множинності осіб, які є власниками приміщень в єдиному житловому комплексі та співвласниками щодо загального майна в цьому ж комплексі, зумовлює необхідність у правовому регулюванні взаємовідносин між цими особами [5, 11]. Одною зі складових цієї задачі є наявність взаємного обмеження прав співвласників та визначення порядку несення тягаря утримання загального майна з метою запобігання безпосередньому або потенційному негативному впливу здійсненням своїх прав одними власниками на права інших [6, 143].

Такий правовий режим відомий сьогодні в багатьох країнах під назвою "кондомініум". На відміну від класичних приватноправових інститутів кондомініум набув значного поширення порівняно недавно – у першій половині XX ст. в Європі, а з 1961 р. отримав правове закріплення в США. Досвід США та країн Європи показав, що кондомініуми є основною ефективною формою організації співвласників багатоквартирних будинків при наданні їм житлово-комунальних послуг [7, 117]. На сьогодні в зазначених країнах об'єднання співвласників існують у кожному багатоквартирному будинку.

Що стосується використання цього поняття у вітчизняному законодавстві України, то на цей момент часу воно не вживається, здебільшого це прерогатива зарубіжного законодавства. Законодавство більшості зарубіжних країн детально регламентує відносини спільної власності, які складаються при володінні, користуванні та розпорядженні об'єктами загального користування в багатоквартирних житлових будинках. Об'єднання власників нерухомості в житловій сфері отримали різноманітні назви: кондомініуми, асоціації, товариства тощо. Обсяг прав та обов'язків як самих об'єднань, так і їх членів у різних державах неоднаковий, але всі ці утворення мають єдину мету – ефективну експлуатацію житлових і нежитлових приміщень, прибудинкових територій та інших об'єктів, які належать до жилих багатоквартирних будинків.

Відомо, що перші об'єднання співвласників житла з'явилися ще у XX ст. в Англії. Прийнятий у 1836 р. закон про будівельні організації регламентував організацію та діяльність об'єднань, які будують і обслуговують житло, та поклав початок для створення кондомініумів [8, 14].

Об'єднання співвласників житла, наприклад, у Франції, мають дуже широкий спектр прав, а саме: надбудовувати споруду, яка перебуває в загальному користуванні; будувати нові приміщення у дворах; руйнувати парки, сади, що також перебувають у загальному користуванні. Разом із цим, об'єднання співвласників житла тільки за загальною згодою всіх співвласників приймає рішення про відчуження спільних часток. Французьке законодавство називає об'єднання співвласників нерухомості в житловій сфері синдикатами й наділяє їх правами юридичної особи.

У Сполучених Штатах Америки значного поширення набули кондомініуми – асоціації власників квартир. Американське законодавство встановлює, що асоціації створюються як механізм, за допомогою якого власники квартир у багатоквартирних будинках можуть здійснювати дії щодо управління, утримання та ремонту загального майна [7, 296]. Узагалі в юридичній доктрині США прийнято за правило розглядати кондомініум як одну із форм власності. Також слід додати, що в США з метою виконання окремими власниками прийнятих на себе фінансових зобов'язань, передбачається умовна застава квартир, які належать кожному власнику, що дає змогу "Асоціації власників" у судовому порядку здійснити примусове відчуження квартири за несплату внесків на утримання будинків [9, 8].

Цікавою з цього приводу є думка О. Сивоградкова, який зазначає у своїй статті таке: "Здебільшого зарубіжні автори підтримують хибне уявлення про те, що кондомініум – це тип споруди. Іноді кондомініум асоціюється з певним архітектурним стилем. Насправді кондомініуми можуть мати багато фізичних форм: багатоповерхові будинки, будинки дачного типу, окремі міські будинки та будинки, об'єднані в квартали". Саме форма власності відрізняє кондомініуми від інших понять. Кондомініум – це нове правове явище, яке дозволяє власнику користуватися житловим комплексом разом з іншими співвласниками [10, 3].

Оскільки кондомініум є правовим явищем, його сутність зводиться до сукупності норм права. Правова характеристика явища об'єктивної дійсності являє собою правовий режим, в якому об'єднано всю сукупність прав, обов'язків суб'єктів, яким вони належать або адресовані [11, 140]. У кондомініумі комплексу нерухомого майна відповідає комплекс правових режимів цього майна, оскільки кожне приміщення в кондомініумі, а також загальне майно виступають як самостійні об'єкти цивільних прав.

Отже, кондомініум можна розглядати як єдиний комплекс нерухомого майна, як правовий режим цього майна та як спільноту домовласників, що складається на підставі відносин спільної часткової власності на майно в кондомініумі.

Повертаючись до питання про участь ОСББ у договірних відносинах, слід зауважити наступне. Очевидним є той факт, що, створивши об'єднання, власники житлових і нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку можуть прийняти рішення: самостійно здійснювати управління або звернутися до професійного управителя. Саме в останньому випадку об'єднання виступатиме стороною в договорі про надання послуг з управління багатоквартирним будинком. Відзначимо, що спірних питань щодо права власності об'єднання співвласників багатоквартирного будинку на об'єкти загального користування дуже багато, однак на сьогодні воно є однією з найефективніших форм управління загальним майном співвласників приміщень. Попередні дослідження показали, що юридична особа, а саме об'єднання співвласників має право укладати договори на обслуговування будинку, наймати управителів на договірній основі. Також було досліджено, що житлово-комунальні послуги, які надаються житлово-експлуатаційними підприємствами, мають значний ресурс зменшення їх собівартості та підвищення якості. Однак використання цього ресурсу можливо лише в умовах свободи вибору домовласниками способів обслуговування зазначених об'єднань. Зазначений вільний вибір можливий лише за умови створення ОСББ, які на власний розсуд обирають контрагентів для надання житлово-комунальних послуг.

Слід зауважити, що під час укладання договорів на особливу увагу заслуговує правоздатність ОСББ, яка може бути реалізованою лише за наявності спеціального об'єкта, тобто багатоквартирного будинку. У такому разі простежується тісний зв'язок суб'єкта управління з об'єктом управління.

Як було нами зазначено, відносини власників приміщень та управителя, (а саме юридичної особи, яка здійснює управління майном житлового комплексу за дорученням власника) регулюються договором між ними. Укладення такого договору між власником окремого приміщення у будинку та управителем є обов'язковим, крім випадків, коли власник та управитель є однією особою. Але бувають і випадки, коли власник приміщення відмовляється укладати договір або сплачувати платежі на ремонт та утримання неподільного майна, у такому разі об'єднання має право звернутися до суду. Таке право в них виникає через шістдесят днів з дня відмови в укладенні договору, або в разі припинення платежів.

У Типовому договорі про надання послуг з управління будинком, спорудою, житловим комплексом або комплексом будинків і споруд між власниками та управителем [12] зазначається предмет договору, де управитель за згодою власників шляхом залучення фізичних та юридичних осіб для надання послуг власникам приміщень забезпечує належну експлуатацію, якісне та своєчасне надання житлово-комунальних послуг, при цьому забезпечує відповідні умови користування неподільним і загальним майном власників. Обов'язково в договорі прописуються права та обов'язки сторін, вичерпний перелік послуг та їх вартість, які будуть надаватися, та наслідки, які настають у разі невиконання умов договору. Відповідно, з укладенням договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком, як і будь-якого іншого двостороннього правочину, у кожної зі сторін виникають права й обов'язки, які складають його зміст. Важливо те, що права однієї сторони співвідносяться з обов'язками іншої сторони [13, 213; 12, 117]. Таким чином, відповідному обов'язку установника управління кореспондується право управителя й навпаки. Так, зокрема, обов'язку установника управління погоджувати річні фінансово-господарські та перспективні плани управителя протягом одного місяця з моменту їх подання відповідає право управителя вимагати від установника обґрунтованих письмових вказівок щодо коригування перспективних і фінансово-господарських планів. Або, наприклад, управитель зобов'язаний надавати установнику управління повну й достовірну інформацію щодо управління багатоквартирним будинком на умовах та в строки, установлені договором. Відповідно до цього в установника управління виникає право отримувати від управителя повну та достовірну інформацію щодо управління зазначеним об'єктом також на умовах та в строки, визначені договором управління.

У свою чергу, власник приміщення в багатоквартирному будинку, в якому є створене ОСББ, може здати його в оренду для проживання іншій фізичній особі або для здійснення господарської, підприємницької діяльності, що тягне за собою укладання договору оренди. Також ОСББ може укласти договір з фізичною або юридичною особою щодо оренди нежитлового приміщення, яке перебуває в спільній сумісній власності членів об'єднання.

У договорі оренди таких приміщень обов'язково зазначаються: предмет договору; мета використання приміщень; номер і дата видачі документа, що посвідчує державну реєстрацію орендаря як суб'єкта підприємницької діяльності; строк, на який укладається договір; обов'язки та права орендаря і орендодавця; відповідальність за заподіяні збитки, а також інші умови. Однією з головних умов договору є те, що не допускається передача в оренду приміщення для ведення господарської та підприємницької діяльності, яка суперечить інтересам та обмежує права інших власників багатоквартирного будинку.

Окрім зазначених договорів, ОСББ також укладає договори про надання комунальних послуг, до складу яких відносять: послуги з централізованого постачання холодної та гарячої води, послуги щодо водовідведення, газо- та електропостачання, а також централізованого опалення. Предметом зазначених договорів є комунальні послуги, які являють собою нематеріальні блага, пов'язані з діяльністю, що спрямована на задоволення потреб споживача (юридичної або фізичної особи) щодо забезпечення їх послугами з водо-, тепло, енерго- та газопостачання, прийому стічних вод [15, 37].

Поряд із зазначеними договорами про надання комунальних послуг ОСББ укладає договір про надання послуг з утримання будинків, споруд і прибудинкових територій, які передбачають прибирання внутрішньобудинкових приміщень і прилеглої території, санітарно-технічне обслуговування будинків та являють собою нематеріальне благо, не пов'язане зі створенням майнового результату та нерозривно поєднане з особою виконавця, що надається у вигляді дій або діяльності, спрямованих на утримання нерухомості [15, 40]. Предметом цього договору є послуги щодо утримання будинків, споруд і прибудинкових територій, які

зазначаються як об'єкти, що підлягають прибиранню, їх місцезнаходження, періодичність та види робіт.

Водночас ОСББ уповноважене укладати договір страхування спільного майна співвласників від будь-яких видів ризику та прямих збитків. Натомість власники жилих приміщень здійснюють страхування власних жилих і нежилих приміщень самостійно. При укладенні договору страхування спільного майна співвласників та за наявності страхового випадку страхова сума, яка прописується в договорі, виплачується об'єднанню або довіреному представникові в повному обсязі.

Отже, можна зробити висновок, що, по-перше, ОСББ бере участь у досить широкому спектрі договірних відносин, пов'язаних із наданням житлово-комунальних послуг та інших договорів. По-друге, в умовах ринкової економіки ОСББ є ефективною формою утримання приватного житлового фонду. По-третє, створюючи ОСББ, власники багатоквартирного будинку мають можливість створити власну управлінську структуру для вирішення проблем щодо утримання будинку та покращити технічний стан будинку, умови проживання в ньому. По-четверте, створення ОСББ сприяє координації зусиль власників житла, які спрямовані на управління багатоквартирним будинком.

Література

1. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: закон України від 29.11.2001 р. № 2866-III із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 16.10.2012 р. № 3053-15. – [Електронний ресурс]: http://zakon1.rada.gov.ua.

2. Кучеренко І.М. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку / І.М. Кучеренко // Українське комерційне право. – 2009. – № 9. – С. 37–50.

3. Бартошек М. Римское право: понятие, термины, определения / М. Бартошек. – М.: Юрид. лит., 1989. – 447 с.

3. Римское частное право: учебник / под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. – М.: Юристъ, 1996. – 544 с.

4. Савельев Д.Б. Совершенствование законодательства о кондоминиумах в целях обеспечения прав домовладельцев: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / Д.Б. Савельев. – М., 2002. – 170 с.

5. Батлер С. "Кондоминиум" как форма собственности на недвижимость / С. Батлер // Вопросы экономики. – 1993. – № 7. – С. 140–144.

6. Крашенинников П.В. Жилищное право. / П.В. Крашенинников. – Изд. 5-е, перераб. и доп. – М.: Статут, 2006. – 365 с.

7. Крашенинников П.В. Правовые аспекты английской жилищной реформы XX века / П.В. Крашенинников // Теория и практика совершенствования законодательства на современном этапе. – Екатеринбург, 1993. – С. 12–15.

8. Створення об'єднання співвласників багатоквартирних будинків – основа реформування житлового сектора / [В.П. Кукса, Г.І. Онищук, М.В. Руль та ін.]. – К.: Укрлітопис, 1996. – 60 с.

9. Сивоградков О. Когда у дома много хозяев / О. Сивоградков // Белорусская деловая газета. – 1998. – 28 мая (№ 470). – С. 2–3.

10. Правове регулювання майнових відносин у Європейському Союзі: монографія / [О.Д. Крупчан, М.К. Галянтич, В.І. Король та ін.]; за заг. ред. О.Д.Крупчана. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 160 с.

11. Про затвердження Типового договору про надання послуг з управління будинком, спорудою, житловим комплексом або комплексом будинків і споруд // Про затвердження Порядку формування тарифів на послуги з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій і Типового договору про надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій: постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2009 р. № 529. – [Електронний ресурс]: http://zakon1.rada.gov.ua.

12. Цивільне право України: навч. посіб. / [Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін.]; за ред. Р.О. Стефанчука. – К.: Наук. думка: Прецедент. – 2004. – 448 с.

13. Цивільне право України: курс лекцій: у 6 т. / [Р.Б. Шишка, Л.В. Красицька, В.В. Сергієнко та ін.]; за ред. Р.Б. Шишки. – Харків: Еспада, 2005. – Т. 5, кн. 1: Загальні положення зобов'язального права. – 224 с.

14. Мирза С.С. Договір про надання послуг з управління багатоквартирним будинком: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / С.С. Мирза. – К., 2011. – 198 с.

Мирза С.С.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ОДУВС
Демченко О.І.,
курсант ОДУВС
Надійшла до редакції: 25.12.2014

УДК 347.22(4/9)

СПРАВЛЯННЯ ДЕРЖАВНОГО МИТА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Ульяник М. М.,
Середницька І. А.

Серед правових засобів захисту суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина одним з найефективніших є судовий захист, який являє собою необхідну і найефективнішу гарантію забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Однак скористатися таким видом захисту можна лише за умови сплати державного мита (судового збору).

Ключові слова: цивільне судочинство, державне мито, судовий збір, ставка судового збору, доступність правосуддя.

Среди правовых средств защиты субъективных прав и свобод человека и гражданина одним из самых эффективных является судебная защита, которая представляет собой необходимую и самую эффективную гарантию обеспечения прав и свобод человека и гражданина. Однако воспользоваться таким видом защиты можно только при условии уплаты государственной пошлины (судебного сбора).

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, гражданская пошлина, судебный сбор, ставка судебного сбора, доступность правосудия

Among the remedies subjective rights and freedoms of man and citizen of one of the most effective is the judicial protection, which is a necessary and most effective guarantee of rights and freedoms of man and citizen. However, to take advantage of this type of protection can

© М.М. Ульяник, І.А. Середницька, 2015

only be subject to the payment of state fees (court fee).

Keywords: civil litigation, civil duties, court fees, rate court fee,, access to justice.

У сучасних умовах розвитку економіки України та Азербайджанської Республіки, інтеграції до європейських стандартів право на судовий захист прав, свобод та інтересів є невід'ємним правом фізичних та юридичних осіб, установленим Конституціями зазначених держав, а також законами, іншими нормативними правовими актами, що повинно призводити до обов'язкового його дотримання й виконання всіма суб'єктами держави. Але, на жаль, не кожна людина користується цим правом, або через свою необізнаність, або через недовіру й розчарування в чинній судовій владі. Або ж йдеться про ставку державного мита, яку встановлює держава і зобов'язує сторони цивільного процесу її сплатити, і таким чином виникає проблема із доступністю правосуддя загалом? Виходячи з цього, відповіддю на поставлене запитання, а також метою цієї наукової статті буде порівняльний аналіз ставок, розмірів, порядку сплати державного мита в цивільному процесі в Україні та Азербайджанській Республіці, на підставі якого передбачається зробити висновок про переваги та недоліки системи справляння державного мита в цивільному процесі в кожній з розглянутих країн.

Права і свободи визначають межі можливої поведінки людини і громадянина, можливість користуватися певними суспільними, природними та іншими благами для задоволення своїх інтересів і потреб. Саме тому вони є основою правового положення особистості. Конституції держав закріплюють норми, згідно з якими права та свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Остання, у свою чергу, різними засобами забезпечує їх дотримання та захист, зокрема, шляхом діяльності численних органів державної влади та місцевого самоврядування.

Так, Конституцією України передбачається захист прав і свобод людини і громадянина судом, а також кожному її громадянину гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1, ч. 1, 2 ст. 55].

Конституція Азербайджану в контексті цього питання закріпила статтю 26 "Захист прав і свобод людини і громадянина", згідно з якою держава гарантує захист прав і свобод кожному її громадянину, а також статтю 60 "Судова гарантія прав і свобод", яка акцентує увагу на судовому захисті прав і свобод: кожен має право оскаржити в суді рішення і дії (або бездіяльність) державних органів, політичних партій, професійних спілок, інших громадських об'єднань і посадових осіб [2].

Однак не тільки норми статей Конституцій гарантують право громадянина на судовий захист своїх прав, свобод і законних інтересів. Наприклад, у разі порушення, оспорювання чи невизнання прав, свобод та інтересів кожна особа відповідно до частини 1 статті 3 Цивільного процесуального кодексу України має право звернутися до суду за судовим захистом [3]. У Цивільному процесуальному кодексі Азербайджанської Республіки також закріплена стаття, відповідно до якої будь-яка фізична і юридична особа має право в порядку, установленому законом, звернутися до суду за захистом і забезпеченням своїх прав, свобод і законних інтересів [4].

Тим часом звернення до суду за захистом своїх прав передбачає деякі фінансові витрати, які включають у себе державне мито та витрати, пов'язані з розглядом справи в суді. На сьогодні правові основи стягнення судового збору, платники, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору визначаються Законом України "Про судовий збір" [5]. А в судовій системі Азербайджанської Республіки – Законом "Про державне мито" [6].

На початковому етапі проведення порівняльного аналізу предмету дослідження важливо звернути увагу на різну назву згаданих вище законів, а, по суті, з однаковим змістом. Необхідно відзначити, що до 2011 року в Україні поняття "державне мито" також зустрічалося в Цивільному процесуальному кодексі України [3], Господарському процесуальному кодексі України [7], Декреті Кабінету Міністрів України "Про державне мито" [8], з яких це поняття було виключено та замінено на поняття "судовий збір".

Крім того, під судовим збором український законодавець розуміє збір, що стягується на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі прийняття окремих судових рішень, передбачених Законом України "Про судовий збір" [5]. Державне мито – плата (платіж), що стягується за послуги і юридичні дії (складання, реєстрація документів, надання дозволу й т. ін.), що надаються при виконанні державними органами своїх владних повноважень і є причиною виникнення юридичних наслідків [6]. Аналіз наведених визначень показує, що внутрішній зміст судового збору ширше, ніж державного мита, оскільки включає в себе не тільки юридичні дії судових органів, а й процес самостійної підготовки та подання до суду відповідних документів (наприклад, заяв, скарг тощо).

Ще одним з цікавих моментів при проведенні порівняльного аналізу державних мит України та Азербайджанської Республіки є розмір ставки судового збору за здійснення тих чи інших цивільних процесуальних дій. Насамперед слід зазначити, що розмір судового збору в Україні розраховується у відсотковому відношенні до мінімальної заробітної плати відповідного календарного року [5, ст. 4] (на 2015 рік мінімальна заробітна плата становить 1218 грн) [9].

В Азербайджанській Республіці, відповідно, що стосується ставок державного мита, справи йдуть дещо інакше. Так, відповідно до статті 8 "Ставки державного мита за подання позовних заяв та скарг до суду, заяв про встановлення фактів, що мають юридичне значення, та оскарження судових рішень, за повторну видачу судом копій документів" Закону Азербайджанської Республіки "Про державне мито" [6] ставки державного мита є фіксованими величинами (наприклад, за повторну видачу судових актів і копій ставка державного мита становить 6 манат (у перерахунку на грошову одиницю України за цю дію стягується 123,90 грн = манат * 20,65 [10]).

Отже, для проведення більш детального аналізу державних мит в Україні й Азербайджанській Республіці наведемо порівняльну таблицю ставок державного мита із цивільних спорів в Азербайджанській Республіці та ставок судового збору із цивільних спорів в Україні:

Закон Азербайджанської Республіки "Про державне мито"	Закон України "Про судовий збір"
Позовна заява майнового характеру:	
1) якщо ціна позову перевищує 110 манат – 20 манат (413 грн)	1 % від ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати (243,6 грн) та не більше 3 мінімальних заробітних плат (3654 грн)
2) якщо ціна позову не перевищує 110 манат – 3 манати (61,95 грн)	
Позовна заява немайнового характеру:	
3 манати (61,95 грн)	0,2 розміру мінімальної заробітної плати (243,6 грн)
Позовна заява про розірвання шлюбу:	
5 манат (103,25 грн)	0,2 розміру мінімальної заробітної плати (243,6 грн)
Позовна заява про поділ майна при розірванні шлюбу:	
20 манат (413 грн)	1 % від ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати (а це 243,6 грн) та не більше 3 мінімальних заробітних плат (3654 грн)
Із заяв про видачу судового наказу:	
10 манат (206,5 грн)	50 відсотків ставки, яка визначається з оспорюваної суми в разі звернення в суд з позовом у порядку позовного провадження
Заява у справі окремого провадження:	
3 манати (61,95 грн)	0,1 розміру мінімальної заробітної плати (121,8 грн)
Апеляційна скарга на рішення суду:	
1) якщо ціна позову перевищує 110 манат – 24 манати (495,6 грн)	50 % ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги, а в разі подання позовної заяви майнового характеру – 50 % ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми
2) якщо ціна позову не перевищує 110 манат - 4,5 манат (92,93 грн)	
Касаційна скарга на рішення суду:	
1) якщо ціна позову перевищує 110 манат – 24 манати (495,6 грн)	70 % ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги, а в разі подання позовної заяви майнового характеру – 70 % ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми
2) якщо ціна позову не перевищує 110 манат - 4,5 манат (92,93 грн)	
За повторну видачу судових актів і копій	
6 манат (123,9 грн)	1 грн за кожний аркуш копії

Наведена вище таблиця дає можливість найбільш детально продемонструвати співвідношення розмірів ставок державного мита в Азербайджанській Республіці та судового збору в Україні. Завдяки цьому наочно продемонстровано перевищення ставки судового збору в Україні над державним митом в Азербайджанській Республіці як мінімум у два рази. Нагадаємо, що розміри ставок судового збору прямо залежать від величини мінімальної заробітної плати в Україні, в якій спостерігається щорічна тенденція зростання [9].

Зупинимося також на розгляді кола осіб, які звільняються від сплати державного мита / судового збору. Слід зазначити, що звільнення від державного мита за подання позовних заяв і скарг до суду, заяв про встановлення фактів, що мають юридичне значення, та оскарження судових рішень, за повторну видачу судом копій документів в азербайджанському цивільному судочинстві регламентується статтею 9 Закону Азербайджанської Республіки "Про державну мито" [6]. У порівнянні з переліком категорій осіб, які звільнені від сплати судового збору відповідно до українського законодавства [5], від сплати державного мита виключно в азербайджанському судочинстві звільнені такі категорії, як: 1) позивачі – по спорах про авторство, автори – за позовами, що випливають із авторського права, з прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, а також на інші види інтелектуальної власності; 2) громадяни, підприємства, установи та організації – за видачу громадянам, установам та організаціям документів (довідок) у зв'язку з кримінальними справами і аліментні справами; 3) громадяни, адміністративні органи та посадові особи – по справах, що випливають із відносин адміністративного права; 4) сторони –зі спорів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, заподіяної фізичній особі в результаті незаконного взяття його під варту як запобіжного заходу, або незаконного застосування щодо нього адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт; 5) неповнолітні – за заявами про захист своїх прав; 6) особи, які беруть участь у справі, - по оскарженню судових рішень; 7) сторони – за заявами, поданими до судів першої інстанції у зв'язку з переглядом рішень, прийнятих у порядку заочного виробництва; 8) сторони – за заявами, поданими для перегляду за нововиявленими обставинами судових актів, що набули законної сили [6].

Не зважаючи на те, що в Законі України "Про судовий збір" перелік категорій осіб, які звільняються від сплати судового збору, на кілька пунктів перевищує перелік, що міститься в Законі Азербайджанської Республіки "Про державне мито", усе ж є ряд категорій, які властиві виключно українському судочинству. Наприклад: 1) позивачі – за подання позовів у спорах, пов'язаних

з виплатою компенсації, поверненням майна, або за подання позовів у спорах, пов'язаних з відшкодуванням його вартості громадянам, реабілітованим відповідно до Закону України "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" [11]; 2) особи, які страждають психічними розладами, та їх представники – за подання позовів у спорах, пов'язаних з розглядом питань щодо захисту прав та законних інтересів при наданні психіатричної допомоги; 3) позивачі – за подання позовів у спорах, пов'язаних з дискримінацією; 4) органи прокуратури – при виконанні своїх повноважень; 5) Антимонопольний комітет України та його територіальні відділення у справах, що вирішуються на підставі законодавства про захист економічної конкуренції та законодавства про здійснення державних закупівель; 6) Державне агентство резерву України – у справах, що вирішуються на підставі законодавства про державний матеріальний резерв; 7) Міністерство юстиції України – за подання позовів про відшкодування збитків, заподіяних Державному бюджету України внаслідок виконання рішень Європейського суду з прав людини, винесених проти України; 8) позивачі – за подання позовів про уточнення списку виборців; 9) органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування – за подання позовів у спорах, пов'язаних з відчуженням земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, розміщених на них, що перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності; 10) позивачі – за подання позовів про відшкодування збитків, заподіяних унаслідок неповернення в строки, передбачені договорами або установчими документами, грошових і майнових внесків, залучених в акціонерні товариства, банки, кредитні установи, довірчі товариства та інші юридичні особи, які залучають кошти та майно громадян [5].

Поводячи підсумок проведеному порівняльному аналізу державного мита в Азербайджанській Республіці та судового збору в Україні, необхідно сконцентрувати увагу, насамперед, на різниці в назві по суті однакових понять: "судовий збір" і "державне мито". По-друге, аналізуючи визначення, надані законодавцями кожної з держав, нами було зазначено наступне. Внутрішній зміст судового збору ширше, ніж зміст державного мита, оскільки включає в себе не тільки юридичні дії судових органів, а й безпосередньо процес самостійної підготовки та подання до суду відповідних документів (наприклад, заяв, скарг і т.д.).

По-третє, у даній науковій статті нами була приведена порівняльна характеристика розмірів ставок державного мита (судового збору). Таким чином, було відмічено, що розмір ставки судового збору в Україні обчислюється у відсотковому відношенні до мінімальної заробітної плати, в якій спостерігається тенденція щорічного зростання. Тоді як в Азербайджанській Республіці ця величина є фіксованою й обчислюється в грошовій одиниці держави, що, безумовно, заслуговує позитивної оцінки. Крім того, за допомогою наочного способу демонстрації розміру ставок державного мита та судового збору в цивільному судочинстві кожної з країн можна зробити висновок про перевищення ставки судового збору в Україні над державним митом в Азербайджанській Республіці як мінімум у два рази. У розрізі зробленого висновку також слід зазначити залежність рівня доступності правосуддя в українських судах від високих розмірів ставок судового збору.

По-четверте, аналіз категорій осіб, які звільнені від сплати державного мита / судового збору, показав, що українським законодавцем передбачено більшу кількість таких категорій, ніж в Азербайджанській Республіці. Однак доцільно було б додати деякі категорії осіб, звільнені від сплати державного мита, передбачені азербайджанським законодавством, в українське. Це, насамперед, сторони – зі спорів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, заподіяної фізичній особі в результаті незаконного взяття її під варту як запобіжного заходу, або незаконного застосування щодо неї адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт; а також неповнолітні – за заявами про захист своїх прав. Одночасно рекомендується доповнити Закон Азербайджанської Республіки "Про державне мито", а саме статтю 9 наступними категоріями осіб: 1) особи, які страждають психічними розладами, та їх представники – за подання позовів у спорах, пов'язаних з розглядом питань щодо захисту прав і законних інтересів при наданні психіатричної допомоги; 2) позивачі – за подання позовів у спорах, пов'язаних з дискримінацією; 3) органи прокуратури – при виконанні своїх повноважень.

У висновку також відзначимо, що в наступній наукової публікації планується детально розглянути правила обчислення і порядок сплати державного мита / судового збору, а також повернення з бюджету неправильно утриманого державного мита / судового збору на прикладі України та Азербайджанської Республіки.

Література

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к / 96-ВР. - [Електронний ресурс]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ 254к / 96-ВР.

2. Конституція Азербайджану: закон Азербайджанської Республіки від 12.11.1995. - [Електронний ресурс]: http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&cat=1&lang=_rus.

3. Цивільний процесуальний кодекс України: закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. - [Електронний ресурс]: http://zakon1.rada.gov.ua.

4. Цивільний процесуальний кодекс Азербайджанської Республіки: закон азербайджанської Республіки від 28.12.1999 р № 780-IQ. - [Електронний ресурс]: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420065&doc_id2=30420065#pos=1;-28&sub_id2=10000&sel_link=1001461634 - Назва з екрану.

5. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. - [Електронний ресурс]: http://zakon1.rada.gov.ua.

6. Про державне мито: Закон Азербайджанської Республіки від 04.12.2011 № 223-IIQ. - [Електронний ресурс]: http://www.taxes.gov.az/ modul.php?name=qanun&news=283&lang=_rus.

7. Господарський процесуальний кодекс України: закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. - [Електронний ресурс]: http://zakon1.rada.gov.ua.

8. Про державне мито: Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 р. № 7-93 // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 13. – С. 113.

9. Індекс мінімальної зарплати в Україні за 2015 р.: Міністерство фінансів України. - [Електронний ресурс]: http://index.minfin.com.ua/ index/salary/.

10. Курс азербайджанський манат (AZN) до гривні (UAH). - [Електронний ресурс]: http://www.calc.ru/kurs-AZN-UAH.html.

11. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні: Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII. - [Електронний ресурс]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-12 - Назва з екрану.

Середницька І.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Ульяник М.М.,
науковий співробітник відділу
організації наукової роботи
ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.12.2014

УДК 351.74

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ У СПРАВАХ ДІТЕЙ

Криволапчук В. О.

У даній науковій статті детально досліджуються основні організаційні та правові засади правоохоронної діяльності такого підрозділу органів внутрішніх справ, як кримінальна міліція у справах дітей.

Ключові слова: *неповнолітні, кримінальна міліція у справах дітей, злочинність, захист прав і свобод дітей, організаційні засади діяльності, правові засади діяльності.*

В данной научной статье подробно исследуются основные организационные и правовые основы правоохранительной деятельности такого подразделения органов внутренних дел, как криминальная милиция по делам детей.

Ключевые слова: *несовершеннолетние, криминальная милиция по делам детей, преступность, защита прав и свобод детей, организационные основы деятельности, правовые основы деятельности.*

In this scientific article examines in detail the major organizational and legal basis of the Law Enforcement Division of the Interior, as the criminal police for children.

Keywords: *minors, criminal police for children, crime, protection of the rights and freedoms of children, organizational principles of activities of legal principles.*

У сучасних умовах розвитку економіки нашої держави, спрямованості на вступ до Європейського Союзу, зрілості демократичних інститутів правової держави, визнання особи найвищою соціальною цінністю, дедалі більше приділяється увага вдосконаленню і підвищенню якості роботи як державних органів, так і органів виконавчої влади, зокрема кримінальної міліції в справах дітей, основними завданнями якої є протидія злочинності неповнолітніх, запобігання та розкриття злочинів, учинених проти неповнолітніх, захист неповнолітніх, які опинились у скрутній життєвій ситуації, профілактична робота серед неповнолітніх.

Тому метою даної статті є визначення правових та організаційних основ правоохоронної діяльності кримінальної міліції у справах дітей.

Багато наукових праць присвячено дослідженню адміністративно-правового статусу кримінальної міліції у справах дітей. Зокрема, праці вчених: О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, М.А. Бондаренка, В.Є. Бондара, В.І. Вєтрова, В.В. Вітвіцької, Б.М. Головкіна, Н.І. Гончарова, В.Т. Дзюби, Л.В. Дорош, А.Н. Ігнатовича, С.Г. Киренка, М.М. Корчового, О.В. Ковальової, Г.Г. Криволапова, Л.В. Левицької, К.Б. Левченко, П.С. Матишевського, А.О. Монаєнка, В.К. Негоденка, О.В. Негодченка, Д.В. Приймаченка, С.М. Рахметова, О.Ю. Синявської, В.М. Смитиєнка, В.В. Сташиса, І.М. Трубавіної, М.О. Тучака, О.А. Удалової, О.С. Якубова та інших науковців.

Зріст злочинності, корупція, низький рівень зарплати і пенсії, прийняття законів і указів, які не виконуються, затвердили в масовій свідомості прогресуючу апатію до права, до закону. Особливо це стосується молоді. Сьогодні однією з найболючіших проблем суспільства, яка потребує негайного вирішення, залишається проблема дитячої злочинності, а особливо її зріст. Серед багатьох факторів, які здійснюють неабиякий вплив на формування рівня такого виду злочинності, слід виокремити правоохоронну діяльність такого структурного елементу системи МВС України, як підрозділи кримінальної міліції в справах дітей (КМСД) [1, 3]. Тому виникає необхідність визначення адміністративно-правового статусу правоохоронної діяльності зазначеного правоохоронного органу.

Отже, насамперед слід зазначити, що до правових засобів, які регламентують виключно діяльність кримінально міліції у справах дітей, відносять Наказ МВС України від 19.12.2012 року № 1176, який затвердив Інструкцію з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей [2].

У свою чергу, правоохоронна діяльність КМСД у системі МВС України організовується таким чином. Організовує і контролює в межах компетенції, виконання підрозділами КМСД покладених на них обов'язків, Управління кримінальної міліції у справах дітей Міністерства внутрішніх справ України.

Підрозділи КМСД ГУМВС, УМВС, відповідно, контролюють і надають практичну допомогу підпорядкованим підрозділам КМСД міських, районних управлінь та відділів ГУМВС, УМВС, узагальнюють і поширюють позитивний досвід роботи.

Підрозділи КМСД УМВС на транспорті організовують і здійснюють заходи з профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей на об'єктах залізниць. Водночас з метою здійснення профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей підрозділами КМСД залучаються інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах їх компетенції.

Також до організаційних засад діяльності КМСД слід віднести завдання, які покладенні на цей підрозділ. Відповідно до зазначеного нормативного акту до основних завдань підрозділів КМСД відносять [2, 1.2]:

- організацію та здійснення заходів профілактики з дітьми в навчальних закладах, за місцем проживання з метою запобігання вчиненню ними адміністративних і кримінальних правопорушень;
- організацію та здійснення заходів індивідуальної профілактики з дітьми, які вчинили адміністративні та кримінальні правопорушення, були засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, звільненими зі спеціальних виховних установ;
- ужиття заходів щодо недопущення рецидивної злочинності серед дітей;
- установлення місцезнаходження дітей у разі їх безвісного зникнення;
- розкриття кримінальних правопорушень, учинених дітьми;
- виявлення та припинення фактів жорстокого поводження з дітьми, учинення стосовно них насильства, зокрема батьками, законними представниками;
- організацію надання правової та психологічної

© В.О. Криволапчук, 2015

допомоги дітям, які є потерпілими в кримінальному провадженні чи стали свідками кримінального правопорушення.

Важливо зазначити, що серед завдань підрозділів КМСД чільне місце посідає виконання ними заходів загальної та індивідуальної профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень, які здійснюються на території обслуговування в навчальних закладах і за місцем проживання дітей.

З метою попередження вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень підрозділи КМСД самостійно або разом з відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування здійснюють такі заходи загальної профілактики, як виявлення причин та умов, що призводять до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень дітьми, уживають організаційних і практичних заходів для їх усунення [3, 9]. Також проводять зустрічі з адміністрацією навчальних закладів і представниками батьківських комітетів; проводять у навчальних закладах лекції та практичні заняття, спрямовані на формування в дітей правосвідомої поведінки, навичок здорового способу життя.

Слід зауважити, що заходи індивідуальної профілактики здійснюються працівником КМСД щодо конкретної дитини з метою попередження вчинення нею адміністративних та кримінальних правопорушень. Саме тому заходи індивідуальної профілактики спрямовані на особистість дитини, середовище, яке її формує, а також на умови, обставини та ситуації, що призводять до вчинення дитиною адміністративних і кримінальних правопорушень.

Отже, визначення адміністративно-правового статусу підрозділів кримінальної міліції у справах дітей є важливим і необхідним. Адже з'ясування кола завдань, які виконуються вказаними підрозділами, дає змогу надавати оцінку ефективності їх діяльності, а також, за бажанням, надавати практичні або теоретичні рекомендації щодо вдосконалення механізму їх роботи.

Література

1. Організаційно-правові та психологічні засади вдосконалення діяльності кримінальної міліції у справах дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06 / Н.Л. Ковальска; Нац. акад. внутр. справ. К., 2010. – 19 с.

2. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей: Наказ МВС України від 19.12.2012 року № 1176. – Електрон. дан. (2 файла). – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

3. Адміністративно-правові засади правоохоронної діяльності кримінальної міліції у справах дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.В. Нікітенко; Міжнар. ун-т бізнесу і права. Херсон, 2012. – 19 с.

Криволапчук В.О.,
доктор юридичних наук, доцент,
заступник начальника ДНДІ МВС України
Надійшла до редакції: 12.12.2014

УДК 351.811

УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Веселов М. Ю.

Розглянуто стан проблеми адміністрування у сфері організації дорожнього руху в Україні. Наведено деякі шляхи вдосконалення організації дорожнього руху в інших країнах світу. Запропоновано створення в системі органів публічного управління України нового суб'єкта організації дорожнього руху.

Ключові слова: *транспортний засіб, вулично-дорожня мережа, організація дорожнього руху, безпека дорожнього руху, публічне управління.*

Рассмотрено состояние проблемы администрирования в сфере организации дорожного движения в Украине. Приведены некоторые пути усовершенствования организации дорожного движения в других странах мира. Предложено создание в системе органов публичного управления Украины нового субъекта организации дорожного движения.

Ключевые слова: *транспортное средство, улично-дорожная сеть, организация дорожного движения, безопасность дорожного движения, публичное управление.*

The state of problem of administration is considered in the spheres of traffic organization in Ukraine. Some ways over of improvement of traffic organization are brought in other countries of the world. Creation is offered in the system of organs of public management of Ukraine of new subject of traffic organization.

Keywords: *transport vehicle, street-travelling network, traffic organization, safety of travelling motion, public management.*

Можна констатувати, що Україну зараз характеризують високий рівень автомобілізації, урбанізації та щільна мережа автомобільних доріг із достатньо високим і стабільним останніми роками рівнем аварійності. У зв'язку з цим, за умови недостатньої ефективності системи забезпечення безпеки і організації дорожнього руху (далі – ОДР) та низької дисципліні учасників дорожнього руху особливої гостроти набуває проблема дорожньо-транспортної аварійності.

Низка вчених приділяли увагу правовим питанням ОДР, зокрема серед вітчизняних авторів це роботи: В. Бесчастного, Т. Гуржія, М. Долгополової, В. Развадовського, А. Собакаря; серед російських колег – праці М. Баришникова, Б. Кормішкина, В. Назарова, С. Радіонова та інших. Поряд з тим, наявність проблем ОДР на сьогодні вимагають від вчених і представників публічного адміністрування не зупинятися на досягнутому, а продовжувати пошуки шляхів удосконалення правової організації дорожнього руху.

Метою статті є обґрунтування подальшого вдосконалення окремих аспектів публічного управління у сфері організації дорожнього руху в Україні.

Часткова реалізація Державної цільової програми підвищення рівня БДР в Україні на період до 2016 року (була затверджена Постановою КМУ від 25.03.2013 № 294 – утратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України № 71 від 05.03.2014) дозволила підвищити рівень БДР, транспортного обслуговування й експлуатаційної якості проїжджої частини вулиць і доріг у країні,

© М.Ю. Веселов , 2015

проте стрімкі темпи зростання автомобілізації призвели до виникнення низки нових проблем в ОДР, що існує зараз. Характерні проблеми в ОДР існують (частково вирішуються, виникають нові) і в інших пострадянських країнах, які наслідували характерні для СРСР методи та форми ОДР. Наприклад, фахівці НІЦ БДР та Департаменту ЗБДР МВС Росії підкреслювали, що у РФ (станом на 2006 рік) фактично була відсутня система організаційно-планувальних та інженерних заходів удосконалення організації руху транспорту та пішоходів у містах [1, 3-9]. На теперішній час в Україні також існують недоліки в системі забезпечення безпеки дорожнього руху, є негативні суспільні тенденції, що негативно впливають на безпеку в цій галузі, зокрема – не завжди досконала ОДР на вулично-дорожній мережі (далі – ВДМ).

Досвід європейських країн, Південної Америки, США та Канади свідчить, що навіть при рівні автомобілізації 800-1000 авт. / 1000 меш. вирішення транспортних проблем можливе. Для цього в крупних містах передбачається будівництво мережі позавуличних швидкісних магістралей, що виконують основну транспортну роботу по зв'язку населеного пункту з приміською мережею доріг і забезпеченню основного об'єму перевезень по території міста. Це також дозволяє "обходити" території з високим рівнем завантаження транспортних засобів (далі – ТЗ). Указані проблеми вирішуються також за рахунок розукрупнення комунально-складських і промислових зон. Одним зі шляхів вирішення відповідних проблем є будівництво об'їздів міст, що дозволяють виключити транзитний рух транспорту.

Якісна організація руху ТЗ на вулицях і дорогах дозволяє в багатьох випадках створити необхідні умови для безперебійного перевезення пасажирів і вантажів. Тому важливе значення має раціональне і гнучке застосування технічних засобів організації дорожнього руху (далі – ТЗОДР): дорожніх знаків, розмітки, світлофорів, зокрема впровадження автоматизованих систем керування дорожнім рухом (далі – АСКДР).

Проте до сьогодні питанню вдосконалення ОДР не приділяється належної уваги. Заходи, що здійснюються у сфері ОДР, як правило, локальні, не достатньо взаємозв'язані й не складають загалом єдину загальноміську систему.

Зі сфери проектування випадають такі заходи щодо ОДР, як обмеження доступу транспортних засобів до певних територій міста, введення житлових і пішохідних зон, заборона або обмеження руху вантажного транспорту, зональні обмеження швидкості, реверсивне регулювання руху, адаптивне мережеве керування транспортними і пішохідними потоками з використанням АСКДР, інформаційне забезпечення учасників руху. Уживані на практиці методи та ТЗОДР недостатньо гнучко реагують на зміни стану дорожнього руху.

Рівень оснащеності міст ТЗОДР і системами керування, як і темпи впровадження нової техніки організації руху, як і раніше, залишаються низькими. Більшість АСКДР мають фізично й морально застаріле устаткування. Надійність їх роботи не задовольняє вимогам безпеки руху.

Тим часом існуюча практика демонструє, що впровадження АСКДР дозволяє понизити затримки в русі транспорту на 20-25 %, скоротити час поїздки на 10-15 % і зменшити шкідливі викиди на 5-10 %. Цікавим вирішенням оптимізації руху транспортних потоків також є впровадження нових сучасних методів керування дорожнім рухом. Так, у м. Москві планувалося підняти в повітря п'ять повітроплавних апаратів, які здійснюватимуть повноцінний моніторинг дорожньої обстановки й передаватимуть необхідну інформацію в режимі реального часу до Центру телеавтоматичного управління рухом транспорту.

Комплекс інших інженерно-технічних заходів також може сприяти поліпшенню стану безпеки й підвищенню комфортності дорожнього руху. Проте вказані заходи нерозривно пов'язані з процесом публічного управління у вказаній сфері. Належну увагу з боку дослідників у галузі права має бути приділено підвищенню ресурсу адміністративно-правового забезпечення ОДР, пошуку нових правових форм і методів указаної діяльності, удосконаленню системи суб'єктів ОДР та їх взаємодії.

Не виключається можливість вживання й непопулярних заходів правового характеру, наприклад, щодо обмеження в'їзду ТЗ до центру крупних міст. Одним із варіантів є встановлення плати за стоянку транспортних засобів у центрі міста та розміщення перехоплюючих парковок поряд зі станціями метрополітену, крупними зупинками громадського транспорту (плата на таких стоянках повинна бути значно нижче, ніж у центрі).

Так, у лютому 2003 року в Лондоні була введена в дію дорожньо-цінова система, що охоплює його центральну частину площею близько 25 кв. км. Водіям доводиться платити 5 фунтів при в'їзді до цієї зони з 7.00 до 18.30. Показник заторів у центрі Лондона, вимірюваний кількістю годинника, проведеного ТЗ у дорожніх пробках, знизився на 20-30 % [2].

Зараз в Україні подібна практика тільки обговорюється. Пропозиція на майбутнє – обмежити центральну частину Києва для введення платного в'їзду. У МВС розглядають декілька варіантів того, як контролювати в'їзд і стягувати плату з водіїв. У будь-якому разі механізм відпрацьовуватиметься після схвалення Київською міською державною адміністрацією. Крім того, у міліції повідомляли про передбачувані місця для будівництва перехоплюючих паркінгів, де водії зможуть залишати свої автомобілі, щоб пересідати на громадський транспорт [3, 4].

У Гонконзі та Сінгапурі транспортний податок збільшили втричі, після чого 14 % автомобілістів протягом року продали свої машини. В Афінах уведена заборона на використання авто за принципом обліку номерних знаків: по парних днях право надане номерам з парною цифрою на кінці, по непарних навпаки.

Слід звернути увагу, що в нашій державі структура публічного адміністрування у сфері ОДР і досі не є досконалою. Фінансування робіт з упровадження ТЗОДР, як правило, здійснюється за залишковим принципом і складає 10-20 % від потреби. У бюджетах відповідних рівнів цільового фінансування заходів щодо організації руху не передбачається.

Ураховуючи характер реалізації заходів з організації руху, потрібен комплексний підхід до вирішення вказаних проблем із залученням науково-дослідних, проектних та інших організацій. У багатьох країнах з високим рівнем автомобілізації в міських службах працюють спеціальні підрозділи, що займаються транспортними питаннями і, насамперед, ОДР. До завдань таких служб входить розробка й систематичне здійснення заходів щодо організації руху, що забезпечують безпечні умови руху, підвищення пропускної спроможності ВДМ, швидкості руху, створення зручностей користування дорогами шляхом їх впорядкування.

На сьогодні цілісної системи спеціалізованих служб ОДР в Україні не існує. У підрозділах ДАІ залишилася служба ОДР, яка поряд із питаннями організації дорожнього руху вирішує багато інших завдань, пов'язаних із наглядом за станом автомобільних доріг, вулиць, об'єктів дорожнього сервісу, перевезенням небезпечних вантажів, рухом надгабаритних і великовагових ТЗ, маршрутним орієнтуванням тощо. Фактично, це єдина служба, яка зберегла наявні функції та розпорядчо-виконавчі повноваження щодо ОДР, але поряд з цим завданням вимушена приділяти увагу й іншим правовідносинам. Крім того, майбутнє служби ДАІ в системі МВС України взагалі не зрозуміле.

Інші "спеціалізовані" служби ОДР зараз існують у вигляді державних або комунальних підприємств, які є суб'єктами господарювання та позбавлені будь-яких владних повноважень. Дорожньо-експлуатаційні та (або) спеціалізовані монтажно-експлуатаційні підрозділи, які раніше знаходилися в підпорядкуванні У(В)ДАІ ГУ(У)МВС регіонів, реорганізовані в комунальні підприємства та передані на баланс органів місцевого самоврядування.

Наприклад, Рішення Одеської міської ради від 08.04.2011 № 574-VI "Про затвердження статуту комунального підприємства "Спеціалізований монтажно-експлуатаційний підрозділ" у новій редакції". Підприємство виконує роботи по встановленню (реконструкції) ТЗОДР на основі наряд-завдань управління транспортного комплексу Одеської міської ради [5].

У ситуації, яка склалася в Україні, ухвалення управлінських рішень (загальна стратегія розвитку ОДР на певній території), контроль, науково-технічні дослідження у вказаній сфері, технічне впровадження проектів, обслуговування наявних систем ОДР рознесені поміж різними суб'єктами, частина з яких є суб'єктами публічного адміністрування. Через це науково обґрунтовані раціональні проекти ОДР не завжди знаходять підтримку, або знаходять підтримку лише частково, з боку органів місцевого самоврядування (уповноважених органів). Причинами цьому може служити "недостатня" економічна доцільність, ліміт фінансування з місцевих або державних бюджетів. Що не завжди відповідає принципу ОДР, який закріплено в ч. 3 ст. 27 Закону України "Про дорожній рух".

Оптимальний варіант розв'язання цього питання ми бачимо у створенні системи державних агентств організації дорожнього руху (представницьких установ, що виконують відповідні функції органів публічної адміністрації щодо ОДР у даному регіоні). До структури цих агентств доцільно включити комунальні СМЕП, науково-дослідні центри моніторингу стану транспортних процесів та удосконалення ОДР, а також пересувні лабораторії для проведення випробувань ТЗОДР, вимірів геометричних параметрів автомобільних доріг і визначення їх технічно-експлуатаційних характеристик.

Ефективність ОДР безпосередньо залежить від повноти та якості її нормативно-правового врегулювання. Аналіз стану правової регламентації діяльності різних суб'єктів, що склалася у сфері ОДР, свідчить про те, що розробка законодавчих та інших нормативно-правових актів здійснюється недостатньо системно. Це не дозволяє чітко розподілити обов'язки й відповідальність відповідних суб'єктів на всіх рівнях, установити їх функціональні зв'язки та скоординувати діяльність, раціонально планувати здійснення першочергових комплексних заходів.

Провідна роль у правовому регулюванні забезпечення БДР належить Закону України "Про дорожній рух". Проте цей основоположний закон у питаннях ОДР носить багато в чому рамковий, декларативний характер і через це лише в загальних рисах стосується розподілу компетенції між органами публічної адміністрації під час реалізації заходів щодо ОДР.

Крім удосконалення законодавства, динамічному вирішенню цих проблем може сприяти застосування програмно-цільового підходу зі здійсненням комплексу заходів, спрямованих на підвищення загального рівня БДР і поліпшення ОДР зокрема.

Розробка державної цільової програми поліпшення стану ОДР з урахуванням результатів наукових досліджень у цій сфері та практичного досвіду країн ЄС, підвищить ефективність державного регулювання та контролю, удосконалення нормативно-правової бази у вказаній сфері, об'єднає в симбіозі заходи організаційно-правового, інженерно-технічного характеру. Також слід передбачити питання стійкого міського планування, поліпшення існуючої дорожньої інфраструктури, логістики тощо.

Реалізація зазначених заходів сприятиме вдосконаленню системи публічного управління в галузі забезпечення безпеки і організації дорожнього руху, підвищенню комфортності та пропускної спроможності ВДМ, економічності транспортних процесів, попередженню ДТП, зрештою збереженню життя та здоров'я учасників дорожнього руху.

Література

1. Кондратьев В.Д. О федеральной целевой программе "Повышение безопасности дорожного движения в 2006-2012 годах" / В.Д. Кондратьев, А.И. Войтенков, О.Н. Кузьмин // Сборник докладов 7-ой международной научно-практической конференции "Организация и безопасность дорожного движения в крупных городах". – СПб : СПб гос. архит.-строит. ун-т, 2006. – С. 3-9.

2. Якимов А.Ю. Организация дорожного движения в крупных городах (проблемы и пути их решения) / А.Ю. Якимов, Е.А. Смирнов // Сборник докладов 7-ой международной научно-практической конференции "Организация и безопасность дорожного движения в крупных городах". – СПб : СПб гос. архит.-строит. ун-т, 2006. – С. 17-20.

3. Милиция определила границы центра Киева для платного въезда / Украинская правда за 02 октября 2013 [Эллектронная версия]. // Интернет-ресурс : http://www.pravda.com.ua/rus/news/2013/10/2/69990.

4. ГАИ: Платный въезд в центр Киева только обсуждается / Голос столицы 03 октября 2013 [Эллектронная версия]. // Интернет-ресурс: http://newsradio.com.ua/rus/2013_10_03/GAI-Platnij-vezd-v-centr-Kieva-tolko-obsuzhdaetsja.

5. Про затвердження статуту комунального підприємства "Спеціалізований монтажно-експлуатаційний підрозділ" у новій редакції: рішення Одеської міської ради від 08.04.2011 № 574-VI [Електронний документ]. // Інтернет-ресурс: http://www.odessa.ua/ua/acts/council/10689/.

Веселов М.Ю.
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент,
заступник начальника факультету ФПФПТМ
ОДУВС
Надійшла до редакції: 26.12.2014

УДК 351.773

СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Гомон Д. О.

У статті здійснено аналіз законодавчої бази, за допомогою якої здійснюється регулювання правовідносин у сфері охорони здоров'я. Сформульовано поняття "адміністративно-правове забезпечення охорони здоров'я".

Ключові слова: *адміністративно-правова норма, адміністративно-правове забезпечення, охорона здоров'я.*

В статье проанализирована законодательная база, с помощью которой совершается регулирование правоотношений в сфере здравоохранения. Сформулировано понятие "административно-правовое обеспечение здравоохранения".

Ключевые слова: *административно-правовая норма, административно-правовое обеспечение, здравоохранение.*

In the article analyzed legislative base by which adjusting of legal relationships is accomplished in the field of health protection. Formulated the concept of "administrative-legal provisions of health protection"

Keywords: *administrative-legal norm, administrative-legal provisions, health care.*

Стан здоров'я населення є інтегральним показником соціальної орієнтованості суспільства, соціальних гарантій, що характеризують ступінь відповідальності держави перед своїми громадянами. Питання правового регулювання охорони здоров'я в Україні вимагають постійної, цілеспрямованої та підвищеної уваги з боку держави, адже здоров'я визнається одним із пріоритетних напрямів державної політики та основних факторів національної безпеки країни й саме цим обумовлена актуальність указаної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що юридична наука має велику кількість наукових напрацювань з питань регулювання охорони здоров'я. Серед учених, які працювали в цій сфері, можна виділити: З.С. Гладун, Д.В. Карамишева, Н.П.Кризіна, Я.Ф. Радиш, І.Я. Сенюта, С.Г. Стеценко та інші.

Охорона здоров'я – складна соціально-економічна система, яка покликана забезпечити збереження й покращення здоров'я громадян, генофонду нації та, відповідно, надання їм кваліфікованої лікувально-профілактичної допомоги. Так, забезпечення здоров'я досягається шляхом складних і постійно активних зусиль усіх структур і систем суспільства й держави, які беруть участь у процесі життєзабезпечення, і вирішення цього завдання неможливе без належного законодавчого забезпечення охорони здоров'я [1]. Отже, метою нашого дослідження є аналіз адміністративно-правових норм, що забезпечують охорону здоров'я.

Норми адміністративного права посідають важливе місце серед інших правових норм, які регулюють відносини у сфері охорони здоров'я населення. Саме тому адміністративно-правове регулювання цих відносин є важливою складовою формування й реалізації державної політики в цій сфері.

© Д.О. Гомон, 2015

Адміністративно-правова норма – це загальнообов'язкове правило поведінки, що встановлене державою з метою регулювання суспільних відносин, які є предметом адміністративного права й забезпечене засобами державного примусу [2, 69].

Усі адміністративно-правові норми завжди містяться в тих чи інших нормативно-правових актах. Відповідно до їхньої юридичної сили вони поділяються на закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Закон – це нормативно-правовий акт органу законодавчої влади держави або самого народу, який ухвалюється та змінюється в особливому порядку, регламентує найважливіші суспільні відносини й має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів.

Підзаконні нормативно-правові акти – це нормативні акти компетентних органів, що видаються на підставі закону, відповідно до закону та на його виконання [3, 144].

Реальним досягненням за часів незалежності України стало створення сучасного законодавства про охорону здоров'я. Для прикладу, М.Ф. Герасименко і Ю.І. Григор'єв, обравши за критерій об'єкт впливу закону, виокремлюють сім блоків законів про охорону здоров'я, а саме:

1) наглядові закони, що забезпечують безпечні умови життя;
2) закони профілактичної спрямованості;
3) закони, що захищають права громадян на охорону здоров'я;
4) закони, що визначають права і відповідальність медичних працівників, а також відповідальність юридичних і фізичних осіб за правопорушення у сфері охорони здоров'я;
5) закони, що регламентують діяльність національної системи охорони здоров'я;
6) закони, що регулюють фінансування охорони здоров'я;
7) закони, що регулюють окремі види медичної діяльності [4, 41].

В.Ф. Москаленко виділяє вісім груп законів, спираючись при цьому на напрями організації охорони здоров'я, виокремлені в Основах законодавства України про охорону здоров'я [5, 5].

І.Я. Сенюта, проаналізувавши чинну законодавчу базу й наукову літературу, уважає за доцільне систематизувати закони за предметом правового регулювання й виділити групи законів, які стосуються таких питань:

1) надання медичної допомоги;
2) правовий статус пацієнтів;
3) правовий статус медичних і фармацевтичних працівників;
4) фінансування охорони здоров'я;
5) оздоровчо-профілактична діяльність;
6) забезпечення безпечних умов для життєдіяльності;
7) організації та управління охороною здоров'я [6, 62].

У нашій країні правовідносини у сфері охорони здоров'я регламентуються й регулюються досить значною законодавчою базою, а саме: Конституцією України, Основами законодавства України про охорону

здоров'я, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства охорони здоров'я України, а також національними і державними, комплексними і цільовими програмами з актуальних проблем охорони здоров'я, затвердженими указами Президента України або постановами Кабінету Міністрів України [7, 54].

Стаття 49 Конституції України встановлює, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. При цьому держава має створювати умови для ефективного й доступного всім громадянам медичного обслуговування, а в державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога повинна надаватися безоплатно [8].

У 1992 році Верховною Радою України був прийнятий базовий законодавчий акт – "Основи законодавства України про охорону здоров'я". Як зазначено в преамбулі цього акта, він визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулює суспільні відносини в цій галузі з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності й довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, запобігання й зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості [9]. Окрім визначення змісту права громадян на охорону здоров'я та їх відповідних обов'язків, підходів до формування та реалізації державної політики у цій сфері, цей документ визначає ряд інших важливих питань. Відповідні його розділи та статті присвячені основам організації управління охороною здоров'я та її фінансування, основним засадам здійснення державного контролю та нагляду у сфері охорони здоров'я, принципам забезпечення здорових і безпечних умов життя, основам організації медичної допомоги та медикаментозного забезпечення тощо.

Оскільки основні принципи та засади правового регулювання, які закріплені в Основах законодавства про охорону здоров'я, мають фундаментальний характер, то з метою розвитку й деталізації відповідних положень Верховною Радою України було ухвалено ряд законів: "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення", "Про захист населення від інфекційних хвороб", "Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз", "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів", "Про безпечність та якість харчових продуктів" та інші, що безпосередньо стосуються охорони здоров'я.

Значну роль у регулюванні правовідносин у сфері охорони здоров'я відіграють постанови Кабінету Міністрів України, якими затверджуються статути, інструкції та положення, які визначають питання організації й діяльності в галузі охорони здоров'я населення. Наприклад, "Про обсяги та порядок ввезення громадянами на митну територію України лікарських засобів та спеціального дитячого харчування" від 23.05.2012 № 458, "Про затвердження Порядку здійснення державного контролю якості лікарських засобів, що ввозяться в Україну" від 14 вересня 2005 р. № 902, "Про деякі питання надання медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам" від 23 січня 2015 року № 11, "Про затвердження Правил санітарної охорони території України" від 22 серпня 2011 р. № 893.

У сучасних умовах інтерес до здоров'я населення зростає все більше і більше, і цей фактор зумовлює необхідність створення різноманітних оздоровчих програм і програм медичного обслуговування. До них можна віднести: Загальнодержавну програму імунопрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб на 2007-2015 роки, затверджену Розпорядженням КМУ від 3 серпня 2006 р. № 462-р, Загальнодержавну програму боротьби з онкологічними захворюваннями на 2007-2016 роки, затверджену Розпорядженням КМУ від 10 липня 2006 р. № 393-р, Загальнодержавну цільову соціальну програму протидії захворюванню на туберкульоз на 2012-2016 роки, затверджену Законом України від 16 жовтня 2012 року № 5451-IV, Концепцію Загальнодержавної програми "Здоров'я 2020: український вимір", схвалену розпорядженням КМУ від 31 жовтня 2011 р. № 1164-р.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що сутність адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я полягає в тому, що це здійснюваний вплив органів державної влади, у межах визначеної законом компетенції, за допомогою спеціального (нормотворчого) механізму,

на відносини у сфері охорони здоров'я з метою захисту й охорони прав, свобод та інтересів населення.

Література

1. Сопілко І.М. Правове регулювання охорони здоров'я в авіаційній галузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2& I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npnau_2008_2_4.pdf

2. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посіб. — К.: Атіка, 2008. — 624 с.

3. Морозова Л.А. Теория государства и права. Повторительный курс в вопросах и ответах. — М.: Издательство НОРМА, 2003. — 320 с.

4. Герасименко Н. Ф. Нормативно-правовое регулирование и создавие Кодекса законов как важнейший этап реформи здравоохранения / Н.Ф. Герасименко, Ю.И. Григорьев // Вестник Российской академии медицинских наук. — М.: Медицина, 2002. — С. 39—42.

5. Москаленко В.Ф. Стан та формування нормативно-правової бази охорони здоров'я України (19921999 рр.) / В.Ф. Москаленко // Проблеми екології та медицини. — 2000. — № 1. — С. 3—11.

6. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні: монографія / І.Я. Сенюта; Акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. — Л.: Вид-во "ПАІС", 2007. — 223 с.

7. Ціборовський О.М. Шляхи систематизації законодавства України у сфері охорони здоров'я / О.М. Ціборовський, С.В. Істомін, В.М. Сорока. – К., 2011. – С. 54-55.

8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Тлумачення від 12.04.2012, підстава v009р710-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

9. Закон України "Про основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19.11.1992 № 2801-XII підстава 694-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2801-12

Гомон Д.О.,
аспірант ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.12.2014

УДК 657.6 (100)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ ТА НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

Голоядова Т. О.

Стаття присвячена висвітленню сутності державного фінансового контролю в Україні із позицій світової практики та українського досвіду. Виявлено неузгодженості в понятійному апараті. Розглянуто зарубіжний досвід фінансового контролю та запозичення певних напрацювань у цій галузі з метою підвищення ефективності та дієвості національної системи державного фінансового контролю.

Ключові слова: *державний фінансовий контроль, Державна фінансова інспекція, внутрішній контроль, зарубіжний досвід.*

The article is devoted to the analysis of the entities of state financial control in Ukraine from the position of best practice and Ukrainian experience. Identified inconsistencies in the conceptual framework. Reviewed the international experience of financial control and the adoption of certain practices in this area to improve the efficiency and effectiveness of the national system of state financial control.

Keywords: *state financial control, the State financial inspection, internal control, international experience.*

Постановка проблеми. Державний фінансовий контроль – одна з найважливіших функцій державного управління, спрямована на виявлення відхилень від прийнятих стандартів законності, доцільності й ефективності управління фінансовими ресурсами та іншою державною власністю, а також на своєчасне вжиття необхідних відповідних коригувальних і запобіжних заходів. Від ефективності державного фінансового контролю багато в чому залежить економічне благополуччя нації.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню системи державного фінансового контролю присвячені праці багатьох науковців, серед яких В.М. Гаращук, Л.Є. Клець, Н.В. Михайлова, Р.М. Рудніцька, Б.І. Сюркало, Л.В. Триофімова та ін.

Метою статті є дослідження правових аспектів функціонування державного фінансового контролю в України та необхідність удосконалення вітчизняного законодавства до законодавства ЄС.

Виклад основного матеріалу. Держава управляє фінансовою діяльністю через державні органи, наділені з цією метою спеціальною компетенцією. Одна група органів, що здійснюють фінансову діяльність, належить до органів загальної компетенції. Іншу групу становлять органи спеціалъної компетенції, створені державою й наділені повноваженнями виключно для здійснення фінансової діяльності.

Державну політику в фінансовій сфері здійснює Верховна Рада України відповідно статтям 85 та 93 Конституції України [1], що затверджує загальнодержавні програми, Державний бюджет і внесення змін до нього, здійснює контроль за використанням Державного бюджету України приймає рішення щодо звіту про його виконання.

Президент України згідно статті 106 Конституції України має певні повноваження стосовно фінансової сфери: призначення міністра фінансів; подання на затверджен ня до Верховної Ради кандидатур Голови Національного банку України [5].

Верховна Рада України у відповідності зі статтею 109 Бюджетного кодексу України "Повноваження Верховної Ради України з контролю за дотриманням бюджетного законодавства" здійснює фінансовий контроль в ході розгляду проектів та затвердження Державного бюджету України і звітів про його виконання [2].

Згідно статті 116 Конституції України, значними повноваженнями в галузі управління фінансами наділено Кабінету Міністрів України. Він забезпечує: проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; розробку проекту Закону про Державний бюджет України; виконання затвердженого Державного бюджету України; надання звіту про виконання Державного бюджету України. Оперативне управління фінансами здійснюють через спеціальні державні органи виконавчої влади.

Органом державного фінансово-економічного контролю, створеним Верховною Радою України є Рахункова палата Верховної Ради України. Згідно статті 98 Конституції України, контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата.

Так склалося історично, що Рахункова палата України (РП) не мала необхідної юридичної незалежності та змоги проводити щорічні високоякісні, ризико-орієнтовані фінансові аудити всіх основних державних органів у повній відповідності з вимогами міжнародних стандартів [3]. РП не могла надавати чіткі рекомендації щодо поліпшення фінансового управління державного сектору [7]. В Україні не вдалося законодавчо затвердити збалансовану схему розмежування контрольних повноважень, яка давала б змогу знаходити оптимальне співвідношення централізації та децентралізації контрольних повноважень на рівні виконавчої влади [9, с. 56]. Конституційні норми України, у тому числі ст. 98 щодо здійснення незалежного контролю з боку Рахункової палати від імені законодавчої влади, мають загальний характер та не гарантують реалізації оптимальної моделі й розмежування повноважень (як реагування на контроль), визначення управління як об'єкта оцінки ефективності (об'єкта контролю) .

Стосовно статті 110 Бюджетного кодексу України, Рахункова палата подає Верховній Раді України висновки та пропозиції щодо стану використання коштів Державного бюджету України за підсумками кожного кварталу. Стосовно статті 111 Бюджетного кодексу України, Міністерство фінансів в межах своїх повноважень забезпечує реалізацію єдиної державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, координує та спрямовує діяльність

© Т.О. Голоядова, 2015

органів виконавчої влади, уповноважених на проведення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, визначає основні організаційно-методичні засади та дає оцінку функціонуванню систем внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту [2].

Згідно статті 112 Бюджетного кодексу України "До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за:

1) веденням бухгалтерського обліку всіх надходжень і витрат державного бюджету та місцевих бюджетів, складанням та поданням фінансової і бюджетної звітності;

2) бюджетними повноваженнями при зарахуванні надходжень бюджету;

3) відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету;

4) відповідністю взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі);

5) відповідністю платежів взятим бюджетним зобов'язанням та відповідним бюджетним асигнуванням.

Стаття 113 Бюджетного кодексу України, "До повноважень органів державного фінансового контролю з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за:

1) цільовим та ефективним використанням коштів державного бюджету та місцевих бюджетів (включаючи проведення державного фінансового аудита);

2) цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), одержаних під державні (місцеві) гарантії;

3) достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах при складанні планових бюджетних показників;

4) відповідністю взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі);

5) веденням бухгалтерського обліку, а також складанням фінансової і бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі), кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету;

6) станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудита у розпорядників бюджетних коштів" [10, с. 92-93].

Були внесені зміни до ст. 113 Бюджетного кодексу України та закону України "Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні" [4] новими повноваженнями органів державного фінансового контролю: контроль за достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах при складанні планових бюджетних показників.

Також були розширені права Державної фінансової інспекції [6]:

- одержання від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, інших юридичних осіб та їх посадових осіб, фізичних осіб-підприємців інформації, документів і матеріалів;

- проведення на підприємствах, в установах та організаціях зустрічних звірок з метою документального та фактичного підтвердження виду, обсягу і якості операцій та розрахунків для з'ясування їх реальності та повноти відображення в обліку підприємства, установи та організації, що контролюється.

Згідно статті 100 Конституції України Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням [1].

Для здійснення вповноваженими банками й іншими кредитно-фінансовими установами валютних операцій, що підпадають під режим ліцензування, Нацбанк України видає генеральні та індивідуальні ліцензії. Генеральні ліцензії видають комерційним банкам та іншим кредитно-фінансовим установам України на здійснення валютних операцій, що не вимагають індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання. Індивідуальні ліцензії видають резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, потрібний для здійснення такої операції. В основі розмежування на резидентів і нерезидентів лежить відмежування зовнішньоекономічних відносин від операцій, що стосуються внутрішньоекономічних процесів [14, с. 12-13].

Фінансовий контроль як функція державного управління характерний для будь-якої держави. Цілісна система державного фінансового контролю в Україні ще не склалася, хоча її основні елементи вже функціонують. Правомірне, ефективне, економне та раціональне використання державних коштів є важливою передумовою правильного управління державними фінансами.

Системи державного внутрішнього фінансового контролю в різних країнах Європи мають певні відмінності, але функціонують за єдиними (стандартними) організаційними підходами і ґрунтуються на вимогах до управління державними фінансами, що містяться у правовій системі Європейського Союзу Acquis communautaire, а також базових документах Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI) [8, с. 391].

У міністерстві фінансів більшості країн ЄС функціонує підрозділ (центральний директорат), який відповідає за гармонізацію фінансового управління і контролю та внутрішнього аудиту. У деяких країнах до складу міністерства фінансів входить два окремих централізованих підрозділи – гармонізації фінансового управління і контролю та гармонізації внутрішнього аудиту.

Внутрішній контроль – це управлінський контроль, який допомагає керівництву в управлінні і виконанні завдань на постійній основі і ґрунтується на відповідальності керівника за управління та розвиток державного і комунального органу в цілому. До основних функцій керівників належать: планування та організація діяльності, створення адекватної структури внутрішнього контролю, нагляд за реалізацією внутрішнього контролю та управління ризиками; забезпечення дотримання принципів законності, економічності, ефективності, результативності та прозорості управлінських рішень; звітування про свої дії та результати діяльності очолюваного ним органу, у тому числі про функціонування внутрішнього контролю.

Внутрішній контроль не розглядається як окрема система органів державного і комунального секторів,

оскільки ґрунтується на належному виконанні обов'язків їх керівників. Внутрішній аудит може проводитися централізовано – органами державної контрольно-ревізійної служби та децентралізовано – уповноваженим самостійним підрозділом, підпорядкованим безпосередньо керівництву органу державного чи комунального сектору, але функціонально незалежним від нього, в самому органі або в межах його системи управління.

Міністри фінансів та керівники центральних країн "Великої двадцятки" (G20) в 2011 році з врахуванням глобалізації міжнародних фінансових відносин визначили глобальні дисбаланси в світовій економіці: 1) державний борг; 2) дефіцит бюджету; 3) рівень приватних заощаджень; 4) величина заборгованості корпоративного сектору; що відносяться до зовнішньоекономічних дисбалансів: 1) стан торгівельного балансу; 2) чистий притік доходів від інвестицій; 3) перекази коштів.

Необхідно звернути увагу, що на саміті "Великої двадцятки" було узгоджено розширений перелік конкретних індикативних критеріїв для оцінки причин виникнення і масштабів розповсюдження глобальних дисбалансів.

Експерти інституту посткризового світу підкреслюють, що має місце глобальний інвестиційний дисбаланс, коли капітали перерозподіляються від країн, що розвиваються до розвинених країн [12, с. 115].

Стосовно оцінки зовнішніх дисбалансів в Україні, варто підкреслити, що показник "сальдо платіжного балансу до ВВП (баланс рахунку поточних операцій)" в основному находиться в межах граничних значень. У 2012-2013 роках цей показник перевищував граничні значення на 1-2 відсоткових пункти. Девальвація національної валюти тільки в першому півріччі 2014 року сягнула понад 50 %. Необхідно звернути увагу, що для країн ЄС рекомендується зміна коливань валюти за останні три роки від +5% до -5% для країн-членів єврозони; від +11% до -11% для всіх інших країн ЄС.

В Україні в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки наведено близький по суті показник "різниця між індексами продуктивності праці та реальної середньомісячної заробітної плати". Таким чином, рівень продуктивності праці та рівень доходів необхідно постійно контролювати.

Критерії оцінки фінансових дисбалансів мають бути розповсюджені на всі складові фінансового сектора, який включає: фінансовий ринок – грошово-кредитний ринок (ринок короткострокового та довгострокового кредитування, депозитний ринок); ринок капіталу (інвестиційного, виробничого, інтелектуального); валютний ринок (спотовий, форвардний, свопів); ринок банківських металів; фондовий ринок; ринок фінансових інструментів, що надають право власності; ринок іпотечних фінансових інструментів, фінансові інститути – банки, депозитарії, страхові компанії, кредитні спілки, фінансові компанії, лізингові та факторингові компанії, кредитно-гарантійні установи, недержавні пенсійні фонди, компанії з управління активами, ломбарди; регуляторні та наглядові органи – Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [13, с. 37-38].

Під постійним контролем держави повинні знаходитися: процеси руху капіталу, стан бюджету і платіжного балансу, монетарна сфера, валютний ринок, структура і обіг цінних паперів, державний і корпоративний борг, глобальні диспропорції і фінансові дисбаланси. У більшості країн світу незалежно від наявності різних інституційних структур регулювання та нагляду за фінансову стабільність відповідає центральний банк.

Приділяючи проблемам забезпечення фінансової стабільності надважливе значення, Європейська Комісія розробила законопроекти з посилення нагляду за фінансовою сферою в Європі, виявлення фінансових ризиків та їх раннього попередження.

В процесі реформування фінансової системи ЄС створені нові загальноєвропейські органи: Європейська рада з системних ризиків (European Systemic Risk Board – ESRB); Європейська система фінансового нагляду (контролерів) (European System of Financial Supervisors – ESFS). Європейська рада з системних ризиків є органом макропруденційного нагляду, який має здійснювати комплексний нагляд за фінансовою системою ЄС у цілому, проводити моніторинг і оцінку ризиків на макроекономічному рівні. Крім того, в рамках діяльності Європейської ради з системних ризиків передбачається посилити нагляд за економічною та бюджетною політикою [11, с. 87-88].

Європейська система фінансового нагляду (контролерів) являє собою нову структуру нагляду за фінансовими ринками ЄС. До складу увійшли три новостворені установи: Європейський орган з банківської діяльності, Європейський орган із страхування та пенсійного забезпечення, Європейський орган з цінних паперів та фондового ринку. Основними задачами Європейська система фінансового нагляду (контролерів) визначені такі: розробка правил щодо технічних стандартів для загальноєвропейського фінансового ринку; підготовка угоди щодо обміну інформацією між національними наглядовими органами; забезпечення послідовного застосування правил та технічних стандартів Євросоюзу; здійснення прямих наглядових повноважень щодо кредитних рейтингових агентств; координація дій та прийняття рішень в надзвичайних ситуаціях.

Згідно з Концепцією розвитку державного внутрішнього фінансового контролю до 2017 року на Держфінінспекцію України покладено відповідальність за реформування системи державного внутрішнього фінансового контролю. В її структурі створено Департамент гармонізації державного внутрішнього фінансового контролю, який забезпечує методологічну підтримку державного внутрішнього фінансового контролю, здійснює оцінку якості внутрішнього аудиту, організовує та проводить навчальні заходи, у тому числі за підтримки міжнародних експертів.

Однак, між Законом України "Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні" та згаданою Концепцією є певні неузгодженості. Так, у Законі термін "внутрішній" до системи державного фінансового контролю не застосовується. Під державним фінансовим контролем розуміється діяльність органу державного фінансового контролю у формах державного фінансового аудиту, перевірки державних закупівель та інспектування. У Концепції державний внутрішній фінансовий контроль визначено як сукупність контрольно-аналітичних заходів, спрямованих на забезпечення належного управління державними фінансами, які реалізуються у рамках внутрішнього

контролю, внутрішнього аудиту, інспектування. Тобто в Концепції є чітке розмежування внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту. В Законі ж внутрішній контроль визначено лише як об'єкт державного фінансового аудиту.

Висновки. Сучасні фінансові відносини потребують високопрофесійного управління з боку державних та місцевих органів влади, які мають забезпечувати ефективне, результативне і прозоре управління державними фінансами.

Законодавство України потребує подальшого удосконалення та систематизації понятійного апарату в сфері функціонування державного фінансового контролю в Україні. Досвід країн ЄС засвідчує, що для досягнення правильного управління державними фінансами необхідний ефективно діючий вищий орган фінансового контролю, незалежний статус якого законодавчо закріплений.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Бюджетний кодекс України : Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.

3. Про Рахункову палату: закон України віл 11.07.1996 № 315/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/315/96-Вр.

4. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : закон України від 26.01.1993 № 2939-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2939-12.

5. Про заходи щодо підвищення ефективності контролю за використанням бюджетних коштів : Указ Президента України від 19 вересня 2000 року N 1074/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 38. – С. 16-17.

6. Про Стратегію розвитку системи управління державними фінансами роїмо рядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 774-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakonl.rada.gov.ua/laws/5how/774-2013-р.

7. Звіти Рахункової палати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/32828.

8. Ангеліна І.А. Концептуальні основи розвитку внутрішнього державного фінансового контролю в Україні / І.А. Ангеліна // Актуальні проблеми економіки. – К., 2014. – № 6 (156). – С. 389-396.

9. Бровкина Н.Д. Основы финансового контроля : учеб. пособ. / Н.Д. Бровкина ; под ред. М. В. Мельник. – М. : Магистр, 2011. – 384 с.

10. Кулінкович Т. Сутність фінансового контролю в державному управлінні / Т. Кулінкович // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – Вип. 3. – С. 91-94.

11. Магута Р.М. Стан діагностики фінансової стабільності в Україні / Р.М. Магута // Інвестиції : практика та досвід. – 2014. – № 17. – С. 84-93.

12. Магута Р.М. Фінансові дисбаланси: необхідність посилення державного нагляду та контролю / Р.М. Магута // Інвестиції : практика та досвід. – 2014. – № 18. – С 114-122.

13. Мінін Б.В. нові плани "Групи 20" по забезпеченню зростання і стабільності світової економіки / Б.В. Мінін, Л.Г. Таранкова // Гроші і кредит. – 2012. – № 3. – С. 34-38.

14. Фінансове право України : підручник / Г.В. Бех, О.О. Дмитрик, І.Є. Криницький; За ред.. М.П. Кучерявенка. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 320 с.

Голоядова Т.О.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та державного управління Міжнародного гуманітарного університету
Надійшла до редакції: 12.12.2014

УДК 355.5:342.77(477)

ОПТИМІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІДРОЗДІЛІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДЛЯ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ УВЕДЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Гуляк В. О.

У статті розроблені рекомендації щодо оптимізації підготовки військовослужбовців підрозділів Збройних Сил України для діяльності в умовах уведення надзвичайних правових режимів.

Ключові слова: *надзвичайні режими, територіальна оборона, підготовка органів управління і військ, командно-штабні тренування, штабні тренування.*

В статье разработаны рекомендации по оптимизации подготовки военнослужащих подразделений Вооруженных Сил Украины для деятельности в условиях введения чрезвычайных правовых режимов.

Ключевые слова: *чрезвычайные режимы, территориальная оборона, подготовка органов управления и войск, командно-штабные тренировки, штабные тренировки.*

The article recommendations on optimization of military training of Armed Forces of Ukraine for activities under emergency administration legal regimes.

Keywords: emergency modes, territorial defense, training of government and troops, command and staff training, staff training.

Правову основу у сфері національної безпеки України становлять Конституція України, Закони України "Про основи національної безпеки України", "Про збройні сили України", "Про оборону України", "Про Раду національної безпеки і оборони України", Військова доктрина України. Також цими нормативно-правовими актами визначені органи вищого військового управління держави [1, 70].

Законодавство України передбачає три основні різновиди надзвичайних режимів: 1) надзвичайний стан; 2) надзвичайна екологічна ситуація; 3) воєнний стан.

Ці три режими розрізняються інтенсивністю правообмежень, але правообмеження, що входять у режими зони надзвичайної екологічної ситуації, нібито розширюються в надзвичайному стані, і так само пов'язані між собою надзвичайний та воєнний стани [2].

Питання теорії і практики підготовки і ведення

© О.В. Гуляк, 2015

територіальної оборони (ТрО) у сучасних умовах за відомими причинами стає одним з важливих завдань у системі безпеки держави.

Актуальність статті має велике значення у зв'язку з надзвичайною ситуацією, яка виникла на сході України.

Метою статті є розроблення рекомендацій щодо оптимізації підготовки військовослужбовців підрозділів Збройних Сил України для діяльності в умовах уведення надзвичайних правових режимів.

Коли в мирні часи боєздатність Збройних Сил знижується, як правило, за рахунок зменшення їх чисельності, то актуальність територіальної оборони (ТрО) країни повинна значно підвищуватись і посилюватись. Необхідно зазначити, що збереження оборонних можливостей полягає в раціональному поєднанні саме цих, взаємопов'язаних між собою, складових обороноздатності держави, реалізація яких спирається на національно-історичні та соціально-економічні можливості [3].

Підготовку органів управління і військ до дій в умовах кризових ситуацій демонструє досвід проведених навчань з ТрО за останні роки.

Такі навчання планово проводились у військових органах управління і місцевих органах державної виконавчої влади (штабах зон і районів ТрО), тобто обласних і районних державних адміністраціях. До цих навчань залучались органи управління, військові частини і підрозділи видів Збройних Сил України, а також органи управління й підрозділи інших військових формувань і правоохоронних органів держави, а також органи місцевого самоврядування, у деяких випадках до сільських рад включно.

Підготовка органів управління – організований процес навчання шляхом проведення з ними комплексу заходів (навчань, тренувань) з метою підтримання їх у високій бойовій готовності, підвищення злагодженості, а також спроможності виконувати завдання в різних умовах обстановки.

Командно-штабні (штабні) тренування (далі КШТ) є однією із форм спільного навчання командувачів (командирів) і штабів. Вони проводяться з метою набуття та вдосконалення практичних навичок службових осіб у виконанні своїх функціональних обов'язків під час підготовки і ведення операцій (бойових дій). На КШТ, залежно від теми, можуть визначатися етапи проведення. У ході КШТ відпрацьовуються питання прийняття рішень і постановки завдань підлеглим, планування операцій (бойових дій), організації взаємодії, усебічного забезпечення, підготовки командування, штабів військ (сил) до бойових дій і управління військами (силами) в різних умовах обстановки.

Залежно від складу тих, хто навчається, кількості органів управління КШТ можуть бути одноступеневими та багатоступеневими.

Вони можуть проводитися в місцях дислокації органів управління, а також із виходом їх на стаціонарні або рухомі пункти управління із залученням необхідної кількості військових частин (підрозділів) забезпечення та обслуговування.

Штабні тренування є початковою формою підготовки службових осіб і органів управління. Вони проводяться з метою придбання практичних навичок службовими особами у виконанні своїх функціональних обов'язків. У ході тренувань ті, хто навчається, розробляють оперативні та бойові документи, виконують оперативно-тактичні розрахунки, готують пропозиції для прийняття рішень, беруть участь у плануванні операцій (бойових дій), здійснюють доведення бойових завдань до військ (сил), збирають і узагальнюють дані обстановки з практичним використанням засобів зв'язку і автоматизованої системи управління військами (АСУВ). На штабних тренуваннях визначаються декілька навчальних питань.

Штабні тренування можуть бути: спільні або роздільні (далі СШТ та РШТ) та проводитися в місцях дислокації органів управління, на стаціонарних або рухомих пунктах управління. СШТ теж можуть бути одноступеневі або багатоступеневі.

Послідовність проведення штабних тренувань повинна забезпечувати поступовий перехід від простого до складного. Проведенням РШТ, а потім СШТ досягається послідовне нарощування знань та умінь тих, хто навчається.

СШТ проводяться протягом одного-двох днів, РШТ один день (до 8 годин). Тривалість штабних тренувань може уточнюватися організаційно-методичними вказівками Плану підготовки Збройних Сил України в навчальному році.

СШТ проводяться зі штабами зони і районів ТрО, що залучаються в повному складі під єдиним керівництвом начальників з метою їх злагодженості. Теми СШТ повинні охоплювати основні питання роботи під час підготовки або ведення ТрО (згідно із ситуаціями застосування Збройних Сил України).

РШТ проводяться зі структурними підрозділами штабів (управлінь, департаментів) з метою набуття кожною службовою особою практичних навичок у виконанні своїх функціональних обов'язків, за планами і під керівництвом безпосередніх начальників. Під час тренування службові особи можуть виконувати одну й ту саму роботу або вирішувати різні питання, як за своїм службовим призначенням, так і в порядку взаємозаміни.

РШТ можуть проводитися на загальному оперативному фоні за єдиною темою для всіх структурних підрозділів штабу або за різними темами для кожного із цих підрозділів. Теми РШТ повинні охоплювати питання роботи управлінь (відділів, відділень) штабу (управління, департаменту) під час виконання, як правило, лише одного із завдань у ході підготовки або ведення операції (бойових дій).

Оперативні польові поїздки (рекогносцирувальні походи) (далі – оперативні польові поїздки) є однією із форм підготовки органів управління. Вони проводяться за планами й під керівництвом командувачів (командирів) на місцевості з метою вивчення та опису районів, напрямків оперативного розподілу території держави або ймовірних районів бойових дій; уточнення реальності оперативних планів, розрахунків, оперативного обладнання місцевості та об'єктів, визначення (уточнення) бойових завдань і найбільш доцільних способів ведення бойових дій військами (силами).

Основними завданнями, що вирішуються в ході оперативних польових поїздок, є вивчення та уточнення:

маршрутів висування військ (сил), додаткових шляхів маневру в райони призначення;

стану системи охорони та оборони визначених об'єктів і порядку посилення їх охорони;

рекогносцировки ділянок державного кордону (морського узбережжя), що підлягають посиленню охорони;

стану місць для обладнання мостових і поромних переправ;

вивчення можливих районів висадки (проникнення) і дій диверсійно-розвідувальних груп (ДРГ) і незаконних збройних формувань противника та шляхів їх маневру;

районів від мобілізування (зосередження) і можливих шляхів виходу до них з'єднань і військових частин;

стану захищених пунктів управління, засобів зв'язку і АСУВ на них;

визначення в смузі дій об'єктів, небезпечних у радіаційному і хімічному відношенні.

На оперативні польові поїздки залучаються основні службові особи штабу, управлінь, які допущені до оперативних планів, і офіцери, які займаються обліком, розвитком інфраструктури (оперативного обладнання), у частині, що їх стосується.

Теоретична і практична підготовка учасників поїздки полягає у вивченні та уточненні на місцевості положень оперативного плану й даних про об'єкти рекогносцировки та завершується інструктивним заняттям. Керівництво підготовкою учасників здійснюється особисто керівником оперативної польової поїздки.

Відповідно до планів підготовки військ протягом останніх років у тематиці проведення навчань з органами управління і військами враховувались їх навчання діям в умовах кризових ситуацій.

Планами навчань передбачалась мобілізаційне і оперативне розгортання угрупувань військ у кризових районах, їх підготовка до дій і безпосередньо виконання завдань в умовах, передбачених ситуаціями застосування Збройних Сил України.

Підготовка КШН, як правило, починалась заздалегідь, але не пізніше ніж за один місяць до його початку. Під час проведення у військах інспекцій (інспекційних перевірок) терміни підготовки КШН можуть бути більш скороченими.

Планування командно-штабного навчання на місцевості полягає у визначенні й уточненні вихідних даних для організації навчання, а також у розробці необхідних документів для проведення навчання.

На командно-штабні навчання на місцевості управління бригади (полку) і штаби батальйонів виводились, як правило, у повному складі. Для ведення розвідки, забезпечення зв'язком, обладнання пунктів управління, прокладки колонних шляхів і виконання інших завдань в інтересах штабів залучалась необхідна кількість особового складу і техніки розвідувальних, інженерних, хімічних, комендантських і господарчих підрозділів. Для позначення військ залучались механізовані, танкові та артилерійські підрозділи.

Штаб керівництва поряд з виконанням завдань підготовки і проведення КШН виконує функції вищого штабу.

З метою своєчасної та якісної підготовки військ і органів управління, які залучаються до навчання, з одержанням завдань штаб керівництва розробляє й висилає тим, кого навчають, організаційні вказівки щодо підготовки до навчання.

Організаційні вказівки розробляються й доводяться до кожної зі сторін, що бере участь у навчанні.

Для проведення бригадного (полкового) командно-штабного навчання розробляються такі документи:

замисел проведення КШН з пояснювальною запискою;

тактичні завдання і бойові розпорядження (накази), розпорядження по родах військ, спеціальних військах, службах і видах забезпечення;

календарний план проведення навчання;

замисел нарощування обстановки з планом нарощування обстановки підчас КШН;

карти з обстановкою тактичних стрибків з легендою;

часткові плани заступників, помічників керівника навчання і посередників, заступників і помічників начальника штабу керівництва;

план створення реальних радіоперешкод під час навчання;

план-схема зв'язку апарату керівництва і посередників;

план проведення заходів щодо збереження державної таємниці та протидії іноземним технічним розвідкам з необхідними додатками;

розрахунок фінансового забезпечення навчання;

інші необхідні документи.

Якщо КШН планується проводити на місцевості, додатково розробляються:

план виходу управління бригади (полку) і підрозділів у район навчань;

план позначення дій противника під час КШН;

план імітації на навчанні;

план комендантської служби;

карта (схема) розіграшу бойових дій.

На закінчення підготовки проводиться інструкторсько-методичне заняття зі штабом керівництва і посередницьким апаратом та радіотренування керівництва і посередників з метою злагодженості радіомереж і одержання практики в роботі на засобах зв'язку з використанням документів прихованого управління військами.

Підготовка військ до навчання повинна передбачатися планом бойової підготовки й уточнюватися відповідно до отриманих організаційних указівок щодо підготовки до навчання.

З метою підготовки військ до навчання з підрозділами проводяться контрольні заняття, а також заняття з навчання військ перевезенням залізничним, морським (річковим) і повітряним транспортом.

При підготовці навчань, які проводяться до завершення бойової злагодженості підрозділів, проводиться додаткова підготовка офіцерів органів управління і військ у необхідному обсязі.

ТрО може вивільнити деякі бойові частини від невластивих їм функцій і завдань, зокрема, пов'язаних з охороною військових і важливих державних об'єктів, утриманням маршрутів пересування та маневру військ тощо. Органи управління та підрозділи сил територіальної оборони, які досконало знають свою місцевість і соціально-політичну ситуацію в зонах чи районах їх відповідальності, мають перевагу в боротьбі з ДРГ противника та незаконними військовими формуваннями.

ТрО може сприяти суттєвому спрощенню та здешевленню всебічного забезпечення підрозділів, оскільки основними джерелами їх забезпечення є місцеві ресурси та матеріально-технічні запаси місцевих військових баз. Досвід локальних війн також доказує, що особовий склад підрозділів територіальної оборони діяв у своїх районах більш самовіддано й рішучіше. Разом з тим, реалії сьогодення вимагають пошуку нових шляхів і механізмів суттєвого оновлення системи територіальної оборони України, підвищення її ефективності та функціонування [4].

Підготовка і використання сухопутних військ для ведення боротьби з ДРГ та антидержавними озброєними формуваннями в умовах воєнного стану має цілий ряд особливостей.

Аналіз проведених командно-штабних навчань,

різних оперативно-тактичних навчань і бойових дій у локальних конфліктах показав, що до складу диверсійно-розвідувальних сил необхідно віднести сили спеціальних операцій противника, які можуть у своєму складі мати ДРГ, загони спеціального призначення, що можуть діяти, як на одному стратегічному напрямку, так і на всій території держави. Об'єктами дій є важливі державні об'єкти, комунікації, державні та воєнні пункти управління, райони формування резервів та інші об'єкти, які мають стратегічне призначення. До складу антидержавних озброєних формувань можна віднести групи осіб, криміногенні елементи, що мають намір сприяти діям противника.

Боротьба з диверсійно-розвідувальними силами (ДРС) та антидержавними озброєними формуваннями проводиться у формі спеціальних військових спільних операцій, до яких можуть залучатись частини Сухопутних військ, органів МВС і військ Національної Гвардії, Державної прикордонної служби України та підрозділи СБУ.

Спеціальна військова спільна операція проводиться способами пошуку в блокованому і неблокованому районі та оточенням.

Бойовий порядок у спеціальній операції, що проводиться способом пошуку в блокованому районі, складається із групи блокування, групи пошуку та резерву.

У спеціальній операції, що проводиться способом пошуку в неблокованому районі, бойовий порядок складається із групи пошуку, заслонів і резерву.

При проведенні спеціальної операції способом оточення бойовий порядок складається із групи оточення, заслонів і резерву.

Група пошуку призначається з метою виявлення, захвату або ліквідації ДРГ або антидержавних озброєних формувань.

Бойовий порядок групи пошуку залежить від способу ведення пошуку й складається з бойових порядків підрозділів, розгорнених у ланцюг, чи із пошукових груп резерву.

При проведенні спеціальної операції способом оточення здійснюється безпосередня ізоляція ДРГ противника на обмеженій території з наступним її знищенням або захватом. Цей спосіб використовується в разі точного встановлення місця знаходження ДРГ, а також можливості перекрити шляхи її відходу з району оточення. Оточення може бути здійснено й у ході переслідування.

На групу оточення покладаються завдання оточення, знищення або захвату ДРГ.

До складу груп пошуку та оточення з метою знищення або захоплення диверсійно-розвідувальних сил противника можуть призначатись підрозділи та частини сухопутних військ на штатній техніці, підсилені бойовими вертольотами та підрозділами вогневої підтримки.

Сучасні події свідчать, що накопичені знання й досвід з підготовки військ (сил) до дій в умовах кризових ситуацій був не повністю врахований, і як результат – невиправдані втрати під час проведення антитерористичної операції на сході України, багато неузгоджених і невирішених питань.

Одним з кричущих, на наш погляд, прикладів є помилки щодо застосування частин і підрозділів ТрО (батальйонів ТрО), які на відміну від своїх оперативно-бойових завдань, які, до речі, чітко прописані в Положенні про територіальну оборону України, використовувались як звичайні стрілецькі підрозділи, які не мали та й не могли мати відповідно до своєї організаційно-штатної структури важкого й протитанкового озброєння, але всупереч законам воєнного мистецтва використовувались на початку АТО в першому ешелоні угрупування військ як в обороні, так і в наступі проти добре озброєних підрозділів сепаратистів і важкої бронетанкової техніки.

Література

1. Орзіх М.П. Започаткування сучасного стану Конституційної реформи в Україні // Юридичний вісник. – 2003. - № 2. С. 68-71.

2. Кузніченко С.О. Надзвичайне законодавство України: теоретичні засади формування та розвитку // Форум права. 2008. № 1. – С. 245-249.

3. Якубець І. Україна. Проблеми територіальної оборони / І. Якубець. [Електронний ресурс]: http://cacds.org.ua/ru/comments/339.

Саганюк Ф.В., Гуменюк В.В., Макаров Ю.Д. Територіальна оборона: шляхи відродження / Ф. Саганюк. [Електронний ресурс]: http://defpol.org.ua/site/index.php/ru/arhiv/kolonkaavtora/6815-2011-08-19-05-55-43.

Гуляк О.В.,
здобувач ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.12.2014

УДК 352

РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Денисова А. В.

Проаналізовано теоретичні основи проведення реформи органів місцевого самоврядування, визначено завдання Концепції реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні та розглянуто зміст децентралізації влади.

***Ключові слова**: реформа, децентралізація, місцеве самоврядування, адміністративно-територіальний устрій, організація влади на місцях, державна політика.*

Проанализированы теоретические основы проведения реформы органов местного самоуправления, определены задачи Концепции реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине и рассмотрено суть децентрализации власти.

***Ключевые слова**: реформа, децентрализация, местное самоуправление, административно-территориальное устройство, организация власти на местах, государственная политика.*

Theoretical bases of carrying out reform of local governments are analyzed, tasks of the Concept of reforming of local government and the territorial organization of the power in Ukraine are defined and is considered an essence of decentralization of the power.

***Keywords**: reform, decentralization, local government,*

© А.В. Денисова, 2015

administrative-territorial device, organization of local authorities, public policy.

Важливою складовою конституційної реформи в Україні є реформування системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади з метою децентралізації та розширення повноважень місцевої влади за принципами субсидіарності, деконцентрації влади та ресурсів.

Ключові зміни до Конституції України стосуються розділів IX "Адміністративно-територіальний устрій" і XI "Місцеве самоврядування". Також пропонуються деякі зміни до розділів IV "Верховна Рада України", V "Президент України" та VI "Кабінет Міністрів. Інші органи виконавчої влади".

Прийняття відповідних змін до Основного Закону України забезпечить створення належної правової основи для схвалення низки законодавчих актів, необхідних для реалізації реформи місцевого самоврядування. Серед них: нова редакція закону "Про місцеве самоврядування", "Про місцеві державні представництва", зміни до Бюджетного кодексу, а також низки законодавчих актів, які визначають розподіл повноважень між виконавчими органами влади й органами місцевого самоврядування, їх розподіл між органами місцевого самоврядування різного рівня.

На засіданні Уряду України 1 квітня 2014 року було схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні, основною ідеєю якої є децентралізація влади в країні, суттєве розширення повноважень територіальних громад, зміна системи управління на обласному та районному рівнях [1].

До 1 жовтня 2014 року тривало широке громадське обговорення, організація та забезпечення проведення якого покладені на Віце-прем'єр-міністра Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства Володимира Гройсмана.

Концепція є консенсусним рішенням і була попередньо погоджена з усіма обласними та міськими радами, асоціаціями органів місцевого самоврядування, іноземними та українськими експертами, а також схвалена Радою Європи як перший крок на шляху проведення реформи місцевого самоврядування в Україні. Документ відповідає засадам Європейської Хартії місцевого самоврядування та виступає основою для подальшої розробки законодавства з питань місцевого самоврядування.

Зазначена Концепція реформування місцевого самоврядування передбачає перехід на нову модель організації регіональної влади. Основним завданням Концепції є аналіз актуальних проблем у сфері місцевого самоврядування, визначення основних підходів і правових, організаційних, фінансових засад їх вирішення, узгодження в часі з реформуванням адміністративно-територіального устрою. Ключовим питанням Концепції є обґрунтування пропозицій щодо забезпечення на регіональному та місцевому рівні демократичної й ефективної організації управління, запровадження механізму оптимального самодостатнього функціонування суб'єктів місцевого самоврядування. Закони України „Про місцеве самоврядування в Україні" [2], „Про місцеві державні адміністрації" [3], інші законодавчі акти й нормативні документи не повною мірою врегульовують питання організації влади на місцях. Особливо невдалим виявилося співвідношення положень законів про місцеве самоврядування та місцеві держадміністрації, особливо в частині чіткого розмежування повноважень місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Зіткнулися два основних підходи: європейський системно-функціонально-цільовий і прорадянський традиційно галузевий. Перший – виходив з того, що необхідно розробляти закон про місцеве самоврядування з визначенням статусу кожного елемента його системи, передусім територіальної громади; що слід цілеспрямовано розподілити функції, а вже потім повноваження органів місцевого самоврядування різних рівнів, а також їхні повноваження та повноваження відповідних місцевих державних адміністрацій щодо надання населенню адміністративних і громадських послуг. Другий підхід був традиційно спрямований не на територіальну громаду, як певну спільноту, а на органи та їх повноваження: виключні, власні, делеговані.

Саме дві останні групи повноважень (власні і делеговані) носять галузевий характер і не розмежовуються щодо надання відповідних послуг населенню по різних рівнях системи місцевого самоврядування. На жаль, пріоритетним був визначений традиційно галузевий підхід. На практиці це породило чисельні колізії й прояви суб'єктивізму.

На сьогодні налічується більше 3 тисяч нормативних актів, у яких згадується термін „місцеве самоврядування"; 700 законів пов'язані зі сферою самоврядування. Виникає проблема систематизації законодавства та видання кодексу законів, які пов'язані з регулюванням відносин у сфері місцевого самоврядування.

Вступивши до Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання розвивати місцеву демократію. 15 липня 1997 р. без застережень була ратифікована Європейська хартія місцевого самоврядування та почав здійснюватись з боку Конгресу місцевих і регіональних влад Європи моніторинг за дотриманням положень Хартії [4].

Інтегрування України в європейські структури потребує вироблення та реалізації такої моделі регіонального управління, яка б відповідала принципам регіональної політики Європейського Союзу, загальновизнаній практиці внутрішнього міжрегіонального співробітництва та міжнародної співпраці територій, сприяла становленню нових форм співпраці у форматі „центр-регіон".

Здійснення адміністративної реформи та реформи місцевого самоврядування дає шанс створити необхідні умови для динамічного, збалансованого розвитку в Україні територій, усунення основних регіональних диспропорцій, повернутися до реального місцевого самоврядування.

Для вирішення проблем розвитку місцевого самоврядування можна рекомендувати досвід зарубіжних країн, який засвідчив, що неурядові організації більш ефективно й економічно вирішують завдання, які сьогодні в нашій державі відповідно до законодавчих норм здійснюють державні адміністрації. Зокрема, у Республіці Польща за короткий проміжок часу шляхом комплексної реформи місцевого самоврядування забезпечили разючі зміни насамперед у соціальному плані. Досягнення цієї держави в розвитку системи самоврядних структур підтверджують, що створення трирівневого самоврядування, загальним принципом побудови якого є принцип субсидіарності (допоміжності), сприяли її швидкому входженню до Європейського Союзу. Система польського місцевого самоврядування складається з трьох рівнів: гміна, повіт, воєводства,

яким відповідають у нашій структурі: сільська, селищна, міська ради; районна рада; обласна рада. Законодавче забезпечення розвитку місцевого самоврядування в Україні повинно відповідати принципам Європейської хартії місцевого самоврядування щодо організаційної, правової, фінансово-економічної самостійності територіальних громад.

Діюча система організації влади на місцях, що поєднує державне управління на регіональному рівні з автономністю місцевого самоврядування на низовому територіальному рівні, не може повністю забезпечити демократичну, гнучку й ефективну організацію управління в системі місцевого самоврядування на регіональному та місцевому рівні. Реформування місцевого самоврядування в Україні повинно бути спрямоване на створення правового фундаменту в питаннях розподілу повноважень між різними гілками влади та налагодження співробітництва між ними. Реформа місцевого самоврядування повинна бути направлена на:

- розробку та ухвалення, як особливо термінового питання, законодавства з місцевого й регіонального самоврядування, що відповідатиме принципам Європейської хартії місцевого самоврядування;
- включення в національне законодавство з питань місцевого самоврядування положень, які б гарантували регіональним, районним і муніципальним радам наявність у них власних і підзвітних їм виконавчих органів;
- включення положень, які надаватимуть право органам регіональної та місцевої влади мати власний бюджет пропорційно їх обов'язкам з наданням їм можливості підвищувати на місцевому рівні отримуваний ними доход;
- створення чіткого механізму врегулювання питання приватизації й володіння муніципальною землею та власністю.

Реформування управління на місцях доцільно провести за такою схемою:

- створення умов для того, щоб 90-95 % усіх проблем громадян можна було вирішити на рівні територіальної громади;
- істотно розширити повноваження обласної і районної рад, віднести до компетенції вирішення в спільних інтересах територіальних громад питань місцевого значення, вирішення яких безпосередньо територіальними громадами не може бути належним чином фінансово та матеріально забезпечене, зокрема виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, забезпечення збалансованого економічного й соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів, підготовка до подання у відповідні органи виконавчої влади фінансових показників і пропозицій до проекту Державного бюджету України, сприяння інвестиційній діяльності на території району, області тощо;
- утворити виконавчі органи обласної та районної рад, які реалізовуватимуть самоврядні та делеговані повноваження з вирішення питань регіонального значення;
- обласним державним адміністраціям надати виключно компетенцію державного контролю за дотриманням чинного законодавства, координацію діяльності регіональних структур подвійного підпорядкування, контролю за ефективним використанням коштів державного бюджету. Делеговані функції державних адміністрацій передати відповідним виконавчим органам самоврядування.

Зазначена Концепція реформування місцевого самоврядування базується на законодавчо визнаній структурі місцевого самоврядування, в якій є два основних елементи – територіальна громада й органи місцевого самоврядування, останні складаються з виборного представницького органу (ради) та виконавчого органу (виконавчого комітету), які разом забезпечують здійснення всього комплексу владних повноважень та адміністративних функцій.

В Україні сьогодні представницькі органи мають два рівні: сільські, селищні, міські ради та районні, обласні ради. Конституцією України обласні і районні ради виділені в самостійну ланку системи місцевого самоврядування.

Створення необхідних передумов для децентралізації та підвищення незалежності на місцевому рівні доцільно проводити шляхом удосконалення існуючої моделі системи місцевого самоврядування. Пропонуються наступні моделі структури органів місцевого самоврядування базового, районного та обласного рівнів.

Література

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів від 1 квітня 2014 р. № 333-р. [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80

2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97 — ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — С. 170.

3. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586 — XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 2021. — С. 190.

4. Європейська хартія місцевого самоврядування Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 15.10.1985. [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036

Денисова А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
ОДУВС
Надійшла до редакції: 11.12.2014

УДК 658.5: [614.8+351.862.216]

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ З ВІДБУДОВИ ЗРУЙНОВАНИХ ПРОМИСЛОВИХ ОБ'ЄКТІВ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ

Кузніченко О. М.

Суттєве зниження вартості відновлювальних робіт з ліквідації наслідків воєнних дій, а також скорочення термінів відбудови промислових підприємств може бути досягнуто завдяки організації випуску продукції на виробництвах з використанням спрощених технологій.

***Ключові слова**: воєнні дії, руйнація, відновлювальні роботи, відбудова, інженерно-технічні заходи цивільного захисту, небезпечний чинник, спрощені технології, спеціальна реконструкція.*

Существенное снижение стоимости восстановительных работ по ликвидации последствий военных действий, а также сокращение сроков восстановления промышленных предприятий может быть достигнуто благодаря организации выпуска продукции на производствах с использованием упрощенных технологий.

***Ключевые слова**: военные действия, разрушение, восстановительные работы, восстановление, инженерно-технические мероприятия гражданской защиты, опасный фактор, упрощенные технологии, специальная реконструкция.*

A significant reduction in costs of recovery in the aftermath of hostilities, as well as shortening the reconstruction of industrial enterprises can be achieved through the organization of production in industries using simplified technology.

***Keywords**: warfare, destruction, recovery, reconstruction, engineering civil defense measures, Hazard, simplified technology, special reconstruction.*

Нині найбільш реальною загрозою для суверенітету й територіальної цілісності України є потенційно існуюча територіальна претензія суміжної країни, яка за певних обставин переросла в збройну агресію. У сучасних реаліях наша держава стикається з низкою невирішених питань, розв'язання яких безпосередньо пов'язане з виявленням матеріальних і фінансових втрат в умовах воєнних дій. Дуже гостро постає питання, як швидко та з мінімальними витратами відбудувати зруйновані об'єкти економіки. Згідно зі статтею 17 Кодексу цивільного захисту України про повноваження центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту й визначає основні напрямки розвитку відомчої науки, виступає замовником наукових робіт, бере участь у проведенні прикладних науково-дослідних робіт щодо всебічного розвитку напрямків своєї відповідальності, розробляє й затверджує галузеві стандарти з питань цивільного захисту та рятувальної справи.

Серед таких науково-дослідних і наукових робіт особливе місце займають роботи, що торкаються стійкості функціонування промислових об'єктів у надзвичайних ситуаціях і особливо під час воєнних дій, у плані відбудови зруйнованих об'єктів економіки. Під сталим функціонуванням підприємств розуміється стійкість їх роботи в надзвичайних ситуаціях природного, техногенного, соціально-політичного та воєнного характеру. У нашій країні під стійкістю роботи об'єктів економіки розуміють їх спроможність протистояти руйнівному впливу аварій, стихійних лих, воєнних дій і випускати продукцію в запланованому обсязі та номенклатурі, а при отриманні руйнувань або порушень зв'язків з кооперації та поставок сировини й енергетичних ресурсів відновлювати виробництво в мінімальні строки. Для цього необхідно проводити інженерно-технічні заходи.

Інженерно-технічні заходи цивільного захисту – це комплекс інженерно-технічних рішень, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту населення і територій від них та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період.

Зважаючи на той факт, що після воєнних дій будуть дуже обмежені трудові (міграція, евакуація, загибель людей), матеріально-технічні та фінансові ресурси, які будуть виділятися на відбудову зруйнованих підприємств, гостро постане питання про вибір і розробку ефективних способів відновлення спроможності зруйнованих об'єктів економіки та налагодження випуску продукції, необхідної народному господарству, у найкоротший термін з мінімальними затратами.

Відновлювальні роботи – це комплекс робіт, пов'язаних з відновленням будівель, споруд, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, які були зруйновані або пошкоджені внаслідок надзвичайної ситуації, зокрема воєнних дій.

Проведені автором дослідження показали, що суттєве зниження вартості відновлювальних робіт з ліквідації наслідків воєнних дій на промислових підприємствах може бути досягнуто завдяки організації випуску продукції на виробництві з використанням спрощених технологічних схем (спрощених технологій), із тимчасовим погіршенням якості продукції. Для цього передусім необхідно погодити показники якості продукції між виробником і споживачем, які будуть погіршені на особливий період. Об'єктам господарювання необхідно буде розробити тимчасові технічні умови, інструкції, технологічні регламенти та інші нормативні документи на цей період.

Під спрощеними технологічними схемами (спрощені технології) розуміються такі схеми, які дозволяють у найкоротший термін при обмежених матеріальних, фінансових і людських ресурсах організувати та відновити випуск продукції на зруйнованих під час воєнних дій об'єктах промисловості, з виключенням з технологічного процесу частини стадій і відділень, використовуючи при цьому мінімальний перелік технологічного обладнання. Іншими словами, відновлення спроможності виробництва на промислових об'єктах можливо здійснити без ряду не дуже важливих основних і допоміжних стадій та відділень, тобто скомпонувати технологічну схему з обладнання та комунікацій, які збереглися в умовах воєнних дій. При цьому між уцілілими та відбудованими модулями виробництва заново розраховуються нові

© О.М. Кузніченко, 2015

матеріальні, енергетичні та сировинні баланси згідно з тимчасовими нормативними документами на цю продукцію, яка деякий час буде погіршеної якості.

Така відбудова зруйнованого під час воєнних дій виробництва суттєво відрізняється від простої реконструкції в мирний час і цим роботам по ліквідації наслідків надзвичайної ситуації воєнного характеру надається автором особливе визначення – спеціальна реконструкція, – тобто це відбудова об'єктів економіки в особливий період з використанням спрощених технологічних схем. Указані обставини відрізняють розробку нормативних документів на відбудову зруйнованих виробництв від стандартного проектування промислових об'єктів, а також буде відрізнятися проведення спеціальної реконструкції в цих умовах від стандартного будівництва.

У такій ситуації проводити спеціальну реконструкцію, покладаючись лише на досвід і здоровий глузд, неможливо, оскільки для ефективного управління відбудовою зруйнованих промислових об'єктів доводиться розв'язувати складні оптимізаційні задачі. Для їх розв'язання необхідно широко використовувати обчислювальну техніку (персональні комп'ютери) з відповідним математичним і програмним забезпеченням.

Приведемо перелік найнеобхідніших задач з управління спеціальною реконструкцією при виконання відбудовних і відновлювальних робіт на об'єктах економіки, зруйнованих під час воєнних дій.

Оптимальне перекриття потоків у пошкоджених після воєнних дій мережах (вода, пара, газ, сировина, електричний струм і т. ін.) Для локалізації наслідків руйнування треба якнайшвидше перекрити ці мережі, щоб не виникли вторинні чинники ураження (вибухи, пожежі, затоплення).

Виявлення переліку будівель та споруд, обладнання, сировинних та енергетичних мереж, які уціліли під час воєнних дій і будуть задіяні при компонуванні спрощених технологічних схем для проведення спеціальної реконструкції.

Визначення оптимальних маршрутів доставляння будівельних бригад, технічних і транспортних засобів до зруйнованих об'єктів для проведення спеціальної реконструкції. У цей час дорожні мережі будуть завалені уламками будівель і споруд, поваленими деревами та опорами ліній електропередач. Як тільки в ПК будуть введені дані про зруйновані та уціліли дорожні мережі, можна розв'язати цю задачу як для будівельних підрозділів, так і для технічних транспортних засобів різного ступеня прохідності.

Управління ресурсами для проведення спеціальної реконструкції. Якщо відомі зруйновані об'єкти, а також кількість ресурсів (будівельників, машин, механізмів, матеріалів), які виділені на спеціальну реконструкцію, постане задача розподілу цих ресурсів між об'єктами, та використання їх у визначені терміни. Залежність "час-ресурси" для кожного об'єкта дуже складна, але можна заздалегідь напрацювати в табличній формі набір ресурсів для кожного зруйнованого об'єкта та кожної спрощеної технологічної схеми загалом і погодити ці напрацювання з термінами відбудови виробництва.

Розробку нормативних документів для проведення спеціальної реконструкції необхідно виконувати з урахуванням етапів відбудови, тобто ці роботи необхідно проводити в декілька етапів, щоби після завершення кожного етапу підприємство могло виробляти спочатку продукцію однієї якості, та в одному обсязі, потім кращої якості й в іншому обсязі і так до завершення повної відбудови з переводом виробництва у звичайний режим мирного часу.

Прокладення транспортних, енергетичних і сировинних мереж, трубопроводів по території зруйнованого об'єкту. Задача полягає в тому, щоб з'єднати на місцевості уцілілі частини цих мереж з новими лініями мереж в обхід перешкод. Цю модель можна розглядати у двох і трьох вимірах і з різними метриками. Усе це залежить від того, яка буде геометрія руйнації. Ця задача може вирішуватися двома шляхами – просте з'єднання всіх порушених мереж по черзі, а можливо ввести допоміжні точки з'єднання для розподілу цих ресурсів і вирішити проблему більш оптимально.

Найкращий варіант проведення спеціальної реконструкції міг бути в тому разі, якби спрощені технологічні схеми були напрацьовані заздалегідь. Тоді після воєнних дій, коли стануть відомі руйнування будівель, споруд, обладнання, транспортних та енергетичних мереж, необхідно буде тільки вибрати з бібліотеки спрощених технологічних схем таку схему, яка б оптимально прив'язувалася до уцілілих частин виробничого циклу і забезпечувала випуск продукції на підприємстві.

Згідно зі статтею 82 Кодексу цивільного захисту України проведення відбудовних і відновлювальних робіт здійснюється таким чином:

1. Організація та керівництво проведенням відновлювальних робіт за наслідками надзвичайних ситуацій покладаються на відповідні центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, керівників суб'єктів господарювання, на території яких виникла надзвичайна ситуація.

2. До проведення відновлювальних робіт за рішеннями органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування залучаються підпорядковані їм сили цивільного захисту, місцеве населення.

3. Відновлювальні роботи проводяться за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, суб'єктів господарювання, інших джерел. Рішення про виділення коштів з резервного фонду бюджету приймаються Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання відповідно до рівня надзвичайної ситуації.

4. Загальні обсяги фінансування, що виділяються для проведення відновлювальних робіт, визначаються відповідно до проектно-кошторисної документації або зведених кошторисних розрахунків на проведення таких робіт, які готуються в установленому порядку.

Фінансове забезпечення відбудовних і відновлювальних робіт проводиться згідно зі статтею 93 Кодексу цивільного захисту України.

1. Фінансування заходів у сфері цивільного захисту здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, коштів суб'єктів господарювання, інших не заборонених законодавством джерел.

2. Обсяг фінансування, що виділяється потенційно небезпечними об'єктами та об'єктами підвищеної небезпеки для проведення необхідних заходів цивільного захисту, має становити не менше ніж 0,5 % обсягу валового доходу такого об'єкта.

Дослідження в галузі стійкості об'єктів економіки у

воєнний час показують, що найкраща динаміка зниження вартості спеціальної реконструкції можлива для південних регіонів України, де на зруйнованих підприємствах можна тимчасово відновити функціонування виробництва без будівель і споруд, з'єднавши тільки обладнання в спрощену схему технологічного процесу, що суттєво знизить затрати на відбудовні та відновлювальні роботи. Отже, ефективне управління відбудовою порушених об'єктів економіки неможливе без розв'язання задач спеціальної реконструкції, тобто проведення робіт з ліквідації наслідків воєнних дій із застосуванням спрощених технологій виробництва.

Виходячи з визначення стійкості функціонування підприємств у воєнний час, можна зазначити, що стійкість роботи об'єктів економіки залежить не тільки від механічної та фізичної міцності будівель, споруд та обладнання, але й від підготовленості цих підприємств до проведення відбудовних і відновлювальних робіт із застосуванням спрощених технологічних схем, тобто здійснення спеціальної реконструкції.

Література

1. Кодекс цивільного захисту України

2. Желібо Е.П., Заверуха Н.М., Зацарний В.В. "Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник". Київ: Каравела, 2201. – 320 с.

3. Депутат О.П., Коваленко І.В., Мужик І.С. "Цивільна оборона": Навчальний посібник. – Львів: Афіша, 2000. – 336 с.

4. Повышение устойчивости работы объектов народного хозяйства в военное время / Под ред. Г.П. Демиденко. – К.:Вища школа, Головное издательство, 1984. – 232 с.

5. Защита населения и хозяйственных объектов в чрезвычайных ситуациях: Учебник / М.И. Постник. – Мн.: Выш шк., 2003. – 398 с.

6. Адміністративно-правовий режим воєнного стану. Монографія / С.О. Кузніченко. Х.: Право, 2014. – 232 с.

7. Кузніченко О.М. Спрощені технології – один із напрямків підвищення стійкості функціонування об'єктів господарської діяльності в надзвичайних ситуаціях // Наукові записки, ХЕПУ. – 2006. - № 1 (4).

8. Кузніченко О.М. Ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на об'єктах господарської діяльності // Наукові записки, ХЕПУ. - 2007. - № 1 (5).

9. Кузніченко О.М. Моделювання аварій на об'єктах господарської діяльності з метою підготовки фахівців для їх запобігання та ліквідації наслідків // Наукові записки, ХЕПУ. - 2009. - №1 (7).

10. Кузніченко О.М. Основні задачі з безпеки життєдіяльності, які необхідно вирішувати керівництву об'єктів господарської діяльності при ліквідації наслідків аварій та стихійних лих // Наукові записки, ХЕПУ. - 2011. - № 1 (10).

11. Кузніченко О.М. Задачі забезпечення безпеки життєдіяльності з метою мінімізації витрат на проведення робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій // Наукові записки, ХЕПУ. - 2013. - № 2 (15).

Кузніченко О.М.,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри трудового, аграрного,
екологічного права та соціального захисту населення
Харківського економіко-правового університету
Надійшла до редакції: 13.12.2014

УДК 35.087(430)

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Небеська М. С.

Стаття присвячена правовому статусу державних службовців у Федеративній Республіці Німеччині. Автор досліджує права та обов'язки окремих категорій державних службовців. Головна мета статті — виявлення та запозичення для України окремих правових норм, що регулюють правовий статус державних службовців.

Ключові слова: *державний службовець; категорії державних службовців; правові норми.*

Статья посвящена правовому статусу государственных служащих в Федеративной Республике Германии. Автор исследует права и обязанности отдельных категорий государственных служащих. Главная цель статьи - выявление и заимствование для Украины отдельных правовых норм, регулирующих правовой статус государственных служащих.

Ключевые слова: *государственный служащий; категории государственных служащих; правовые нормы.*

The article is devoted to the legal status of civil servants in the Federal republic Germany. The author examine the rights and obligations of certain categories of public sluzhbotsiv. The main purpose of the article - identifying and borrowing for Ukraine particular legal rules rehulyuchyh legal status of civil servants.

Keywords: *civil servants, categories of public sluzhbotsiv; legal rules.*

Сучасний правовий статус державних службовців України потребує якісного реформування. Для досягнення цієї мети доцільно запозичити зарубіжний досвід, оскільки це дозволить краще зрозуміти логіку еволюції правового статусу державного службовця й визначити шляхи його покращення. Зважаючи на це, у нашій статті ми розглянемо особливості правового статусу державних службовців у Федеративній Республіці Німеччині як одній із передових держав Європи.

Окремі аспекти правового статусу державних службовців у Федеративній Республіці Німеччині (далі – ФРН) досліджували такі вчені, як: І. Василенко, У. Баттіс, В. Бергманн, Н.Т. фон Генер, О. Ноздрачев, Т. Маунц, Б. Швенгерт та ін. Проте в рамках активізації процесів удосконалення національного законодавства, яке регулює права та обов'язки державних службовців, запозичення позитивного зарубіжного досвіду, у даному випадку ФРН, – становить особливий науковий інтерес і, безперечно, є актуальним.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей законодавчого регулювання правового статусу державних службовців у Федеративній Республіці Німеччині, з метою запозичення позитивного досвіду для України.

© М.С. Небеська, 2015

Правовий статус будь-якої особи – це комплексна правова категорія, яка розкриває всі грані закріпленого в праві статусу особи, його соціально-юридичні ознаки. Правовий статус державних службовців заслуговує особливої уваги, адже вони є спеціальними суб'єктами публічного права, які в межах публічно-службових відносин створюють умови й забезпечують реалізацію конституційно-правового статусу інших громадян. На думку Ю. Битяка, правовий статус державних службовців відображає сутність і зміст державно-службових відносин, він поєднує елементи інституту державної служби від вступу на державну службу до її завершення [2, 96]. Основу правового статусу державного службовця визначають права, свободи, обов'язки, обмеження, відповідальність, установлені законодавством і гарантовані державою [4, 207].

Отже, правовий статус державних службовців відображає сутність і зміст державно-службових відносин, який поєднує елементи інституту державної служби від вступу на державну службу до її завершення.

Особливість правового статусу державних службовців ФРН проявляється в тому, що законодавство цієї країни класифікує державних службовців на дві великі групи: чиновників і осіб найманої праці (службовців і робітників).

Умови вступу та проходження служби чиновників у ФРН суттєво відрізняються від умов трудової діяльності найманих працівників: для перших вони визначаються призначенням; для службовців і робітників вони засновуються на договорі приватного права; права і обов'язки чиновників регулюються законом про державну службу. Заробітна плата і оклади тих, хто працює за наймом, як і інші умови їхньої праці, визначаються тарифною угодою; оклади чиновників визначаються залежно від посади і стажу служби. Винагорода службовців установлюється тарифом з урахуванням їхнього віку й особливостей виконуваної роботи; чиновник має довічне призначення, службовців можуть звільнити; на відміну від чиновників, робітники і службовці не несуть дисциплінарної відповідальності; на них поширюється загальне адміністративне право; для чиновників діє беззаперечна заборона на організацію страйків; для працюючих за наймом право на страйки зберігається; держава несе всі видатки з утримання чиновництва. Чиновники отримують особливу пенсію. Робітники і службовці отримують пенсію, як усі, з пенсійного страхового фонду [5, 49].

Також у ФРН існують категорії чиновників, які наділені особливими повноваженнями, володіють специфічним правовим і політичним статусом, так звані політичні чиновники.

Сутність інституту політичних чиновників у ФРН полягає в тому, що разом з урядом або окремим міністром приходять та уходять зі своїх постів найбільш близькі до його політичної програми співробітники адміністрації. Тим самим, у разі зміни кабінету та його політичної платформи, нібито забезпечується реалізація нових політичних установок у діяльності адміністрації. Сьогодні основи федерального законодавства про право чиновників так визначають статус політичного чиновника: "Довічно призначений чиновник у будь-який час може бути тимчасово переведений на пенсію, тому що займана ним посада зобов'язує його до прийняття основних політичних установок і цілей уряду". До політичних чиновників відносяться: статс-секретарі у федеральних міністерствах, відомствах федерального канцлера та федерального президента; керівники відділів у міністерствах, відомствах федерального канцлера і федерального президента, федеральному відомстві у справах друку і інформації, адміністрації Бундестагу і Бундесрату; керівники в земельних міністерствах і канцеляріях (державні радники).

Поряд із політичними чиновниками, у ФРН існує особлива група – почесні чиновники. Почесні чиновники – це особи, які мають цивільну професію. Їх призначають на почесну посаду без оплати і права претендувати на особливе соціальне забезпечення. Наявність звання почесного чиновника в очах німецьких громадян дає його носію певні моральні переваги [3, 125]. До них відносяться особи на посаді шеффенов (судові засідателі, які беруть участь на рівні із суддями у вирішенні всіх питань судового процесу) та присяжні засідателі й виборні консули [6, 429].

Законодавство ФРН досить детально регулює порядок прийому на державну службу. Претенденти визначаються за допомогою оповіщення в спеціальних друкованих повідомленнях про наявність вакантної посади. Для того щоб претендувати на зайняття такої вакантної посади, особа повинна відповідати певним критеріям, які закріплені в § 7 Федерального закону "Про чиновників". Згідно з указаною нормою чиновник повинен:

згідно зі ст. 116 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини бути німцем за національністю або бути громадянином іншої держави-члена Європейського Союзу;

бути психічно та фізично здоровим;

володіти необхідною професійною підготовкою, яка відповідає посаді визначеного рівня;

надати гарантії своєї політичної благонадійності, тобто бути готовим у будь-який час виступити на захист конституційного устрою;

принести присягу, що завжди захищатиме вільні демократичні засади, спираючись на Основний Закон [1, 158].

Призначення на посаду здійснюється після підтвердження їхньої придатності до публічної служби в результаті складання іспитів. Якщо вік службовця не перевищує 32 років, він може бути призначеним на посаду лише після випробувального терміну. У такому разі призначення допускається виключно на найнижчі посади.

Для підтвердження професійної придатності службовцю в Німеччині надається можливість пройти випробувальний строк, який сукупно не може перевищувати п'яти років. Призначення на публічну службу довічно здійснюється лише після успішного проходження випробувального терміну й досягнення 27-річного віку [5, 51].

Відповідно до §§ 17-19 Федерального закону "Про чиновників" установлено класифікацію посад державних службовців. Так, залежно від отриманої освіти державні службовці отримують один з чотирьох установлених законодавством рангів: ранг простої служби, ранг простої підвищеної служби, ранг підвищеної служби або ранг вищої служби.

Ранг простої служби А 2-А 5 – нижчий рівень (допоміжні – технічні посади), вимоги: успішне закінчення народної школи (8 або 9 класів) та обов'язок проходження підготовчої служби.

Ранг простої підвищеної служби А 6-А 9 – середній ранг (урядові секретарі, обер-секретарі), вимоги: успішне закінчення народної школи (10 класів), обов'язок проходження підготовчої служби протягом року та скласти

іспит для вступу на посаду середнього рівня.

Зарахування на службу на наведені рівні не потребує професійної освіти, достатньою умовою є закінчення народної або професійної школи.

Ранг підвищеної служби А 10-А 13 – віщий рівень 1 ступеня (урядові інспектори), вимоги: диплом про середньо спеціальну освіту (технікум) обов'язок проходження підготовчої служби протягом трьох років та скласти іспит за вимогами цього рівня.

Ранг вищої служби А 14-А 16 – віщий рівень 2 ступеня (віщі урядові чиновники), вимоги: диплом про вищу освіту, скласти перший державний іспит, пройти підготовчу службу протягом двох років і скласти другий державний іспит.

Додатково до цих вимог установляються ще вікові бар'єри при допуску на посади різних рівнів: 16-30 років – на нижчий рівень, 16-32 роки – до середнього рівня, 18-30 років – на високі рівні [1, 159].

Критерієм поділу на ранги є характер виконуваних функцій. На початковий і середній рівні державної служби покладаються виконавські функції. На вищій рівень 1 ступеня – вирішення керівних завдань (у вузькоспеціальних областях), посередницькі функції й виконавські завдання (діловодство) з відповідальністю за аналіз стану справ, підготовку й ухвалення рішень. І, нарешті, на вищій рівень 2 ступеня – керівні функції.

Підсумовуючи, відмітимо, що державна служба у ФРН означає діяльність з метою виконання загальнодержавних завдань управління. До неї включаються чиновники, службовці й робітники державних установ. Залежно від отриманої освіти державні службовці отримують один із чотирьох установлених законодавством рангів: ранг простої служби, ранг простої підвищеної служби, ранг підвищеної служби або ранг вищої служби.

Особливу групу публічних службовців у ФРН складають політичні і почесні службовці. До першої групи належать ті, хто приходить і йде зі своїх постів разом з урядом або окремим міністром. До другої – ті, які призначаються на почесні посади без оплати і права претендувати на особливе соціальне забезпечення.

Отже, існуюче у ФРН законодавство, яке регулює правовий статус державних службовців, свідчить про пріоритетне ставлення з боку держави до інституту державної служби. А тому зазначений досвід регулювання правового статусу державного службовця може бути цікавим і для України.

Література

1. Агєнтаєва В.В. Особливості правового статусу державних службовців у федеративній республіці Німеччині / В.В. Агєнтаєва // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 9. – С. 155-160.

2. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія / Ю.П. Битяк. – Х.: Право, 2005. – 304 с.

3. Василенко И.А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия: учебное пособие / И.А. Василенко. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Издательская корпорация "Логос", 2001. – 161 с

4. Лазор О.Д. Державна служба в Україні: навч. посіб. / О.Д. Лазор, О.Я. Лазор. – К.: Дакор ; КНТ, 2005. – 472 с.

5. Лопушинський І.П. Публічна служба Німеччини: досвід для України / І.П. Лопушинський // [Електронний ресурс]: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-4/doc/2/01.pdf.

6. Маунц Т. Государственное право Германии (ФРГ и ГДР) / Т. Маунц. – Изд-во иностр. лит-ры. – М.: "Дом печати", 1959. – 595 с.

Небеська М.С.,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
ОДУВС
Надійшла до редакції: 12.12.2014

УДК 347.463

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСПОРТНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ВАНТАЖІВ

Фалатюк О. С.

У статті були розглянуті сучасні проблеми транспортної безпеки, які мають місце під час здійснення вантажних автомобільних перевезень та визначені шляхи їх подолання.

Ключові слова: *автомобільний транспорт, вантажні автомобільні перевезення, транспортна безпека, дорожній рух, безпека дорожнього руху, забезпечення безпеки на автомобільному транспорті.*

В статье были рассмотрены современные проблемы транспортной безопасности, которые имеют место в процессе осуществления грузовых автомобильных перевозок, определены пути их преодоления.

Ключевые слова: *автомобильный транспорт, грузовые автомобильные перевозки, транспортная безопасность, дорожное движение, безопасность дорожного движения, обеспечение безопасности на автомобильном транспорте.*

The article discussed the current problems of transport security that take place during the implementation of road haulage and the ways to overcome them.

Keywords: *road transport, road transport, transport safety, traffic, road safety and security of road transport.*

Автомобільний транспорт відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку країни. На сьогодні більш як 100 тис. автомобільних перевізників надають послуги з перевезення 52 % пасажирів і 64 % вантажів [3]. Сучасне положення автомобільного транспорту в структурі транспортної системи України показує його пріоритет і беззаперечні переваги з точки зору високотехнологічного транспортного обслуговування, складовими частинами якого є: гнучкість, мобільність, надійність, терміновість, схоронність доставки вантажів, вартість послуг.

Автомобільний транспорт загалом задовольняє потреби національної економіки та населення в перевезеннях, однак структура парку автобусів та вантажних автомобілів є недосконалою: більшість транспортних засобів за своєю конструкцією, пасажиромісткістю, вантажністю,

© О.С. Фалатюк, 2015

типами кузова, класом комфортності, видами та питомими витратами палива.

Зазначені обставини суттєво впливають на якісну роботу автомобільного транспорту та загальний стан транспортної безпеки. Виходячи з зазначеного, постає нагальна потреба проведення наукового дослідження сучасного її стану та вироблення пропозицій щодо покращення транспортної безпеки під час здійснення вантажних перевезень.

Основні аспекти безпеки дорожнього руху та безпеки на автомобільному транспорті розглядалась у працях А.Г. Бикова, В.М. Гаращука, О.О. Карлова, В.Й. Развадовського, Б.Ф. Россинського, А.Є. Рубана, І.К. Шахриманьяна, М.Л. Шелухіна та ін.

Однією з найважливіших умов належного функціонування транспортної системи є забезпечення безпеки на транспорті. Особливої актуальності забезпечення безпеки на транспорті набуває при міжнародних і транзитних перевезеннях.

Надійне забезпечення транспортної безпеки стало сьогодні для багатьох країн світу, зокрема й для України, однією з найактуальніших задач, оскільки стан безпеки та налагодженого функціонування транспортної системи безпосередньо впливає на стабільність та ефективне функціонування економічної, господарської сфери держави, забезпечення міжнародної інтеграції.

Особливість забезпечення безпеки на автомобільному транспорті обумовлюється декількома чинниками: по-перше, громадський транспорт є джерелом підвищеного ризику, отже, вимагає підвищеної уваги.

По-друге, в одному транспортному засобі одночасно можуть знаходитися декілька десятків людей, що збільшує ризики негативних наслідків у разі аварії.

По-третє, автотранспортом перевозяться великі партії вантажу, який має значну вартість, тому у випадках аварії його власнику наноситься значні майнові збитки;

По-четверте, у випадках виникнення надзвичайних подій під час здійснення перевезення небезпечних вантажів може виникати значна загроза громадській та екологічній безпеці.

Забезпечення безпеки на автомобільному транспорті може бути представлено як система заходів нормативно-правового та організаційного характеру, спрямованих на створення безпечних умов перевезення пасажирів та вантажів як в межах держави, так і в міжнародному сполученні [5,с.46].

На нашу думку, заходи, спрямовані на забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, можуть бути поділені на декілька груп, залежно від мети та часу їх застосування. Перша група заходів пов'язана із забезпеченням транспортної безпеки у звичній обстановці й включає:

- розвиток нормативної правової бази;
- організацію системи забезпечення загальної захищеності транспорту від надзвичайних подій;
- приділення більшої уваги контролю (ліцензуванню, страхуванню) діяльності на автомобільному транспорті;
- технічне обслуговування і ремонт транспортних об'єктів тощо.

Сьогодні забезпечення безпеки вантажних автоперевезень адміністративно-правовими засобами набуває важливого значення. Оскільки запровадження ринкових механізмів у транспортній діяльності призвело до виникнення цілої низки проблем [3, 97]. Так, у період інтенсивного формування ринкових відносин пройшов процес подрібнення автотранспортних підприємств за рахунок приватизації, що мало наслідком різке збільшення кількості індивідуальних власників, які володіють 1–2 автомобілями й не мають потрібної для здійснення цієї діяльності кваліфікації або досвіду управлінської діяльності, не володіють знанням вимог чинних нормативно-правових актів, не сплачують податків і ухиляються від юридичної відповідальності, а управлінські структури, які раніше здійснювали державне регулювання транспортним процесом та його контроль, перестали належним чином функціонувати. Подібне становище призвело до того, що підприємці-перевізники для отримання або збільшення власного прибутку стали економити на всьому: персоналі, його підготовці, якісному рухомому складі, належному ремонті та технічному обслуговуванні, а більш за все – на створенні відповідної інфраструктури та матеріально-технічної бази.

Унаслідок цього, заходи, що мають забезпечувати безпеку дорожнього руху, а саме: підбір водіїв, підвищення їх кваліфікації та професійного рівня, контроль за станом здоров'я, дотримання ними режимів праці і відпочинку, випуск на лінію транспортних засобів, технічний стан яких відповідає вимогам державних стандартів, правил дорожнього руху, проведення інструктажів, страхування, приватними перевізниками практично не здійснюються.

Організаційно-технічні умови здійснення ліцензованої діяльності з перевезення вантажів автотранспортними засобами передбачають наявність суб'єктів господарювання, здатних здійснювати автомобільні вантажні перевезення, які відповідають установленим технічним вимогам і технічному стану. До технічних вимог відносять необхідність здійснення суб'єктами транспортної діяльності державної реєстрації та сертифікації рухомого складу. Такі вимоги виступають однією з форм державного регулювання відносин, пов'язаних з наданням послуг автоперевізниками та власниками індивідуальних транспортних засобів. До технічних вимог прийнято відносити заходи сертифікації, стандартизації рухомого складу та відповідного маркування для його ідентифікації [5].

Безпосередньо на безпеку дорожнього руху та якість перевезень вантажів впливає стан водія, в якому окремо необхідно виділяти фізичний стан на момент перевезення (втома) і стан здоров'я. Для цього важливе значення має організація робочого часу водія та контроль за дотриманням ним режиму роботи й відпочинку на маршруті [6]. Для забезпечення обліку робочого часу водія на маршруті були розроблені контрольні прилади – тахографи, які обліковують параметри роботи транспортних засобів і визначають перерви в його роботі.

Фахівці у сфері дорожнього руху переконані, що обладнання транспортних засобів контрольними пристроями-тахографами підвищить безпеку автомобільних перевезень на маршрутах, оскільки зменшиться кількість ДТП, що виникають через перевтому водіїв. Тахографи покликані контролювати режим праці та відпочинку водія, а також швидкість руху транспортних засобів під час рейсу. У свою чергу, власнику вантажного транспортного засобу тахограф дає технічну можливість контролювати поведінку водія протягом поїздки, дотримання ним режиму роботи та відпочинку.

Вважаємо за необхідне чітко визначити адміністративну відповідальність за їх відсутність чи порушення їх роботи. Пункт 8 ст. 60 Закону "Про автомобільний транспорт" установлює відповідальність перевізника за

відсутність тахометра у вигляді штрафу в 40 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. На наш погляд, це є недостатнім покаранням, тому вносимо пропозицію щодо посилення відповідальності за відсутність тахографа або його відключення, подібна дія має каратися для резидентів – штрафом у розмірі 50 неоподатковуваних податком мінімумів, тобто 850 грн, а для нерезидентів – від 100 неоподатковуваних податком мінімумів (1700 грн) [1].

Одним із напрямів удосконалення умов здійснення вантажних перевезень автотранспортом є забезпечення безпеки дорожнього руху. У цьому велике значення має розробка та реалізація уповноваженими державними органами програмних заходів у цій сфері суспільних відносин. Кабінет міністрів України Постановою від 25 березня 2013 року № 294 затвердив "Державну програму підвищення рівня безпеки дорожнього руху на 2013-2016 роки" [2]. Ця програма розрахована на 2013-2016 роки й передбачає реалізацію наступних завдань: зростання рівня безпеки, підвищення професіоналізму співробітників ДАІ, технічне переоснащення автодоріг і Державтоінспекції. Один з пунктів цієї програми передбачає створення інтерактивної карти дорожньо-транспортних пригод, яка буде надавати допомогу не тільки правоохоронним органам, страховим компаніям але й усім зацікавленим у цьому суб'єктам.

Загальний об'єм її державного і недержавного фінансування складає 5,4 млрд грн. Уряд України пропонує щороку виділяти на реалізацію програми приблизно по 1,7 млрд грн, при цьому 150 млн грн повинні будуть надходити з місцевих бюджетів. Уже з 2013 року в Україні розпочав роботу програмно-апаратний комплекс для створення інтерактивної карти ДТП з розміщенням інформації про них в Інтернеті. Підрозділи ДАІ будуть оснащені 1200 портативними gps-передавачами для фіксації координат місць ДТП [2].

Крім того, програмою передбачена закупівля й установка протягом чотирьох років 500 комплексів відеоконтролю "Рубіж", що дозволяють розпізнавати автомобільні номери, проводити автоматичну відеофіксацію та перевірку транспорту. У 2013 році 120 таких комплексів почали працювати на дорогах України, а ще 4200 комплексів відеофіксації порушень планується встановити на автомобілях ДАІ. Згідно з цією програмою ДАІ отримає 27 пересувних дорожніх лабораторій для контролю безпеки експлуатаційного стану автодоріг. На магістралях країни буде встановлено 300 лазерних систем виміру швидкості із функцією розпізнавання номерних знаків і можливістю автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху, 100 з яких планувалося встановити до кінця 2013 року [2].

Можна очікувати, що реалізація положень Державної програми безпеки дорожнього руху призведе до суттєвого зниження аварійності. На думку експертів, це дозволить зменшити кількість загиблих унаслідок ДТП з 10,6 чол. до 7,5 чол. на 100 тисяч населення [7].

На наш погляд, на стан безпеки дорожнього руху та загальної транспортної безпеки позитивний влив учинить запровадження електронного моніторингу руху вантажних автотранспортних засобів Сучасна система управління в цій сфері потребує новітніх технологій, зокрема обладнання автопоїздів сучасними комп'ютерним системами, які отримують, обробляють та аналізують інформацію про місцезнаходження, витрату палива, швидкість, економічність руху та багато інших параметрів, які передаються автоперевізнику. Ця інформація може надаватися й іншим зацікавленим сторонам: власнику вантажу, одержувачу вантажу, страховику вантажу та транспортного засобу, державним контролюючим органам. Така система має досить широкі функціональні можливості. Вона насамперед дозволяє здійснювати контроль місця знаходження транспорту он-лайн, завдяки чому можна оперативно реагувати на будь-які зміни ситуації під час перевезення [8].

Крім того, така система дозволяє: 1) контролювати відстань і маршрут руху, що повністю виключає нецільове використання транспорту; 2) контролювати витрату паливно-мастильних матеріалів, що дає пряме зменшення експлуатаційних витрат за рахунок виключення нецільового їх використання; 3) контролювати швидкісний режим, що виключає псування вантажу та автотранспорту; 4) підвищити ефективність управління автотранспортними перевезеннями й рівень безпеки перевезень, оскільки дозволяє контролювати рівень безпечного управління транспортними засобами дає можливість контролювати "жвавість" стилю керування автомобілем, і в разі аварії можна проаналізувати цю інформацію. Це допоможе встановленню істини при втраті, пошкодженні вантажу, дорожньо-транспортній пригоді та за інших обставин. Слід відзначити, що ця електронно-технічна система дистанційного контролю може діяти як на території України, так і на території інших країн, використовуючи мережі як космічного зв'язку так і операторів стільникового зв'язку чи Інтернет-провайдерів.

На наш погляд, вирішити проблему підвищення рівня безпеки перевезень вантажів на автомобільному транспорті можна шляхом: 1) удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу автомобільного транспорту; 2) посилення вимог до безпечності конструкції та технічного стану транспортного засобу відповідно до європейських норм і стандартів у сфері безпеки дорожнього руху; 3) створення нормативно-правової бази щодо затвердження типу колісних транспортних засобів, предметів обладнання та частин до них відповідно до європейського законодавства; 4) інтегрування системи національного автомобільного транспорту до європейської за допомогою об'єднання з транс'європейською транспортною мережею відповідно до Європейської політики сусідства, підвищення ефективності використання транзитного потенціалу.

Суттєвих змін і доповнень потребує адміністративно-правове регулювання перевезення вантажів автомобільним транспортом з точки зору забезпечення транспортної безпеки. Зокрема, для забезпечення транспортної безпеки та посилення відповідальності перевізника, за відсутність тахографа або його відключення на маршруті пропонуємо внести зміни до п. 10 ст. 60 Закону України "Про автомобільний транспорт", виклавши його в наступній редакції: "Управління транспортними засобами при здійсненні автомобільних перевезень без контрольних пристроїв (тахографів) реєстрації режимів праці чи відпочинку водіїв транспортних засобів чи вимкненими такими контрольними пристроями (тахографами) або без щоденних реєстраційних листків режимів праці та відпочинку – штраф у розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян".

З метою вдосконалення існуючої процедури притягнення до адміністративної відповідальності перевізника за порушення законодавства про автомобільний транспорт (складання протоколу або акту), нарахування та стягнення штрафу, чіткого визначення порядку

оскарження й опротестування постанови по справі, пропонуємо норми, що встановлюють адміністративну відповідальність перевізника за порушення законодавства про автомобільний транспорт, розмістити в Главі 10 КУпАП. Для цього положення, які містяться в п. п. 9; 10; 11 ст. 60 Закону України "Про автомобільний транспорт" перенести до ст. 131 КУпАП зі встановленням до правопорушника чітких розмірів санкцій.

З метою посилення заходів безпеки здійснення перевезень вантажів автотранспортом та забезпечення безпеки дорожнього руху, пропонуємо до пункту 31.3 "Правил дорожнього руху" додати підпункт "д", в якому встановити правову норму про обов'язкове облаштування транспортних засобів пристроями обмеження швидкості, які мають бути встановлені у вантажних автомобілях (з повною масою понад 3,5 т і датою першої реєстрації в Україні). Завдяки цим пристроям максимальна швидкість вантажних автомобілів не повинна перевищувати 90 км/год. Водночас ця норма не повинна поширюватися на спеціальні машини Збройних Сил, Цивільного захисту, МВС і громадських формувань по підтримці правопорядку, пожежних підрозділів та інших служб екстреного виклику.

Для забезпечення відповідальності перевізника за перевищення допустимої ваги вантажу на конкретному транспортному засобі, пропонуємо внести відповідні доповнення до ст. 60 Закону України "Про автомобільний транспорт", в яких передбачити можливість поміщення такого транспортного засобу на штрафплощадку до усунення перевізником виявлених недоліків та сплати грошового стягнення (штрафу).

Література

1. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2344-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 22. – С. 105.

2. Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху на 2013-2016 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2013 № 294. - [Електронний ресурс]: http: // zakonl. rada.gov. ua/cgi-bin/laws/main.

3. Развадовський В.Й. Зміст державного управління безпекою дорожнього руху та визначення складових системи управління / В.Й. Развадовський // Вісник Одеського юридичного інституту внутрішніх справ. - 2003. - № 2. - С. 97-103.

4. Россинский Б.Ф. Государственная система обеспечения безопасности дорожного движения [Текст]: Дис. ... докт. юрид. наук. / Б.Ф. Россинский. -М., 1993. – 349 с.

5. Рубан А.Є. Адміністративно-правові засади державного контролю в галузі автомобільних перевезень [Текст]: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Рубан Андрій Євгенович. - 2009. – 269 с.

6. Шахриманьян И.К. Безопасность дорожного движения: монографія / И.К. Шахриманьян. - М.: Академия МВД СССР,1979. – 180 с.

7. Аварійність на автодорогах України: Офіційний сайт Управління ДАІ МВС України. - [Електронний ресурс]: http://www.sai. gov.ua

8. Високі технології у вантажоперевезеннях. - Частина 1. - [Електронний ресурс]: http:// alvan-un.ru/ tekhnika-i-tekhnologiji/602-torgovelnim.html.

Фалатюк О.С.,
здобувач ОДУВС

Надійшла до редакції: 26.12.2014

УДК 343.102:343.46

КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПОВИХ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ПРОТИДІЇ ЗАКОННІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Артюх О. М.

Аналіз і оцінка слідчих ситуацій дозволяє визначити якість "умов" здійснення та конкретизувати завдання слідчої діяльності. Завдання, які витікають з тієї або іншої слідчої ситуації, зумовлюють програму їх вирішення й зрештою надають криміналістичній діяльності цілеспрямований і ефективний характер. Поєднання компонентів, у свою чергу, надає індивідуальний характер кожній ситуації на кожному етапі слідчої діяльності, утворює велику кількість їх варіантів. Для слідчих важливо набути навичок виявлення рис типових слідчих ситуацій з метою висунення версій і визначення напряму розслідування.

Типові слідчі ситуації, які виникають при виявленні та розслідуванні, утворюють можливий ряд вихідних даних, які можливо віднести до ознак протидії законній господарській діяльності. Дослідження слідчих ситуацій, які виникають при виявленні та розслідуванні протидії законній господарській діяльності, дозволило визначити типові ситуаційні моделі, на підставі яких слідчі можуть висунути версії, здійснити планування дій, які дозволять успішно перервати процес поглинання.

Ключові слова: *типові слідчі ситуації; протидія законній господарській діяльності; процес поглинання; версії.*

Анализ и оценка следственных ситуаций позволяет определить качество "условий" осуществления и конкретизировать задания следственной деятельности. Задания, которые вытекают из той или другой следственной ситуации, предопределяют программу их решения и в конечном итоге придают криминалистической деятельности целеустремленный и эффективный характер. Сочетание компонентов, в свою очередь, предоставляет индивидуальный характер каждой ситуации на каждом этапе следственной деятельности, образует большое количество их вариантов. Для следователей важно приобрести навыки выявления признаков типичных следственных ситуаций с целью выдвижения версий и определения направлений расследования.

Типичные следственные ситуации, которые возникают при выявлении и расследовании, образуют возможный ряд исходных данных, которые возможно отнести к признакам противодействия законной хозяйственной деятельности. Исследование следственных ситуаций, которые возникают при выявлении и расследовании противодействия законной хозяйственной деятельности, позволило определить типичные ситуационные модели, на основании которых следователи могут выдвигать версии, осуществлять планирование действий, которые позволят успешно прерывать процесс поглощения.

Ключевые слова: *типичные следственные ситуации; противодействие законной хозяйственной деятельности; процесс поглощения; версии.*

Analysis and evaluation of investigative situations allows to determine the quality of "conditions" of the implementation and to concretize tasks of investigative activity. The tasks arising from one or another investigative situation determine the program to solve them and ultimately provide focused and effective nature of criminalistic activity. The combination of components, in its turn, provides the individual nature of each situation at each stage of investigative activity, creates a large number of their variants. It is important for investigators to obtain skills to determine features of typical investigative situations with aim of nomination of versions and determination of the direction of investigation.

Typical investigative situations arising during the detection and investigation of such kind of crimes form a possible range of initial data that can be attributed to signs of counteraction to legitimate economic activity. The studying of investigative situations arising during detection and investigation of counteraction legitimate economic activity, allowed to determine typical situational patterns based on which investigators can to nominate the versions, to implement the planning of actions that will successfully interrupt the absorption process.

Keywords: *typical investigative situations; counteraction to legitimate economic activity; absorption process; versions.*

Реформування системи господарювання держави та зростання ролі підприємництва в економіці обумовлює дві негативні тенденції. З одного боку, суб'єкти господарювання зловживають своїм правом на здійснення підприємницької діяльності, порушуючи встановлений порядок реалізації цього права, з іншого – особи, які мають намір чесно і добросовісно займатися господарською діяльністю, не завжди можуть реалізувати свої плани через неправомірну протидію з боку і державних та муніципальних чиновників, і реальних або потенційних конкурентів, а в низці випадків – і злочинних елементів. І саме такі форми злочинної поведінки, що обмежують конституційне право на свободу підприємницької діяльності, а також посягають на життя, здоров'я та майно суб'єктів господарювання, набули значного поширення в нашій державі.

Дослідженню криміналістичних особливостей протидії законній господарській діяльності, рейдерських захоплень підприємств приділялася увага вченими різних галузей права, але, на нашу думку, на сьогодні в науці криміналістики й досі не визначено та не систематизовано типові слідчі ситуації, які виникають при виявленні та розслідуванні злочинів, пов'язаних із протидією законній господарській діяльності, що негативно впливає на результативність виявлення й розслідування зазначеного прояву злочинної діяльності.

Значний внесок у дослідження економічного й правового забезпечення припинення протидії законній господарській діяльності зробили такі вчені: В.Д. Бегов, О.Л. Бєлахов, Ф.Г. Бурчак, О.О. Дьоменко, О.П. Кацаваленко, Н.Ф. Кузнєцова, В.Н. Куц, І.П. Лановенко,

© О.М. Артюх, 2015

К.С. Лейкін, В.М. Леонтьєв, Л.К. Малахов, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, А.О. Пінаєв, О.В. Печерський, Г.М. Самілик, А.М. Соловйова та ін.

Питання щодо припинення злочинів, пов'язаних із протидією законній господарській діяльності, досліджували: С.Н. Баліна, С.Г. Бевзенко, І.І. Басецький, Є.М. Бодюл, В.В. Бугай, В.М. Варцаба, А.А. Галючек, А.І. Грищенко, Л.В. Дергач, О.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Є. Користін, В.В. Лисенко, Є.Д. Лук'янчиков, М.І. Мельник, Д.Й. Никифорчук, О.П. Снігерьов, С.С. Чернявський та ін.

Проблемою визначення поняття слідчої ситуації в різний час займалися такі провідні криміналісти, як Р.С. Бєлкін, А.Н. Васильєв, І.А. Возгрін, І.Ф. Герасимов, А.Н. Колесніченко, В.А. Образцов, В.Г. Танасевич та інші.

Однак, незважаючи на значущість робіт перелічених науковців, варто констатувати, що зазначені наукові пошуки не вичерпали коло існуючих теоретичних проблем подолання протидії законній господарській діяльності, а окремі їх положення, особливо щодо класифікації типових слідчих ситуацій, які зокрема виникають при виявленні та розслідуванні злочинів, пов'язаних із протидією законній господарській діяльності, потребують подальшої розробки.

Метою дослідження є надання класифікації типових слідчих ситуацій, що виникають при виявленні та розслідуванні протидії законній господарській діяльності.

Наявний досвід розслідування господарських злочинів об'єктивно визначив необхідність здійснення криміналістами типізації та систематизації одержаних відомостей. Усе різноманіття слідчих ситуацій науковцями поділяється на кілька груп, що дозволяє швидко й правильно визначити найбільш оптимальні шляхи розслідування. Таким чином, типові слідчі ситуації необхідно враховувати при розробці криміналістичних програм і методик розслідування господарських злочинів, що значно підвищить їхню результативність.

Розробка криміналістичного вчення про слідчі ситуації визначила появу фактичної основи для формування цього виду криміналістичних програм. Тому не дивно, що в криміналістиці неодноразово підкреслювалося пріоритетне значення такої найважливішої інформаційної ланки, як типові слідчі ситуації в побудові програм розслідування [3, 69; 4, 35; 5, 13].

На основі узагальненого досвіду і вивчення закономірностей практичної діяльності можна виділити оптимальну послідовність дій у типових слідчих ситуаціях, потім викласти вивчене для подальшого використання у вигляді криміналістичних програм.

На сьогодні практично не викликає сумнівів те, що процес розслідування має ситуаційний характер. Під цим розуміється залежність розслідування від змісту початкової слідчої ситуації, характеру показань свідків, підозрюваних, інших чинників. Таким чином, неможливо говорити про організацію розслідування без урахування тієї слідчої ситуації, що складається в провадженні на момент її порушення. На інформаційній базі слідчих ситуацій як важливого елемента розслідування розробляються основні напрямки подальшого слідства. З метою досягнення намічених у процесі розслідування результатів належна оцінка слідчої ситуації є необхідною умовою ухвалення тактично і стратегічно правильних рішень.

Завдання, котрі випливають зі слідчих ситуацій і підлягають вирішенню при розслідуванні, можуть бути різного рівня залежно від тактики, що обирається, і стратегії. Вони повинні забезпечувати:

- цілеспрямованість і методичність розслідування;
- максимально ефективне використання всіх сприятливих для слідства сторін слідчої ситуації з метою вирішення приватних і загальних завдань розслідування злочину;
- зміну зазначеної ситуації в сприятливому для слідства напрямку;
- подолання інформаційної неповноти ситуації;
- подолання різних перешкод на шляху слідства, обумовлених несприятливими чинниками слідчої ситуації;
- розробку і проведення криміналістичних операцій, що випливають із обстановки, що склалася;
- вибір шляхів і засобів швидкого досягнення цілей слідчих (розшукових) дій;
- вибір поведінки слідчого стосовно окремих учасників розслідування.

Вирішення перерахованих завдань одночасно переслідує цілі тактичного й стратегічного впливу на слідчу ситуацію для того, щоб вона переросла в найбільш сприятливу для слідства обстановку.

Своєрідність слідчих ситуацій знаходиться в певній залежності від видів і різновидів розслідуваних злочинів і особливостей їхньої криміналістичної структури.

Правильно визначені й вивчені за кожним видом злочину слідчі ситуації розслідування на практиці за допомогою методичних розробок дозволяють:

- належним чином зорієнтуватися у всьому розмаїтті фактичного й іншого становища в ході розслідування з метою одержання інформації для тактичних і стратегічних рішень у конкретному провадженні;
- висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії й визначити напрямки подальшого ходу розслідування в потрібному для провадження напрямку;
- намітити оптимальний вибір слідчих (розшукових) дій з метою належного розвитку ситуації;
- звести до мінімуму кількість методичних рішень слідчого, заснованих на тактичних помилках.

Слідчі ситуації знаходяться в тісному взаємозв'язку з деякими іншими процесами, що відбуваються в певний момент, об'єктивної дійсності та її конкретних умов. Для визначення шляхів і засобів найбільш ефективного криміналістичного використання чи зміни ситуації в сприятливий для слідства бік, а також вибору найбільш оптимальних прийомів і методів подальшого розслідування необхідно досконально розібратися у всіх елементах конкретної слідчої ситуації й правильно її оцінити з урахуванням інших умов об'єктивної дійсності, що впливають на неї. Однак окремі питання зазначеного криміналістичного інституту ще дотепер неналежно висвітлені в криміналістичній літературі. До них, зокрема, належить питання розуміння, змісту слідчої ситуації й особливості їхнього оцінювання у зв'язку з необхідністю прийняття відповідних слідчих рішень.

У сучасній криміналістиці немає єдності поглядів на поняття слідчої ситуації та її зміст.

Сам термін "слідча ситуація" з'явився в науці завдяки дослідженням, проведеним А.Н. Колесніченко [6, 509], який запропонував таке визначення: "Слідча ситуація — це сукупність даних, що характеризують обстановку і перспективи кримінального провадження, оперативної розробки органу дізнання" [7, 16].

На думку І.Ф. Герасимова, "слідча ситуація — це сформована на визначений момент розслідування, внутрішньо необхідно схильна до зміни сукупність

матеріальних, інформаційних та інших чинників, котрі характеризують розслідування, і їхня оцінка, що обумовлює основні напрямки розслідування, прийняття рішень і вибір способів дії" [8].

На сьогодні ця точка зору підтримується практично всіма криміналістами і є традиційною.

Проте про змістовний бік цього поняття дискусія в криміналістичній науці продовжується донині.

Зокрема, І.А. Возгрін вважає, що слідча ситуація містить у собі специфіку вчиненого злочину, особливості інформації про подію злочину; повноту інформації, її ймовірність і допустимість, зміст проведеного до визначеного часу розслідування, його результати, а також умови, за яких здійснювалося [3, 68].

Відповідно до тлумачення Р. С. Бєлкіна слідча ситуація — це "сукупність умов, у яких у даний момент відбувається розслідування, тобто та обстановка, в якій протікає процес доказування" [2, 70]. Р.С. Бєлкін виділив такі найбільш значимі елементи цього поняття: інформаційний, психологічний, процесуально-тактичний, матеріальний і організаційно-технічний [1, 94].

При дослідженні проблем програмування акцентується на логіко-пізнавальному аспекті слідчої ситуації, обсязі й доказовому значенні інформації, що є в розпорядженні слідчого в певний момент. Залежно від того, яка вихідна слідча ситуація є на початковому етапі розслідування, слідчий аналізує наявні фактичні дані й користується тими чи іншими програмами розслідування, визначає напрямок розслідування, версії й засоби їхньої перевірки. Отже, в основі визначення слідчої ситуації — інформаційна ознака, яка визначається за ступенем змісту доказів чи криміналістичних ознак у наявних фактах. Так, при розслідуванні привласнень в основу класифікації слідчих ситуацій В.І. Рохлін пропонує покласти обставини інформаційного характеру [9, 26].

Пошук, систематизація й інша розумова обробка сукупності відомостей, що становлять зміст слідчої ситуації та підсумкових суджень про її характер, неможливі без належної оцінки слідчим ходу й результатів зазначеної пізнавальної діяльності.

Правильне оцінювання слідчим ситуацій і вибір на цій основі обґрунтованої тактики та стратегії розслідування є найважливішими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття найбільш науково обґрунтованих і оптимальних рішень тактичного і методичного характеру та належних засобів їхнього вирішення. Водночас неправильне оцінювання сформованої слідчої ситуації може призвести до втрати орієнтирів у розслідуванні, різним невиправданим діям, тактичним операціям, що не дають належного ефекту, завдають шкоду розслідуванню.

На думку автора, при розробці окремих методик розслідування формування типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування повинно здійснюватися з дотриманням таких принципів:

1) ситуації повинні містити всю інформацію про факти, що зазвичай містяться у вихідних матеріалах, при цьому до змісту слідчої ситуації повинна належати інформація, яка не тільки підтверджує версію про подію, а й така, яка її спростовує;

2) ситуації повинні відбивати у своєму змісті достовірні й доки недостатні факти;

3) оскільки формуються типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, то в їхньому змісті повинна бути відбита сукупність ознак злочину;

4) у змісті типових слідчих ситуацій відбивається інформація, котра зазвичай повторюється для ситуацій цієї групи.

З урахуванням того, що в Україні нещодавно з'явилася ціла низка нових видів злочинів, до яких належать злочини, пов'язані з протидією законній господарській діяльності, поки що, за результатами вивчення відкритих проваджень, важко виділити слідчі ситуації, котрі повторюються. У цьому разі, на нашу думку, можливе здебільшого прогнозування таких ситуацій, якщо при цьому виходити з принципу повторюваності джерел вихідної інформації.

Кримінальне поглинання майнових комплексів виникає, розвивається й реалізується як складний процес, який представляє безліч кримінальних ситуацій, що послідовно змінюються, і злочинних діянь, які групуються певним чином за відповідними стадіями розгортання [10, 13; 11, 312-322].

Механізм злочинної діяльності при рейдерстві як наукова категорія в абстрактній формі виражає динамічну систему осіб, матеріальних об'єктів і процесів, які взаємодіють при підготовці, учиненні й приховуванні ланцюжка паралельно послідовних злочинів. Механізм кожного кримінального поглинання юридичної особи індивідуальний. Індивідуальність кожного обумовлюється, зокрема, і особливостями регіону, на території якого функціонує юридична особа, що поглинається, рівнем корумпованості державних структур, загального стану злочинності тощо. Ці особливості зумовлюють вибір кримінальними структурами часу початку поглинання, набір кримінальних засобів, їх поєднання в застосуванні. Проте в кожному випадку захоплення, як показують вивчені матеріали правоохоронних органів, виявляється багато загальних закономірностей, які проявляються в цілях і мотивах, функціональному складі злочинних груп, в особистих (професійних) характеристиках окремих винних осіб, а також в етапах поглинання та наборі дій у кожному з них та ін.

Типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування, утворюють можливий ряд вихідних даних, які можливо віднести до ознак рейдерського захоплення підприємств. Завданням же слідчого є визначення в кожному конкретному випадку реальної типової слідчої ситуації й формулювання завдань з позиції встановлення подальшої можливої картини злочину. Зібрана на початковому етапі розслідування інформація дозволяє встановити характер злочину, його природу й виробити програму дій, спрямованих на документування злочинної діяльності в кожному випадку кримінальної атаки на юридичну особу. Дослідження слідчих ситуацій, які виникають при протидії законній господарській діяльності, дозволило виявити типові ситуаційні моделі, на підставі яких слідчі висували версії, здійснювали планування дій, які дозволили успішно перервати процес поглинання.

З метою створення для слідчих і оперативних співробітників сприятливіших умов по освоєнню знань про можливі варіації виникнення і розвитку слідчих ситуацій, які з'являються при подоланні протидії законній господарській діяльності, а також для систематизації існуючих знань, можна запропонувати таку класифікацію типових слідчих ситуацій.

1. За часом виникнення можна виділити слідчі ситуації:

- докримінальні, при яких злочин не вчинено, але злочинцями здійснюються дії, спрямовані на збирання інформації про об'єкт поглинання (юридичну особу), складання плану поглинання, формування злочинної групи;

- які виникають і розвиваються в процесі протидії законній господарській діяльності.

2. За джерелом отримання первинної інформації про протидію законній господарській діяльності можна виділити слідчі ситуації, при яких:

- інформація отримана від контрольно-ревізійних і фіскальних органів (акту документальної ревізії й тому подібне), зокрема від засобів масової інформації, або в результаті розслідування іншого злочину;

- інформація отримана від конфіденційної особи. У цій ситуації весь початковий етап розслідування ґрунтується на використанні ефекту несподіваності (затриманні на місці злочину, негайному і паралельному обшуку тощо).

3. Залежно від етапу протидії законній господарській діяльності, можна виділити такі слідчі ситуації:

- що виникли на етапі скупки акцій;

- що виникли на етапі отримання доступу до управління підприємством;

- що виникли на етапі виведення активів;

- що виникли на етапі банкрутства і переоформлення прав на володіння й розпорядження юридичною особою.

4. Залежно від очевидності факту злочину можна виділити слідчі ситуації:

- при яких факт злочину встановлений;

- при яких факт злочину не очевидний.

5. Залежно від наявності відкритого кримінального провадження та здійснення досудового слідства:

- кримінальне провадження відкрито;

- наявна неперевірена оперативна інформація, кримінальне провадження не відкрите.

6. Залежно від наявності встановлених осіб, винних у вчиненні протиправних дій:

- ситуація, коли винні особи не встановлені;

- ситуація, коли встановлені всі учасники організованої злочинної групи;

- ситуація, коли встановлені окремі особи організованої злочинної групи.

7. Залежно від можливості виявлення і фіксації доказової інформації:

- ситуація, яка вимагає участі фахівців (у галузі знань фінансової, організаційно-управлінської та іншої діяльності);

- ситуація, яка вирішується силами тільки співробітників оперативного апарату.

8. Залежно від рівня протидії.

Як висновок, можливо зазначити, що аналіз і оцінка визначених видів слідчих ситуацій дозволяє визначити якість "умов" здійснення та конкретизувати завдання слідчої діяльності. Завдання, які витікають з тієї або іншої слідчої ситуації, зумовлюють програму їх вирішення і зрештою надають криміналістичній діяльності цілеспрямований і ефективний характер. Поєднання компонентів, у свою чергу, надає індивідуальний характер кожній ситуації на кожному етапі слідчої діяльності, утворює велику кількість їх варіантів. Для слідчих важливо набути навичок виявлення рис типових слідчих ситуацій з метою висунення версій і визначення напряму розслідування.

Література

1. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р.С. Белкин. – М.: Юрид. лит., 1988. – 303 с.

2. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики / Р.С. Белкин. – М., 1979. – Т. 3. – 410 с.

3. Возгрин И.А. Криминалистическая характеристика преступлений и следственные ситуации в системе частных методик расследования / И.А. Возгрин // Следственная ситуация. – М., 1991.

4. Герасимов И.Ф. Пути повышения эффективности методик раскрытия и расследования преступлений (к проблеме алгоритмизации деятельности следователя) / И.Ф. Герасимов // Алгоритмы и организация решения следственных задач. – Иркутск, 1982. – С. 35-39.

5. Густов Г.А. Проблемы программирования организации расследования / Г.А. Густов // Проблемы программирования, организации и обеспечения предварительного следствия. – Уфа, 1989. – С. 13-17.

6. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09 / А.Н. Колесниченко. – Х., 1967. – 509 с.

7. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Колесниченко. – Х., 1976. – 65 с.

8. Криминалистика: учебник / под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М., 1994. – 528 с.

9. Рохлин В.И. О классификации следственных ситуаций по делам о преступлениях, связанных с хозяйственной деятельностью / В.И. Рохлин // Следственная ситуация. – М., 1985. – С. 26-28.

10. Сергеев М.Л. Основы криминалистической методики расследования преступлений, связанных с присвоением права на владение и управление предприятиями и организациями (по материалам Уральского федерального округа): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.Л. Сергеев. - Тюмень, 2008. - С. 13.

11. Фальшовник Д. В. Дослідження рейдерства, як різновиду протидії законній господарській діяльності / Д.В. Фальшовник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць / гол. ред. М.М. Цимбалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 1. – С. 312–322.

Артюх О.М.,
здобувач кафедри криміналістики
Національного університету "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 28.12.2014

УДК 343.2.01

ПІДСТАВИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ ПОЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Кедик В. П.

Стаття присвячена визначенню підстав притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені за межами України. Досліджено аналіз вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері просторової дії кримінально-правових норм, висвітлюється її специфічні риси.

© В.П. Кедик, 2015

Ключові слова: *кримінальний закон, кримінально-правова відповідальність, принципи кримінального права, дія кримінально-правових норм, принцип громадянства.*

Статья посвящена определению оснований привлечения к уголовной ответственности за преступления, совершенные за пределами Украины. Исследован анализ отечественных и зарубежных ученых в сфере пространственного действия уголовно-правовых норм, освещается его специфические черты.

Ключевые слова: *уголовный закон, уголовно-правовая ответственность, принципы уголовного права, действие уголовно-правовых норм, принцип гражданства.*

The article is devoted determination grounds to prosecute for offenses committed outside of Ukraine. Researched analysis of domestic and foreign scientists in the field of spatial action of criminal law, highlights its specific features.

Keywords: *criminal law, criminal liability, the principles of criminal law, the effect of criminal law, the principle of citizenship.*

Сучасний етап розвитку кримінального права України вимагає комплексного підходу до розгляду правової природи дії кримінального закону в просторі. Підстави притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені за межами України, відображають сутність, змістовну форму й зрештою значимість кримінального закону в просторі.

Проблематика кримінально-правового забезпечення здійснення регулювання дії кримінального закону постійно привертає увагу дослідників. Зокрема, слід згадати праці О.І. Мойсеєва, В.І. Антипова, В.І. Борисова, М.Й. Коржанського, В.О. Навроцького, П.С. Матишевського, А.О. Пінаєва, Ю.А. Пономаренка, П.Л. Фрис, М.І. Хавронюка та інших учених. Серед радянських і російських учених це питання вивчали: М.І. Блум, О.І. Бойцов, Я.М. Брайнін, М.Д. Дурманов, Л.В. Іногамова-Хегай, А.Г. Князев, М.І. Ковальов.

Зростаючі темпи глобалізації як процесу всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції охопили всі сфери життя суспільства. Глобалізація торкнулася і злочинності.

Законодавство про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України і норми міжнародного права, котрі ратифіковані Україною. Відповідно до ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кодексом. У частині другій цієї статті відтворюється конституційне положення про презумпцію невинуватості (частина перша статті 62 Конституції України): "Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду" [1].

Саме вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого законом, є фактичною підставою кримінальної відповідальності. Елементами складу злочину є: об'єкт, суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони злочину. Злочином є суспільно-небезпечне діяння, лише за умовою, що воно містить склад злочину. Якщо в діянні особи встановлено склад злочину, то тим самим установлено вчинення нею злочину. Отже, притягнути особу до кримінальної відповідальності можна лише тоді, коли у вчиненому нею суспільно небезпечному діянні є склад злочину, передбачений законом [2, 244].

Отже, законодавець чітко визначив, що є підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності: по-перше, вчинення особою суспільно небезпечного діяння; по-друге, це суспільно-небезпечне діяння містить склад злочину, і по-третє, цей злочин повинен бути передбачений Кримінальним кодексом України.

У частині першій ст. 2 КК України передбачена загальна підстава кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого злочину. Згідно з ч. 1 ст. 7 КК громадянин України несе відповідальність на батьківщині за вчинене за кордоном діяння лише за умови, що воно визнається злочинним КК і законом іноземної держави або лише КК, якщо воно посягало на певні блага або соціальні цінності України. Якщо ж діяння через малозначність не становило суспільної небезпеки, тобто не заподіяло істотної шкоди й не створило загрози заподіяння такої шкоди особі, суспільству або державі, то воно не є злочином (ч. 2 ст. 11). Відповідно до ч. 1 ст. 7 на тих самих підставах за ці діяння несуть відповідальність і "особи без громадянства, що постійно проживають в Україні", тобто особи, які не мають доказів належності до громадянства жодної держави й постійно проживають в Україні [3]. Притягнення до відповідальності за злочини, вчинені за кордоном, передбачає необхідність точно встановити, що особа на момент учинення цього діяння була громадянином України чи особою без громадянства, що постійно проживає в Україні. Питання про належність до громадянства України вирішується згідно з Законом України "Про громадянство України".

Громадянин України – це особа, яка набула громадянства України в порядку, передбаченому законами України й міжнародними договорами України. Винятковий перелік осіб, які належать до громадян України, визначено в Законі України "Про громадянство України". Крім того, згідно з цим Законом, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила щодо визнання певних осіб громадянами України, застосовуються правила міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Документами, які підтверджують громадянство України, є паспорт громадянина України, свідоцтво про належність до громадянства України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, тимчасове посвідчення громадянина України, проїзний документ дитини, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідчення особи на повернення в Україну [4].

Законодавство України не визнає подвійного громадянства. Водночас такі факти можуть мати місце у випадках, коли інша держава не визнає своїм обов'язком повідомляти Україну про надання свого громадянства тій чи іншій особі. Якщо під час провадження кримінальної справи встановлено, що особа має, крім українського, ще й громадянство іншої держави, слід виходити із того, що набуття нею іноземного громадянства виключає її із числа громадян України (принцип єдиного громадянства) [5]. Щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка має подвійне громадянство, Ю.В. Луценко вважає, якщо під час провадження у справі

буде встановлено, що особа, яка підозрюється (обвинувачується) у державній зраді, має, крім українського, ще й громадянство іншої держави, слід виходити із того, що набуття нею іноземного громадянства автоматично виключає її з числа громадян України. Тому вчинені такою особою шпигунські дії необхідно кваліфікувати за ст. 114 КК України, а діяння, вчинені нею в інших формах із числа передбачених ст. 111 КК України, — за відповідними іншими статтями Особливої частини КК, якщо фактично вчинене суспільно небезпечне діяння містить склад іншого злочину [6, 430].

Особою без громадянства, що проживає постійно в Україні, є особа, яку жодна з держав відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином і яка має постійне місце проживання на території України на підставі українських документів – посвідки на постійне проживання. Це може бути особа, яка перебуває на території України як іммігрант, прибула на навчання на термін дії угоди про навчання тощо [4]. І.І. Дахова також зазначала, що біпатризм часто використовується для ухилення від обов'язків громадянина перед державою (військова служба, сплата податків), для ухилення від судового переслідування або кримінальної відповідальності [6].

Тісний правовий зв'язок особи з державою у формі їх взаємних прав та обов'язків проявляється в тому, що громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають та території України, несуть відповідальність за злочини, вчинені за її межами за Кримінальним кодексом України. Якщо ж громадянин України або особа без громадянства, що постійно проживають в Україні, за вчинені злочини зазнали покарання за кордоном, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини (ч. 2 ст. 7 КК) [1].

До складу населення України, як сукупності людей, що проживають у межах території України і підлягають її юрисдикції, крім громадян України, входять також іноземці та особи без громадянства (апатриди).

Іноземцем визнається особа, яка не належить до громадян України і є громадянином (чи підданим) іншої держави чи держав, іноземцем треба визнавати й колишнього громадянина України, громадянство якого було припинено внаслідок виходу з громадянства України, утрати громадянства України або за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України [8].

Особою без громадянства, що не проживає постійно в Україні, є особа, яку жодна із держав не вважає своїм громадянином і яка при цьому перебуває на території України тимчасово, без отримання посвідки на постійне проживання (транзитом, як турист, з метою тимчасового працевлаштування тощо), або взагалі ніколи не перебувала в Україні [4].

Тому слід ураховувати, що режим іноземців визначається не тільки внутрішнім законодавством, а й нормами міжнародного права, зокрема й двосторонніми договорами держав, у яких сторони встановлюють стан своїх громадян в іншій державі [9].

Правовий стан іноземців подвійний. З одного боку, вони є громадянами своєї держави й залишаються під її юрисдикцією. З іншого — вони мають підкорятися законам країни перебування, зокрема підпадають під юрисдикцію приймаючої держави. Але це не позбавляє іноземця права на дипломатичний захист своєї країни. Тут нерідко виникають колізії, наприклад, у зіткненні місцевого закону про націоналізацію власності й захист власності іноземця, коли такий захист може бути розцінений як втручання у внутрішні справи й порушення суверенітету країни [10].

Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за Кримінальним кодексом України у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України [5].

Згідно з реальним принципом дії закону про кримінальну відповідальність, установленим у ст. 8 КК України, указані особи, які вчинили злочини, передбачені КК України, за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України лише у випадках, коли: 1) це прямо передбачено міжнародними договорами; 2) учинені ними злочини є особливо тяжкими й спрямованими проти прав і свобод громадян України або проти інтересів України.

Під випадками, передбаченими міжнародними договорами, розуміється те, що: а) учинені злочини належать до міжнародних злочинів або злочинів міжнародного характеру; б) відповідно до міжнародних договорів України іноземець або особа без громадянства, яка не проживає постійно в Україні, котрі вчинили вказані злочини, не користуються імунітетом від кримінальної відповідальності й можуть бути видані Україні.

У 2000 році була ратифікована угода між Україною та Республікою Польща у справі про створення спільної військової частини для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій (угода втратила чинність у 2011 р.) Проте ця угода може слугувати нам прикладом, коли громадянин України, відповідно до її міжнародних договорів, не підлягав відповідальності за КК України в разі вчинення ними злочину за її межами (принцип покровительства). Згідно з цією Угодою українські військовослужбовці спільного українсько-польського миротворчого батальйону в разі вчинення ними злочину на території Польщі несуть кримінальну відповідальність не за КК України, а за КК Польщі, якщо злочин не пов'язаний з виконанням службових обов'язків, або, хоча й пов'язаний з виконанням таких обов'язків, але не спрямований виключно проти майна, безпеки України або виключно проти особи, майна іншого члена Збройних Сил України або цивільного персоналу України [11].

Міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру є злочини, щодо яких міжнародними договорами, учасницею яких є Україна, передбачена універсальна (тобто така, що не залежить від місця вчинення злочину і громадянства винної особи) юрисдикція. До них можна віднести геноцид, торгівлю людьми, деякі злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, захоплення заручників, угон повітряних суден, піратство, злочини проти осіб, які користуються міжнародним захистом, тощо [12].

Крім того, хоча це й не зазначено в ст. 8, але випливає із п. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [13] і ст.ст. 35-37 Європейської конвенції про передачу провадження в кримінальних справах [14], на іноземців та осіб без громадянства, які не проживають постійно в Україні, також поширюється

принцип ne bis in idem, і вони не можуть підлягати в Україні відповідальності за КК України в разі вчинення ними за її межами передбаченого КК України, скажімо, міжнародного злочину або особливо тяжкого злочину проти інтересів України, якщо за цей злочин вони вже були засуджені або виправдані відповідно до закону.

Тяжким злочином згідно зі ст. 12 КК України є такий, що передбачає покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподаткованих мінімумом доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. Особливо тяжким у контексті ст. 8 КК України є злочин, який зазначається КК України, а не кримінальним законом іншої країни. Відповідно до ст. 12 КК України особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі [1].

Тобто іноземці та особи без громадянства підлягають кримінальній відповідальності за законодавством України, якщо: а) учинені злочини належать до міжнародних злочинів або злочинів міжнародного характеру; б) відповідно до міжнародних договорів України іноземець або особа без громадянства, яка не проживає постійно в Україні, котрі вчинили вказані злочини, не користуються імунітетом від кримінальної відповідальності й можуть бути видані Україні, в) цей злочин тяжкий або особливо тяжкий, направлений проти прав і свобод громадян України, інтересів України.

Серед указаних двох категорій злочинів особливо тяжкими відповідно до КК є злочини, передбачені, зокрема, ч. 3 ст. 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, якщо такі дії призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків), ст. 112 (посягання на державного чи громадського діяча), ч. 1 ст. 113 (диверсія), ч. 1 ст. 114 (шпигунство), ст. 115 (умисне вбивство), ч. 2 ст. 147 (захоплення заручників, якщо такі дії були вчинені щодо неповнолітнього, або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей, або спричинили тяжкі наслідки), ч. ч. 2, 3 ст. 149 (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини), ч. ч. 3 і 4 ст. 152 (зґвалтування, учинене групою осіб, або неповнолітнього чи неповнолітньої, або спричинило особливо тяжкі наслідки, або малолітнього чи малолітньої), ч. 3 ст. 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене щодо малолітнього чи малолітньої, або якщо воно спричинило особливо тяжкі наслідки), ч. 5 ст. 185 (крадіжка, вчинена в особливо великих розмірах або організованою групою) [15, 38].

Поняття "злочин проти прав і свобод громадян України або інтересів України" є оціночним і має визначатися з урахуванням усіх конкретних обставин справи. Зокрема, злочинами проти прав і свобод громадян України слід визнавати передбачені КК України злочини проти життя та здоров'я особи, проти волі, честі та гідності особи, проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, а також деякі злочини проти конституційних, трудових та інших особистих прав громадян, проти власності та деякі інші. Злочинами проти інтересів України в конкретній ситуації можуть бути визнані злочини проти основ національної безпеки України, деякі злочини проти довкілля, проти громадської безпеки, проти авторитету органів державної влади, органів самоврядування та об'єднань громадян, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації тощо [5].

Література

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

2. Тихий В.П. Підстава кримінальної відповідальності / В.П. Тихий. // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1. – С. 244-245.

3. Вереша Р.В. Кримінальне право. Загальна частина / Р.В. Вереша. – Київ: Центр учбової літератури, 2012. – 320 с. – (2).

4. Закон України Про громадянство України. – 2001. – [Електронний ресурс]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14.

5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – С. 26.

6. Дахова І.І. Принцип єдиного громадянства в законодавстві та практиці України та зарубіжних країн / І.І. Дахова. // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2013. – № 26. – С. 95-109.

7. Луценко Ю.В. Підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду / Ю.В. Луценко. // Держава і право. – № 56. – С. 429-434.

8. Закон України Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства. – 2012. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17.

9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. – 2000. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

10. Баймуратов М.О. Міжнародне право [Текст]: учебник / М.О. Баймуратов. - Вид. 2-е, доп. - Х.: Одіссей, 2001. – 672 с.

11. Угода між Україною та Республікою Польща у справі створення спільної військової частини для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій. – 2000. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_007.

12. Черкес М.Ю. Міжнародне право / М.Ю. Черкес. – Київ: Знання, 2001. – 284 с.

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. – 1972. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

14. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах. – 1995. – [Електронний ресурс]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_008.

15. Кузнецов В. В., Савченко А.В. (у співавторстві) Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – Т. 2. – Луганськ: Вид-во "Елтон – 2", 2012. – 780 с.

Кедик В.П.
аспірант кафедри кримінального права
Національного університету "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 27.12.2014

УДК 343.985:343.712

ЩОДО СПОСОБІВ СКОЄННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ У ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ

Любчик В. Б.

Стаття присвячена питанням наукової розробленості проблем щодо способів скоєння грабежів та розбійних нападів у громадських місцях. Автор, на підставі аналізу існуючих точок зору, світової практики боротьби зі злочинністю, виказує особисте ставлення до означеного питання.

Ключові слова: *способи скоєння грабежів, розбійні напади, громадські місця.*

Статья посвящена вопросам научной разработанности проблем относительно способов совершения грабежей и разбойных нападений в общественных местах. Автор, на основании анализа существующих точек зрения, мировой практики борьбы с преступностью, выражает личное отношение к указанному вопросу.

Ключевые слова: *способы совершения грабежей, разбойных нападений, общественные места.*

Article is devoted to scientific issues elaborated on how to committing robberies and armed assaults in public places. The author, based on an analysis of existing points of view of world practice of crime prevention, personal attitude betrays appointed to the question.

Keywords: *how to committing robberies, robbery, public places.*

Конституція України закріплює право громадян на особисту власність і гарантує державний захист цього та інших їх прав і свобод [1]. Для вдосконалення оперативно-тактичних знань працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, за твердженням А.М. Іщенка, важливе значення має дослідження способів учинення злочинів [2]. Спосіб учинення злочину, на думку В.М. Кудрявцева, є сукупність прийомів, що використовуються злочинцем при реалізації своїх намірів [3]. Науковці справедливо зазначають, що центральний елемент у генезисі злочинної поведінки є спосіб. Саме спосіб учинення злочину є тією головною якісною характеристикою діяльності злочинця, яка найтісніше взаємопов'язана із властивостями інших елементів злочинної поведінки [4]. Грабежі, розбої відносять до навмисних насильницьких форм відкритого вилучення чужого майна. Відповідно до чинного кримінального законодавства вказані посягання віднесено до злочинів проти власності, відповідальність за які передбачена в Розділі VI Кримінального кодексу України [5]. Основні способи їх учинення зазнали незначних змін з моменту зародження людського суспільства. За справедливим твердженням В.М. Кудрявцева, основними обставинами, які визначають вибір способу здійснення діяння, є: ефективність цього способу досягнення мети, яка може змінитися залежно від мети, об'єкту, обставин, місця й часу здійснення посягання, а також можливостей злочинця; відносна безпечність цього способу; уміння (навички) злочинця; звичні стереотипи поведінки. У науковій літературі способи грабежів і розбоїв, скоєних на відкритій місцевості, досліджувалися такими авторами, як: В.Н. Долінін, В.І. Куклін, С.С. Степичев, А.Я. Целищев та ін., в яких дається загальний опис способів учинення грабежів і розбійних нападів на транспорті, у приміщенні, у житлі [6].

Аналіз досліджуваної категорії злочинів за способом можна розділити на дві групи. Першу підгрупу становлять злочини, що здійснюються без попередньої підготовки, а другу групу складають злочини, що здійснюються з попередньою підготовкою. Причому значна більшість злочинів входить у першу групу.

Грабежі та розбійні напади в громадських місцях характеризуються підвищеною суспільною небезпекою, настанням тяжких наслідків, зухвалістю злочинців щодо потерпілого. У ході здійснення підготовчих дій досліджуваної групи злочинів грабіжник витрачає певний час, кошти і сили з метою ретельного маскування своїх дій. У процесі вивчення цієї категорії злочинів було виявлено, що при підготовці до вчинення грабежів і розбійних нападів у громадських місцях злочинці здійснюють такі дії:

- розробка плану вчинення злочину;
- підбір співучасників і розподіл ролей між ними;
- підготовка засобів маскування зовнішності;
- установлення та вивчення об'єкта посягання, знайомство з потерпілим і вибір місця скоєння злочину;
- підготовка зброї, знарядь та інших засобів злочину;
- вибір часу, потрібного для вчинення злочину.

У структурі способу вчинення грабежів і розбійних нападів у громадських місцях головне місце займають дії по безпосередньому заволодінню особистим майном потерпілих. Ці дії взаємопов'язані з особливостями особистості злочинця і з обстановкою вчинення злочину.

Необхідно відзначити відмінність у способах заволодіння майном громадян як за характером застосованого насильства, так і за змістом конкретних дій злочинців. Тому видається доцільним розглянути окремо утримання способів заволодіння майном громадян у процесі вчинення грабежів і розбійних нападів на відкритій місцевості.

З урахуванням викладеного, способи заволодіння особистим майном громадян при здійсненні грабежів у громадських місцях можна поділити на такі основні групи:

1. Способи заволодіння майном громадян без застосування будь-якого насильства чи погроз.

2. Способи заволодіння майном громадян із застосуванням насильства, не небезпечного для життя і здоров'я потерпілого.

3. Способи заволодіння майном шляхом застосування психічного насильства, тобто загроза застосування фізичного насильства, не небезпечного для життя і здоров'я потерпілого.

У першу групу входить заволодіння особистим майном потерпілих шляхом зривання ювелірних виробів, прикрас. У другу групу входять способи заволодіння майном громадян шляхом виривання з рук речей або предметів, а також нанесення ударів або побоїв, які не спричинили наслідків короткочасного розладу здоров'я. До третьої групи належать способи заволодіння

© В.Б. Любчик, 2015

особистим майном громадян, поєднані із застосуванням психічного насильства, тобто залякування потерпілого негайним нанесенням тілесних ушкоджень, побоїв і т.д.

Відповідно до наведеної класифікації розглянемо кожен зі способів заволодіння при здійсненні грабежів на відкритій місцевості.

До першої групи способів заволодіння особистим майном громадян відносяться зривання золотих ланцюжків. Об'єктом злочинного посягання є, як правило, підлітки, жінки молодого та похилого віку, що володіють дорогими речами і виробами. Тому злочинець підбирає жертву з урахуванням наявності в неї необхідного предмета заволодіння. Грабіжник перед учиненням нападу зазвичай вистежує потерпілого й спостерігає за ним до зручного моменту вчинення злочину в малолюдному, погано освітленому і відкритому місці. Пограбування здійснюється без нанесення потерпілому ударів по обличчю і тілу. Специфікою цього способу є те, що між злочинцем і потерпілим здійснюється нетривалий контакт, у результаті якого жертва погано запам'ятовує або взагалі не запам'ятовує прикмети грабіжника. Зазначеним способом переважно здійснюють грабежі особи, які зловживають спиртними напоями та наркотичними засобами, а також раніше судимі, характеризуються негативними якостями.

Другий спосіб заволодіння особистим майном громадян полягає в тому, що злочинець вириває з рук потерпілого певні речі і предмети (сумки, портфелі, згортки, ноутбуки, телефони й т.п.). Цей спосіб заволодіння також значно поширений. Він характеризується тим, що перед скоєнням нападу злочинці вибирають жертву й здійснюють за нею спостереження, залишаючись непоміченими. У результаті короткочасного контакту потерпілий може запам'ятати прикмети грабіжника. Потерпілими зазвичай стають особи жіночої статі будь-якої вікової категорії (від молодого до похилого віку). Грабіжники переконані в тому, що в сумках, згортках і портфелях потерпілих є певні цінності: гроші, прикраси та інші предмети. Злочинці, які заволодівають майном громадян таким способом, не заподіюють потерпілим тілесні ушкодження, не завдають їм ударів по тілу. Однак потерпілі можуть отримати тілесні ушкодження внаслідок падіння в момент виривання в них з рук зазначеного майна. Цим способом здійснюють грабежі особи без певного місця проживання й роботи, а також раніше судимі, схильні до вживання спиртних напоїв і наркотичних засобів, які виривають з рук потерпілих сумки з малоцінними речами, продуктами харчування, невеликою сумою грошей.

До цієї ж групи належать способи заволодіння особистим майном шляхом застосування щодо потерпілого фізичного насильства, що не спричинило наслідків у вигляді короткочасного розладу здоров'я. Фізичне насильство при грабежі може виражатися в нанесенні жертві ударів, побоїв, синців, саден і виступає як засіб полегшення заволодіння майном. Зазначені дії здійснюються злочинцями як з попередньою підготовкою, так і без такої. Потерпілими є особи чоловічої і жіночої статі, що зробили грабіжникам опір при вилученні їх особистого майна. Потерпілі, найчастіше жінки, чинять активний опір злочинцям, піднімаючи шум, кличучи по допомогу. Особи чоловічої статі намагаються перешкоджати діям грабіжників шляхом застосування фізичної сили. І у відповідь на ці дії злочинці завдають жертві удари по обличчю та іншим частинам тіла з метою подолання опору й вилучення майна. У результаті тривалого контакту потерпілий може запам'ятати ознаки зовнішності злочинця. Таким способом зазвичай здійснюють заволодіння майном особи, раніше судимі за аналогічні злочини.

До третьої групи належать способи заволодіння особистим майном громадян шляхом застосування психічного насильства щодо потерпілих. Форма зовнішнього вираження такого насильства здійснюється словесно або певними жестами, які підтверджують реальне й негайне застосування фізичного насильства, не небезпечного для життя і здоров'я. Загроза, виражена в тій чи іншій формі, очевидна для потерпілих, оскільки вони суб'єктивно сприймають її, і внаслідок цього в них виникає переконання щодо негайної реалізації загрози з боку злочинця, якщо він зустріне опір. І такий вплив паралізує волю потерпілих і здатність до опору в момент заволодіння їх майном. Подібне насильство грабіжники застосовують переважно щодо молодих жінок і неповнолітніх. Тут може бути тривалий контакт і потерпілий повинен запам'ятати прикмети грабіжника.

При скоєнні розбійних нападів у громадських місцях способи заволодіння особистим майном громадян характеризуються агресивною, насильницькою поведінкою злочинця й свідчать про особливу зухвалість розбійника, який володіє стійкими негативними якостями. Тому розбійні напади мають виключно високий ступінь суспільної небезпеки.

Способи заволодіння особистим майном громадян при здійсненні розбійних нападів у громадських місцях можна класифікувати наступним чином:

1. Заволодіння особистим майном громадян із застосуванням насильства, небезпечного для життя і здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства.

2. Заволодіння особистим майном із застосуванням холодної або вогнепальної зброї або загрози його застосування.

3. Заволодіння особистим майном шляхом застосування предметів, використовуваних як зброя, або з погрозою їх застосування в тих випадках, коли зазначені предмети можуть лише демонструватися для підкріплення реальності загрози й збільшення сили її впливу, у результаті чого потерпілому можуть бути заподіяні тілесні ушкодження, небезпечні для життя і здоров'я.

Розглянемо кожен зі способів розбійних нападів, скоєних у громадських місцях.

До першої групи належать дії, пов'язані із застосуванням насильства, небезпечного для життя і здоров'я потерпілого. Застосовуючи цей спосіб, злочинець здійснює такі дії для подолання можливого або наданого опору потерпілого: нанесення ударів і побоїв, викручування рук і інші насильницькі дії, які призвели до заподіяння легкої, середньої тяжкості і тяжкої шкоди здоров'ю. Удари і побої злочинці завдають руками, ногами й іншими частинами тіла в життєво важливі органи, що тягне за собою наслідки у вигляді короткочасного розладу здоров'я. При скоєнні розбійних нападів на відкритій місцевості застосовується така форма насильства, як приведення потерпілого в несвідомий стан за допомогою введення в його організм без його волі сильнодіючих отруйних чи наркотичних засобів, небезпечних для життя і здоров'я, з метою заволодіння особистим майном. Ця форма насильства застосовується відносно потерпілих віктимної поведінки,

які розпивають з незнайомими особами спиртні напої у скверах, парках і т.д.

До другої групи способів належать дії по заволодінню особистим майном громадян, пов'язані із застосуванням холодної або вогнепальної зброї. Застосування зброї при розбійному нападі на відкритій місцевості істотно підвищує суспільну небезпеку цього злочину й свідчить про особливу зухвалість діяння і злочинця, який здатний завдати більш тяжкої шкоди здоров'ю та життю потерпілого, а також оточуючим.

Уживана в ході скоєння розбійного нападу в громадських місцях холодна і вогнепальна зброя поділяється на три підгрупи:

1) вогнепальна та холодна зброя, яка виготовлена заводським способом (пістолети, револьвери, кинджали, кортики і т.д.);

2) вогнепальна та холодна зброя, яка виготовлена саморобним способом (самопали, кастети, комбінована зброя і т.д.);

3) предмети господарсько-побутового призначення, які попередньо були піддані переробці, з метою надання або посилення наявних вражаючих властивостей, і можуть використовуватися як зброя, тому прирівнюються до неї (шило, напилки та інші предмети).

Найчастіше злочинці застосовували макети пістолетів, ножі або саморобні ножі, іграшкові пістолети, газову зброю. Рідше злочинці використовували для заволодіння особистим майном потерпілих вогнепальну або холодну зброю заводського виготовлення. Застосуванню такої зброї зазвичай передує вчинення іншого злочину, пов'язаного з незаконним придбанням цієї зброї. Тому слідчому необхідно перевірити версії про зв'язок кримінальної справи про розбійний напад на відкритій місцевості, яка перебуває в його провадженні, з раніше вчиненими злочинами, пов'язаними з незаконним заволодінням зброєю. При скоєнні розбійних нападів у громадських місцях злочинці використовують зброю не тільки для нанесення тілесних ушкоджень, а й для психічного насильства, як засіб збільшення ступеня загрози для залякування потерпілого. При цьому розбійник розраховує залякати потерпілого, паралізувати його волю до опору й заволодіти майном.

Стан страху, що виникає в таких випадках, заважає жертві зосередити увагу й запам'ятати зовнішність злочинця, прикмети його одягу та ознаки застосованої зброї, що ускладнює розкриття злочину. З іншого боку, факт застосування зброї дає можливість слідчому залучати потерпілого до встановлення особи, яка вчинила розбійний напад, шляхом опису ознак зброї в ході допиту, пред'явлення для впізнання й т.п.

Третю групу способів заволодіння особистим майном громадян при здійсненні розбійних нападів у громадських місцях становлять дії з використанням в якості зброї інших предметів або загрози їх застосування.

Усі предмети, що використовуються як зброя, зазвичай поділяються на дві категорії. Перша категорія включає предмети господарсько-побутового призначення (кухонні складні ножі, молотки, сокири, бритви тощо). Друга категорія – це предмети, випадково підібрані злочинцями на місці скоєння злочину (палиці, пляшки, металеві прути, труби, камені й т.п.). Характерним для всіх предметів, використовуваних як зброя, є те, що ними може бути заподіяно шкоду здоров'ю потерпілого, аж до позбавлення його життя. Попереднього підготовлення або пристосування їх до нанесення тілесних ушкоджень не потрібно. При розбійних нападах, скоєних у громадських місцях, частіше за інше злочинці застосовують кухонні й складні ножі. Використання предметів в якості зброї для заволодіння майном потерпілого може здійснюватися у вигляді погрози (залякування) шляхом їх демонстрації. Якщо вимогу про негайну передачу цінностей не буде виконано, то злочинець може реально застосувати ці знаряддя (предмети) щодо потерпілого [7].

Вивчення судово-слідчої практики показало, що для аналізованої групи злочинів характерна виняткова стійкість повторюваних способів учинення суспільно небезпечних посягань. Це питання має важливе значення для розслідування цих злочинів. Аналіз багатоепізодних кримінальних проваджень за грабежами і розбоями в громадських місцях показав, що вони відбувалися однорідними способами, включаючи дії з підготовки, учинення та приховування. Грабіжники (розбійники), обравши й випробувавши певний спосіб учинення злочину, виключно рідко змінюють його й переходять на інші способи вчинення.

Фактори стійкої повторюваності способів учинення злочинів цієї групи мають важливе значення для здійснення завдань з попередження, розкриття та розслідування скоєних злочинів. Їх наявність свідчить про актуальність обліку цих злочинів за способом їх учинення. Необхідно відзначити, що знання слідчим способів учинення грабежів і розбійних нападів у громадських місцях може оптимізувати пошукову роботу по виявленню слідів, викраденого майна та осіб, які вчинили дані злочини, тобто сприяти ефективності розслідування цих злочинів.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]: закон України від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР.

2. Ищенко А.М. Предупреждение и раскрытие преступлений, совершаемых с использование служебного положения в системе бытового обслуживания населения (по материалам органов внутренних дел Украинской ССР) [Текст]: дис. … канд. юрид. наук: 21.07.04 / А.М. Ищенко. – М., 1989. – 168 с.

3. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования [Текст] / В.Н. Кудрявцев. – М.: Форум – Инфра-М, 1988. – 216 с.

4. Весельський В.К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю [Текст]: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / В.К. Весельський, С.М. Зав'ялов, В.В. Пясковський. – К.: КНТ, 2009. – 160 с.

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Текст] / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2005. – 1064 с.

6. Долинин В.Н., Рачева Н.В. Особенности расследования грабежей и разбойных нападений, совершаемых на открытой местности: Учеб.-метод. пособие.– Екатеринбург: Изд-во Уральского юридического института МВД России. 2002. – 82 с.

7. Степичев С.С. Расследование разбоев. М., 1955. С. 100.

Любчик В.Б.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри ОРД
ОДУВС
Надійшла до редакції: 15.12.2015

УДК 34:159.923:371.13.000.343.123.1

НАПРЯМКИ ОЦІНЮВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Пасько О. М.

Автором розглянуто напрями оцінювання рівня готовності до слідчої діяльності в таких категорій осіб: курсантів факультетів підготовки фахівців для підрозділів слідства ВНЗ системи МВС; молодих фахівців (слідчих із досвідом роботи до трьох років); слідчих, яких планується перевести на вищі посади. Запропоновані зміни до нормативно-правових актів щодо готовності слідчих до професійної діяльності.

Ключові слова: готовність, професійна готовність, компетентність, структурно-логічна модель готовності.

Автором рассмотрены направления оценки уровня готовности к следственной деятельности: курсантов факультетов подготовки специалистов для подразделений следствия ВУЗов системы МВД; молодых специалистов (следователей с опытом работы до трех лет); следователей, которых планируется перевести на высшие должности. Предложены изменения в нормативно-правовые акты о готовности следователей к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *готовность, структурно-логическая модель готовности, криминалистическая, стратегически-тактическая, коммуникативная, психофизиологическая, прогностическая готовность.*

The author examined trends evaluation of readiness for the investigation of such categories of persons: students of faculty training for university investigation units of the MIA; Young specialists (investigators with experience up to three years); investigators ppetenduyut promotion. The proposed changes to the legal acts concerning willingness of investigators to the profession.

Keywords: *readiness, professional readiness, competence, structural and logical model ready.*

Важливим критерієм якісної підготовки працівників міліції є особливості компетентності та готовності до професійної діяльності. Оскільки найчастіше особа може бути компетентною у своїй справі, але не готовою виконувати функціональні обов'язки на високому рівні, тому важливим постає питання оцінювання готовності особистості до професійної діяльності.

Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю удосконалення нормативно-правових актів щодо напрямків оцінювання готовності особистості до професійної діяльності та забезпечення чіткого механізму його здійснення.

Висвітленням питань щодо готовності працівників міліції до професійної діяльності займались такі провідні науковці, як: Г.О. Балл, С.А. Бондаренко, А.А. Деркач, Т.Г. Жаровцев, Е.Ф. Зеєр, А.Ф. Линенко, Р.І. Лучечко, О.М. Лукашевич, Л.С. Нерсесян, В.Н. Пушкин, Л.Г. Семушина, В.О. Сластьонін, Ю.Т. Русаков, В.І. Уруський, Є.А. Фарапонова, О.М. Цільмак, В.Т. Чичикін, Г.Х. Яворська, С.Х. Яворський, С.І. Яковенко та ін.

Досить цікавою є думка О.М. Цільмак [1], яка під професійно-психологічною готовністю розуміє спроможність працівника міліції компетентно, кваліфіковано й ефективно виконувати професійні функції та вирішувати завдання різної складності для досягнення мети правоохоронної діяльності. Автор чітко й лаконічно визначила професійно-психологічну готовність.

Під поняттям "професійна готовність" С.О. Кубіцький [2] розуміє спрямованість особистості, яка передбачає потреби, переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні якості, знання, уміння, установки на певну поведінку в незвичайних умовах. Така готовність забезпечується в процесі отримання освіти й виховання у військовому закладі. Вона є результатом усебічного розвитку особистості з урахуванням вимог, що зумовлюються особливостями фаху, а також істотною передумовою цілеспрямованої діяльності. Саме готовність забезпечує регуляцію, сталість, ефективність, і є необхідною людині для успішного виконання своїх обов'язків, правильного використання знань, досвіду, особистих якостей, збереження самоконтролю й перебудови своєї діяльності за наявності непередбачених перешкод.

У науковій літературі більшість дослідників приділяє вагоме значення питанням готовності до професійної діяльності та її видам. Проте невирішеним залишається сам механізм напрямів оцінювання готовності.

Новизна полягає в тому, що вперше були розроблені та охарактеризовані три напрями оцінювання рівня готовності до слідчої діяльності в таких категорій осіб: курсантів факультетів підготовки фахівців для підрозділів слідства ВНЗ системи МВС; молодих фахівців (слідчих із досвідом роботи до трьох років); слідчих, яких планують перевести на вищі посади. І відповідно до цього запропоновані зміни до нормативно-правових актів України.

Методологічне або загальнонаукове значення полягає в необхідності забезпечення якісної підготовки працівників органів досудового розслідуванні та визначенні відповідних вимог щодо висококваліфікованого працівника міліції.

Становлення України в сучасних умовах відбувається під впливом змін в економічних, політичних і соціальних сферах життєдіяльності держави. Це обумовлюється вагомим внеском щодо змін правовідносин, зокрема й у галузі освіти. Оскільки здобуття освіти для майбутнього слідчого є першою сходинкою професіогенезу. Залежно від цього буде визначатись ефективність та якість застосування отриманих знань і вмінь на практиці.

Так, Закон України "Про вищу освіту", який був прийнятий у 2014 році, кардинально та суттєво змінив напрямок підготовки у вищій школі. Сучасні зміни в галузі вищої освіти пов'язані з упровадженням в освітню діяльність компетентнісного підходу щодо навчання. Це потребує суттєвих змін у галузі навчання, які пов'язані зі здобуттям різних видів компетентностей і формуванням ключових компетентностей.

Закон України "Про вищу освіту" від 01.07.2014

© О.М. Пасько, 2015

№ 1556 [3] визначає, що вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти (п. 5 ч. 1 ст. 1 ЗУ "Про вищу освіту" від 01.07.2014 № 1556 [3]). Водночас законодавець надає тлумачення терміну "компетентність" - динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти (п. 5 ч. 1 ст. 1 ЗУ "Про вищу освіту" від 01.07.2014 № 1556 [3]).

Ми вважаємо, що таке тлумачення терміну "компетентність" не в повному обсязі надає змістовну характеристику цій дефініції, оскільки не враховується мотивація, індивідуальні особливості особистості та професійно важливі якості. Тобто визначається лише професійна сторона особистості, при цьому не враховуються чинники, які детермінують особу виконувати функціональні обов'язки на високому рівні. Оскільки особа може знати, уміти, але не бути готовою виконувати завдання.

Структура компетентності складається із наступних елементів: знання, уміння, навички, мотивація, індивідуально-типологічні властивості й професійно значущі якості. Професійно значущі якості ми розглядаємо структурно. На нашу думку, мотивація (потреба, установки, мета) є пусковим механізмом компетентної спроможності фахівця. При виконанні професійних обов'язків у слідчого мотиваційними якостями можуть бути не тільки ті, що пов'язані з благами індивідуального характеру, але й суспільного. Оскільки правоохоронець, працюючи за цією посадою, вважає, що може принести найбільшу користь суспільству. Саме такі мотиви можуть зумовлювати не тільки вибір спеціальності, але й рівень здійснення діяльності, характер вимогливості до себе при виконанні роботи. Тому при тлумаченні терміну "компетентність" слід урахувати всі його структурні елементи.

У зв'язку із цим ми пропонуємо внести зміни до п. 5 ч. 1 ст. 1 ЗУ "Про вищу освіту" від 01.07.2014 № 1556 [3] та викласти в такій редакції: "Компетентність – спроможність особи кваліфіковано здійснювати професійні функції, на основі сукупності знань, умінь і навичок, що детермінуються мотивацією, індивідуально-типологічними властивостями, професійно значущими якостями, готовністю до професійної діяльності та є результатом навчання на певному рівні вищої освіти".

Відповідно до зазначених змін слід також додати ці характеристики й до п. 1 ч. 19 ст. 1 ЗУ "Про вищу освіту" від 01.07.2014 № 1556 [3] та викласти в такій редакції: "Результати навчання – готовність до професійної діяльності, сукупність знань, умінь, навичок, що детермінуються мотивацією, індивідуально-типологічними властивостями та професійно значущими якостями, набуті особою в процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти".

Безумовно компетентнісно зорієнтований підхід реалізується шляхом відповідності працівників посадам, які вони займають, оскільки працівник міліції повинен бути готовим здійснювати професійні обов'язки на високому професійному рівні. У зв'язку із цим виникає нагальна потреба щодо перевірки оцінки готовності виконувати функціональні завдання.

Слід зазначити, що сучасна система підготовки фахівців для підрозділів слідства потребує кардинальних змін. Насамперед у вузах не вивчається рівень готовності курсантів до слідчої діяльності. Під час навчання оцінка готовності курсантів факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства виконувати професійні завдання здійснюється тільки на державних іспитах. Це, на нашу думку, є недоліком у сучасній системі освіти, оскільки на іспитах переважно перевіряється рівень теоретичних знань. Проте не звертається увага на сукупність практичних навичок і наявність або відсутність певного рівня сформованості професійно важливих якостей, практичних вмінь і взагалі не визначається рівень готовності особистості до вирішення професійних завдань.

У зв'язку із цим ми пропонуємо оцінювати рівень готовності до слідчої діяльності в таких категорій осіб (див. рис. 1):

1) курсантів факультетів підготовки фахівців для підрозділів слідства ВНЗ системи МВС;

2) молодих фахівців (слідчих із досвідом роботи до трьох років);

3) слідчих, яких планують перевести на вищі посади.

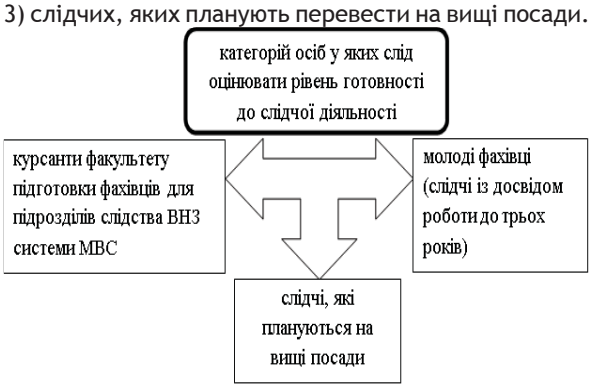

Рис. 1 Категорії осіб, в яких слід оцінювати рівень готовності до слідчої діяльності.

Ми вважаємо, оцінювання рівня готовності до слідчої діяльності необхідно здійснювати за такими напрямами [2]:

1) дослідження професійно важливих якостей, які детермінують різновиди готовності до слідчої діяльності;

2) перевірка різновидів умінь, які детермінують різновиди готовності до слідчої діяльності;

3) вивчення мотивації.

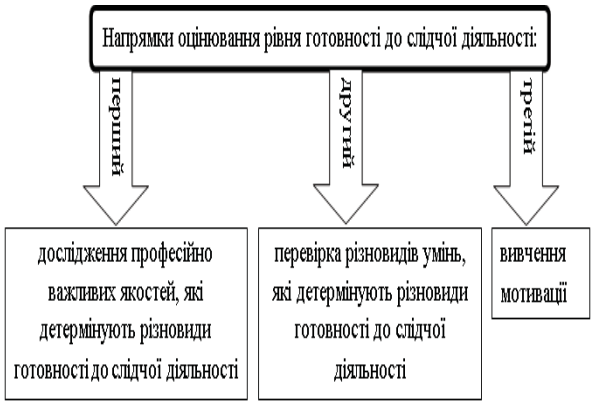

Рис. 2. Напрямки оцінювання рівня готовності до слідчої діяльності.

Єдиним критерієм вивчення мотивації всіх категорій осіб, в яких слід оцінювати рівень готовності до слідчої діяльності, є:

прагнення до: верховенства права, захисту прав і свобод громадян, соціальної справедливості, покращення престижу міліцейських професій, просування по службі, професійної самореалізації;

потреба в досягненні успіху, в особистісно-професійних досягненнях.

При оцінюванні готовності до професійної діяльності курсантів ВНЗ системи МВС слід звертати увагу на професійно важливі якості, які детермінують різновиди готовності особистості до слідчої діяльності.

Ми пропонуємо таку систему експертного оцінювання професійно важливих якостей, які детермінують різновиди готовності курсантів до слідчої діяльності.

По-перше, необхідно, щоб експертне оцінювання професійно важливих якостей, які детермінують різновиди готовності курсантів до слідчої діяльності, здійснювали три експерта: 1) начальник факультету, 2) начальник курсу та 3) одногрупник (одногрупник обирається довільним шляхом).

По-друге, ми пропонуємо в анкеті передбачити такі оцінні критерії: 0 – якості не виражені; 1 – слабо виражені; 2 – якості розвинуті на середньому рівні; 3 – якості розвинуті на високому рівні; 4 – якості розвинуті на дуже високому рівні.

По-третє, після проведеного анкетування експертів треба підрахувати середньоарифметичний показник вираження кожної із запропонованих професійно важливих якостей.

По-четверте, побудувати психологічний профіль професійно важливих якостей, які детермінують різновиди готовності курсантів до слідчої діяльності.

По-п'яте, порівняти отриманий у ході експертного дослідження ступінь вираження професійно важливих якостей, які детермінують різновиди готовності підекспертного до слідчої діяльності (тобто психологічний профіль) з еталонним психологічним профілем професійно важливих якостей.

По-шосте, визначити рівень придатності підекспертного до слідчої діяльності за рівнем розвитку професійно важливих якостей, які детермінують його різновиди готовності до слідчої діяльності (тобто: повністю придатний, частково придатний (потребує вдосконалення певних якостей), не придатний).

Для перевірки різновидів умінь, які детермінують різновиди готовності до професійної діяльності, ми пропонуємо перевіряти рівень сформованості професійно важливих умінь, які детермінують різновиди готовності підекспертного до слідчої діяльності, шляхом додання до державного іспиту відеоматеріалів із записом проведення ними окремих слідчих (розшукових) дій під час проходження стажування. Тому велику увагу слід звернути на стажування курсантів на майбутніх посадах.

Проходження практики та стажування в системі МВС регламентується наказом МВС України від 27.06.2013 № 621 "Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів вищих навчальних закладів МВС України" [4]. Саме цей етап є першою сходинкою перевірки рівня набутої компетентності на практиці.

Вивчивши процес стажування курсантів на посаді слідчого, ми можемо підкреслити, що найчастіше він проходить формально, і як правило, рівень компетентності не вивчається. Курсантам надається легка робота й майже ніхто не звертає увагу на їх рівень компетентності. Це призводить до того, що юридично курсант успішно пройшов стажування, а практично – ніяких умінь, навичок не розвинув, не застосував отриману сукупність теоретичних знань на практиці. І зрозуміло, що, отримавши диплом про вищу освіту, такий фахівець, прибувши на місце служби, неякісно та некваліфіковано виконує професійні функції.

Процес стажування курсантів на посаді слідчого регламентується наказом МВС України "Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів вищих навчальних закладів МВС України" від 27.06.2013 № 62 [4]. Тому для вдосконалення процесу практичної підготовки ми пропонуємо внести зміни до п. 1.3 цього наказу та викласти в такій редакції: "Невід'ємною складовою частиною практичної підготовки слухачів і курсантів денної форми навчання є практика в комплектуючих підрозділах МВС України, що здійснюється з метою закріплення теоретичних знань, отриманих на певному етапі навчання, відповідно до напряму, спеціальності (спеціалізації), набуття та вдосконалення професійно важливих умінь і навичок та визначення їх рівня готовності до професійної діяльності".

Ми пропонуємо для комплексного оцінювання ступеня сформованості професійно важливих умінь і навичок і визначення їх рівня готовності до професійної діяльності в курсантів, які пройшли стажування на посаді слідчого, запровадити обов'язкову відеофіксацію проведених ними самостійно окремих слідчих дій.

Це необхідно для того, щоб можна було дійсно оцінити стажування не лише за індивідуальним планом стажування, щоденником стажування, характеристикою-відгуком і звітом за результатами проходження стажування, але й подивитись, як майбутній слідчий справляється із професійними обов'язками.

Відповідно до зазначеного ми пропонуємо внести зміни до п. 3.1 наказу МВС України "Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів вищих навчальних закладів МВС України" від 27.06.2013 № 621 [4] та викласти в такій редакції:

"Після закінчення практики (стажування) слухачі і курсанти подають до ВНЗ такі документи:

ознайомчої та навчальної практик – щоденник, характеристику-відгук, звіт за результатами проходження практики;

стажування – індивідуальний план стажування, щоденник стажування, характеристику-відгук, звіт за результатами проходження стажування та відеоматеріал самостійного виконання професійних

функцій (проведення опутування, допиту, огляду місця події тощо)".

Після закінчення ВНЗ молоді фахівці йдуть працювати в слідчі підрозділи ГУМВС УМВС(Т) України. Ми вважаємо, що підвищенню рівня компетентності буде сприяти така система професійно-психологічного супроводження молодого фахівця.

По-перше, із числа висококваліфікованих фахівців, відповідно до наказу МВС України від 09.02.2011 № 28 "Про затвердження Положення про організацію наставництва в органах внутрішніх справ України" [5], призначається наставник, який безпосередньо буде вводити молодого працівника органів досудового розслідування в професійну сферу слідчої діяльності. Тому обов'язково треба враховувати ступінь психологічної сумісності молодого фахівця з наставником.

У зв'язку із цим ми пропонуємо внести зміни до п. 6.3 наказу МВС України від 09.02.2011 № 28 "Про затвердження Положення про організацію наставництва в органах внутрішніх справ України" [5] та викласти в такій редакції:

"Кандидатури наставників обов'язково погоджуються зі службою психологічного забезпечення з метою врахування ступеня психологічної сумісності із підшефним".

Друге, слід ураховувати індивідуально-психологічні особливості підшефного щодо швидкості сприймання інформації, її перероблення та перебігу психічних пізнавальних процесів. Оскільки залежно від типу темпераменту кожна особа має різні властивості нервових процесів: чутливість або сенситивність, реактивність, активність, протилежна властивість – пасивність, співвідношення реактивності та активності, темп реакції, емоційну збудливість, протилежну властивість – емоційну стійкість, екстравертованість, протилежну властивість – інтроверто-ваність, ригідність, протилежну властивість – пластичність. Відповідно, для однієї особи шість місяців праці під керівництвом наставництва є достатнім терміном, для іншої – зовсім не достатній. Тому слід збільшити термін наставництва до одного року.

У зв'язку із цим, ми пропонуємо внести зміни до п. 4.1 наказу МВС України від 09.02.2011 № 28 "Про затвердження Положення про організацію наставництва в органах внутрішніх справ України" [5] та викласти в такій редакції: "Термін наставництва становить 1 рік".

Відповідно до цього також внести зміни до п. 4.2 наказу МВС України від 09.02.2011 № 28 "Про затвердження Положення про організацію наставництва в органах внутрішніх справ України" [5] та викласти в такій редакції:

"За потреби наказом начальника органу (підрозділу) термін наставництва може бути продовжено, але не більше ніж на 1 рік. Підставами для продовження терміну наставництва є: незадовільне складання підшефним заліків зі службової та фізичної підготовки; довідка служби психологічного забезпечення про низький рівень адаптації молодого працівника до умов служби; обґрунтований висновок наставника; клопотання підшефного, експертний висновок комісії щодо низького рівня готовності слідчого до виконання професійних функцій".

Третє, з метою перевірки професійно важливих якостей підшефного, після спливу строку праці під керівництвом наставника пропонуємо проводити систему експертного оцінювання професійно важливих якостей та умінь, які детермінують різновиди готовності молодого працівника до слідчої діяльності.

Експертне оцінювання професійно важливих якостей, які детермінують різновиди готовності підшефного до слідчої діяльності, повинні здійснювати такі особи: 1) заступник начальника органу (підрозділу) з кадрового забезпечення; 2) начальники структурних підрозділів; 3) досвідчені працівники (обирається довільним шляхом); 4) ветерани органів внутрішніх справ (за їх згодою).

Ми пропонуємо в анкеті передбачити такі оцінні критерії: 0 – якості не виражені; 1 – слабо виражені; 2 – якості розвинуті на середньому рівні; 3 – якості розвинуті на високому рівні; 4 – якості розвинуті на дуже високому рівні.

Відповідно до цього слід внести зміни до п. 7.1 наказу МВС України від 09.02.2011 № 28 "Про затвердження Положення про організацію наставництва в органах внутрішніх справ України" [5] та викласти в такій редакції:

"Після закінчення терміну наставництва, за розпорядженням керівника органу (підрозділу), створюється комісія з прийняття в підшефних заліків зі службової та фізичної підготовки, а також експертного оцінювання професійно важливих якостей та умінь. До складу комісії входять заступник начальника органу (підрозділу) з кадрового забезпечення, начальники структурних підрозділів, досвідчені працівники та ветерани органів внутрішніх справ (за їх згодою). Включення до складу зазначеної комісії наставників не допускається".

Четверте, молодому слідчому необхідно розподіляти кримінальні провадження за ступенем тяжкості злочину. Тобто фахівець повинен розпочинати професійну діяльність з розгляду справ більш легких. І лише після того, як він буде з ними справлятись на високому рівні, йому через атестацію можна надавати більш складні кримінальні провадження.

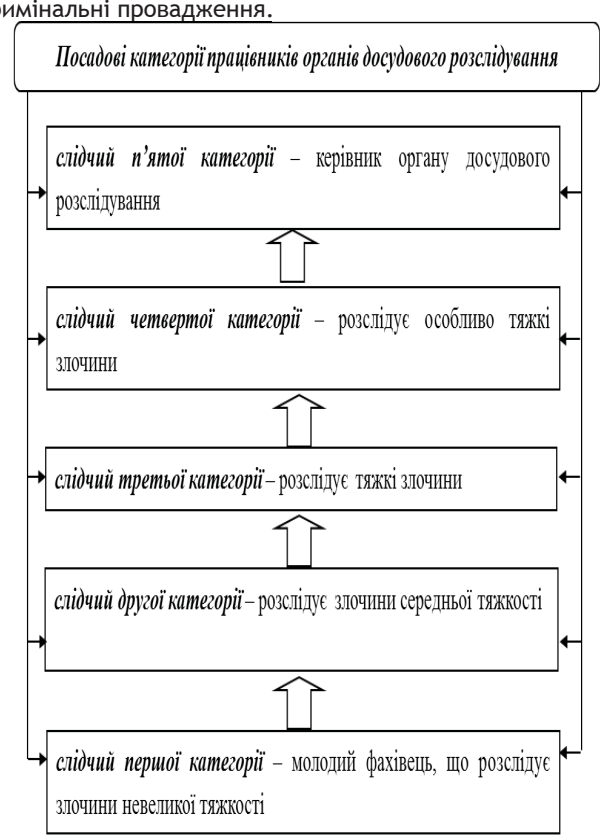

Рис. 3. Посадові категорії працівників органів досудового розслідування.

П'яте, необхідно ввести п'ять посадових категорій працівників органів досудового розслідування (див. рис. 3). За кожну категорію необхідно підвищувати слідчому матеріальну винагороду. Зокрема:

– слідчий першої категорії – молодий фахівець, що розслідує злочини невеликої тяжкості;

– слідчий другої категорії, що розслідує злочини середньої тяжкості;

– слідчий третьої категорії, що розслідує тяжкі злочини;

– слідчий четвертої категорії, що розслідує особливо тяжкі злочини;

– слідчий п'ятої категорії, є керівником органу досудового розслідування.

Поділ слідчих на категорії повинен стимулювати їх до вищого рівня кваліфікації та, відповідно, якісного й ефективного відношення до професійних обов'язків. У зв'язку із цим пропонуємо внести зміни до п. 4.1 наказу МВС України від 09.08.2012 № 686 "Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України" [6] та викласти в такій редакції:

"Під поняттям "слідчий", яке застосовується в цьому Положенні, слід розуміти службових і посадових осіб органів внутрішніх справ, які перебувають на посадах керівників органів досудового розслідування, їх заступників, керівників структурних підрозділів органів досудового розслідування і їх заступників та старших слідчих в особливо важливих справах, слідчих в особливо важливих справах, старших слідчих, слідчих.

Працівники органів досудового розслідування можуть бути таких категорій: перша – компетентний фахівець, який розслідує злочини невеликої тяжкості (слідчий); друга – компетентний фахівець, який розслідує злочини середньої тяжкості (слідчий); третя – компетентний фахівець, який розслідує тяжкі злочини (старший слідчий); четверта – компетентний фахівець, який розслідує особливо тяжкі злочини (старший слідчий в особливо важливих справах, слідчий в особливо важливих справах); п'ята (вища) – компетентний фахівець, який є керівником органу досудового розслідування.

Слідчим може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, рівень знань, достатній для здійснення досудового розслідування.

Слідчі не можуть бути членами політичних партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичну мету. Їм забороняється займатися будь-якими видами іншої оплачуваної (крім викладацької, наукової, творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) та підприємницької діяльності, а також організовувати страйки або брати в них участь.

На слідчих поширюються інші вимоги та обмеження, установлені Законом України "Про засади запобігання і протидії корупції".

Шосте, якщо слідчий виявив бажання здобути вищу категорію, то він проходить атестування. Атестування працівників ОВС регламентується наказом МВС України від 22.06.2012 № 558 "Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування особового складу органів внутрішніх справ України" [7].

До системи атестування ми пропонуємо обов'язково включити вивчення рівня розвитку професійно важливих якостей та умінь, які детермінують різновиди готовності особистості до слідчої діяльності; та вивчення мотивації; професійні здобутки слідчого, статус у колективі тощо.

У зв'язку із цим пропонуємо внести зміни до п. 1.2 наказу МВС України від 22.06.2012 № 558 "Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування особового складу органів внутрішніх справ України" [7] та викласти в такій редакції:

"Головним завданням атестування є оцінка ділових, професійно важливих якостей, умінь та мотивації, які детермінують різновиди готовності особового складу органів та підрозділів внутрішніх справ до професійної діяльності, їх освітнього та кваліфікаційного рівня, фізичної підготовки на підставі глибокого і всебічного вивчення, визначення відповідності посадам, які вони обіймають, стимулювання їх творчої активності та відповідальності за стан боротьби зі злочинністю, зміцнення правопорядку, визначення перспектив їх службової кар'єри, запобігання вчиненню працівниками органів внутрішніх справ України протиправних дій, а також виявлення таких працівників, які не спроможні виконувати покладені на них завдання".

Значну роль при оцінці особи, яку атестують, слід відвести саме тим недолікам, які заважають ефективному здійсненню слідчої діяльності та блокують професійний розвиток. До них належать:

Стан здоров'я. Цей критерій може визначатись за такими показниками, як задовільний, незадовільний стан і такий, що потребує лікування.

Поведінка поза службою. Імідж працівників міліції переважно формує саме образ правоохоронця за межами виконання професійних обов'язків і тому оціночний критерій, який впливає на статус об'єкта атестування, можна визначити за такими показниками: задовільна (незадовільна), адекватну (неадекватна) поведінка або така, що дискредитує правоохоронну систему взагалі.

Якісний та ефективний показник виконання професійних обов'язків. Оцінка цього критерію здійснюється завдяки трьом показникам: відмінно, добре та задовільно. Звичайно, певний критерій враховує наявність позитивних характеристик.

Сьоме, при оцінюванні рівня професійної придатності обов'язково необхідно включати слідчого в групу з розслідування більш важких злочинів, з метою перевірки його дій у конкретних ситуаціях. Оцінювати його рівень проведення допиту (для цього пропонується переглянути відеофрагменти проведення ним допиту).

При оцінці готовності до управлінської діяльності слідчих, яких планують перевести на вищі посади, слід також зважати на рівень якостей та вмінь.

Важливою є оцінка вмінь управлінської готовності особи. Для її перевірки ми пропонуємо проводити експертне оцінювання вмінь, які детермінують управлінську готовність, яку повинні здійснювати такі особи: 1) заступник начальника органу (підрозділу) з кадрового забезпечення; 2) начальники структурних підрозділів; 3) досвідчені працівники (обираються довільним шляхом); 4) ветерани органів внутрішніх справ (за їх згодою).

Ми пропонуємо в анкеті передбачити такі оцінні критерії: 0 – уміння не виражені; 1 – слабо виражені; 2 – уміння розвинуті на середньому рівні; 3 – уміння розвинуті на високому рівні; 4 – уміння розвинуті на дуже високому рівні.

Далі пропонується оцінити перелік умінь управлінської готовності з урахуванням законодавчого закріплення,

де експерти повинні навпроти кожного вміння поставити позначку від 0 до 4. Показники всіх експертів підсумовуються й визначається середньоарифметичний показник умінь управлінської готовності. Слід зазначити, що цей показник до особи, яка розглядається на переведення вищої посади, повинен бути не менше 3.

Щодо оцінки якостей слідчих, яких планується перевести на вищі посади, то їх повинні оцінювати керівник підрозділу, заступник керівника та колега. Також середній показник повинен бути не менше 3.

Потім порівнюються показники оцінки якостей та вмінь, і експерти визначають можливість професійного росту працівника. Крім того, слід ураховувати особистісні якості слідчого, визначити його взаємовідносини з колективом, як він може впливати на інших, чи є він авторитетом в очах колективу та ін.

Також при переведенні на вищу посаду враховуються наукова та педагогічна готовності працівника органів досудового розслідування. Для цього необхідно вивчати кандидата на спеціальних дорученнях і перевіряти його шляхом створення штучних ситуацій.

Отже, запропоновано здійснювати оцінювання готовності працівників органів досудового розслідування за такими напрямами: перший – дослідження професійно важливих якостей, які детермінують різновиди готовності до слідчої діяльності; другий – перевірка різновидів умінь, які детермінують різновиди готовності до слідчої діяльності; третій – вивчення мотивації відносно таких категорій осіб: курсантів факультетів підготовки фахівців для підрозділів слідства ВНЗ системи МВС; молодих фахівців (слідчих із досвідом роботи до трьох років) та слідчих, яких планується перевести на вищі посади.

Відповідно до цих критеріїв оцінювання були розглянуті нормативно-правові акти, які визначають готовність працівників органів досудового розслідування та запропоновано внести зміни до деяких із них.

Напрями оцінювання готовності працівників органів досудового розслідування до професійної діяльності сприятимуть чіткому механізму професійного відбору висококваліфікованих і конкурентоспроможних працівників міліції.

Література

1. Цільмак О.М. Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів міліції на транспорті. [Текст]: підручник / О.М. Цільмак. – Одеса: ОДУВС, 2012. – 143 с. – з іл.

2. Кубіцький С.О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності [Текст]: дис. … канд. пед. наук: 13.00.04 / С.О. Кубіцький. – К., 2001. – 203 с.

3. Про вищу освіту: закон України від 01.07.2014 р. № 1556-18 із змін. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.

4. Про затвердження Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів вищих навчальних закладів МВС України: наказ МВС України від 27.06.2013 р. № 621. – [Електронний ресурс]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1206-13.

5. Про затвердження Положення про організацію наставництва в органах внутрішніх справ України: наказ МВС України від 09.02.2011 № 28. – [Електронний ресурс]: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/757119.

6. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 09.08.2012 р. № 686. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0628-12/card4#History.

7. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування особового складу органів внутрішніх справ України наказом МВС України: від 22.06.2012 № 558. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0225-01.

Пасько О.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри психології та
педагогіки ФПФПКМ
ОДУВС
Надійшла до редакції: 19.12.2014

УДК 343.12:347.963

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА ДОСУДОВИМ РОЗСЛІДУВАННЯМ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ

Папуша І. О.

Стаття присвячена особливостям процесуального керівництва досудовим розслідуванням злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків, розкриттю основних функцій прокурора, що визначені кримінальним процесуальним законодавством, а також дослідженню особливостей їх практичної реалізації.

Ключові слова: *кримінальне провадження, процесуальне керівництво, контроль за вчиненням злочину, незаконний обіг наркотиків, слідчі дії.*

Статья посвящена особенностям процессуального руководства досудебным расследованием преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков, раскрытию основных функций прокурора, которые определены уголовным процессуальным законодательством, а также исследованию особенностей их практической реализации.

Ключевые слова: *уголовное производство, процессуальное руководство, контроль за совершением преступления, незаконный оборот наркотиков, следственные действия.*

Article is devoted to the definition of the powers of the prosecutor in combating drug trafficking, as defined criminal procedural legislation, legislation in the field of combating drug trafficking, the legislation on the prosecutor's office, as well as the study of the characteristics of their practical implementation at different levels

Keywords: *criminal proceedings, procedural management, control over the commission of a crime, drug trafficking investigations.*

© І.О. Папуша, 2015

Незаконний обіг наркотиків є одним з головних чинників загострення криміногенної обстановки загалом. Підвищення рівня НОН на окремій території неодмінно веде до підвищення кількості вчинених злочинів загальнокримінальної спрямованості. Дуже часто крадіжки, пограбування та розбої є наслідком хворобливої пристрасті з боку осіб, які зловживають наркотиками та намагаються таким чином заробити собі на задоволення. Стан наркотичного сп'яніння, коли особа не контролює свої вчинки й не усвідомлює їх наслідків, уже є плідним підґрунтям щодо вчинення протиправних дій корисливо-насильницької спрямованості. При цьому необхідно враховувати стан наркозлочинності та загрозливу кількість таких злочинів: після вступу в дію чинного Кримінального процесуального кодексу України прокурорами за 2013 рік здійснювалося процесуальне керівництво досудовим розслідуванням щодо 33982 кримінальних правопорушень у сфері НОН, за 2014 рік – щодо 30494. У попередні роки органами внутрішніх справ було зареєстровано та здійснювалося досудове розслідування: щодо 63666 злочинів у сфері НОН за 2008 рік, за 2009 - 57624, за 2010 - 56878, за 2011 - 53206, за 2012 - 49989. За таких умов до діяльності правоохоронних органів загалом та органів прокуратури зокрема висуваються особливі вимоги в контексті боротьби із зазначеним небезпечним і руйнівним явищем.

Різнобічним проблемам процесуальної діяльності прокурора присвятили свої праці Ю.П. Аленін, І.В. Вернидубов, Ю.Є. Винокуров, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, В.О. Глушков, В.В. Долежан, В.С. Зеленецький, П.М. Каркач, В.Г. Клочков, Г.К. Кожевніков, І.М. Козьяков, М.В. Косюта, М.Й. Курочка, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, Г.О. Мурашин, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, В.П. Півненко, М.А. Погорецький, Г.В. Попов, М.В. Руденко, В.М. Савицкий, Г.П. Середа, М.С. Строгович, В.Ф. Стуткус, В.В. Сухонос, В.Є. Тарасенко, Х.С. Таджиев, Р.Р. Трагнюк, Л.Д. Удалова, О.В. Хімічева, П.В. Шумський та ін. Проте на сьогодні питання процесуального керівництва досудовим розслідуванням, зокрема по кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, не досліджувалися.

Прокуратура є єдиним органом, що здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, зокрема по тих кримінальних провадженнях, що пов'язані із незаконним обігом наркотиків. Так, згідно з ч. 2 ст. 36 КПК України [2], прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Згідно зі статистичними даними Управління організації ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань і статистичної інформації Генеральної прокуратури України [9, 10], після вступу в дію чинного Кримінального процесуального кодексу України прокурорами за 2014 рік здійснювалося процесуальне керівництво досудовим розслідуванням щодо 8 412 злочинів, що були пов'язані із незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням з метою збуту або збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК), а 16 803 злочинів були пов'язані з тими самими діями, але без мети збуту (ст. 309 КК).

Зазначені в ст. 36 КПК України [2, ст. 36] повноваження прокурора під час досудового розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із НОН, можна розділити на наступні блоки. Так, прокурор:

- розпочинає досудове розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК України) і має повний доступ до матеріалів, що стосуються досудового розслідування;

– доручає: 1) органу досудового розслідування – проведення досудового розслідування (ч. 7 ст. 214 КПК України); 2) слідчому, органу досудового розслідування – проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій; 3) проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій – відповідним оперативним підрозділам;

– дає вказівки щодо проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, бере участь у них, а за потреби особисто проводить слідчі (розшукові) та процесуальні дії;

– скасовує незаконні та необґрунтовані постанови слідчих, ініціює перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав для його відводу або у випадку неефективного досудового розслідування, приймає процесуальні рішення, зокрема щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування;

– погоджує або відмовляє в погодженні: клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій чи самостійно подає слідчому судді такі клопотання; запитів органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або доручає органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження;

– повідомляє особі про підозру;

– затверджує чи відмовляє в затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносить зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складає обвинувальний акт;

– звертається до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; підтримує державне обвинувачення в суді, відмовляється від підтримання державного обвинувачення, змінює його або надає додаткове обвинувачення;

– здійснює інші повноваження, передбачені КПК України [2, ст. 36 та ін.].

Отже, прокурор наділений виключними процесуальними повноваженнями щодо прийняття основних рішень на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із НОН. Нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва дозволяє прокурору за допомогою обов'язкових для виконання зазначеними органами вказівок, доручень, процесуальних дій та рішень безпосередньо спрямовувати хід і перебіг кримінального провадження на стадії досудового розслідування, дієво впливати на зміст і результати діяльності слідчих, а також виконання ними завдань кримінального судочинства, насамперед щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень,

охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування в розумні строки.

На початковому етапі розслідування керівники прокуратур повинні невідкладно призначати процесуальних керівників досудового розслідування кримінальних правопорушень з урахуванням складності їх кваліфікації, суспільного резонансу, прогнозованих обсягів процесуальної роботи та з огляду на професійну майстерність і досвід відповідних прокурорів, у разі необхідності відповідною постановою створювати групи прокурорів і призначати старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів. Прізвища призначених прокурорів вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Ураховуючи специфіку злочинів у сфері НОН для процесуального керівника має бути предметом особливої уваги не лише законність прийнятих слідчим процесуальних рішень, а й правильність обрання ним тактики як у розслідуванні злочину загалом, так і в проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. За результатами проведеного нами анкетування 148 працівників органів прокуратури з'ясовано, що більшість з них (52,7 %) вважає, що правильність обрання слідчим тактики розслідування наркозлочину, а також проведення окремих слідчих (розшукових) і процесуальних дій, є предметом прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва. 44,6 % респондентів вважають, що правильність обрання слідчим відповідної тактики маже бути предметом прокурорського нагляду лише, якщо при цьому можуть бути порушенні охоронювані законом права та законні інтереси.

Безпосередньо організація розслідування злочинів, пов'язаних із НОН, передбачає визначення прокурором спільно з керівником органу досудового слідства та слідчим застосування необхідних зусиль та засобів, створення оптимальних умов для проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у розумні строки. Відповідно до ст. 36 КПК України [2] прокурор уповноважений доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України. Тому відповідно до п. 6.1 наказу Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4гн "Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні" [8] при вирішенні питань щодо погодження клопотань слідчих про проведення слідчих (розшукових) дій прокурор повинен ретельно перевіряти наявність відповідних підстав.

Комплекс організаційних заходів у кримінальному провадженні має бути чітко визначеним, конкретним та детальним. Ці вимоги особливо актуальні при організації розслідування таких складних, багатоепізодних проваджень, як по злочинах, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків. При розробці узгодженого плану проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій необхідно визначити шляхи розкриття злочину, окреслити обставини, які підлягають з'ясуванню, а також встановити найбільш доцільні строки проведення необхідних слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. З огляду на специфіку злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, процесуальному керівнику слід звернути особливу увагу на те, що основними завданнями початкового етапу кримінального провадження є встановлення і документування:

- ознак незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України), використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК України), незаконного посіву або незаконного вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України), організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України), а також ознак інших злочинів, вчинення яких обумовлено технологією протиправної діяльності в сфері незаконного обігу наркотиків;
- ознак учинення злочинів повторно або за попередньою змовою групою осіб, особою, яка раніше вчинила один із злочинів, організованою групою;
- наявності зв'язків між особами, які здійснювали збут, перевезення, зберігання та інші дії із наркотичними засобами та психотропними речовинами;
- наявності нелегальних (отриманих від наркоторгівлі) доходів у осіб, причетних до учинення злочинів у сфері НОН.

Чинний КПК України [2, ч. 2 ст. 223] підставами для проведення слідчих (розшукових) дій визначає наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення їх мети, тобто можливістю за їх результатами отримання (збирання) або перевірки доказів. Оцінка їх наявності проводиться в кожному провадженні з урахуванням встановлених обставин, особливостей виконання окремих процесуальних, слідчих (розшукових) дій, їх обсягу та складності, поведінки учасників кримінального провадження, дотримання процесуальних строків тощо.

Щодо допитів, то прокурору необхідно забезпечити виконання вимог ст. 87 КПК України [18] і не допустити, щоб у кримінальному провадженні особи, яким повідомляється про підозру, допитувались до цього як свідки, що тягне за собою недопустимість доказів.

Прокурор може особисто проводити допити з урахуванням обставин, встановлених у кожному конкретному кримінальному провадженні, зокрема даних про особу допитуваного, важливості показань для кримінального провадження, обсягу та складності цієї слідчої (розшукової) дії, тяжкості кримінального правопорушення тощо. У складних для доказування кримінальних провадженнях про злочини, що пов'язані з незаконним обігом наркотиків, допит свідків обвинувачення, а також підозрюваних доцільно проводити у всіх випадках за участю прокурора.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, виходячи з характеру та обсягу повноважень прокурора щодо нагляду за додержанням законів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, визначає без перебільшення ключову роль прокурора в забезпеченні законності під час проведення вказаних дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Як наслідок, збільшується і відповідальність прокурора щодо правових наслідків рішень, що приймаються у зв'язку з негласними слідчими (розшуковими) діями.

Негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ст.ст. 260, 261, 262, 263, 264 (у частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 270, 271, 272, 274 КПК України [2], проводяться виключно в кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, зокрема за ст.ст. 305, 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України.

Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений доручати слідчому, органу досудового розслідування, відповідним оперативним підрозділам проведення у встановлений прокурором строк негласних слідчих (розшукових) дій, давати вказівки щодо їх проведення [2]. У разі, коли матеріали оперативно-розшукової діяльності були використані як приводи та підстави для початку досудового розслідування, доручення на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, як правило, надається оперативному підрозділу, який виявив злочин, але враховуються його повноваження.

Прокурору слід звертати увагу працівників оперативного підрозділу на те, що їм забороняється здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями про проведення негласних слідчих (розшукових) дій до слідчого судді чи прокурора. Проте вони з метою перевірки інформації, яка надійшла, можуть проводитися заходи, передбачені оперативним (ініціативним) пошуком.

При розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, доцільним є проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій: використання конфіденційного співробітництва; негласне отримання зразків, зокрема, для ідентифікації речовин, необхідних для порівняльного дослідження; контроль за вчиненням злочину (оперативна закупка, контрольована поставка тощо); аудіо-, відеоконтроль місця учинення наркозлочинів; спостереження за торгівцями наркотиків, а також місцями, де зберігаються, виготовляються наркотичні засоби чи психотропні речовини; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (мобільних телефонів) наркоторгівців або перевізників; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (місця, де виготовляються або зберігаються наркотичні засоби чи психотропні речовини); фіксація та збереження інформації, отриманої з телекомунікаційних мереж за допомогою технічних засобів та в результаті зняття відомостей з електронних інформаційних систем (електронна пошта, кореспонденція із соціальних мереж); зняття інформації з електронних інформаційних систем (локальних мереж та мережі Інтернет); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, огляд і виїмка кореспонденції, аудіо-, відеоконтроль за особами, причетними до наркозлочинів.

Саме прокурор у разі, коли такі негласні слідчі (розшукові) дії, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) або спостереження за особою (ст. 269 КПК України), проводяться у виняткових випадках, визначених КПК [2, ст. 250], до постановлення ухвали слідчого судді, зобов'язаний невідкладно після початку їх проведення звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді.

Тільки прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням тяжкого або особливо тяжкого злочину, що готується або вчиняється, у формі контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину [2, ст. 271].

Перед складанням повідомлення про підозру або його погодженням прокурор самостійно оцінює наявність відповідних підстав для цього, тобто: законність затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; законність обрання до особи одного з передбачених КПК запобіжних заходів; наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [18, п. 11 ст. 36, ст. 276]. При цьому прокурор або слідчий зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права, передбачені КПК України.

У справах про злочини, пов'язані з НОН, при повідомленні про підозру слідчий або прокурор повинні мати достатнє уявлення про обставини, що належать до події злочину, обставини, що мають значення для кваліфікації злочину та особу, що підозрюється у вчиненні злочину. Підозру у вчиненні кримінального правопорушення (злочину) можна визначити як обґрунтоване допущення про причетність певної особи до вчинення діяння, передбаченого відповідними статтями Особливої частини Кримінального кодексу України. Тобто слідчий, прокурор вважають, що підозрювана особа своїми діями пов'язана із вчиненим злочином, допускається можливість вчинення нею цього злочину.

Прокурор зобов'язаний після повідомлення особі про підозру в найкоротший строк здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ч. 2 ст. 283 КПК України). Так, згідно зі статистичними даними за 2014 рік направлено до суду кримінальних проваджень з обвинувальним актом про злочини у сфері НОН (ст. ст. 306-327 КК України) – 16 880. У 2013 році цей показник склав – 21 332, тобто їхня кількість зменшилася на 20,9 %.

Відзначимо, що саме прокурор, як процесуальний керівник, повинен забезпечити проведення досудового розслідування у розумні строки. На слідчого суддю цей обов'язок покладається лише в частині строків розгляду питань, що належать до його компетенції (ч. 2 ст. 28 КПК України).

Отже, під час процесуального керівництва по кримінальних провадженнях, пов'язаних із НОН, для прокурора, ураховуючи специфіку злочинів у цій сфері, має бути предметом особливої уваги не лише законність прийнятих слідчим процесуальних рішень, а й правильність обрання ним тактики як у розслідуванні злочину в цілому, так і в проведенні окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Оптимальність обраної тактики визначається можливістю повного встановлення і фіксації: ознак незаконного виробництва, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також збуту наркотиків (ст. 307 КК України), використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотиків (ст. 306 КК України), організації або утримання місць для незаконного виробництва чи виготовлення наркотиків (ст. 317 КК України), ознак інших злочинів, вчинення яких обумовлено технологією протиправної діяльності у сфері НОН; ознак учинення злочинів за попередньою змовою групою осіб, організованою групою; наявності зв'язків між особами, які здійснювали збут, перевезення, зберігання та інші дії із

наркотичними засобами та психотропними речовинами; наявності нелегальних (отриманих від наркоторгівлі) доходів у осіб, причетних до учинення злочинів у сфері НОН; інших обставин, що підлягають доказуванню по кримінальному провадженню.

Злочини у сфері НОН вимагають більш глибокої роботи з виявлення обставин, що підлягають доказуванню по кримінальному провадженню, установлення обставин, що сприяли вчиненню злочинів. Зважаючи на груповий (організований) характер вчинення наркозлочинів, у ході досудового розслідування повинні виявлятися не тільки окремі факти протиправних діянь стосовно конкретної особи (підозрюваного чи обвинувачуваного), а й виявлятися джерела надходження наркотиків чи сировини для їх виготовлення до зазначеної особи, її злочинні зв'язки, насамперед, серед злочинних наркоугруповань.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України, 1996. - № 30. – С. 141.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]: http://zakon.rada.gov.ua.

3. Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991. - № 4. - С. 20.

4. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. - № 22. - С. 303.

5. Закон України "Про прокуратуру" від 5 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 53. – Ст. 793. – Ст. 30.

6. Закон України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживання ними" від 15 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995. - № 10. - Ст. 62.

7. Закон України "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів" від 15 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995. - № 10. - Ст. 60.

8. Наказ Генерального прокурора України № 4гн від 19 грудня 2012 року "Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні" // Офіційний веб-портал Генеральної прокуратури України. – [Електронний ресурс]: http:// http://www.gp.gov.ua.

9. Аналітично-статистичні матеріали про стан законності та протидії злочинності за 12 місяців 2013 року / Генеральна прокуратура України, Управління статистики, організації та ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань. – Київ: ГПУ, 2014. – 63 с.

10. Аналітично-статистичні матеріали про стан законності та протидії злочинності за 12 місяців 2014 року / Генеральна прокуратура України, Управління організації ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та статистичної інформації. – Київ: ГПУ, 2015. – 65 с.

Папуша І.О.,
здобувач кафедри кримінального процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.12.2014

УДК 343.102:343.985

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ОСІБ, ЯКІ ПРОВОДИЛИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ АБО МІСЦЕМ, У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Тарасенко Р. В.

Стаття присвячена дослідженню питань участі в кримінальному процесі осіб, які безпосередньо проводили спостереження за особою, річчю або місцем, забезпечення конфіденційності відомостей про них, виділенню основних проблем (недоліків) кримінальної процесуальної регламентації забезпечення безпеки та вдосконаленню діючого законодавства.

Ключові слова: *учасник кримінального судочинства, заходи безпеки, стадія кримінального процесу, кримінальне провадження.*

Статья посвящена исследованию вопросов участия в уголовном процессе лиц, которые непосредственно проводили наблюдение за лицом, вещью или местом, обеспечения конфиденциальности сведений о них, выделению основных проблем (недостатков) уголовной процессуальной регламентации обеспечения безопасности и совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: *участник уголовного производства, меры безопасности, стадия уголовного процесса, уголовное производство.*

The article is devoted to the issues of participation in the criminal proceedings, which are directly carried out observation of a person, thing or place to ensure the confidentiality of information about them, the allocation of the major problems (defects) of criminal procedure regulate the safety and improvement of existing legislation.

Keywords: *party of criminal proceedings, the security measures, the stage of the criminal process, the criminal case.*

© Р.В. Тарасенко, 2015

Негласна робота традиційно є невід'ємною складовою підрозділів (органів), що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, та характеризує діяльність саме тих суб'єктів, які визначені в ст. 5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". Проте чинний КПК України заклав підвалини для застосування слідчим, прокурором під час досудового розслідування відповідних негласних слідчих (розшукових) дій, однією з яких є спостереження за особою, річчю або місцем.

Зазначена негласна дія (захід) посідає одне з ключових місць у правоохоронній практиці та зазвичай застосовується для негласного зовнішнього спостереження, слідкування за особами, які підозрюються в підготовці та вчиненні тяжких або особливо тяжких злочинів, місцями їхнього помешкання, роботи чи перебування, за їхньою поведінкою, колом знайомств, транспортними засобами тощо, з метою негласної фіксації протиправних дій або

створення умов щодо цього. Причому окремі протиправні дії вкрай важко або зовсім неможливо задокументувати без застосування цієї негласної слідчої (розшукової) дії (далі - НСРД), вона також є необхідною умовою проведення інших НСРД. Її проведення дозволяє спостерігати та фіксувати події за участю підозрюваних чи окремих осіб в їх динаміці, наочно побачити механізм протиправної діяльності, факти передачі певних речей чи предметів, їхнього переміщення, зустрічі й спілкування окремих осіб з іншими, установити їхнє місцезнаходження тощо. У сучасному кримінальному процесі результати проведення такого негласного спостереження є незамінними, оскільки надають можливість фіксації послідовності дій фігурантів та отримання документу, що відображає повну та багатосторонню картину того чи іншого факту.

Власне цим і обумовлена доцільність щодо надання свідчень по кримінальному провадженню тими особами, які проводили спостереження за особою, річчю або місцем, у разі, якщо результати спостереження піддаються сумнівам з боку сторони захисту, потребують уточнення, пояснення (коментування) тощо. Причому участь таких осіб у кримінальному судочинстві пов'язана з певними професійними ризиками, що виключають розкриття належності до працівників правоохоронних органів, зумовлюють необхідність збереження відомостей про них у таємниці, застосування до них відповідних заходів забезпечення безпеки.

Окремим проблемам забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства з початку 90-х років минулого століття приділено певну увагу в працях відомих процесуалістів, криміналістів і вчених у галузі оперативно-розшукової діяльності, зокрема К.В. Антонова, Л.І. Аркуші, В.П. Бахіна, Л.В. Брусніцина, М.П. Водька, А.М. Волощука, І.О. Воронова, В.І. Галагана, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, О.Ю. Єпіхіна, В.П. Захарова, О.А. Зайцева, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенка, Н.С. Карпова, І.П. Козаченка, В.В. Крутова, Я.Ю. Кондратьєва, В.К. Лисиченка, Д.Й. Никифорчука, С.С. Овчинського, Ю.Ю. Орлова, М.А. Погорецького, В.Д. Пчолкіна, М.Б. Саакяна, В.Г. Самойлова, Г.К. Синілова, О.П. Снігерьова, В.Л. Ортинського й інших. На монографічному рівні зазначеної проблематики у своїх наукових роботах торкалися українські дослідники І.В. Басиста, О.О. Гриньків, Г.О. Душейко, Ю.М. Крамаренко, М.В. Куркін, А.О. Ляш, Т.І. Панасюк, С.М. Пашков, Р.М. Шехавцов. Дослідженню окремих питань забезпечення безпеки присвятили свої дисертаційні дослідження російські та білоруські вчені М.О. Авдєєв, Л.А. Грєбєнчікова, Є.В. Євстратенко, Є.В. Жаріков, М.В. Карпієвич, С.В. Маркєлов, М.В. Новікова, М.П. Фадєєва, А.Б. Ширітов і інші. Проте питання забезпечення безпеки осіб, які проводили спостереження за особою, річчю або місцем, у кримінальному процесі не розглядалися.

Згідно зі статистичними даними спостереження за особою, річчю або місцем є доволі розповсюдженим заходом у практичній діяльності органів внутрішніх справ. Лише в Одеській області за 2014 рік у межах проваджень за оперативно-розшуковими справами та кримінальних проваджень таких оперативно-розшукових заходів / НСРД було проведено декілька сотень (точна кількість є інформацією з обмеженим доступом). Причому за 2013-2014 роки різко зросла кількість проведених спостережень за особою, річчю або місцем у межах кримінальних проваджень (від десятків до сотень), що обумовлено набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом наприкінці 2012 року та впровадженням інституту НСРД.

За результатами експертного опитування досвідчених працівників оперативних підрозділів і слідчих ОВС установлено, що результати проведення спостереження за особою, річчю або місцем незалежно від суб'єкта, що ініціював їхнє проведення, відповідним чином упроваджуються в кримінальний процес і використовуються як джерела доказів. З іншого боку, нами не виявлено жодного випадку, коли працівники оперативної служби, що безпосередньо проводили спостереження, брали участь у кримінальному судочинстві та надавали свідчення. Хоча, на думку опитаних нами слідчих, по окремих кримінальних провадженнях підстави для цього існували, проте практика надання свідчень негласними штатними працівниками ОВС, які безпосередньо проводять спостереження, відсутня.

Таке положення обумовлено кількома основними причинами. По-перше, підрозділи оперативної служби, які проводять спостереження за дорученням слідчого, прокурора чи оперативного підрозділу, є відособленими (відокремленими) від інших оперативних та слідчих апаратів ОВС через вимоги положень відповідних інструкцій щодо збереження в таємниці належності працівників до особового складу цих підрозділів перед іншими працівниками ОВС, зокрема слідчими. По-друге, згідно з п. 4.1.13 Зводу відомостей про державну таємницю [7] відомості про належність осіб до негласних штатних співробітників (працівників) оперативних підрозділів МВС (щодо конкретної особи) є державною таємницею зі ступенем секретності "цілком таємно", а це створює перепони для участі таких негласних штатних працівників у кримінальному процесі та надання ними свідчень. По-третє, дані щодо окремих положень профільних інструкцій, форм, методів, тактичних прийомів, застосовуваних технічних засобів у роботі оперативної служби, як і в роботі підрозділів оперативно-технічних заходів, є свого роду професійною таємницею, яку намагаються не розкривати перед працівниками інших підрозділів ОВС.

Тим не менш, кримінальне процесуальне законодавство України передбачає можливість допиту як свідків негласних штатних працівників ОВС, передусім працівників підрозділів оперативної служби та оперативно-технічних заходів, які в абсолютній більшості випадків залучаються слідчим (прокурором) до проведення тих негласних слідчих (розшукових) дій, що передбачають застосування спеціальних знань і технічних засобів негласного отримання інформації, негласних методів, тактичних прийомів оперативної та оперативно-технічної роботи. Відповідно до ст. 252 чинного КПК (фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій) відомості про осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством. Частина 2 ст. 256 КПК передбачає можливість допиту як свідків осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення. Допит цих осіб може відбуватися зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом [1].

Відмінність організаційно-тактичних засад проведення заходів безпеки відносно негласних штатних працівників підрозділів оперативної служби полягає в тому,

що ці особи продовжують повсякденне виконання своїх службових обов'язків на негласних засадах, у зв'язку із чим їм у кримінальному процесі має забезпечуватися конфіденційність (анонімність). Також відповідно до вимог відомчих інструкцій МВС у певних випадках до процесу забезпечення безпеки залучаються працівники територіального підрозділу внутрішньої безпеки МВС України.

За умов участі в кримінальному процесі негласних штатних працівників ОВС доцільним є застосування слідчим, прокурором або судом тих заходів безпеки, що спрямовані на забезпечення конфіденційності відомостей (анонімності), зокрема:

а) заходів, спрямованих на захист персональних даних осіб, узятих під захист, та іншої інформації, що може їх викрити: обмеження відомостей про особу в матеріалах кримінального провадження та інших документах; нерозголошення будь-яким способом дійсних анкетних даних про осіб, які взяті під захист і підлягають виклику в судове засідання; виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки;

б) заходів, спрямованих на унеможливлення контактування осіб, узятих під захист, з іншими учасниками кримінального провадження та їх ідентифікації за зовнішніми ознаками: проведення упізнання особи поза візуальним та аудіо-спостереженням того, кого впізнають, згідно з положеннями частини четвертої статті 228 КПК; проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування зі змінами зовнішності й голосу особи, якій забезпечується захист, згідно з положеннями частини першої статті 232 КПК; судове провадження в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення зі змінами зовнішності і голосу особи, якій забезпечується захист, згідно з положеннями частини першої статті 336 КПК; допит свідка під час судового провадження з використанням технічних засобів з іншого приміщення, також за межами приміщення суду, або в інший спосіб, згідно з положеннями частини дев'ятої статті 352 КПК; закрите судове засідання згідно з положеннями частини другої статті 27 КПК.

Якщо взяти до уваги закордонний досвід, то в розвинених правових системах спостерігаються дві форми участі анонімних свідків у кримінальному процесі:

- повна або абсолютна анонімність;
- часткова або обмежена анонімність.

Якщо в кримінальному процесі допускається повна або абсолютна анонімність, то вся персональна інформація про особистість свідка залишається в таємниці. Свідок може явитися в суд, однак дає свідчення через екран зі зміною зовнішності або спотворенням голосу [5, 39].

Якщо допускається часткова або обмежена анонімність, то свідок може бути допитаний одночасно з іншими особами (підданий стороною захисту перехресному допиту), однак він не зобов'язаний називати своє справжнє ім'я або інші докладні особисті дані, як, наприклад, адресу, рід занять або місце роботи. Згідно з позитивною закордонною практикою [5, 39] цей захід особливо корисний при заслуховуванні показань свідків - таємних агентів і членів груп спостереження, які можуть опинитися в небезпеці, якщо їх справжня особистість стане відома іншим учасниками процесу або публіці.

Такі свідки зазвичай дають свідчення в суді під вигаданим ім'ям, під яким вони були відомі в ході операції, проте називають свою справжню посаду та виконувану ними функцію (працівник поліції, слідчий, спеціальний агент і т. ін.) [5, 39]. Специфікою проведення одночасного допиту (очної ставки) із залученням таких осіб є те, що слідчий, прокурор, суддя зобов'язані завчасно попіклуватися про недопущення неконтрольованого спілкування між учасниками допитуваними, погроз, тиску, протиправного впливу в інших формах.

Слід зазначити, що застосування повної анонімності щодо осіб, які проводили спостереження за особою, річчю або місцем, у кримінальному процесі не є доцільним. Повна анонімність є винятковою мірою й може мати серйозні наслідки для права обвинуваченого на справедливий і відкритий судовий розгляд, на одночасний допит двох і більшої кількості осіб (очна ставка, перехресний допит). Як зазначають О.Б. Пойзнер, О.А. Білокур, М.О. Маркін з приводу застосування одночасного допиту, закон не зобов'язує слідчого провести такий допит, а надає йому таке право [4, 14]. Проте при вирішенні питання про задоволення клопотання підозрюваного про проведення одночасного допиту для з'ясування причин розбіжностей у показаннях слідчий повинен ураховувати міжнародно-правовий стандарт, сформульований у п. 3 "d" ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, суттю якого є переважне право на очну ставку при клопотанні про це з боку обвинуваченого (підозрюваного) [4, 14]. Повна анонімність також накладає обмеження на право оскаржити справжність, точність і щирість показів свідків. Адже сторона захисту в таких випадках не в змозі перевірити: будь-який зв'язок з підозрюваним (обвинуваченим), що може стати причиною упередженого ставлення; походження інформації; будь-які особисті дані, які можуть вплинути на довіру до свідка (психічний стан, кримінальне минуле, звичка брехати та ін.).

По тих кримінальних провадженнях, де мало місце проведення спостереження за особою, річчю або місцем, недопустимо повністю умовчувати джерела та спосіб отримання доказової інформації, ігнорувати неможливість її подальшої перевірки судом і стороною захисту. Водночас не можна та не розумно допускати розголошення відомостей про взятих під захист осіб, які безпосередньо проводили спостереження за особою, річчю або місцем. Зазначене свідчить про необхідність розроблення в Україні спеціального механізму використання відомостей, що містяться у свідченнях таких осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні на засадах часткової або обмеженої анонімності.

На нашу думку, такий механізм має виключати можливість розголошення справжніх персональних даних про негласних штатних працівників, будь-якої інформації про їхній зовнішній вигляд, а також передбачати можливість ознайомлення судом та стороною захисту із відомостями про:

- виконувану функцію негласними штатними працівниками під час проведення спостереження за особою, річчю або місцем, окрім тієї інформації з обмеженим доступом, що пов'язана з організацією та тактикою проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії;
- підстави, умови та результати спостереження за особою, річчю або місцем, що пов'язані із протиправною діяльністю обвинуваченого й подією кримінального правопорушення, зокрема даними про пересування особи, контакти, поведінку, перебування в певному, публічно доступному місці тощо або переміщення речі, контактів з нею певних осіб, подій у певному місці;
- обсяг задокументованої (зафіксованої) на матеріальних носіях інформації, зокрема з використанням відео-

запису, фотографування, спеціальних технічних засобів;

- інші обставин, що підлягають доказуванню по кримінальному провадженню і які випливають з положень ст. 91 КПК України.

Не виключаємо, що в окремих випадках варто застосовувати досвід іноземних держав, насамперед США та Німеччини, де суд замість негласного працівника, щодо якого прийнято рішення про повну анонімність, допитує працівника правоохоронного органу. Так, у Німеччині в суді свідчення надає працівник правоохоронного органу, який доповідає те, що бачив такий свідок. Звичайно ж, за виключенням інформації, пов'язаної з відомостями про особистість свідка, ніяких обмежень для права сторони захисту оскаржити покази, викладені працівником правоохоронного органу, не має. Крім цього, сторона захисту має право поставити в письмовій формі запитання, що передаються анонімному свідкові працівником правоохоронного органу, який згодом передає суду відповіді. У Німеччині для доказування по кримінальних справах використовуються відомості, отримані негласними працівниками, серед яких передбачені такі категорії: негласні працівники поліції (Nicht offen operierende Polizeibeamter), законспіровані слідчі (Verdeckte Ermittler), агенти-провокатори (agent-provocateur), довірені особи (Vertrauenspersonen), інформатори (Informanten). Згідно з прийнятим у 1962 р. рішенням сенату Верховної Судової палати ФРН використання при судовому розгляді справи відомостей, отриманих від негласних працівників, не вимагає їх присутності та виступу як свідків [3, 51]. Верховний федеральний суд виніс постанову, що, оскільки такі свідчення даються з чужих слів, вони мають обмежену цінність, якщо тільки не підтверджуються іншими суттєвими доказами [6, 344].

Проте переконані, що за сучасних умов реформування кримінального процесуального законодавства та особливого нахилу на додержання норм і принципів, закріплених в основоположних міжнародних нормативно-правових актах, у кримінальному процесі щодо осіб, які проводили спостереження за особою, річчю або місцем, доречно застосовувати часткову або обмежену анонімність і залучати до надання свідчень за умов нерозголошення їхніх справжніх персональних даних і будь-якої інформації про їхній зовнішній вигляд. Такий висновок є природнім, адже є достатні підстави вважати, що обвинуваченим (стороні захисту) та (або) громадськості невідома особистість особи, яка проводила спостереження, та окремі відомості про неї і які не можуть стати відомими за умови додержання відповідного режиму конфіденційності.

Слід також додати, що на сьогодні інтереси забезпечення безпеки осіб, які проводили спостереження за особою, річчю або місцем, а також інших учасників кримінального судочинства, додержання їхніх прав, потребують детальної кримінальної процесуальної регламентації стосовно переліку заходів безпеки, які до них можуть застосовувати слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та оперативний підрозділ, діяльності суб'єктів забезпечення безпеки з їхнього застосування, порядку (процедури) прийняття рішення про застосування й скасування заходів безпеки, оскарження таких рішень, прав і обов'язків учасників кримінального провадження, щодо яких здійснюються заходи безпеки, та інших суміжних питань. На сьогодні кримінальні процесуальні правовідносини, що складаються з приводу забезпечення безпеки учасників процесу, лише частково врегульовані нормами КПК, що потребує подальшої процесуальної регламентації та внесення відповідних доповнень.

Література

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року: за станом на 07.10.2014 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]: http://zakon2.rada.gov.ua.

Наказ Генеральної Прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012 р. "Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні" // Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

Ахкубеков А.Х. Правовое регулирование ОРД в Германии / А.Х. Ахкубеков // Оперативник. – 2005. – № 1. – С. 51.

Особливості проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування: Методичні рекомендації / О.Б. Пойзнер, О.А. Білокур, М.О. Маркін / Прокуратура Одеської області, Управління процесуального керівництва у кримінальних провадженнях, організаційно-методичний відділ. – Одеса, 2013. – 40 с.

Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime / United Nations Office on Drugs and Crime. - New York: UNITED NATIONS, 2008. – 112 p.

Council of Europe. Terrorism: protection of witnesses and collaborators of justice. - Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2006. – 500 p.

Наказ Служби безпеки України № 440 від 12 серпня 2005 року "Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю" // Офіційний вісник України, 2005. - № 34. – С. 2089.

Тарасенко Р.В.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
начальник докторантури та ад'юнктури
ОДУВС
Надійшла до редакції: 10.12.2014

УДК 343.12

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКА

Чанишева Г.І., Чанишев Р.І.

У статті на підставі аналізу чинного законодавства про захист персональних даних досліджуються питання відповідальності роботодавця за порушення порядку захисту персональних даних працівника. Вносяться пропозиції щодо вдосконалення законодавчого закріплення зазначеної відповідальності.

Ключові слова: персональні дані працівника, захист персональних даних працівника, відповідальність за по-

© Г.І. Чанишева, Р.І. Чанишев 2015

рушення законодавства про захист персональних даних працівника.

В статье на основе анализа действующего законодательства о защите персональных данных исследуются вопросы ответственности за нарушение порядка защиты персональных данных работника. Вносятся предложения по совершенствованию законодательного закрепления указанной ответственности.

Ключевые слова: персональные данные работника, защита персональных данных работника, ответственность, ответственность за нарушение законодательства о защите персональных данных работника.

The questions of responsibility for violation of the order of protection of personal data of an employee are researched in the article on the basis of analysis of current legislation on personal data protection. Proposals are made concerning improvement of legislative integration of the abovementioned responsibility.

Keywords: employee's personal data, employee's personal data protection, responsibility for violation of the legislation on employee's personal data protection.

До кола відомостей, що складають інформацію про працівника, належать не тільки відомості, які подаються працівником при прийнятті на роботу, а й відомості, що формуються, отримуються та використовуються роботодавцем у період трудової діяльності працівника, відомості, що зберігаються в роботодавця після припинення трудових правовідносин з працівником. Однак у цей час національне трудове законодавство не містить спеціальних норм про захист персональних даних працівника. За відсутності зазначених норм відносини щодо захисту персональних даних працівника регулюються Законом України "Про захист персональних даних" від 1 червня 2010 року [1], який набрав чинності з 1 січня 2011 року. Прийнятий Закон є рамковим, він регулює відносини, пов'язані із захистом персональних даних під час їх обробки. Суб'єктом персональних даних визначено фізичну особу, стосовно якої відповідно до закону здійснюється обробка її персональних даних.

Згідно зі ст. 1 Закону персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Законом установлено загальні та особливі вимоги до обробки персональних даних, установлено порядок використання, зберігання, накопичення та зберігання персональних даних, їхнього поширення і знищення, порядок доступу до персональних даних, а також урегульовані інші важливі питання захисту персональних даних, зокрема відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних.

Проблеми захисту персональних даних працівника досліджуються українськими вченими: І.В. Лагутіною [2], Г.І. Чанишевою, Р.І. Чанишевим [3], А.М. Чернобай [4]. Проте питання відповідальності за порушення норм про захист персональних даних працівника ще не були предметом дослідження у вітчизняній науці трудового права.

Метою даної статті є аналіз чинного законодавства про відповідальність за порушення норм, які регулюють захист персональних даних працівника, та внесення пропозицій щодо його вдосконалення.

Чинне законодавство про захист персональних даних складають Конституція України, міжнародні договори, ратифіковані Україною, Закон України "Про захист персональних даних", інші закони та підзаконні нормативно-правові акти.

У чинному КЗпП норми про захист персональних даних працівника відсутні. Водночас такі норми включено в нові Трудові кодекси, які були прийняті на пострадянському просторі. Окрему главу 5 "Захист персональних даних працівника" включено до Особливої частини Розділу 2 "Трудові відносини" Трудового кодексу Республіки Казахстан від 15 травня 2007 року [5]. У статтях 64-68 визначаються поняття персональних даних працівника, їх обробки, вимоги до обробки персональних даних працівника, вимоги до їхнього зберігання та передачі, права працівника в цілях забезпечення захисту персональних даних, які зберігаються в роботодавця.

У Розділі III "Трудовий договір" Частини Третьої Трудового кодексу Російської Федерації міститься окрема глава 14 "Захист персональних даних працівника". Правову базу захисту персональних даних працівників у цій країні складають норми Конституції, ратифікованих міжнародних та європейських актів, Федерального закону "Про захист персональних даних" від 27 липня 2006 року № 152-ФЗ та Трудового кодексу.

У Розділі III "Трудовий договір" Трудового кодексу Республіки Молдова від 28 березня 2003 року міститься глава VI "Захист персональних даних працівника" (ст. ст. 91-94) [6]. У цій главі передбачаються загальні вимоги при обробці персональних даних та гарантії їхнього захисту, вимоги до передачі персональних даних працівника, права працівника в цілях забезпечення захисту персональних даних, які зберігаються в роботодавця, відповідальність за порушення норм, що регулюють одержання, зберігання, обробку і захист персональних даних працівника. Аналогічні норми діють у більшості європейських держав.

У більшості трудових кодексів пострадянських країн серед основних обов'язків роботодавця передбачений обов'язок не розголошувати персональні дані працівників та інформацію про них (п. 17 ст. 14 Трудового кодексу Туркменістану та ін.). У деяких кодексах не виділяються окремо норми про захист персональних даних працівників, однак до глав про трудовий договір включаються норми про умови видачі працівникові довідок, характеристик і направлення їх в інші місця (наприклад, ст. 88 Трудового кодексу Азербайджанської Республіки).

Оскільки чинним КЗпП не встановлені норми про захист персональних даних працівника, то, відповідно, залишаються неврегульованою чинним трудовим законодавством відповідальність за порушення порядку захисту зазначених даних.

Аналіз чинного законодавства в цій сфері слід починати із Закону України "Про захист персональних даних". Цей Закон докладно не регулює відповідальність за порушення законодавства про захист персональних даних, а містить лише відсильну норму. Відповідно до ст. 28 Закону порушення законодавства про захист персональних даних тягне за собою відповідальність, установлену законом. Отже, для аналізу норм про відповідальність за порушення законодавства в цій сфері слід звернутися до норм Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кодексу законів про працю України.

У частині першій ст. 270 ЦК України серед видів особистих немайнових прав фізичної особи називаються право на свободу та особисту недоторкан-

ність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі. Цивільно-правова відповідальність за посягання на недоторканність особистого життя безпосередньо пов'язана з категорією моральної шкоди. Якщо фізичній особі внаслідок порушення її особистого немайнового права завдано майнової та (або моральної) шкоди, ця шкода підлягає відшкодуванню (ст. 280 ЦК України). Підстави відповідальності за завдану моральну шкоду встановлені ст. 1167 ЦК України, а ст. 1168 ЦК України врегульовано відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи.

Водночас, що стосується відшкодування моральної шкоди в трудових правовідносинах, то наявність у КЗпП ст. 237-1 виключає застосування до випадків заподіяння моральної шкоди працівникові ст.ст. 1167, 1168 ЦК України. Названі норми встановлюють різні підстави для виникнення обов'язку відшкодування шкоди. Неможливість застосування ст.ст. 1167, 1168 ЦК України виключає можливість застосування до відносин із відшкодування моральної шкоди в трудових правовідносинах й інших норм цивільного права.

Іншу позицію зайняли розробники проекту ТК України, відповідно до частини першої ст. 416 якого роботодавець зобов'язаний відшкодувати моральну шкоду, заподіяну працівникові власними діями або бездіяльністю, які порушують права працівника, відповідно до цивільного законодавства. Роботодавець зобов'язаний відшкодувати моральну шкоду в разі невиконання свого обов'язку шанувати честь, гідність та інші особисті права працівника. У частині другій зазначеної статті передбачається, що моральна шкода відшкодовується відповідно до цивільного законодавства.

Така позиція викликає заперечення, оскільки не відповідає теорії трудового права, нормам чинного КЗпП. У разі заподіяння моральної шкоди роботодавцем працівникові її відшкодування повинне здійснюватися за нормами трудового, а не цивільного права, що й передбачене ст. 237-1 КЗпП.

Відповідно до частини першої ст. 237-1 КЗпП відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику провадиться в разі, якщо порушення його законних прав призвели до моральних страждань, утрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя.

Як відзначають В.Г. Ротань, І.В. Зуб і О.Є. Сонін, не відповідало б змісту ст. 237-1 КЗпП стягнення з власника моральної шкоди лише на підставі заяви про наявність такої шкоди, якщо немає обставин, зазначених у частині першій ст. 237-1 КЗпП (моральних страждань, утрати нормальних життєвих зв'язків і необхідності додаткових зусиль для організації працівником свого життя) [7, 566].

Отже, обов'язок роботодавця із відшкодування завданої працівникові моральної шкоди внаслідок порушення норм про захист персональних даних виникає лише за умови, що моральні страждання працівника чи втрата ним нормальних життєвих зв'язків або необхідність додаткових зусиль для організації свого життя стали наслідком порушення законних прав працівника.

За порушення роботодавцем норм про захист персональних даних працівника не можна застосовувати матеріальну відповідальність, оскільки чинним КЗпП матеріальна відповідальність роботодавця за таке порушення не передбачена. Водночас працівники підприємства (установи, організації), які не забезпечили зберігання персональних даних працівника, можуть бути притягнути роботодавцем до обмеженої матеріальної відповідальності на підставі ст. 132 КЗпП. Притягнення винного працівника до повної матеріальної відповідальності в даному випадку неможливе, оскільки ст. 134 КЗпП установлений вичерпний перелік випадків повної матеріальної відповідальності працівників. У зв'язку з цим представляє інтерес для національного законодавця норма, установлена п. 7 ст. 243 Трудового кодексу Російської Федерації. Передбачається, що матеріальна відповідальність у повному розмірі заподіяної шкоди покладається на працівника за розголошення відомостей, які становлять охоронювану законом тайну (державну, службову, комерційну або іншу), у випадках, передбачених федеральними законами.

На відміну від чинного КЗпП у ст. 405 проекту ТК України передбачена повна матеріальна відповідальність працівника за заподіяння прямої дійсної шкоди в разі, якщо таку шкоду заподіяно внаслідок розголошення державної таємниці, комерційної таємниці та іншої захищеної законом інформації (п. 8). Видається доцільним доповнити пункт 8 ст. 405 ТК України після слів "захищеної законом інформації" словами "у тому числі інформації про персональні дані працівника".

Потребують також удосконалення норми про дисциплінарну відповідальність за порушення порядку захисту персональних даних працівника. До винного працівника в цьому разі можливе застосування тільки одного з передбачених частиною першою ст. 147 КЗпП дисциплінарного стягнення – догани. Права та обов'язки працівника щодо доступу до персональних даних інших працівників повинні бути визначені його трудовою функцією, іншими умовами трудового договору, а також змістом локальних нормативно-правових актів, які визначають перелік його посадових обов'язків.

Оскільки в чинному КЗпП відсутня така підстава розірвання трудового договору, як розголошення охоронюваної законом таємниці (зокрема персональних даних іншого працівника), то звільнення за порушення порядку захисту персональних даних працівника не допускається. У зв'язку з цим заслуговує на увагу норма, установлена підп. "в" п. 6 ст. 81 ТК РФ, якою передбачається розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця за таке одноразове грубе порушення працівником трудових обов'язків, як розголошення охоронюваної законом таємниці (державної, комерційної, службової та іншої), що стала відомою працівникові у зв'язку з виконанням ним трудових обов'язків, зокрема розголошення персональних даних іншого працівника. Видається доцільним доповнити перелік підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, установлений КЗпП, відповідною підставою.

Зазначену прогалину усунено в проекті ТК України, у п. 2 частини другої ст. 104 якого передбачено розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця за розголошення державної таємниці, комерційної або іншої захищеної законом інформації, що стала відома працівникові, який підписав зобов'язання про її нерозголошення або трудовий договір укладено з умовою про нерозголошення цієї інформації, у зв'язку з виконанням трудових обов'язків; відмови в наданні допуску до державної таємниці. Видається доцільним

доповнити цю норму після слів "захищеної законом інформації" словами "у тому числі інформації про персональні дані іншого працівника".

Чинним законодавством України про порушення норм про захист персональних даних передбачена адміністративна й кримінальна відповідальність. Відповідно до ст. 188-39 Кодексу України про адміністративні порушення неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Уповноваженого Верховної Ради України про обробку персональних даних або про зміну відомостей, які підлягають повідомленню згідно з законом, повідомлення неповних чи недостовірних відомостей тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб, громадян-суб'єктів підприємницької діяльності – від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Невиконання законних вимог (приписів) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або визначених ним посадових осіб секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо запобігання або усунення порушень законодавства про захист персональних даних тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб, громадян-суб'єктів підприємницької діяльності – від трьохсот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушення з числа передбачених частинами першою або другою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, тягне за собою накладення штрафу на громадян від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб, громадян-суб'єктів підприємницької діяльності – від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Недодержання встановленого законодавством про захист персональних даних порядку захисту персональних даних, що призвело до незаконного доступу до них або порушення прав суб'єкта персональних даних, тягне за собою накладення штрафу на громадян від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб, громадян-суб'єктів підприємницької діяльності – від трьохсот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною четвертою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, тягне за собою накладення штрафу від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності приватного життя передбачена ст. 182 Кримінального кодексу України. Відповідно до частини першої зазначеної статі незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна такої інформації, крім випадків, передбачених іншими статтями цього Кодексу, караються штрафом від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років. Згідно з частиною другою ст. 182 ті самі дії, учинені повторно, або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам особи, караються арештом на строк від трьох до шести місяців або обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк. При цьому істотною шкодою в цій статті, якщо вона полягає в заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Інформацію про персональні дані працівника видається можливим визначити як відомості чи сукупність відомостей про конкретного працівника, необхідні роботодавцю у зв'язку з трудовими відносинами та пов'язані з професійною кваліфікацією, діловими, професійними якостями працівника, передбаченими законом вимогами, які пред'являються до нього у зв'язку з характером роботи.

Чинним КЗпП не врегульовані відносини щодо захисту персональних даних працівника. На сьогодні основним законодавчим актом, який застосовується в цій сфері, є Закон України "Про захист персональних даних" від 1 червня 2010 року.

За порушення законодавства про захист персональних даних застосовуються цивільно-правова, дисциплінарна, кримінальна і адміністративна відповідальність у порядку, передбаченому чинним законодавством. Водночас за порушення порядку захисту персональних даних працівника слід застосовувати не цивільно-правову, а матеріальну відповідальність, для чого слід внести відповідні зміни до чинного КЗпП (ст. 134 КЗпП, якою передбачені випадки повної матеріальної відповідальності працівника, слід доповнити відповідною підставою). Також слід доповнити перелік підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця такою самостійною підставою, як розірвання трудового договору з працівником за розголошення охоронюваної законом таємниці (державної, комерційної, службової та іншої), що стала відомою працівникові у зв'язку з виконанням ним трудових обов'язків, зокрема розголошення персональних даних іншого працівника.

У Главі I "Трудові відносини і трудовий договір" Книги Другої "Виникнення та припинення трудових відносин. Трудовий договір" проекту ТК України відсутні спеціальні норми щодо захисту персональних даних працівника, не застосовується сам термін "персональні дані працівника", хоча в окремих статтях (ст.ст. 58, 60) йдеться про документи та відомості про особу, що подаються під час прийняття на роботу, і порядок перевірки працівника.

Оскільки Закон України "Про захист персональних даних" недостатньо враховує специфіку захисту персональних даних працівника, то, як видається, Книгу Другу проекту ТК України слід доповнити окремою главою "Захист персональних даних працівника" з урахуванням положень Закону України "Про захист персональних даних" і міжнародних актів. Можливість цього передбачена й Законом України "Про захист персональних даних": згідно з частиною першою ст. 27 положення щодо захисту персональних даних, викладені в цьому Законі, можуть доповнюватися чи уточнюватися іншими законами, за умови, що вони встановлюють вимоги щодо захисту персональних даних, що не суперечать вимогам цього Закону.

В окремій главі "Захист персональних даних працівника" нового Трудового кодексу України необхідно ви-

значити повне поняття персональних даних працівника, загальні та особливі вимоги до обробки персональних даних працівника та гарантії їхнього захисту, вимоги до використання, збирання, накопичення й зберігання, поширення, знищення персональних даних працівника, порядок передачі цих даних, права працівника в цілях забезпечення персональних даних, що зберігаються в роботодавця, порядок доступу до персональних даних працівника, відповідальність за порушення законодавства про захист персональних даних працівника.

Серед основних трудових прав працівника, закріплених ст. 21 проекту, передбачено право на повагу до його гідності і честі, конфіденційність особистої інформації та їх захист. У статті 27 проекту встановлений один з основних обов'язків роботодавця – забезпечувати захист і конфіденційність персональних даних працівника в порядку, установленому законодавством, а також у будь-якій час на вимогу працівника ознайомлювати його з персональними даними, вносити зміни до них у разі їх невідповідності фактичним обставинам. Проте проектом ТК України, як і актами чинного трудового законодавства, не встановлюється порядок захисту персональних даних працівника, про що йдеться в ст. 27 законопроекту. Водночас слід відзначити як позитивний момент установлення проектом ТК України спеціальних норм про дисциплінарну і матеріальну відповідальність, що можуть застосовуватися при здійсненні правопорушення у цій сфері.

Література

1. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.10 № 2297-VI (із змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. - № 34. – С. 481.

2. Лагутіна І.В. Особисті немайнові трудові права працівників у системі трудових прав : монографія / І.В. Лагутіна. – Одеса: Фенікс, 2014. – 428 с.

3. Чанишева Г.І., Чанишев Р.І. Право на інформацію за трудовим законодавством України : монографія / Г.І. Чанишева, Р.І. Чанишев. – Одеса: Фенікс, 2012. – 196 с.

4. Чернобай А.М. Правові засоби захисту персональних даних працівника : Дис. …канд. юрид. наук: 12.00.05 / А.М. Чернобай / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – 2000 с.

5. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 15 мая 2007 г. № 251-III //Ведомости Парламента Республики Казахстан. – Май 2007 года. - № 9 (2490). – Ст. 65.

6. Трудовой кодекс Республики Молдова от 28.03.2003 // Monitorul Oficial / 29.07.2003. - № 159-162. – Ст. 648.

7. Ротань В.Г., Зуб І.В., Сонін О.Є. Науково-практичний коментар законодавства України про працю / 15-те вид., доповн. та переробл. – К.: Алерта, 2013. – 686 с.

Чанишева Г.І.,
доктор юридичних наук, професор
Чанишев Р.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет
"Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 15.12.2014

УДК 343.14

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Омельченко О.Є.,
Жидкий Д.В.

У статті надано загальну характеристику поняття "предмет доказування" та перелік обставин, що підлягають доказуванню при здійсненні кримінального провадження.

***Ключові слова**: предмет доказування, кримінальне провадження, особливості предмета доказування.*

В статье представлена общая характеристика понятия "предмет доказывания" и перечень обстоятельств, подлежащих доказыванию в уголовном производстве.

***Ключевые слова**: предмет доказывания, уголовное производство, особенности предмета доказывания.*

The article of proving descriptionof concept andlis of circumstances subject to proving in a criminal production are presented in the article.

***Keywords**: the article of proving, criminal production, features of the article of proving.*

У розв'язанні завдань кримінального судочинства важливе місце належить органам досудового розслідування (органам, що здійснюють дізнання і досудове слідство) (ст. 38 КПК). Зростання значення досудового розслідування обумовлено не тільки об'єктивною необхідністю посилення боротьби зі злочинністю та підвищення якості кримінального провадження. Значення досудового слідства й ролі слідчого в кримінальному провадженні справ зростає у зв'язку з потребою подальшої демократизації кримінального та кримінально-процесуального законодавства, а також необхідністю забезпечення надійного захисту прав людини й громадянина від злочинних посягань, утвердження в державі та суспільстві верховенства права.

Закон (ст. 92 КПК), серед інших суб'єктів кримінального процесу, обов'язок доказування покладає на слідчого. На слідчого покладається обов'язок у межах компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (ст. 25 КПК), прийняття всіх передбачених законом заходів для збирання, перевірки та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ст. 91 КПК), з метою встановлення об'єктивної істини. Розв'язуючи питання про початок досудового розслідування, слідчий визначає попередню правову кваліфікацію діяння й встановлює обставини предмета доказування (ст. 214 КПК). Реалізуючи владні повноваження, слідчий притягує або залучає до участі в доказуванні й інших осіб. Усе це, у своїй основі складає практичне доказування – діяльність слідчого в кримінальному провадженні.

Як підкреслює Л.М. Лобойко, діяльність слідчого в кримінальному провадженні є одним з видів соціальної поведінки людей, що загалом формується й розвивається

© О.Є. Омельченко, Д.В. Жидкий 2015

в життєвих реаліях індивіда, у рамках яких виникають його зв'язки з іншими людьми, визначається його соціальна активність [1]. При цьому необхідно уточнити, що діяльність слідчого в кримінальному провадженні й доказування регламентовані законом і за своєю суттю є одним із видів державної діяльності. Крім того, діяльність слідчого є соціально-важливою, такою, що істотно впливає на суспільні відносини, формує думку, як про органи досудового слідства, так і правосуддя загалом.

У свою чергу, доказування в кримінальному провадженні для слідчого є, по-перше, обов'язком, що передбачає збирання (закріплення), перевірку й оцінку доказів, по-друге, зобов'язує його сформулювати, обґрунтувати, за допомогою доказів, свої висновки в рішеннях і процесуальних документах. Успішне розслідування й установлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні значною мірою визначається чітким уявленням слідчого щодо предмета доказування, який необхідно, відповідно, установити та визначити в перебігу кримінального провадження. Безпосередньо предмет доказування обумовлює обсяг, зміст і напрямок розумової та практичної діяльності слідчого як суб'єкта кримінально-процесуального доказування.

Установлення з достатньою повнотою обставин, що складають предмет доказування, допомагає в кримінальному провадженні, скорочує строки слідства, дає змогу заощаджувати сили та засоби. Разом з тим, практика свідчить, що окремі слідчі не знають про існування цієї категорій, а багато хто з них розглядає її як таку, що має лише теоретичне значення. Водночас незнання слідчим обставин, що складають предмет доказування, незважаючи на бажання й старання слідчого, призводять до неповноти, однобічності в кримінальному провадженні, слідчих і судових помилок, порушень закону та прав людини.

Характеристика особливостей визначення предмету доказування в кримінально-процесуальній діяльності неодноразово аналізувалася як вітчизняними, так і зарубіжними вченими в галузі кримінального процесу та криміналістики, зокрема Ю.П. Аденіним, В.П. Бахіним, Р.С. Бєлкіним, А.Ф. Волобуєвим, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошовим, Л.Я. Драпкіним, В.В. Лисенко, В.К. Лисиченко, В.О. Образцовим, М.А. Погорецьким, В.В. Тіщенко, С.С. Чернявським, В.Ю. Шепітько, В.К. Шкарупою та багатьма іншими.

Історія предмета доказування своїм корінням сягає часів давньоримського права, де вперше були узагальнені питання, на які потрібно було отримати відповідь при розслідуванні злочину. В історії права вони більш відомі під назвою "семичленної римської формули" або "семихвістки" і включали такі питання: "Хто – що – де – з чиєю допомогою – для чого – яким чином – коли?". При цьому діяло правило: "Доти, доки не буде отримано відповіді на всі питання, злочин не міг вважатися розкритим" [2].

Статут кримінального судочинства (1864 р.) також передбачав питання, які необхідно було розв'язати в процесі провадження розслідування справи (ст. ст. 315–376, 433–466). У кримінально-процесуальному праві радянського часу (20–50 рр.) предмет доказування не мав відповідного законодавчого закріплення й практично не досліджувався. Усталеною була точка зору про те, що визначити загальний предмет доказування неможливо, тому що він залежить від особливостей конкретної кримінальної справи. Така ж позиція була панівною й у кримінальному процесі часу радянської України. Так, КПК УРСР 1922 р. (ст. 324) і КПК УРСР 1927 р. (ст. ст. 296–300) не мали окремих норм щодо предмета доказування, а передбачали лише питання, які суду необхідно було з'ясувати, постановляючи вирок.

Теоретичні розробки вчених-процесуалістів ініціювали появу в Основах кримінального судочинства СРСР (ст. 15) у 1958 р. [3] і КПК союзних республік на початку 60-х років норм щодо обставин, які підлягають доказуванню в кримінальній справі (ст. 68 КПК РРФСР; ст. ст. 54, 55 КПК Вірменської РСР).

Законодавче визначення обставин, що підлягають обов'язковому встановленню, додало слідчій діяльності цілеспрямованості в зборі доказів і здійсненні доказування в кримінальному провадженні. Робота слідчого стала більш конкретною та плановою, що важливо для здійснення доказування, розслідування й правильного вирішення кримінальної справи по суті.

У статті 91 КПК України вказано, що в кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

У КПК деяких пострадянських республік обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, збігаються з тими, що вказані в ст. 91 КПК України, наприклад: ст. 68 КПК РФ і ст. 89 КПК Республіки Білорусі. У КПК інших держав обставини предмета доказування та їх редакція зазнали певних змін. Так, у КПК Республіки Узбекистану (ст. 82) указано, що встановлення обставин, які складають предмет доказування, є підставою для обвинувачення й засудження особи.

Незважаючи на законодавче закріплення, існують різні підходи до визначення предмета доказування, його змісту, ролі слідчого в установленні обставин. Автори монографії "Теорія доказів у радянському кримінальному процесі" предмет доказування визначають як систему обставин, які виражають властивості та зв'язки досліджуваної події, що мають істотне значення для правильного вирішення кримінальної справи й реалізації в кожному конкретному випадку, завдань кримінального судочинства [4]. Інші вчені (П.С. Елькінд, А.І. Трусов) визначають предмет доказування як сукупність фактів і обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі [3]. П.А. Лупинська вважає, що предмет доказування – це сукупність фактичних обставин, які необхідно обов'язково встановити для вирішення справи по суті [5]. Предмет доказування Б.Т. Безлєпкін теж розуміє як сукупність фактичних обставин справи, установлення яких шляхом доказування необхідно для її правильного вирішення.

Якщо звернутися до змісту ст. 91 КПК України, то стає зрозуміло, що предмет доказування все ж залежить від специфіки справи та складу злочину.

В.О. Попелюшко підкреслює взаємозв'язок обставин

предмета доказування й рішень у кримінальній справі, визначаючи предмет доказування як коло всіх юридично значимих фактичних обставин, що передбачені кримінальним і кримінально-процесуальним законом, і які підлягають доказуванню для прийняття рішень у кримінальному провадженні загалом чи з окремих процесуально-правових питань [6]. Поділяючи точку зору Ф.Н. Фаткулліна, вважаємо, що "предметом процесуального доказування повинні визнаватися всі – ті, що вже в минулому й наявні, юридичні та доказові – факти й обставини, які мають значення для правильного вирішення обставин правопорушення". Таке визначення доказування охоплює як ретроспективне пізнання обставин події, так і її наслідки чи зміни в довкіллі, пов'язані з нею.

Відрізняється своєю повнотою визначення М.М. Михеєнко, який вважає, що предмет доказування в кримінальному процесі – це така сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом обставин, установлення яких необхідно для вирішення заяв і повідомлень про злочин, кримінальної справи загалом або судової справи в стадії виконання вироку, а також для прийняття процесуальних профілактичних заходів у справі [7].

Таким чином, основні розбіжності полягають у визначенні поняття предмета доказування, а також розумінні того, що складає його зміст. На думку одних учених, предмет доказування – це "система обставин" (Г.М. Міньковський, В.Г. Танасевич, О.О. Ейсман), на погляд інших – це "сукупність фактів і обставин чи фактичних обставин" (П.С. Елькінд, П.А. Лупинська, О.С. Кобликов), "сукупність обставин" (М.М. Михеєнко, Л.Т. Ульянова, М.І. Гошовський). Треті вважають, що предмет доказування це – "коло обставин" (С.А. Альперт, В.М. Тертишник), "юридичні доказові факти й обставини" (Ф.Н. Фаткуллін, З.З. Зінатуллін), "коло всіх юридично значимих фактичних обставин" (С.П. Єфімичев).

На думку М.С. Строговича, предмет доказування складають: а) головний факт; б) доказові факти; в) наслідки злочину; г) обставини, які сприяли вчиненню злочину [8].

До змісту предмета доказування П.А. Лупінська включає: а) обставини, що підлягають доказуванню у всіх кримінальних справах; б) обставини, що підлягають доказуванню в окремих категоріях справ; в) інші обставини, які мають значення для правильного вирішення кримінальної справи [5].

В.С. Зеленецький, крім загального (ст. 91 КПК), родового (стосовно окремих видів злочинів), спеціального (у справах про діяння неосудних осіб і в справах про злочини неповнолітніх), виділяє індивідуальний предмет доказування, під яким розуміє "усю сукупність індивідуально-визначених обставин, що підлягають доказуванню в конкретному кримінальному провадженні" [9].

Про те, що поняття "головний факт" має право на існування, обстоюють у своїх працях інші відомі вчені [10]. Водночас існує думка про те, що всі обставини (елементи) предмета доказування рівноцінні й виділення серед них головного факту не обґрунтовано. Наприклад, М.М. Михеєнко вказує на те, що безпосередньо завдання доказування полягає в установленні всіх обставин, які входять до предмета доказування. Разом з тим, якщо взяти до уваги, що необхідно встановити насамперед, без установлення чого не можливе встановлення інших обставин, то стає зрозуміло, що такою обставиною, тобто "головним фактом" – є подія злочину. У практичному плані, саме встановлення слідчим обставин події кримінального правопорушення робить необхідним і можливим установлення інших обставин, які складають предмет доказування в кримінальному провадженні. Переконливою є точка зору про те, що "відмова від виділення головного факту навряд чи доцільна, тому що це поняття пов'язане з підставою кримінальної відповідальності й має визначальне значення для інших частин предмета доказування… Виділення в предметі доказування головного факту не применшує значення інших обставин, які підлягають доказуванню, тоді як спроби розчинити головний факт у предметі доказування можуть привести до розмивання межі між фактами, що мають правове значення для визнання особи винною у вчиненні конкретного правопорушення, та фактами, які не мають такого значення" [11, 7].

У предметі доказування в кримінальному провадженні факт – це явище реальної дійсності, яким є подія злочину, всі інші явища – обставини, які є супровідними, такими, що її доповнюють чи уточнюють. Шляхом доказування в кримінальному провадженні безпосередньо пізнаються факти, а всі інші обставини предмета доказування – установлюються слідчим за допомогою доказів. Саме факти та обставини утворюють предмет доказування, а не просто входять до його складу. Небезпідставно вчені пропонують розглядати предмет доказування як єдність фактів і обставин [12, 39]. Факти й обставини за своєю природою – суть явища реальної дійсності, у процесі кримінального провадження – її невід'ємна частина. Слідчому необхідно також установлювати й доказові факти, за допомогою яких установлюються обставини, що складають предмет доказування в кримінальному провадженні. Особливість полягає в тому, що всі ці факти й обставини визначенні законодавчо, підлягають обов'язковому встановленню, а у своїй сукупності утворюють нове процесуальне поняття – "предмет кримінально-процесуального доказування".

Отже, обставини, що вказані в ст. 91 КПК, складають загальний предмет доказування в кримінальному провадженні. Разом з тим, відповідно до завдань кримінального процесу, як відзначає М.М. Михеєнко, установленню та доказуванню підлягає тільки частина обставин, предмета доказування, наприклад, у стадії кримінального провадження, або ж уся система обставин – у досудовому слідстві [7]. Відповідно, і роль слідчого визначається його вмінням усебічно, повно та об'єктивно встановити обставини, що складають предмет доказування. Наукові суперечки стосовно визначення поняття предмета доказування значною мірою мають теоретичне значення. І разом з тим, у діяльності слідчого вже при розв'язанні питання про початок кримінального провадження "головним фактом", який необхідно обов'язково встановити, є саме подія кримінального правопорушення.

На наш погляд, предмет доказування в кримінальному провадженні – це сукупність (система), передбачених кримінально-процесуальним законом обставин, які підлягають обов'язковому встановленню.

У кримінальному провадженні встановлення та дослідження обставин, які складають предмет доказування, є обов'язком слідчого й займають чільне місце в його діяльності. Усі факти та обставини предмета доказування в кримінальному провадженні важливі, та поряд з тим загальним, що їх об'єднує, вони – різняться. Це, насамперед, залежить від особливостей кримінального правопорушення, його кваліфікації. Усе це вимагає від слідчого не тільки юридичних знань, досвіду, а й відповідного рівня інтелекту та культури, творчого підходу до здійснення доказування. Саме від своєчасних і

грамотних дій слідчого залежить повнота й усебічність установлення обставин предмета доказування. Це актуально і для прийняття рішення про початок досудового розслідування, особливо при здійсненні кримінального провадження.

Таким чином, аналіз КПК дає змогу зробити висновок про те, що обставини предмета доказування в кримінальному провадженні та питання, що вирішуються судом при постановлені вироку, багато в чому збігаються за змістом і метою доказування, що необхідно враховувати слідчому в процесі кримінального провадження. Ігнорування цього призводить до порушення вимог закону щодо всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінального правопорушення, породжує слідчі та судові помилки.

Одним зі шляхів підвищення якості та ефективності слідчої діяльності є вдосконалення інституту доказування. Обставини предмета доказування потребують доповнення та уточнення, і передусім з урахуванням положень кримінального права. Саме норми кримінального права, визначаючи склад та ознаки правопорушення, нерідко вказують на обставини, залежно від яких діяння визнається кримінальним правопорушенням і які необхідно встановити слідчому в конкретному кримінальному провадженні.

До предмету доказування необхідно, на нашу думку, включити: обставини, які вказують на наявність чи відсутність складу кримінального правопорушення; обставини, що виключають провадження, а також визначають роль кожної особи у вчиненні групового правопорушення.

Література

1. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна компетенція: Монографія / Л.М. Лобойко – Д.: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – 2006. – 188 с.

2. Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькинд П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г.Ф. Горский, Л.Д. Кокорев, П.С. Элькинд. - Воронеж.: Издательство Воронежского университета, 1978. – 303 с.

3. Уголовный процесс: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов / В.И. Басков, К.Ф. Гуценко, М.А. Ковалев, Э.Ф. Куцова, А.И. Трусов / Под ред. К.Ф. Гуценко. - М.: Зерцало, 1999. - 608 с.

4. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. - 2-е изд., исправ. и доп. - М.: Юридическая литература, 1973. – 736 с.

5. Лупинская П.А. Доказательства в советском уголовном процессе. - Лекция для студентов ВЮЗИ / П.А. Лупинская - М.: ВЮЗИ, 1955. - 56 с.

6. Попелюшко В.О. Предмет доказування в кримінальному процесі / В.О. Попелюшко – Острог, 2001. – 185 с.

7. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М.М. Михеенко. – К.: Вища шк., 1984. – 133 с.

8. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. - 2-е изд., исправ. и доп. - М.: Юридическая литература, 1973. – 736 с.

9. Зеленецкий В.С. Уголовно-правовые проблемы возбуждения уголовного дела: Монографія. / В.С. Зеленецкий. – Харьков, 1995 – 234 с.

10. Эйсман А.А. Логика доказывания / А.А. Эйсман. - М.: Юридическая литература, 1971. – 112 с.

11. Арестова Е.Н. Деятельность органов внутренних дел на этапе возбуждения уголовного дела / Е.Н. Арестова // Российский следователь. – 2003. – № 5. – С. 27–30.

12. Бахин В.П., Карпов Н.С. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980-2002 гг.) / В.П. Бахин, Н.С. Карпов - К.: 2002. – 458 с.

Омельченко О.Є.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу НАВС
Жидкий Д.В.,
слухач магістратури ФПФПС ННІПФПСКМ НАВС
Надійшла до редакції: 19.12.2014

УДК 34(091):347.2/.3

ГЕНЕЗИС УЯВЛЕНЬ ПРО СУТНІСТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Кісель В. Й.

Стаття присвячена дослідженню генезису уявлень про сутність права власності. Обґрунтовується теза про те, що біля витоків формування власності як правового інституту стояли римські юристи. Проте частиною предмету наукової дискусії цивільної доктрини питання сутності права власності стали лише з 19 ст.

Здійснюється періодизація таких досліджень на три основні періоди, упродовж яких здійснювалися відповідні наукові дискусії: 1) дореволюційний період (19 ст.); 2) радянський період (1917-1991 р.р.); 3) новітній (національний) період розвитку інституту права власності (1991 р. - по теперішній час).

Пропонується розглядати сутність сучасного права власності через призму концепції соціального лібералізму.

***Ключові слова**: власність, право власності, теорії права власності.*

Статья посвящена исследованию генезиса представлений о сущности права собственности. Обосновывается тезис о том, что у истоков формирования собственности как правового института стояли римские юристы. Однако в предмет научной дискуссии гражданской доктрины вопросы сущности права собственности стали включаться лишь с 19 в.

Осуществляется периодизация таких исследований на три основных периода, на протяжении которых осуществлялись соответствующие научные дискуссии: 1) дореволюционный период (19 в.); 2) советский период (1917-1991 г.г.); 3) новейший (национальный) период развития института права собственности (1991 г.г. - по настоящее время).

Предлагается рассматривать сущность современного права собственности через призму концепции социального либерализма.

***Ключевые слова**: собственность, право собственности, теории права собственности.*

The article investigates the genesis of ideas about the nature of ownership. Substantiates the thesis that at the source forming property as a legal institution were Roman jurists. However, the subject of scientific debate civil doctrine questions the nature of ownership only came in the 19-th century.

Periodization of research done three main periods during which implemented the relevant scientific debate: 1) the pre-revolutionary period (19th centuries); 2) Soviet period (1917-1991 years); 3) modern (national) during the development of the institution of private property (1991 - present).

It is proposed to consider the nature of modern property rights in the light of the concept of social liberalism.

***Keywords**: property, ownership, property rights theory.*

Одним із центральних інститутів цивільного права є інститут права власності. Проблематика, пов'язана з правом власності, є багатогранною, причому кожна з проблем може бути предметом окремого фундаментального дослідження. Натомість, автор вбачає своє завдання в дослідженні основних етапів розвитку уявлень про сутність цієї правової категорії.

У науці цивільного права завжди спостерігався значний інтерес до вивчення проблематики сутності права власності. Зокрема, істотний вклад у наповнення цієї частини цивілістики здійснили такі знані правознавці, як Г.Б. Шершеневич, Й.О. Покровський, О.С. Йоффе, Є.О. Суханов, О.В. Дзера, Р.А. Майданик, І.В. Спасибо-Фатєєва, Я.М. Шевченко.

Серед останніх досліджень, пов'язаних зі з'ясуванням сутності права власності, хотілося б відзначити наукові статті: Л. Мандрики «Теорії права власності» [1]; О. Клименко «Наукові роздуми у розвиток правової теорії власності» [2]; Л. Шалої «Теорії походження права власності» [3]. Проте, на наш погляд, відповідну дискусію не можна вважати вичерпаною. Таке переконання підкріплюється постійним розвитком відносин власності, що знаходить своє відображення у відповідних змінах чинного законодавства та динаміці розвитку основних доктринальних уявлень про сутність права власності.

Системне дослідження уявлень про сутність права власності неможливе без визначення його витоків як правової категорії. Без сумніву, зародження інституту права власності необхідно відносити до часів класичного римського права. Необхідно зазначити, що в найдавнішому римському праві впродовж тривалого часу не було спеціального терміну для позначення власності. Досить давній термін «dominium» (від дієслова «domare» - приборкувати) означав «панування» і застосовувався до всіх випадків знаходження будь-якої речі у сфері будь-чиєї влади. Лише в II ст. н.е. римський юрист Юліан виокремив із загального поняття «dominium» поняття «proprietas», яке згодом стало загальновживаним позначенням не будь-якого речового права, а саме права власності [4, 192].

Короткий екскурс в епоху зародження інституту права власності потребує констатації того факту, що хоча римські юристи й стояли біля витоків формування власності як правового інституту, пояснення його сутності не входило в коло їх завдань. Утім, як не входило і в перелік пріоритетних напрямів досліджень середньовічної науки. Хоча, наприклад, Л. Шала, окреслюючи теорії права власності та згадуючи праці Фоми Аквінського, приписує йому теологічну теорію власності. Проте сама ж робить застереження, що право власності не було предметом окремих досліджень цього авторитетного релігійного філософа, а відповідні висновки можна зробити лише здійснивши відповідні узагальнення положень, сформульованих у працях середньовічного теолога про походження держави та права [3, 107].

Отже, зробимо висновок: питання сутності права власності набуло ознак дискусійності та сформувало одну з актуальних наукових проблем лише наприкінці 18 століття. Разом з цим, здійснюючи таку періодизацію, необхідно зробити одне важливе застереження: проблематика сутності права власності спочатку сформувалася не як напрям юриспруденції, а як напрям філософії епохи просвітництва. Саме тому витоки відповідної доктрини

© В.Й. Кісель, 2015

ми спостерігаємо у творчості Монтеск'є, Локка, Дідро, Вольтера, Руссо та інших видатних філософів.

Одним із ключових питань, на яке намагалася відповісти доктрина філософії, було питання про походження права власності. У цьому контексті найбільшої популярності здобула концепція, прихильники якої відстоювали природну сутність виникнення права власності. Зокрема, Монтеск'є, Дідро та Руссо трактували власність як природне право, яке, поряд зі свободою і рівністю, належить кожному від народження і є невідчужуваним та священним.

Такі ідеї знайшли своє відображення в гаслі, проголошеному Французькою революцією, та правовій нормі, задекларованій у Конституції Франції, яка закріплює принцип «приватна власність - право кожної людини» [5, 129].

Разом з цим, як зазначив Ю. Пацурківський, спроба розкрити сутність власності як природної властивості людини була розкритикована. Основний аргумент, який висувався опонентами, полягав у тому, що якщо право власності є природним правом, то кожен, у кого немає свого майна, може зазіхати на чуже майно [6, 60].

Певну спробу виправити виявлені недоліки природничої теорії права власності здійснили Дж. Локк, Вольтер та А. Сміт, які здійснили змістовне обґрунтування т.зв. трудової теорії права власності. Сутність цієї теорії полягає в тому, що власність не виникає нізвідки, а лише праця людини є основою її набуття. Чим більше людина працює, тим більше власності вона отримує [1, 91].

Із середини 19 ст. у західній філософії на ґрунті неоліберальних поглядів широкого поширення набуває ідея соціальної функції власності, яка легітимізує правомірність обмеження державою права приватної власності в публічних інтересах. Представники цієї теорії (О. Конт, Л. Дюгі) вважали, що суб'єкти права власності зобов'язані підкорятися соціальним нормам і виконувати покладені на них соціальні функції [2, 56].

У свою чергу, теорія соціальної функції власності виступила своєрідним поштовхом до зародження теорії соціальної сутності права власності, яка повноцінно сформувалася вже не у філософії, а в юриспруденції. Представники цієї концепції відстоювали ідею не природного, а соціального походження власності. Зокрема, один з основоположників російської цивілістики Й.О. Покровський вважав, що походження права власності має синтетичну (штучну), а не природну основу [7, 193]. Схожу позицію, хоча і з більшим ухилом у бік позитивізму, займав не менш знаний російський цивіліст Г. Шершеневич: «Здійснення власником своєї влади над річчю відбувається в порядку, установленому законами. Тобто володіння, користування і розпорядження повинні відповідати розпорядженням закону…» [8, 169].

Отже, лише з початку 19 ст. проблематика власності перестала бути суто філософською категорією, а сформувала стійку наукову дискусію про походження та сутність права власності вже й у цивілістиці як правовій науці.

Крутий поворот у доктринальних акцентах бачення сутності права власності стався в радянський період, як наслідок колосальних соціальних потрясінь. На відміну від правових конструкцій епохи просвітительства та дореволюційного етапу, доктрина, яка склалася в післяреволюційний період, своє підґрунтя знайшла в марксистському трактуванні власності. Характерною рисою такого трактування було підкреслення примату економічного змісту (економічної природи) власності над її юридичною формою. У свою чергу, економічний зміст власності став однією з фундаментальних підстав становлення та розвитку радянської політекономії [9, 33].

Спроби переведення права власності в розряд суто економічних категорій знайшли своє найбільш яскраве відображення в теорії економічної сутності права власності, яка історично склалась у 30-40-х роках 20 ст. Для розуміння права власності в рамках цієї концепції використовувалися поняття, наповнені виключно економічним змістом. Так, наприклад, як економічне явище визначав власність Г.М. Амфітеатров [10, 136].

Проте економізація поняття права власності був шлях у нікуди, оскільки, як справедливо зазначав Є.О. Суханов: «…власність і право власності розрізняються не лише історично (генетично), але і по своїй суті є відмінними категоріями. Власність як економічна категорія складає «базис» суспільства, у той час як право власності є частиною правової «надбудови» і з цих позицій є явищем суб'єктивного порядку» [11, 14].

Одне з центральних місць у цивілістичній доктрині радянського періоду належало дослідженням державної соціалістичної власності, а головне питання, яке поставало перед цивільною наукою, було питання про правову природу відносин, які складаються всередині цієї власності між держорганами та державою [12, 223].

Зауважимо, що перед тогочасною цивілістикою поставала непроста проблема. З одного боку, було визнано, що винятковим власником державного майна була держава, з іншого – залишалося незрозумілим, на якій правовій підставі державні органи (підприємства, установи, організації), не будучи власниками, усе ж таки здійснюють повноваження по володінню, користуванню, а в деяких випадках і розпоряджаються державним майном.

Значний прорив в обґрунтуванні цієї фундаментальної проблеми відбувся в концепції еластичності права власності, яка була концептуально сформульована А.В. Венедиктовим у роботі «Государственная социалистическая собственность». «Еластичність» концепції А.В. Венедиктова полягала в тому, що крім повернення до розуміння сутності власності як права, а не економічної категорії, надзвичайно важливою для розвитку всієї подальшої радянської цивілістики стала його теза про те, що зміст права власності не може бути розкритий лише через класичну тріаду правомочностей власника [13, 15-16]. Таке положення послужило поштовхом для подальших досліджень і стало вихідним для теоретичного обґрунтування таких речових прав, як право оперативного управління та право повного господарського відання, з подальшим їх законодавчим закріпленням.

Утім, не будемо вдаватися до подальшого аналізу інших концепцій радянської цивілістики, сформованих щодо права власності, у зв'язку з тим, що вони ґрунтувалися на централізованій, адміністративно-командній системі майнових відносин і, у зв'язку з цим, є мало цінними для сучасної правової доктрини, яка ґрунтується на ринкових законах установлення, зміни та припинення права власності. Зазначимо, що лише на початку 1990-х років у радянській цивільній науці почали поступово вимальовуватися обриси принципово нового для радянської правової системи підходу до оцінки відносин власності. Зокрема, відбулася «реабілітація» приватної власності, намітився значний прогрес у поступовому наближенні розуміння цього інституту до того, що властивий для західної традиції права [14, 317].

Переходячи до новітнього (національного) періоду

розвитку інституту права власності відзначимо, що в юридичній літературі висловлювалася думка про те, що в українській цивільно-правовій науці не пропонується радикальних концепцій права власності [15, 194]. Не можемо повною мірою погодитися з цим твердженням. На наш погляд, сучасний інститут права власності переживає суттєві зміни. Такі перетворення стали можливими у зв'язку з прийняттям у 2003 р. нового Цивільного кодексу України, який, за висловом О.В. Дзери, є кодексом суспільства із соціально орієнтованою ринковою економікою. Крім цього, як зазначив знаний правознавець, відбулося максимальне наближення інституту права власності до загальних принципів міжнародного права [16, 69-70].

Отже, сучасний етап розвитку інституту власності характеризується суттєвими змінами в структурі цієї правової категорії, у розширенні змісту повноважень власника, розвивається процес зближення речових і зобов'язальних концепцій права власності, з'являються нові види «нематеріального» майна, які мають характеристики товару (інформація, ноу-хау та ін.).

Стосовно основних концепцій сутності права власності, які були висловлені в національній доктрині, хотілося б відзначити такі.

Здійснюючи певну ідеалізацію приватної власності, Я.М. Шевченко пропонує розглядати її сутність як засіб здійснення підприємницької діяльності. Зокрема, авторитетний правознавець зауважує, що «право власності перестало бути самоціллю, а все більше набуває рис засобу, який використовується людиною для організації своєї самореалізації. З огляду на це, здатність скористатися правом власності націлюється на організацію підприємницької діяльності, в якій людина створює себе сама і саме для якої набуває таких рис, як освіченість, працьовитість, набуття високої кваліфікації» [17, 22].

Таким чином, можна стверджувати про формування Я.М. Шевченко теорії підприємницької сутності права приватної власності.

Передумовою формування наступної теорії права власності став новий підхід до класифікації цього інституту в чинному ЦК України. Як відомо, у попередньому ЦК 1963 р. в основі такої класифікації використовувався поділ власності на форми (державну, комунальну, приватну). Зазначимо, що в чинному ЦК 2003 р. термін «форма власності» не використовується взагалі. Це привело до того, що серед вітчизняних правників з'явилася група науковців, яка почала відстоювати необхідність доктринальної відмови від самого поняття «форма власності». Наприклад, Я.М. Шевченко, коментуючи положення Основного закону щодо власності, зазначила, що чинна Конституція не містить положень про поділ власності на певні форми, як це було в Конституції УРСР 1978 р. і в Законі України «Про власність». Пояснює таку тенденцію науковець тим, що право власності, по суті, є єдиним для всіх суб'єктів права власності і незалежно від того, хто є суб'єктом права власності – громадянин, юридична особа чи держава, воно завжди характеризує стан належності речі, отже, поділ на форми власності втрачає будь-який сенс» [18, 170-174].

Критично ставиться до використання в цивілістиці поняття «форма власності» й І.В. Спасибо-Фатєєва, яка зауважує, що хоча в цивілістиці ще трапляються вирази на взірець: «організації різних форм власності», «майно, що належить до різних форм власності», сутність цих і подібних виразів полягає в означенні того, що відмінності між різними власниками відсутні, вони всі рівні. Такий підхід закріплено й у Конституції України, в якій наголошується на рівності всіх власників. У свою чергу, це прокладає шлях до розуміння права власності як єдиного інституту, безвідносно до правосуб'єктності його носіїв. Тому вживання терміну «форми власності», з точки зору науковця, у законодавстві є недоцільним [19, 145].

Оскільки ні Я.М. Шевченко, ні І.В. Спасибо-Фатєєва не запропонували власної назви, яка б індивідуалізувала їхнє бачення системи права власності, візьмемо на себе сміливість об'єднати висловлені точки зору в моністичну (від грецького «monos» – один) концепцію права власності.

Необхідно зазначити, що в сучасній російській цивільній доктрині схожу позицію займає Є.О. Суханов, який розглядає форми власності як економічне поняття, яким неможливо пояснити відмінності в змісті права власності, отже, на його думку, така категорія є юридично незначущою. На думку російського правознавця, ніяких «форм власності» немає, а є лише одне-єдине право власності зі стандартним, єдиним набором правомочностей, у якого можуть бути різні суб'єкти – громадяни, юридичні особи, держава та інші публічно-правові утворення [20, 772].

Ще однією актуальною проблемою, вирішення якої є пріоритетним завданням вітчизняної доктрини, є питання про припустимість довірчої власності в українському законодавстві як речово-правового способу реалізації ідеї управління власністю в інтересах визначеної третьої особи. Одна з основних проблем, яка пов'язана з довірчою власністю, полягає в тому, що зазначений інститут передбачає певне «розщеплення» права власності: а) право власності на предмет майнових операцій належить одній особі (засновнику трасту); б) право володіння, розпорядження - другій особі (довірчому власнику); в) право на отримання й використання доходів від майна, взагалі може належати третій особі (бенефіціарію) [21, 56]. Іншими словами, якщо для континентальної правової системи характерна концепція, відповідно до якої право власності розглядається як абсолютне, неподільне й безумовне («справжній» власник може бути тільки один), англосаксонському праву (з якого і була запозичена довірча власність), навпаки, невідоме поняття повного права власності, що знаходиться виключно в руках однієї особи [22, 100].

Над теоретичним поясненням указаної проблеми плідно працює Р.А. Майданик, який запропонував концепцію «цільового» права власності як одного зі способів управління власністю. У цільовій власності, зазначає науковець, одна особа є власником майна, а інша - має на те саме майно не право власності, а похідне право на чужу річ. Правова природа цільового права власності полягає в самообмеженні абсолютного права власності на певний час з можливістю його відновлення в повному обсязі після досягнення мети або з інших підстав, визначених законом чи договором [23, 39].

Таким чином, нами був здійснений короткий аналіз генезису уявлень про сутність права власності. Для зручності подальших досліджень, пов'язаних із вивченням сутності права власності, пропонуємо виділяти три основні періоди, упродовж яких відбувалися відповідні наукові дискусії: 1) дореволюційний період (19 ст.); 2) радянський період (1917-1991 рр.); 3) новітній (національний) період розвитку інституту права власності (1991 р. – по теперішній час).

Крім цього, не бажаючи залишатися обабіч наукової дискусії щодо сутності права власності, вважаємо, що

його сучасне бачення можна трактувати як концепцію «соціального лібералізму», що знаходить свій прояв: 1) у багатоманітності проявів (видів, типів, форм) права власності; 2) в утвердженні принципу рівноправності всіх власників; 3) у розумінні приватної власності як природного права людини, яке поза волею свого носія може відчужуватися лише у випадках, які прямо передбачені законом; 4) у поступовому переході від абсолютного до обмеженого характеру права власності у зв'язку зі зростанням соціальної функції власності (власність зобов'язує - ч. 3 ст. 13 Конституції України).

Література

1. Мандрика Л.М. Теорії права власності. [Текст] // Право і безпека. – 2009. - № 2. - С. 91-94.

2. Клименко О. Наукові роздуми у розвиток правової теорії власності. [Текст] // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. - 2013. - № 4. - С. 55-60.

3. Шала Л.В. Теорії походження права власності. [Текст] // Університетські наукові записки. – 2009. - С. 106-111.

4. Римское частное право [Текст]: Учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. — М.: ИКД «Зерцало-М», 2012. – 560 с.

5. Колпакова А.В. Право собственности и их соотношение [Текст] // В сборнике «Актуальные проблемы гражданского права (сборник статей)» / Под ред. С.С. Алексеева; Исследовательский центр частного права. Уральский филиал. - М: «Статут», 2000. - С. 126-147.

6. Пацурківський Ю.П. Основні підходи до визначення поняття та природи власності в цивільних правовідносинах. [Текст] // Науковий вісник Чернівецького університету. - 2013. - Випуск 682 (Правознавство). – С. 59-64.

7. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. 6-е изд., стереот. [Текст]. - М.: Статут, 2013. – 351 с.

8. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. [Текст] - М.: «СПАРК», 1995. – 556 с.

9. Николаева Л.А., Черная И.П. Экономическая теория: учебник. [Текст]. – М.: КНОРУС, 2006. – 228 с.

10. Курс советского хозяйственного права. [Текст] / Под ред. Л. Гинцбурга и Е. Пашуканиса (1 т.). – М.: Сов. зак-во, 1935.

11. Суханов Е. А. Лекции о праве собственности. [Текст] - М.: Юрид. лит., 1991. – 240 с.

12. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». [Текст] - М.: Статут, 2000. – 777 с.

13. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность / А.В. Венедиктов; отв. ред.: В.К. Райхер [Текст] - М., Л.:Изд-во АН СССР, 1948. – 839 с.

14. Харитонов Є.О. Динаміка концепції радянського цивільного права та відображення її в основах цивільного законодавства СРСР 1991 р. [Текст] // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. 2002. - Т. 10. - С. 313-323.

15. Шимон С.І. Майнові права в контексті сучасних концепцій права власності в цивілістиці [Текст] // Часопис Київського університету права. – 2012. - № 2. – С. 192-195.

16. Дзера О.В. Інститут права власності за новим цивільним законодавством і європейські стандарти з охорони права власності [Текст] // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1-2. – С. 69-75.

17. Шевченко Я. Право приватної власності в Україні: проблеми і перспективи. [Текст] // Українське комерційне право. – 2004. - № 5. - С. 17-24.

18. Шевченко Я.М. Питання права власності (коментар до Конституції України). [Текст] // Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. А. Довгерта. – К., 2000. - С. 170–174.

19. Спасибо-Фатєєва І. Форми права власності. [Текст] // Вісник Академії правових наук України. – 2009. - № 3. – С. 145-154.

20 Суханов Е.А. Право собственности в современной России / Е.А. Суханов // Собственность в XX столетии / редкол.: В.В. Алексеев (гл. ред.) и др. [Текст]. - М.: РОССПЗН, 2001. - С. 767-774.

21. Ефимова Л.Г. Понятие и правовая природа доверительных (трастовых) операций коммерческих банков. [Текст] // Государство и право. - 1995. - № 4. - С. 55-67.

22. Харченко Г. Інститут трасту в правовій системі України: перспективи розвитку. [Текст] // Право України. – 2001. - № 3. – С. 100-102.

23. Майданик Р. Довірча власність у цивільному праві України (формування, порівняльний аналіз і поняття). [Текст] // Українське комерційне право. – 2004. - № 5. – С. 37-57.

Кісель В.Й.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 13.12.2014

УДК 341.215.43:343.343.6

ГЕНЕЗИС НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ ТА ЇЇ СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА

Ярмакі В. Х.

Стаття присвячена розгляду міжнародних міграційних процесів. Досліджуються історичні аспекти цих процесів. Значна увага приділяється аналізу причин виникнення нелегальної міграції та її суспільної небезпеки. Досліджується нормативно-правове забезпечення протидії нелегальній міграції на міжнародному рівні.

Ключові слова: *міграція, нелегальна міграція, нелегальний мігрант, суспільна небезпека.*

Статья посвящена рассмотрению международных миграционных процессов. Исследуются исторические аспекты этих процессов. Значительное внимание уделяется анализу причин возникновения нелегальной миграции и ее общественной опасности. Исследуется нормативно-правовое обеспечение противодействия нелегальной миграции на международном уровне.

Ключевые слова: *миграция, нелегальная миграция, нелегальный мигрант, общественная опасность.*

The article devoted to review of the international migration process. Historical aspects of these processes are reviewed as well. Particular attention is dedicated to the analysis of causes leading to irregular migration and its public danger. Analysis of the legal framework

© В.Х. Ярмакі, 2015

combating irregular migration at the international level is also performed.

Keywords: *migration, irregular migration, irregular migrant, public danger.*

Набуття незалежності молодою українською державою, розбудова правової держави, розвиток ринкових відносин, демократизація суспільних відносин – усе це зумовило необхідність вирішення проблем регулювання міграційних процесів, оскільки Україна активно залучається до світових міграційних процесів. З одного боку, її територією пролягають шляхи незаконних мігрантів із країн СНД, Азії та Африки, що прямують до країн Західної Європи, з іншого, щороку кілька мільйонів українців виїжджають за кордон на заробітки, причому більшість із них працює нелегально, виконуючи низькокваліфіковану роботу. Усе це обумовлює розвиток міграції, зокрема нелегальної.

При здійсненні наукового аналізу проблеми нелегальної міграції існують певні труднощі у зв'язку з тим, що це явище вивчається найчастіше без його відокремлення від загальних міграційних процесів. Лише протягом останнього десятиріччя почали з'являтися наукові дослідження, які спеціально присвячені проблемі нелегальної міграції.

Міжнародні міграційні процеси є невід'ємною складовою сучасного суспільства, і для вивчення цього явища необхідно проаналізувати особливості його зародження та найважливіші етапи розвитку. Переміщення значних мас населення з однієї місцевості чи країни в іншу відбувалося в усі історичні епохи. Іноді воно було незначним, інколи посилювалося та охоплювало цілі племена, перетворюючись на масове "переселення народів", і зазвичай слугувало підґрунтям для заснування нових цивілізацій або значного територіального розширення вже наявних. Водночас необхідно пам'ятати, що дослідження проблем зовнішньої міграції в історичному аспекті, а тим паче її нелегальної складової, має деякі особливості:

1) явище міграції тривалий час із різних причин не викликало належного інтересу науковців. Вивчення міграційних процесів започатковується лише тоді, коли вони починають супроводжуватися певними діями політичного характеру (наприклад, розширення державної території, заснування нових колоній, коли міграція набуває масового характеру тощо).

2) сучасна західна наукова думка "працює" над вивченням процесів міграції здебільшого в контексті міжнародного права та надає перевагу дослідженням стану та перспектив міграції матеріальних і трудових ресурсів, а також проблемам, пов'язаним із їх динамічними переміщеннями та соціальними наслідками. Фахівці із країн СНД, які спеціалізуються на проблемах зовнішніх міграцій, зосереджують увагу переважно на соціальній діагностиці та на соціометрії міграційних процесів. Можливо, тому ґрунтовних досліджень з історії виникнення нелегальної міграції обмаль.

Багато вчених намагалося вирішити цю проблему. Праці деяких із них і сьогодні становлять значну наукову та історичну доктринальну цінність. Важливість феномена міграцій в історії людства підкреслює один із найбільш відомих істориків і теоретиків А. Тойнбі. Досліджуючи причини падіння Римської імперії, він серед головних факторів називає саме міграційні потоки [1].

У "Персидських листах" Ш. Монтеск'є цікавився явищем міграції й намагався зрозуміти причини його виникнення та можливі наслідки для розвитку людства: "Ніщо так не притягує іноземців, як свобода та багатство, які вона передбачає; свободу ми шукаємо задля самої свободи, а наші потреби приводять нас у ті країни, де ми знаходимо достаток" [2].

Вважаємо, що заслуговує на увагу класифікація масових міграційних потоків, яка розроблена в сучасній науковій літературі з міграційних проблем:

– II ст. н.е. – початок X ст. – так зване "велике переселення народів". У цей час під ударами варварів припинила існування Римська імперія (410 р.). Унаслідок масових міграцій на початку VII ст. утворився ранньофеодальний європейський світ;

– XIII ст. – освоєння Азії та Європи монголо-татарами. Утворення Золотої Орди [3, 9];

– початок XV ст. – прибуття до Європи турків-османів. На Близькому Сході виникла Османська імперія;

– кінець XV ст. – початок великих географічних відкриттів. Із 1492 р. відбулося проникнення європейців на американський континент. Через суттєву втрату людських ресурсів, яких було силоміць вивезено до Америки, африканський континент у своєму розвитку відкинуто на багато століть назад;

– упродовж XVII – XIX століть значні міграційні потоки проходили з ініціативи колоніальних країн, що традиційно приймали мігрантів (США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Аргентина, Бразилія, Південна Африка). Зокрема, епоха колонізації заслуговує на особливу увагу в контексті періодизації світових міграцій, бо саме відтоді європейська міграційна політика сприяє тому, щоб європейська культура підкорила увесь світ, заснувала нові могутні імміграційні країни, які й сьогодні вважаються зразками збалансованої міграційної політики та економічної стабільності;

– лише у XIX столітті, від часу "офіційного" визнання незаконності рабства (тобто від 1834 до 1937 рр.) понад 30 млн осіб було перевезено Великобританією з індійського субконтиненту для роботи в інших колоніях. Водночас відбувалося значне переселення європейців на постійне місце проживання до імміграційних країн. Етапу індустріалізації, який розпочинається в XIX ст., властива відносно вільна міграційна політика, в якій поєднувалися економічний лібералізм і становлення національних держав. Головним обмеженням для вільної міграції був брак коштів на переїзд. Паспортів у той час майже не існувало, імміграція з метою зміни місця проживання або працевлаштування практично не обмежувалася.

Аналіз тематичної наукової літератури свідчить, що із незначними відмінностями під міграцією розуміється переміщення людей між країнами, адміністративно-територіальними утвореннями; поселення, пов'язане, здебільшого, з тимчасовою або постійною зміною проживання, роботи, укладу життя. Узагальнюючи концептуальні розробки таких дослідників, як Ю.І. Римаренко, О.І. Піскун, І.М. Прибиткова, В.І. Олефір, Н.П. Тиндик та ін., визначимо такі види міграції:

за способом реалізації: організовані та неорганізовані;

за ступенем контрольованості: легальна та нелегальна;

за територіальною ознакою: внутрішні та зовнішні;

за часовою ознакою: постійні (чи незворотні), тимчасові, сезонні, кочові;

за відношенням до країни: еміграція, імміграція, транзитна міграція [4, 182-183].

Стосовно виникнення нелегальної міграції як суспільно-політичного явища, то можемо констатувати, що вона в сучасному розумінні бере початок із припинення відкритої та необмеженої міграції через запровадження систематичного імміграційного контролю, який був запроваджений у роки Першої світової війни.

Події Першої світової війни, жовтневого перевороту та громадянської війни у Росії, греко-турецької війни 1912–1922 років стали першопричинами для неконтрольованого, тобто незаконного, пересування великої кількості людей, які були змушені залишати свою батьківщину. За даними різних дослідницьких джерел, загальна кількість неконтрольованих переселенців у Європі до 1923 року становила від 1 до 2,5 млн осіб [5, 23]. Виникла нагальна потреба якимось чином регламентувати становище цих людей, які мали нелегальний статус та потребували захисту. Серед них були військовополонені (близько 50 тис. осіб), які не бажали повертатися на батьківщину, та цивільні особи, котрі втекли від більшовицького перевороту.

Зважаючи на викладене вище, можна зробити висновок, що у 20–30-і роки XX ст. виникла чітка тенденція щодо запобігання нелегальній міграції як явищу. Таку тенденцію можна прослідкувати через аналіз міжнародного нормотворення Ліги Націй того періоду щодо такої категорії мігрантів, як біженці. У 1938 році після Евіанської конференції за участю 32 країн одночасно із зазначеними нормативними актами та ініціативами було засновано Міжурядовий комітет у справах біженців (МКБ), який зазначив, що вирішення проблем незаконних мігрантів і біженців має ґрунтуватися на підставі узгодження чинних національних імміграційних законів і практики з країнами походження мігрантів. Щоправда, від жовтня 1939 року МКБ фактично не діяв і 1943 року, після зустрічі представників Великобританії та США, його було реорганізовано. Замість нього створено Адміністрацію Об'єднаних Націй з питань допомоги та повоєнного поновлення, мета якої – допомогти особам, яких було переміщено внаслідок війни, і тим, хто бажав повернутися на батьківщину [6].

Період між світовими війнами взагалі можна охарактеризувати насамперед як час удосконалення адміністративних процедур у сфері міжнародної міграції. Друга світова війна стала своєрідним водорозділом у процесах глобальної світової міграції. У світовій політиці почалося створення нових підходів щодо вирішення міграційних проблем. У 40–50-х рр. минулого століття із розпадом колоніальної системи нові незалежні держави почали розробляти національну політику в галузі економіки та народонаселення (включно з міграційною політикою), яка відповідала б їх цілям і завданням, а не інтересам колоніальних метрополій. У цей час спостерігаємо тенденцію до лібералізації міграційної політики, яку запроваджують як реакцію на велику потребу в робочій силі для відбудови Європи. Декілька мільйонів осіб, котрі внаслідок війни переважно із Центральної та Східної Європи опинилися в Західній Європі, у країнах, які приймають іммігрантів. У зв'язку із цим уряди тих держав, які були зацікавлені в інтенсивних міграційних потоках, відчувають нагальну потребу розробити свої національні законодавства в цій сфері [7, 82].

Проблему нелегальної міграції вважаємо за потрібне розглядати виключно в контексті такого глобального явища, як міжнародна міграція. Тому наукове дослідження цієї проблеми слід здійснювати в трьох вимірах: у міжнародному, європейському та національному. Адже міграційні процеси безпосередньо стосуються соціальних переміщень у планетарному масштабі та соціальної мобільності населення в національному просторі. Як наслідок – надзвичайна актуальність міграційних проблем, від розв'язання яких залежить майбутнє тих чи інших країн.

Серед причин міграційних переміщень деякі автори, окрім нерівномірності економічного розвитку держав, виділяють також різний ступінь обмежувальної міграційної політики, яку проводять країни, оскільки міграційні потоки неоднозначно взаємодіють із соціальною ситуацією держави походження, держави-транзиту та держави-реципієнта.

Нелегальна міграція виступає передусім істотним криміногенним чинником, що впливає на зростання злочинності, на поширення венеричних хвороб і СНІДу, нелегального ринку праці тощо. У статті 1 Угоди про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі з нелегальною міграцією до нелегальних мігрантів зараховано громадян третіх держав і осіб без громадянства, які порушили правила в'їзду, виїзду, перебування або транзитного проїзду через території сторін Угоди, а також громадян сторін, які порушили правила перебування на території однієї зі сторін, установлені в її національному законодавстві [8].

Поняття нелегальної міграції необхідно розглядати в контексті такого глобального явища, як міжнародна міграція. Міграція (від лат. migratio – переходжу, переселяюсь) – переміщення населення, пов'язане зі зміною місця проживання. Міжнародна міграція – це зовнішня, міждержавна міграція населення, рух населення через державні кордони [9, 301]. За існуючим поділом потоки мігрантів визначають таким чином:

● імміграція (від лат. immigrare – поселятись, вселятись) – прибуття в країну чи залишення в країні іноземців або осіб без громадянства на постійне проживання;

● еміграція (від лат. emigro – виселятись, переселятись) – добровільне або вимушене переселення в іншу країну для постійного проживання. Виселення з рідної країни назавжди з розірванням усіх зв'язків [10, 391];

● внутрішня міграція – переміщення громадян з однієї адміністративно-територіальної одиниці в іншу, а також інші переміщення в межах однієї держави;

● специфічна міграція – переміщення біженців, жертв переслідувань і репресій за різними ознаками, вимушених переселенців [11, 124].

Крім того, виділяють такі види міжнародної міграції:

постійна (безповоротна) – здійснюється з метою виїзду на постійне місце проживання до іншої країни;

тимчасова – обмежена строком перебування в країні в'їзду від 1 до 6 років, це так звані «довгострокові емігранти / іммігранти», робітники за контрактом тощо;

сезонна – пов'язана з короткостроковим (до 1 року) виїздом / в'їздом для роботи у «сезонних» галузях господарства (рибальство, сфера послуг, сільське господарство);

маятникова (прикордонна) – щоденний, потижневий переїзд із одної країни в іншу та у зворотному напрямку. Здійснюється у зв'язку з роботою в сусідній країні, відвідуванням родичів, торгівлею тощо;

незаконна міграція [12, 24].

Незаконна міжнародна міграція – поширене явище, воно охоплює практично всі регіони світу. За експертними оцінками, тільки в США кількість нелегальних іммігрантів коливається в межах від 2,9 до 4,5 млн осіб;

у країнах Західної Європи перебуває не менше 3 млн незаконних іммігрантів, в Японії – від 300 тисяч до 1 мільйона осіб [13, 185-192]. Важливість питання нелегальної міграції пов'язана зі складністю визначення її кількісних параметрів, які значно перевищують офіційні дані по міграції, з неоднозначністю і невизначеністю її наслідків, а також зі складністю боротьби з таким явищем, зважаючи на соціально-політичну та економічну ситуацію в країнах-постачальниках, що породжує нові потоки мігрантів.

Для більш повного висвітлення змісту питання нам необхідно встановити, який сенс вкладається в поняття «незаконна / нелегальна міграція», «нелегальний мігрант».

Термін «нелегальна міграція» - загальноприйняте поняття на визначення руху людей через державний кордон з порушенням правових норм. Терміни «незаконна міграція» та «нелегальна міграція» є синонімами, однак термін «незаконна міграція» вживається переважно в офіційних документах, тоді як поняття «нелегальна міграція» використовується в наукових дослідженнях, публіцистиці, засобах масової інформації. Законами України не визначено поняття «незаконна міграція», «незаконний мігрант», але суть норм вітчизняного міграційного законодавства, що визначає відносини держави та іноземців і осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні або незаконно перетинають державний кордон України, відповідає прийнятим у міжнародному праві визначенням.

Стаття 3 Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю й повітрю, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року (ратифікована Україною у 2004 році) установлює, що незаконний ввіз мігрантів – це забезпечення з метою одержання, прямо або опосередковано, будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди, незаконного в'їзду до держави будь-якої особи, яка не є її громадянином або не проживає постійно на її території. Незаконний в'їзд означає перетин кордонів без дотримання необхідних вимог для законного в'їзду до приймаючої держави. Таким чином, особи, які незаконно в'їжджають або незаконно ввозяться в державу, є незаконними мігрантами.

У рекомендаціях Конференції міністрів з питань запобігання нелегальній міграції в рамках Будапештського процесу (14-15 жовтня 1997 р.) нелегальна міграція охоплює порушення правових міграційних інститутів, нелегальне перетинання кордону, нелегальне проживання в країні, використання недозволених транспортних засобів, виготовлення та використання фальшивих документів чи порушення у використанні справжніх документів, надання допомоги й коштів для звернення з фальшивими документами до органів влади, організація перевезення, забезпечення місць притулку та нелегальної роботи [14, 18].

У статті 1 Угоди про співпрацю держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з незаконною міграцією (ратифікована Україною в 1999 році) до незаконних мігрантів віднесені громадяни третіх держав та особи без громадянства, які порушили правила в'їзду, виїзду, перебування або транзитного проїзду через території держав-учасниць, а також громадяни держав-учасниць, котрі порушили правила перебування на території однієї з держав-учасниць, що встановлені її національним законодавством [9].

На підставі зазначеної міжнародної норми В. Подшивалов робить висновок, що незаконна (нелегальна) міграція є однією з форм територіального переміщення населення, специфіка якого полягає в тому, що під час переміщення або перебування мігрантів (іноземних громадян і осіб без громадянства) у державі, що їх приймає порушуються норми міжнародного і / або національного права відповідних країн [13, 185-192]. Скажімо, можуть бути порушені норми, що встановлюють порядок в'їзду і виїзду з відповідної країни або із групи країн, зокрема візовий режим; перебування на території іноземних держав; заняття трудовою, підприємницькою діяльністю тощо.

У Протоколі проти незаконного ввозу мігрантів сушею, морем і повітрям, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, застосовано термін "незаконний в'їзд", який означає перетинання кордонів без дотримання необхідних вимог для законного в'їзду в державу, що приймає [15].

Нелегальна міграція (за юридичним визначенням) – це соціально-правове явище, що передбачає нелегальне перетинання державного кордону поза пропускними пунктами або з використанням фальшивих документів, візи; самостійне або з допомогою третіх осіб проживання на території країни без належного дозволу компетентних державних органів із метою поліпшити власне становище чи становище своєї родини, а також для захисту своїх політичних або релігійних переконань.

Можна погодитися з А. Мозолем, який указує на відсутність в Україні – донедавна – глибоких теоретичних розробок проблем міграції взагалі та її нелегальної складової зокрема. Упродовж багатьох десятиліть у нас не було власної міграційної політики, окрім заборонної, яку активно застосовували в радянську епоху. Аналізуючи стан справ у цій галузі, автор наводить своє визначення нелегальної міграції [16]. На його думку, визначальною ознакою нелегальної міграції як соціального явища є порушення передусім законодавства тієї держави, куди в'їжджає (постійно або тимчасово) іноземний громадянин чи особа без громадянства.

Указані визначення не в повному обсязі визначають суть можливого практичного прояву незаконної міграції. Неможливо повністю погодитись із визначенням «незаконний мігрант», яке приведено у звіті про міграцію населення в країнах СНД у 1997-1998 рр., який оприлюднений Міжнародною організацією з міграції на міжнародній конференції з питань народонаселення та розвитку. Згідно з цим визначенням незаконний мігрант – особа, яка знаходиться на невизначеному положенні та не відповідає вимогам стосовно в'їзду, перебування або здійснення економічної діяльності, яка встановлюється державою їх перебування [13, 188]. У будь-якій країні існують правові норми, що визначають правовий статус іноземців, незважаючи на законність чи незаконність його перебування на території держави; крім того, не всяка економічна діяльність іноземців у державі, що не відповідає її вимогам, є приводом визнання іноземця незаконним мігрантом. Тому, на нашу думку, зазначене визначення є неточним.

В офіційній термінології ООН замість терміна «незаконна міграція» переважно вживається термін «неврегульована міграція», під яким розуміється рух осіб, що відбувається з порушенням норм країн виїзду, транзиту та призначення; а замість терміна «незаконний мігрант» - «неврегульований мігрант», «мігрант без належних документів». Ці поняття відображають гуманістичний

підхід до явища незаконної міграції, що базується на парадигмі прав людини. У його основі лежить принцип індивідуальної свободи, свободи переміщення, свободи вибору місця проживання.

У документах Європейського Союзу найчастіше вживається поняття «нелегальна імміграція», яка існує в разі незаконного перетину кордону, перетину кордону з фальшивими або підробленими документами, законного в'їзду та перебування на територіях країн-учасників після закінчення терміну дії дозволу на перебування. Законне перебування стає нелегальним також за умови, коли особа працевлаштовується або займається підприємницькою діяльністю, не дозволеною в'їзною візою.

Література

1. Тойнби А. Д. Постижение истории: Сборник / Арнольд Дж. Тойнби; [пер. с англ.]; сост. А.П. Огурцов; вступ. ст. В.И. Уколовой – М.: Прогресс, 1991. – 730 с.

2. Монтескье Ш. Л. Персидские письма: роман / Шарль Луи Монтескье; [пер. с фр.]; [вступ. ст. С.Д.Артамонова]. – Элиста: Калм. кн. изд-во, 1988. – 302 с.

3. Василенко І.К. Протидія незаконній міграції населення з країн Азії до Європи територією України (організаційно-правовий аспект): монографія / Ігор Костянтинович Василенко. – Донецьк: ВОНР ДЮІ ЛДУВС, 2008. – 172 с.

4. Нелегальна міграція та торгівля жінками (у 2 книгах). Кн. 1 ч. 1 / За ред. Ю. Римаренко. – К.: Інститут держави та права, КУП, НАВС, 2001.– С. 182-183.

5. Симон Г. Миграция в Южной Европе: обзор [будущее миграции] / Герхард Симон. – М., 1987. – С. 23.

6. Детальний опис діяльності МКБ див.: Sjoberg, T., The Powers and the Persecuted : The Refugee Problem and the Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR), 1938–1947. (1991).

7. Олефір В. Еволюція та сутність поняття нелегальної міграції / В. Олефір, Д. Цвігун // Право України. – 2005. – № 4. – С. 81–84.

8. Орловская Н.А. Криминологические и уголовно-правовые аспекты нелегальной миграции / Н.А. Орловская. – [Електронний ресурс]: http://www.inter.criminolo-gy.org.ua.

9. Большая юридическая энциклопедия. - М.: Эксмо, 2005. – 688 с.

10. Малый энциклопедический словарь Блокгауза и Ефрона 1890 – 1907 гг. - М.: Владос, 2002. – 415 с.

11. Курилов И.С. Актуальне проблемы нелегальной миграции и охрана государственной границы // Политическое образование. - 2008. - № 7 (259). - С. 124-127.

12. Правове регулювання міграційних процесів в Україні. Інформаційно-довідковий посібник (рос. мовою). - К.: «Атіка», 2008. – 328 с.

13. Подшивалов В.Е. Незаконная миграция: международно-правовой подход // Правоведение. - 2008. - № 4(243). - С. 185-192.

14. Копура М.М. Проблема нелегальной миграции и пути ее решения // Право и безопасность. - 2007. - № 1-2 (22-23). - С. 15-24.

15. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. (ратифікований Законом України від 04.02.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 19. – Ст. 263.) – [Електронний ресурс]: CD-версія "Инфодиск", 2008. – № 12. – декабрь.

16. Мозоль А.П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / А.П. Мозоль. – К., 2002. – 18 с.

Ярмакі В.Х.,
доцент, професор кафедри
конституційного та міжнародного права
ОДУВС
Надійшла до редакції: 12.21.2014

УДК 351.82:338.24

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Куриліна О. В.

Стаття присвячена питанням забезпечення економічної безпеки держави. Проводився всебічний аналіз як сучасних, так і давніших поглядів на це питання в його історичній трансформації. Розглянуті різноманітні підходи до визначення економічної безпеки держав. Запропоновано найдоцільнішу модель забезпечення економічної безпеки для України. Обґрунтовано потребу тісної співпраці України з державами Євросоюзу.

***Ключові слова**: Євросоюз, глобалізація, забезпечення економічної безпеки держави, національна безпека, мікроекономіка, макроекономіка, європейська економічна система.*

Статья посвящена вопросам обеспечения экономической безопасности государства. Проводился всесторонний анализ современных взглядов на данный вопрос в его исторической трансформации. Рассмотрены различные подходы к определению экономической безопасности государств. Предложена целесообразная модель обеспечения экономической безопасности для Украины. Обоснована необходимость тесного сотрудничества Украины с государствами Евросоюза.

***Ключевые слова**: Евросоюз, глобализация, обеспечение экономической безопасности государства, национальная безопасность, микроэкономика, макроэкономика, европейская экономическая система.*

The article is dedicated to ensuring the economic security. Has a comprehensive analysis of both modern and looks good while on the issue in its historical transformation. The various approaches to the definition of economic security. A most appropriate model to ensure economic security for Ukraine. Substantiates the need for close cooperation of Ukraine with the EU.

***Keywords**: EU, globalization, ensuring economic security, national security, microeconomics, macroeconomics, European economic system.*

Процеси формування нової структури Світової та Європейської економік у період глобалізації, змін інституційно-правових баз формують основу для зростання негативних процесів як викликів усій демократичній спільноті, Європейському співтовариству. Розширення структури загроз національній безпеці держав носить глобальний характер, є розгалуженим, диференційованим. Переважно питання забезпечення економічної безпеки держави розглядаються на мікроекономічному рівні, увага приділяється сегментному, галузевому підходу при дослідження цієї проблеми, що, у свою чергу, не дає змоги всебічно підготуватися до наявних загроз економікам європейських держав. Це зумовлює необхідність подальшого дослідження зазначеного питання, особливо в контексті макроекономіки як сегменту мега-європейської економічної системи.

З огляду на зазначене, виникає потреба в комплексному вирішення цієї проблеми з урахуванням усіх особливостей розвитку України та Євросоюзу.

Вивченню цієї проблеми приділяли увагу такі вчені: Л. Абалкін, О. Власюк, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Засанський, О. Засанська, С. Пирожков, В. Предборський, О. Користін, В. Франчук, та інші. Переважно у вітчизняних дослідженнях і публікаціях розглядались питання забезпечення економічної безпеки на рівні одної держави.

Нестабільність економічного стану в Україні останнім часом має вкрай загрозливий характер для її національної безпеки. Вона насамперед пов'язана з переділом українських земель, політичною нестабільністю, яка породжена як внутрішніми, так і зовнішніми факторами впливу. Катастрофічним розвитком кримінальної економіки та розкраданням державного майна, переведення коштів у "тінь" з подальшим його використанням для розвитку кримінально-тіньової економіки.

Завдання дослідження: проаналізувати різні точки зору щодо поняття "економічна безпека держави".

Будь-яка легальна діяльність, зокрема й економічна, здійснюється в рамках правового поля, яке регламентується законодавством держави. Так, у Законі України "Про основи національної безпеки України" під національною безпекою розуміється захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та іншим сферам державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [2, 116].

Поняття економічної безпеки розглядались із різних точок зору. Одні вчені розглядали це питання з боку управління. Зокрема, Г.А. Минаев під безпекою розуміє філософію сучасного менеджменту (управління), цінність та складову корпоративної культури. Сутність такого сприйняття безпеки зводиться до того, щоб навчитися управляти соціально-економічними системами через призму безпеки, розуміти її як функцію буття й життєдіяльності людини та її первинної потреби [7, 25]. Він виходить з того, що найважливішими функціями життєдіяльності соціально-економічної системи є розвиток і безпека. Це дві взаємопов'язані сторони одного процесу й одночасно діалектично протилежні. Кожна з них має власні методи й засоби забезпечення. Розвиток є первинною функцією, а безпека - другорядною та призначена забезпечити розвиток шляхом протидії загрозам. Однак другорядний характер не зменшує її ролі, оскільки без забезпечення безпеки будь-яка людська діяльність виявляється позбавленою сенсу [8, 41-48].

Економічну безпеку в умовах глобалізації розглядають відносно ступеня загроз. О. Ільєнко, зокрема, пише:

©О.В. Куриліна, 2015

"Для суб'єкта життєдіяльності жити та діяти в безпеці не означає існувати без небезпеки, оскільки остання є однією з головних причин необхідної активності людини і присутня в її життєдіяльності постійно, а нерідко може мати позитивний вплив. Крім того, загрози та небезпеки забезпечують мобілізацію діяльності необхідних співвідношень індивідуумів як членів соціуму. Тому асоціювати "безпеку" з відсутністю небезпеки неможливо, оскільки для людини, яка існує в соціумі, безпека є захист від небезпеки, загроз тощо. Отже, при формуванні поняття "безпека" необхідно не лише забезпечувати повну відсутність будь-яких загроз і забезпечити умови існування суб'єкта в безризиковій зоні, а навпаки – слід виявляти межу виправданого ризику при забезпеченні постійного розвитку, саморозвитку суб'єкта" [10, 15].

Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко під безпекою розуміють комплексне поняття: економічна безпека – це конкретний стан і ступінь захищеності будь-якого суб'єкта та його спроможність протистояти змінам умов існування [6, 10]. Ці трактування не дозволяють усебічно охопити проблему, оскільки приділяють увагу сегментам безпеки, що, у свою чергу, не дає можливість провести загальний аналіз.

Послідовно розглядає проблему професор Власюк. Він уважає, що складовою частиною національної безпеки є економічна, яка за своєю сутністю є її базисом. Одночасно це відносно самостійна система, котра має свою структуру, внутрішню логіку розвитку та функціонування, засоби дії на всі інші аспекти безпечного існування особистості, суспільства і держави [1, 7]. Разом з тим слід відзначити, що в чинному законодавстві України немає чіткого визначення поняття "економічна безпека держави" чи "національна економічна безпека", що породжує невизначеність у діях державного управлінського апарату і призводить до помилок при формуванні економічного розвитку як країни в цілому, так і її регіонів [1, 34].

З позицій первинності виробництва та фінансово-грошової системи досліджує зазначену проблему Павловський. Він пише, що фундаментом, основою економічної системи є її власне виробництво, а найважливішою складовою національної безпеки є її економічна безпека [9, 11]. Економічна безпека України – це такий стан і рівень розвитку всіх сфер економічної системи суспільства, власного виробництва (грошово-фінансової системи, сфери управління, соціальної сфери та екологічної), такий стан системи продуктивних сил, за яких держава здатна залучити свої ресурси та свій інтелектуальний потенціал на забезпечення національних інтересів, на досягнення економічної, науково-технічної, технологічної й духовної могутності, забезпечити злагоду в суспільстві, достатній рівень економічної та політичної незалежності, виробничої самодостатності, спираючись на власні сили, на стратегію технологічного лідерства або, принаймні, технологічної незалежності, на патріотизм своїх громадян, незалежність у мисленні й прийнятті рішень лідерами держави, що дає змогу досягнути політичної, економічної, військово-стратегічної й соціальної мети заради створення умов для гідного життя широких верств населення, їх добробуту, духовної і моральної єдності, розвитку культури, науки, мови та величі народу України [9, 12].

Н.В. Михалкин, у свою чергу, пише: "Безпека – це потреба та інтерес. У реальному житті неможливо знайти ситуацію, коли стосовно будь-якого суб'єкта відсутня будь-яка небезпека" [3, 13]. Водночас Ю.Ф. Короткий визначає цю проблему як реакцію на небезпеку, бо потреба в ній виникає виключно тоді, коли існує небезпека [4, 51]. В.Ф. Молчановський розглядає безпеку як властивість системи. Існування будь-якої системи передбачає її захищеність від руйнівних впливів. Своїй руйнації протидіють всі системи [5, 104].

Усі розглянуті точки зору не охоплюють сутність поняття економічної безпеки за умов глобалізації економіки, її забезпечення в особливих умовах, зокрема при проведенні бойових дій, оскільки економічна безпека є складовою частиною національної безпеки, її фундаментом (базисом). Не розглядають її як складову національної безпеки держав, економічних міждержавних союзів. Адже економічна безпека є фундаментом економіко-політичної стабільності на мегапросторі. Вона створює умови для безпечного функціонування економічного середовища на мега-, макро-, мікроекономічних рівнях. Економічна безпека – це складна багаторівнева система, рівні якої перебувають у взаємозв'язку.

Економічна безпека переважно розглядається на мікроекономічному рівні, увага приділяється сегментному, галузевому підходу при дослідженні цієї проблеми, що, у свою чергу, не дає змоги всебічно підготуватися до наявних загроз економікам європейських держав. Це зумовлює потребу в подальшому дослідженні цього питання, особливо в контексті макроекономіки як сегменту мегаєвропейської економічної системи.

Питання досліджувалось, ураховуючи стабільну суспільну політичну ситуацію як у державі, так і у світі загалом. Дослідження по забезпеченню економічної безпеки держави як основи національної безпеки не проводились за умов суспільно-політичної кризи, військових дій.

Література

1. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі наук про економіку / О.С. Власюк // Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.

2. Про основи національної безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 19.06.2003 р. № 964-IV. - [Електронний ресурс]: http://www.zakon.rada.gov.ua. – (Законодавча база).

3. Михалкин Н.В. Безопасность Российской Федерации. Вопросы теории и практики / Н.В. Михалкин. – М., 1993. – С. 13.

4. Короткий Ю. Ф. К вопросу о понятии безопасность / Ю.Ф. Короткий // Социально-политические аспекты обеспечения государственной безопасности в современных условиях: сб. статей. – М.: Граница, 1994. – С. 51.

5. Молчановский В.Ф. Безопасность – атрибут социальной системы / В.Ф. Молчановский // Социально-политические аспекты обеспечения государственной безопасности в современных условиях: сб. статей. – М.: Граница, 1994. – 368 с.

6. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.

7. Минаев Г.А. Безопасность-менеджмент организации / Г.А. Минаев // Best of Security. – № 4 (26). – 2008. – С. 23–31.

8. Минаев Г.А. Безопасность организации: учебник / Г.А. Минаев. – К.: КНТ, 2009. – 440 с.

9. Павловський М.А. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. - К.: Техніка, 1999. - С. 284.

10. Ільєнко О.В. Стратегії міжнародної економічної безпеки в умовах глобалізації (маркетинговий аспект). – К.: Національний авіаційний університет, 2013. – 358 с.

Куриліна О.В.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 17.12.2014

УДК 351.82

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ДИСЦИПЛІНИ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІКОЮ ЗАСОБАМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Свиридюк Н. П.

У статті на основі адміністративно-правового регулювання аналізується забезпечення законності та дисципліни в державному управлінні економікою. Акцентується увага на тому, що законність і дисципліна - це складні правові категорії, за допомогою яких у сучасному правознавстві характеризуються принципи управління, правові режими, методи здійснення державної влади.

Ключові слова: *законність, дисципліна, економіка, державне управління, економічна політика, державне управління, органи державної влади.*

В статье на основе административно-правового регулирования анализируется обеспечение законности и дисциплины в государственном управлении экономикой. Акцентируется внимание на том, что законность и дисциплина - это сложные правовые категории, с помощью которых в современном правоведении характеризуются принципы управления, правовые режимы, методы осуществления государственной власти.

Ключевые слова: *законность, дисциплина, экономика, государственное управление, экономическая политика, государственное управление, органы государственной власти.*

On the basis of administrative and legal support analysis of law enforcement and discipline in economic governance. Attention is focused on the fact that law and discipline - a complex legal categories by which in modern jurisprudence characterized by principles of management, legal framework, methods of state power.

Keywords: *legality, discipline, economics, public administration, economic policy, public administration, public authorities.*

Законність і дисципліна є одними з основних завдань державного управління, поняття яких набувають особливого значення в процесах державотворення, розвитку громадянського суспільства, забезпеченні та реалізації основоположних прав людини. В умовах загострення сучасних політичних, соціальних та економічних конфліктів, що відбуваються нині в Україні, проблематика забезпечення режиму законності та дисципліни стала пріоритетною в дослідженні шляхів державно-правового розвитку.

У свою чергу, законність і дисципліна як особливі правові категорії стали предметом дослідження таких вітчизняних і зарубіжних учених, як В.Б. Авер'янова, Є.В. Аграновської, В.Д. Бабкіна, Ю.М. Бисаги, С.В. Бобровник, М.В. Вітрука, В.М. Горшеньова, А.П. Заєць, О.В. Зайчука, Р.А. Калюжного, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, В.К. Колпакова, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, Н.С. Прозорова, П.М. Рабіновича, В.В. Самохвалова, В.Ф. Сіренка, О.Ф. Скакун, В.Д. Ткаченка, Р.О. Халфіна, Ю.С. Шемшученка та ін. У наукових роботах названих фахівців ґрунтовно розроблялися питання як категоріального апарату теорії законності, так і вдосконалення правової політики держави у сфері управління економікою, причини та умови поширення окремих видів економічних правопорушень, а також шляхів і способів їх подолання.

Разом із цим, існуючі дослідження мають загальний характер, відбивають більшою мірою соціально-політичну та кримінологічну обстановку попередніх років, не торкаючись поточних проблем сьогодення, для якого характерним є високий ступінь загострення економічної кризи, посилення інтеграційних і глобалізаційних тенденцій у фінансовій сфері. Також поза увагою багатьох авторів залишилися питання реалізації законності та дисципліни в окремих секторах державного управління.

Такі негативні чинники, як корупція, хабарництво, нецільове використання бюджетних коштів, зловживання службовим становищем та інші становлять серйозну загрозу для розвитку й ефективного функціонування економічної сфери. У свою чергу, сучасний стан і структура злочинності свідчать про недосконалість існуючої системи захисту економічних прав громадян, про необхідність вироблення нових підходів до реалізації правоохоронної функції держави в економічній сфері, застосування новітніх методик, виявлення й попередження правопорушень, адаптації системи управління до нових умов господарювання.

У зв'язку із цим, характеристика основних засобів забезпечення законності та дисципліни в державному управлінні економікою України є актуальною, а реалізація зазначених засобів сприятиме формуванню загального уявлення про явища законності та дисципліни в державному управлінні економікою України та про відповідні правові категорії; здійсненню характеристики основних засобів адміністративно-правового забезпечення законності в економічній сфері; висвітленню особливостей змісту нормативних джерел, які є правовою основою для забезпечення законності та дисципліни в державному управлінні економікою.

Законність і дисципліна є одними з найважливіших принципів як державного управління, так і функціонування правової держави загалом. Їх реалізація направлена на забезпечення суспільних інтересів, основних прав і свобод людини й громадянина. Використання зазначених принципів сприяє налагодженню таких взаємовідносин між державою та громадянами, що будуються на дотриманні правил, визначених існуючим законодавством, за порушення яких передбачається неухильне настання відповідальності для кожної зі сторін, яка здійснила відповідні порушення.

Виключного значення законність набуває в процесі здійснення органами державної влади своєї діяльності. Рівень дотримання цими органами законності, як особливого правового режиму, обумовлює відповідний рівень довіри до них з боку населення, а отже, йдеться про авторитет державної влади та ефективність її функціонування. Зокрема, особливого значення набуває проблематика забезпечення законності і дисципліни в процесі державного управління економікою.

Розкриваючи зазначену проблематику, не можна

©Н.П. Свиридюк, 2015

обійти увагою питання взаємозв'язку таких понять, як забезпечення та регулювання. Так, під забезпеченням доцільно розуміти задоволення певних потреб, створення надійних умов для здійснення, реалізації, гарантування чогось. У свою чергу, під регулюванням слід розуміти конкретний вплив держави на суспільні відносини за допомогою різних юридичних, політичних, економічних та інших засобів. Йдеться про сферу національної економіки, в якій забезпечення законності відбувається за допомогою комплексу регулюючих засобів, зокрема адміністративно-правових.

Регулювання відносин, що виникають в економічній сфері, є однією з основних функцій держави, обов'язком щодо встановлення правових основ функціонування всієї економічної системи, захисту та інтересів суспільства, організацій, об'єднань громадян, окремих фізичних осіб, створення належних умов для розвитку державного господарства тощо. Зазначені завдання реалізуються завдяки існуванню цілісної системи засобів і заходів адміністративно-правового впливу, що разом утворюють відповідний механізм правового регулювання.

Щодо елементів зазначеного механізму, то до них прийнято відносити такі, як адміністративно-правові норми, методи, засоби адміністративного права, за допомогою яких здійснюється адміністративно-правовий вплив на суспільні відносини. У процесі адміністративно-правового регулювання успішно використовуються засоби уповноваження (дозволу), зобов'язання (розпорядження) або заборони, дотримання яких дозволяє досягти належного рівня законності, правопорядку, установити необхідний режим управління об'єктами господарювання, завдяки якому економіко-правові відносини розвиваються найкращим чином.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на ряд характерних ознак державного управління, врахування яких у процесі правового регулювання економічних відносин дозволяє обирати ті засоби й заходи впливу, які є найбільш ефективними та впливовими для певної моделі відносин. Так, наприклад, зовсім різними будуть набори регулюючих засобів, якщо орієнтуватися на відносини договірного типу (диспозитивний принцип) або відносини підпорядкування (імперативний принцип).

Отже, управлінська діяльність (державна та недержавна форми) має загальнодержавний характер, здійснюється особливою групою державних органів – органами виконавчої влади, а також органами місцевого самоврядування, є активною й цілеспрямованою, має безпосередніми об'єктами впливу галузі економіки, соціально-культурного та адміністративно-політичного розвитку, має організуючий характер, здійснюється повсякденно й безперервно. Виходячи з цього, правове регулювання економічної сфери здійснюється спеціально уповноваженими на те суб'єктами, серед яких Президент України; Кабінет Міністрів України; профільні міністерства, комітети, спеціально створені центральні органи виконавчої влади; місцеві державні адміністрації; виконавчі органи сільських, селищних, міських рад.

Кожен із зазначених суб'єктів здійснює адміністративно-правове регулювання у сфері економіки в межах своєї компетенції, обсяг якої визначається нормами діючого законодавства. Так, наприклад, Президент України визначає основні напрями зовнішньої і внутрішньої, зокрема й економічної, політики, впливає на формування управлінських структур у цій сфері. Кабінет Міністрів України забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої економічної політики держави, розробляє та здійснює загальнодержавні програми економічного розвитку України, спрямовує й координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади тощо [1].

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України як центральний орган виконавчої влади у сфері економіки формує та реалізує державну економічну політику, забезпечує нормативно-правове регулювання різних сфер національної економіки й реалізацію державної економічної політики у сфері оборони та безпеки тощо [2].

Це означає, що кожний зазначений вище орган як суб'єкт державного управління у сфері економіки, окрім загального адміністрування, виконує цілий ряд специфічних завдань, спрямованих на реалізацію законодавчих положень і розпорядчих документів, створюючи таким чином необхідні передумови для забезпечення реалізації державної політики в певному секторі управління економікою, реалізації відповідного економічного законодавства, а отже, втілення режиму законності.

Щодо забезпечення законності у сфері національної економіки, слід наголосити, що пошуки нових методів і засобів для підтримання стабільності та ефективності розвитку цієї сфери пов'язані зі зростанням рівня економічних правопорушень, неспроможністю держави впливати на основні сфери економіки традиційними засобами управління, невідповідністю таких засобів сучасним вимогам і загальному стану соціально-економічних відносин.

Одним із прикладів, що яскраво ілюструє зазначені тенденції, є звіт про результати проведення єдиного моніторингу ефективності управління об'єктами державної власності за 2012 рік, представлений як сигнальний документ до Програми економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" [3]. Так, із 98 суб'єктів управління державною власністю, з яких 88 – це центральні органи державної влади, державні комітети, агентства, комісії та місцеві органи виконавчої влади, управлінська діяльність лише трьох (Пенсійного фонду, Держлісагенства та Національної академії правових наук) була визнана ефективною. Робота 31 суб'єкта по управлінню була оцінена як задовільна, а інших 64 – виявилася взагалі неефективною. Аналогічний звіт, проведений Міністерством економічного розвитку і торгівлі у 2013 році, виявив 26 суб'єктів, робота яких щодо управління державною власністю була оцінена позитивно [4]. Проте в цьому дослідженні не були враховані результати управління об'єктами державної власності АР Крим та Донецької ОДА. Крім того, на жаль, відсутні відповідні дані за 2014 рік, що унеможливлює здійснення відповідного порівняльного аналізу та виявлення загальних тенденцій щодо покращення або погіршення цієї ситуації.

Результатом неефективності державних заходів у сфері управління національним господарством є також велика кількість правопорушень, що складають значну питому величину в загальній кількості правопорушень, учинених на території нашої держави, про що свідчать щорічні звіти Міністерства внутрішніх справ України та Генеральної прокуратури України, в яких висвітлено стан і структуру злочинності в Україні [5; 6]. Розвиток тіньового сектору економіки, порушення податкового законодавства, хабарництво, корупція, нецільове використання бюджетних коштів і підробка грошей, цінних паперів тощо, а також ряд злочинів, учинених посадови-

ми особами, - усе це становить значну загрозу для функціонування національної економіки, а отже, актуалізує проблему забезпечення державної безпеки загалом.

Разом із тим, означена ситуація обумовила інтенсифікацію державної діяльності в економічній сфері, постановку нових завдань та удосконалення засобів стабілізації й забезпечення режиму законності й дисципліни в державному управлінні економікою, зокрема у сфері адміністративно-правового регулювання.

Одним із таких завдань стало зниження адміністративних бар'єрів для розвитку підприємництва, на виконання якого розроблено ряд відповідних заходів, зокрема запровадження дистанційного обслуговування платників податків і зборів, зменшення кількості видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрощення окремих видів експертних процедур, нормативне забезпечення вказаних заходів шляхом розробки та прийняття нових регуляторних актів, а також унесення змін до таких законів, як Закон України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" [7], "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" [8], "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності" [9] тощо.

Одне із важливих завдань, пов'язаних зі зменшенням втручання контролюючих органів у господарську діяльність, пропонується вирішити, шляхом уточнення основних засад державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, установити межі втручання в діяльність суб'єктів господарювання у відповідному Законі Україні [10] та узгодження із цим Законом усіх нормативно-правових актів, що стосуються цієї сфери. Створенню належних умов для розвитку підприємницької діяльності, на думку фахівців, сприятимуть і заходи щодо передачі повноважень органів внутрішніх справ щодо складення адміністративних протоколів, зокрема за порушення правил торгівлі на ринках, іншим державним органам [11].

Одну із серйозних проблем розвитку економіки становить незадовільний стан її аграрного сектору, для якого характерними є нестабільність конкурентних позицій виробників, недосконалість системи логістики, неефективність самоорганізації та саморегулювання ринку, незавершеність земельної реформи, що разом створюють ідеальні умови для таких правопорушень, як недотримання процесу ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, недотримання технічних норм щодо якості та безпечності харчових продуктів, незаконна зміна призначення сільськогосподарських земель, а складність процедур оформлення й перевезення вантажів сільськогосподарської продукції, призводить, з одного боку, до її псування, а з іншого – спонукає товаровиробника знаходити нелегальні ринки збуту тощо.

Вирішенню зазначених недоліків мають сприяти такі заходи, як визначення й законодавче закріплення статусу сільських територій, внесення змін до податкового законодавства України в частині звільнення фермерських господарств від сплати податків, спрощення та прискорення ряду дозвільних процедур, налагодження системи перевірки й контролю якості сільськогосподарської продукції, підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня представників усіх ланок управління в цій сфері тощо [12].

Окремо слід відзначити проблематику порушення адміністративних процедур (надання адміністративних послуг), пов'язаних із одержанням суб'єктами господарювання прав на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності, які обумовлюють створення відповідних корупційних схем, знижуючи рівень захисту основних прав суб'єктів економічної діяльності.

Удосконалення стану законності та дисципліни в цій сфері державного управління передбачається здійснити шляхом реалізації таких заходів, як: ліквідація дозвільних центрів, як окремої складової центрів надання адміністративних послу; скасування необхідності одержання ряду дозвільних документів і відповідних повноважень в органів влади щодо їх видачі; скорочення термінів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; запровадження в Україні Єдиного державного адресного реєстру; утворення системи державного нагляду за прийнятими рішеннями у сфері регулювання містобудівної діяльності та можливість їх оскарження тощо [13]. Загалом, подібні заходи можна кваліфікувати як процес дерегуляції державного управління у визначених галузях економіки.

Значна кількість порушень у банківській сфері, зокрема незаконний розподіл і реалізація корпоративних прав, фіктивне банкрутство, створення тіньових схем розподілу банківських прибутків, порушення прав фізичних осіб щодо гарантування їх грошових вкладів тощо, обумовили визначення законодавцем основних шляхів розвитку банківської сфери та застосування ряду заходів, спрямованих на забезпечення законності правових відносин у цій сфері. Так, наприклад, Законопроектом України "Про заходи, спрямовані на сприяння капіталізації та реструктуризації банків" передбачається визначення спрощеного порядку проведення процедур, пов'язаних із капіталізацією та реструктуризацією банків, установлення мораторію на розподіл чистого прибутку банку та викуп банком розміщених ним акцій, закріплення обов'язку Національного банку України й умов віднесення банків до неплатоспроможних тощо [14].

Ряд заходів, направлених на реструктуризацію економіки, передбачено також і Проектом Закону "Про реструктуризацію кредитних зобов'язань з іноземної валюти в гривню" [15]. Збільшення частки проблемних активів у кредитному портфелі банків, порушення умов кредитування в іноземній валюті обумовило вжиття додаткових заходів для врегулювання цієї проблеми, зокрема встановлюється чіткий порядок та умови реструктуризації зобов'язань за кредитом, а також звернення стягнення на предмет іпотеки.

Крім того, важливим напрямом впливу на забезпечення належного рівня законності у сфері економіки є використання технологій стимулювання господарської діяльності в різних сферах, які направлені на підвищення рівня захисту основних економічних прав і створення сприятливого інвестиційного клімату.

Прикладом реалізації таких технологій є відповідна програма, передбачена Законом України "Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки України з метою створення нових робочих місць" [16]. Зокрема, протягом 2013–2032 років у пріоритетних галузях економіки для окремих суб'єктів господарювання передбачається реалізація таких заходів, як пряме бюджетне фінансування, відшкодування відсотків за кредитами в банках, державні гарантії для залучення іноземних кредитів, часткове звільнення від сплати податків на прибуток тощо.

Не можна оминути увагою питання децентралізації державного управління, метою якого є зниження рівня корупції, створення умов для формування міцних територіальних общин, наділених достатніми повноваженнями й фінансовими ресурсами, які відповідають результатам їх господарської діяльності. На думку О.В. Новікова, саме децентралізація соціально-економічного сектору та оптимізація державних функцій щодо забезпечення захисту державного суверенітету й безпеки можуть якісно вплинути на подальший розвиток української державності, зокрема й у сфері забезпечення законності в економічному секторі [17].

Так, наприклад, Проект Закону "Про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування)" передбачає ряд заходів, спрямованих на децентралізацію державної влади, зокрема утворення виконавчих органів обласних і районних рад, запровадження інституту представників Президента України на місцевому рівні, обмеження функцій органів прокуратури щодо нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина тощо [18]. Крім того, у питаннях реалізації антикорупційної політики доцільно звернути увагу на відповідний іноземний досвід розвинутих країн світу, які вдало використовують різні механізми протидії корупційній діяльності, що передбачають комплексне застосування заходів правового, організаційно-кадрового й освітньо-виховного характеру [19].

Отже, законність і дисципліна – це складні правові категорії, за допомогою яких у сучасному правознавстві характеризуються принципи управління, правові режими, методи здійснення державної влади та використовуються як критерії при визначенні рівня ефективності роботи державних інституцій, зокрема й у економічній сфері адміністрування. При цьому реалізація законності та дисципліни в практичній діяльності, перетворення законності із сукупності ідей в явище правової дійсності здійснюється за допомогою цілого ряду управлінських засобів, серед яких адміністративно-правові набувають найбільшого значення.

Література

1. Конституція України. - [Електронний ресурс]: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

2. Положення Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: Указ Президента України від 31 трав. 2011 р. № 634/2011. - [Електронний ресурс]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/634/2011.

3. Інформація про результати проведення єдиного моніторингу ефективності управління об'єктами державної власності за 2012 рік. - [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0004100-10.

4. Результати єдиного моніторингу за 2013 рік. - [Електронний ресурс]: http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MonitoringEfektivnostiUpravlinniaObiektamiDerzhavnoiVlasnosti.

5. Стан та структура злочинності в Україні (станом на 20 листопада 2012 року): Звіт МВС України. - [Електронний ресурс]: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/813157.

6. Звіти Генеральної Прокуратури України щодо стану та структури злочинності за 2013 та 2014 роки. - [Електронний ресурс]: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html.

7. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-XII. - [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4004-12.

8. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 верес. 2005 р. № 2806-IV. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2806-15.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності: Закон України від 19 жовт. 2010 р. № 2608-VI. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2608-17.

10. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 5 квіт. 2007 р. № 877-V. – [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо вдосконалення окремих положень, що регулюють провадження у справах про адміністративні правопорушення): Проект Закону України від 22 груд. 2011 р. № 9637. – [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9637&skl=7.

12. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні: Аналітична доповідь національного інституту стратегічних досліджень 2014 р. – [Електронний ресурс]: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/agrosektor-0d6bd.pdf.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Проект Закону України від 22 груд. 2014 р. № 1580. – [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53076.

14. Про заходи, спрямовані на сприяння капіталізації та реструктуризації банків: Проект Закону України від 22 груд. 2014 р. № 1564. – [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53057.

15. Про реструктуризацію кредитних зобов'язань з іноземної валюти в гривню: Проект Закону України від 27 листоп. 2014 р. № 0960. – [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52413.

16. Про стимулювання інвестиційної діяльності в пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць: Закон України від 6 верес. 2012 р. № 5205-VI. – [Електронний ресурс]: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5205-17.

17. Новиков О. В. Противодействие коррупции в условиях децентрализации управления региональным развитием Украины / О.В. Новиков // Право и политика. – № 3. – 2014. – С. 48-55.

18. Про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування): Проект Закону України від 26 червн. 2014 р. № 4178а. – [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513.

19. Козубаев А.К. Некоторые вопросы противодействия коррупции в зарубежных странах / А.К. Козубаев // Право и политика. – № 3. – 2014. – С. 83-88.

Свиридюк Н.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Національної академії
внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 23.12.2014

УДК 343.24(477)(4/9)

УМОВНІ ВИДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Меркулова В. О.

У статті проаналізовано особливості законодавчого визначення умовних видів звільнення від покарання та його відбування в окремих країнах Європи. Автором зауважено, що вітчизняне кримінальне законодавство має наслідувати дієвий позитивний зарубіжний досвід відправлення кримінального правосуддя стосовно засуджених осіб, виправлення яких є можливим без ізоляції від суспільства.

Ключові слова: кримінальне законодавство, засуджена особа, тюремне ув'язнення, умовне звільнення від відповідальності.

В статье проанализированы особенности законодательного определения условных видов освобождения от наказания *и* его отбывания *в* отдельных странах Европы. *Автором* отмечено, что отечественное уголовное законодательство должно перенять действенный положительный зарубежный опыт отправления уголовного правосудия *в* отношении осужденных, исправление которых возможно без изоляции от общества.

Ключевые слова: уголовное законодательство, осужденный, тюремное заключение, условное освобождение от ответственности.

The article analyzes the characteristics determining the types of legal exemption from punishment and serving it in individual European countries. The author notes that domestic criminal law should follow positive international experience effective administration of criminal justice for convicted persons whose correction is possible without isolation from society.

Keywords: *criminal law, a person convicted, imprisonment, conditional release from liability.*

На кожному етапі розвитку суспільства набувають особливої важливості певні ідеї, пріоритети та людські цінності, які в підсумку впливають на визначення змісту та сутності основних кримінально-правових інститутів. Так, на напрями реформування кримінального законодавства, вирішення сталої проблеми визначення оптимального співвідношення між тяжкістю діяння та ступенем небезпечності винної особи, визначення меж суддівського розсуду під час прийняття рішення про доцільний обсяг кримінальної репресії та форму кримінальної відповідальності, вид і термін покарання все більше впливають положення міжнародно-правових документів. Тож все більшої актуальності набувають міжнародно-правові стандарти та міжнародний досвід у цих питаннях. Проте завжди в підсумку законодавець прийматиме рішення відповідно до особливостей національного сприйняття правильності та доцільності вирішення цих питань.

До сьогодні правосвідомість суспільства в будь-якій країні світу потребує подальшого й постійного формування адекватного розуміння змісту чинної системи покарання, реального обсягу кримінального примусу не лише найсуворішого покарання у виді позбавлення волі, а й інших численних видів покарань, інших заходів кримінально-правового впливу. Реформування кримінального законодавства зарубіжних країн саме в напрямі визначення дієвої системи альтернативних заходів по відношенню до реального виконання призначеного судом покарання (тим більш, якщо воно пов'язане із тюремним ув'язненням) є виправданим і гуманним. Чинна система покарань поступово витіснятиметься системою інших кримінально-правових заходів, серед яких належне місце мають зайняти різні види умовного засудження, умовного призначення покарання, умовного звільнення від відбування призначеного судом покарання.

На нашу увагу заслуговують окремі тенденції реформування кримінального законодавства Франції, ФРН, Швеції, Іспанії, Англії щодо визначення системи кримінально-правових інститутів, сутність яких полягає в умовності призначення та виконання покарання. Стадії кримінального правосуддя, на яких приймається рішення, назва інституту, межі іспитового строку, правовий статус засудженої особи під час випробування, можливість змін під час випробування – це ті складові, які обумовлюють їх особливість у різних країнах світу. Аналіз кримінального законодавства цих країн за визначеними ознаками є доцільним з точки зору визначення напрямів подальшого вдосконалення відповідних вітчизняних інститутів.

Слід зазначити, що вже наприкінці попереднього століття законодавство цих країн відтворювало більшою мірою, ніж вітчизняне кримінальне законодавство, зміст і сутність міжнародно-правових стандартів у частині різновидів умовності застосування відповідальності та покарання. Доведення необхідності більш широкого застосування до засуджених осіб альтернативних заходів кримінально-правового впливу – є змістом і сутністю Стандартних мінімальних правилах у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням ("Токійські правила" від 14 грудня 1990 р.). Міжнародно-правові стандарти, які містяться в цьому міжнародному акті, є результатом досить тривалої їх підготовки та неодноразового обговорювання на міжнародних зустрічах. Проте важливим є те, що наявність цих стандартів є початковим кроком у подальшому вдосконаленні кримінального правосуддя в зазначеному напрямі. За змістом стандартів має відбуватися постійний процес розробки нових заходів за умови систематичної оцінки практики їхнього застосування. Адже система кримінального правосуддя має передбачати достатньо широкий вибір кримінально-правових заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням, щоб забезпечити достатню послідовність вироків.

Сферою застосування таких заходів може бути як стадія судового розгляду справи під час ухвалення вироку, так і після винесення вироку. Сутність стандартних правил, які безпосередньо стосуються винесення вироку, полягає в тому, що судовий орган, під час вибору одного із заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням, має брати до уваги потреби правопорушника з точки зору його повернення до нормального життя в суспільстві, захист інтересів суспільства та жертви, з якою в певних випад-

© В.О., Меркулова, 2015

ках слід консультуватися. Ураховуючі зазначене, суд, постановляючи вирок, може передбачити такі *санкції*: усні санкції, такі як зауваження, осуд, попередження; умовне звільнення від відповідальності; поразку в цивільних правах; економічні санкції та грошові покарання, такі як разові штрафи й денні штрафи; конфіскація або ж постановлення про позбавлення права власності на майно; повернення майна жертві чи постановлення про компенсацію; умовне покарання чи покарання із відстрочкою; умовне звільнення з ув'язнення та судовий нагляд; постанова про виконання суспільно корисних робіт; направлення у виправний заклад з обов'язковою щоденною присутністю; домашній арешт; будь-який інший *вид поводження*, не пов'язаного з тюремним ув'язненням; будь-яке сполучення перелічених заходів [2, 95-113].

Тож розглядувані правила належну увагу надають умовності застосування (або навпаки – незастосування) кримінальної відповідальності та покарання, визначають альтернативні щодо тюремного ув'язнення санкції: умовне звільнення від відповідальності, умовне покарання, відстрочка виконання вироку, умовне звільнення під судовий нагляд тощо. Отже, за міжнародно-правовими стандартами дієве врахування особистісних особливостей засудженого має передбачати законодавче визначення досить широкого переліку кримінально-правових заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням. Досить ефективною альтернативою ув'язненню має стати виправлення правопорушника в суспільстві без його ізоляції, що сприятиме кінцевій меті системи правосуддя – його поверненню до нормального правослухняного життя.

Звернення до кримінального законодавства зазначених країн Європи надає підстави стверджувати, що випробування, під яким маємо розуміти встановлення певного іспитового строку для засудженої особи, протягом якого за її поведінкою здійснюється контроль і спостереження, може бути застосовано на різних стадіях кримінального правосуддя. Суд може відстрочити прийняття рішення як щодо самого факту засудження, щодо рішення про призначення покарання, так і щодо реального виконання (відбування) призначеного судом покарання. Так, КК ФРН передбачає інститут застереження під умовою покарання, коли засудження відкладається, та інститут умовної відстрочки покарання, коли призначене судом покарання за певних умов не виконується. За кримінальним законодавством Франції виокремлюються два види відстрочки призначення покарання (проста та поєднана з режимом випробування) і два види відстрочки виконання покарання (проста та поєднана з режимом випробування) [3, 28-31, 35-36; 4, 219-228]. На особливу увагу заслуговує аналіз особливостей кримінального законодавства країн Європи в частині визначення назви, змісту та сутності інститутів, які суд має право застосовувати на стадії засудження особи та призначення їй покарання. Після винесення вироку кримінальна відповідальність за законодавчим і правозастосовним досвідом країн світу набуває свого відтворення в досить значній кількості різновидів форм, не пов'язаних з реальним виконанням призначеного судом покарання. Відмінність полягає в назві, терміні іспитового строку, у різному обсязі кримінального примусу (правовому статусі засудженої особи).

Слід зазначити, що відповідно до Токійських правил альтернативні заходи, не пов'язані із тюремним ув'язненням, аналогічні за сутнісними ознаками, мають різні назви: умовне покарання, покарання з відстрочкою. Зрозумілим є те, що і в першому, і в другому випадках йдеться про незастосування за певних умов призначеного судом покарання, невідбування певної його частини. Проте Токійські правила не концентрують увагу на критеріях розмежування цих термінів. На перший погляд, логічним буде вважати, що термін, який відтворює умовність прийняття судом певного рішення, передбачає в обов'язковому порядку перелік зобов'язань (умов), яких засуджена особа має дотримуватися протягом певного часу. Відстрочка ж у прийнятті судом рішення про призначення покарання, звільнення від його відбування може застосовуватися й без будь-яких умов.

Термінологія, яка використовується законодавцем різних країн щодо інститутів, які за сутністю та змістом є видами умовного незастосування (невиконання) призначеного судом покарання, є також досить різною. Ці інститути отримали назву: "відстрочка виконання покарання", що розглядається як особливий режим виконання покарання (Франція); "умовна відстрочка покарання", яка розглядається як правовий наслідок діяння (ФРН); "умовне покарання (умовне засудження) без здійснення нагляду" як вид покарання (Швеція); "призупинення виконання покарання у виді позбавлення волі" як альтернативна міра по відношенню до позбавлення волі (Іспанія); "пробація" як альтернативний вид покарання (Англія). В окремих країнах вони визначаються і як покарання (Фінляндія, Латвія), і як інші заходи кримінально-правового характеру (Данія), як звільнення від покарання (Естонія) [1, 174; 3, 28-31, 35-36; 4, 43-46; 219-228; 5, 48-50; 6, 33-36]. Законодавчий досвід країн Європи доводить, що законодавець підійшов досить специфічно до використання запропонованих у міжнародно-правових стандартах термінів, застосовуючи їх нарізно, поєднавши їх в окремих випадках разом, визначивши назву одного інституту (умовна відстрочка покарання), утворивши нові терміни (пробація).

Результати аналізу термінів, які використовуються в міжнародно-правових стандартах, у законодавстві європейських держав, по відношенню до аналогічних за правовою сутністю кримінально-правових інститутів надають підстави стверджувати про відсутність уніфікованого підходу до визначення назв цих інститутів, критеріїв їх розмежування. Якщо відштовхуватися від того, що будь-якій термін (назва) має максимально відтворювати в собі сутність явища, його ознаки, то слід визнати, що законодавчий досвід інших країн доводить наявність досить суперечливих положень. З одного боку, умовне покарання, умовне засудження, відстрочка виконання покарання, умовна відстрочка покарання, пробація є тотожними за своїми головними ознаками – передбачають необхідність дотримання засудженою особою певних зобов'язань (умов) як підстави для остаточного рішення суду про незастосування покарання чи звільнення від його відбування. Проте, з іншого боку, визначення конкретної правової сутності цих умовних заходів безпосередньо в кримінальному законодавстві країн Європи є досить різне: правовий наслідок діяння; заходи кримінально-правового характеру; особливий режим виконання покарання; вид покарання; альтернатива по відношенню до позбавлення волі тощо. Саме ці терміни використовуються законодавцем у назвах розділів, підрозділів, глав кримінального законодавства,

в яких містяться конкретні кримінально-правові норми, що визначають порядок та умови застосування умовного покарання, умовного засудження, відстрочки виконання покарання, умовної відстрочки покарання, пробації тощо. Такий різний підхід обумовлюється декількома чинниками. Серед яких: вплив історичного законодавчого та правозастосовного досвіду країни; залежність від обсягу кари, який міститься в цих заходах; відтворення особливостей різних стадій кримінального правосуддя, на яких приймається відповідне рішення.

Досить по-різному законодавець зазначених країн визначає й термін іспитового строку. Він може тривати від декількох місяців до п'яти років. Зазвичай відстрочка виконання покарання встановлюється щодо всього покарання. Проте в окремих країнах іспитовий термін може стосуватися лише частини покарання. Досить конкретно це прописано в законодавстві Франції. Важливе значення має судова практика. Суд має можливість застосувати іспитовий термін лише до частини покарання. Наприклад, якщо призначено два роки позбавлення волі, іспитовий термін може бути визначено лише стосовно одного року, іншу частину покарання засуджений має реально відбувати, незалежно від поведінки під час режиму випробування. У цьому справедливо вбачається поширення можливостей для індивідуалізації покарання як під час вирішення цього питання в суді, так і під час виконання (відбування) покарання. На особливу увагу заслуговує те, що інститут іспиту, випробування за законодавством іноземних країн набуває якісних характеристик інституту стимулювання дострокового виправлення, ресоціалізації, повернення до законослухняного життя в суспільстві. Співставлення законодавчих положень підтверджує той факт, що залежно від поведінки іспитовий термін може суттєво змінюватися як кількісно – скорочуватися до мінімуму, збільшуватися до максимуму, так і якісно – за рахунок зміни умов і обов'язків, які можуть змінюватися як за характером, так і кількісно [3, 28-31, 35-36; 4, 43-46; 219-228; 5, 48-50; 6, 33-36].

За іноземним законодавством іспитовий термін може бути взагалі не пов'язаний з покладанням обов'язків, ***крім вимоги не вчиняти нового злочину*** (проста відстрочка у Франції). Вважається, що відстрочка без установлення обов'язків є кримінально-правовим заходом, застосування якого доцільне стосовно засуджених, яким достатньою карою є факт винесення вироку, що свідчить про те, що факт засудження розглядається як складова кримінально-правового заходу. І навпаки, іспитовий термін може бути пов'язаний зі суттєвим переліком обов'язків, які зазвичай складаються із загальних заходів контролю, які встановлюються практично до кожного засудженого (з'являтися за викликом, надавати довідки та інформацію, попереджати про зміну місця знаходження), і спеціальних (додаткових) обов'язків, перелік яких за кількістю є суттєвий (від десяти до п'ятнадцяти). Цей перелік є суто диференційований, залежний від особливостей особи. Іспитовий строк може передбачати й обов'язок відбути певний вид покарання (зазвичай громадські роботи).

Так особливістю кримінального законодавства Франції є те, що випробуванню надається самодостатнє правове значення, оскільки за обсягом примусу законодавець розглядає випробування як особливий режим виконання покарання. Відстрочка виконання покарання з режимом випробування у Франції встановлюється на термін від 18 місяців до 3 років. Отже, законодавець використовує категорію "випробування". Протягом іспитового строку здійснюється судовий контроль за дотриманням особою покладених обов'язків, перелік яких відповідно до закону може бути суттєвим. У повному обсязі цей перелік передбачає обов'язок засудженого з'являтися за викликом; надавати інформацію про зміну свого місця проживання, роботи, навчання, переміщення до іншого місця на строк більше 15 діб; здійснювати будь-яку професійну діяльність; продовжити освіту або професійне навчання; проживати в певному місці; підкорятися заходам медичного спостереження та лікування, а за потреби госпіталізації; виплачувати аліменти; відшкодувати повністю або частково збитки, спричинені злочином, утриматися від керування певними видами транспорту; не займатися певними видами професійної діяльності; не перебувати в місцях продажу спиртних напоїв; утриматися від спілкування з певними особами (потерпілими, співучасниками злочину); не зберігати і не носити зброю, виконати суспільно-корисні роботи (від 40 до 240 годин) тощо [4, 222-224].

Практично такою ж за обсягом примусу є умовна відстрочка покарання за кримінальним законодавством ФРН. Поняття "випробування" не використовується, проте іспитовий термін значно більший – від двох до п'яти років [3, 29-30].

На увагу заслуговує співвідношення в кримінальному законодавстві країн Європи таких інститутів, як умовне засудження (відстрочка виконання вироку) та пробація. Відповідно до стандартів ООН пробація взагалі визначається як умовна відстрочка виконання покарання з поміщенням на цей час злочинця під індивідуальний нагляд із забезпеченням керівництва ним чи проведенням виправного курсу [7, 342]. Таке визначення на користь тієї думки, що пробація та інститут умовності засудження є, по суті, однаковими. У багатьох країнах світу інститут умовного засудження саме зветься пробацією (випробуванням). В окремих країнах пробацію розглядають як кримінальну санкцію, яка полягає в умовному засудженні з випробувальним терміном, покладанням на засудженого певних обов'язків і встановленням над цією особою нагляду. В деяких країнах використовуються нарізно терміни "пробація", "умовне звільнення", "умовне засудження" - як такі інститути, що не є тотожними.

За кримінальним законодавством Англії пробація визначається як вид кримінального покарання. У разі прийняття судом рішення про застосування пробації має бути виданий комбінований наказ про пробацію, який може містити досить суттєві правообмеження (перебувати під постійним спеціальним наглядом, виконувати суспільно корисну роботу, дотримуватися певних обмежень на здійснення засудженим своїх прав і свобод). Указівка законодавця на те, що пробація може застосовуватися по відношенню до особи, яка підпадає під тюремне ув'язнення, свідчить на користь тієї думки, що пробація застосовується до осіб, які вчинили більш тяжкі злочини. Суд має дійти висновку, що ув'язнення є недоцільним, особа може виправитися без застосування покарання, але в умовах постійного контролю та нагляду, виконання певних обов'язків [4, 44-45].

У певних країнах (Англія, Швеція) засуджений надає згоду на призначення пробації. Уважається необхідним, щоб особа, справа якої розглядається судом, добро-

вільно надала згоду піддатися режиму пробації, без згоди підсудного суддя не мав права призначити цей режим. У теорії права доводилося, що згода підсудного є важливим елементом, який створює атмосферу довіри та співпраці, які є необхідними для здійснення судом і співробітниками пробації допомоги засудженому в здійсненні процесу виправлення та перевиховання особи. Передбачається, що засуджений бере участь в особистому відродженні. Практично судова практика не знає випадків, щоб засуджений відмовився від можливості не потрапити в місця позбавлення волі, тож завжди дає згоду на режим пробації. В інших країнах (Франції) цього не вимагається. Саме відмінності між англо-американською та французькою концепціями пробації, системою застосування інституту умовного засудження, на думку вчених, обумовлювали той факт, що у французькому кримінальному законодавстві відмовилися взагалі від використання терміна "пробація", оскільки вважалося, що визначення доцільності застосування іспитового режиму є лише правом і компетенцією суду і згода підсудного для прийняття такого рішення не потрібна [8, 86-87].

Підсумовуючи зазначене, доходимо висновку, що кримінальне законодавство держав континентальної Європи з розвитком інтеграційних процесів має ставати все більш уніфікованим. Відповідно, вітчизняне кримінальне законодавство має наслідувати дієвий позитивний зарубіжний досвід відправлення кримінального правосуддя стосовно засуджених осіб, виправлення яких є можливим без ізоляції від суспільства. *Незважаючи на різні історичні витоки, напрями розвитку й реформування кримінально-правових інститутів умовного призначення та виконання покарання в різних країнах світу, вихідною принциповою тезою є визнання чіткої взаємозалежності між ефективністю кримінального правосуддя та ступенем урахування особистісних властивостей особи засудженого на будь-якій стадії кримінального правосуддя. Рекомендації, які містяться в положеннях міжнародно-правових актів щодо визначення системи кримінально-правових заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням, у країнах Європи відтворені в досить широких можливостях суду за певних умов не притягати особу правопорушника до відповідальності, не призначати йому покарання, не виконувати призначене покарання, звільняти особу достроково від відбування частини призначеного покарання.*

Як позитивний досвід інших країн світу слід сприймати те, що зарубіжний законодавець використовує будь-які можливості для диференціації та індивідуалізації застосування альтернативних по відношенню до ув'язнення кримінально-правових заходів. Такий підхід пояснює наявність у зарубіжному законодавстві досить значної кількості альтернатив щодо визначення доцільного обсягу правообмежень і терміну іспитового строку.

Проблема правового статусу засудженого під час іспиту пов'язана із проблемою визначення доцільного обсягу примусу. Ступінь його суворості має відтворювати особистісні властивості засудженої особи, ступінь її небезпечності для суспільства. Термін "випробування" використовується лише деякими країнами світу (зокрема, цей термін застосовується в КК Франції). Проте загальновизнаним є те, що будь-які обов'язки загального та спеціального характеру становлять зміст саме випробування засудженої особи протягом певного часу. Для одних це випробування буде полягати лише у факті засудження та вимозі не вчиняти нового злочину (мінімальний обсяг кари), для інших, крім зазначеного обсягу кари, випробування передбачає необхідність перетерпіти значну кількість додаткових як загальних, так і спеціальних обмежень, пов'язаних із дотриманням визначених судом зобов'язань. І навіть відбути призначене судом покарання (зазвичай у виді громадських робіт). В останньому випадку випробування є досить суворим за обсягом кари кримінально-правовим заходом, а отже, як таким, що може бути застосованим до осіб, які вчинили навіть тяжкі злочини (за певних пом'якшуючих обставин), а відповідно, сприятиме суттєвому скороченню кількості ув'язнених.

Особливістю індивідуалізації застосування меж іспитового строку є те, що відповідно до властивостей засудженої особи, іспитовий строк може встановлюватися лише по відношенню до частини призначеного судом покарання, може тривати лише декілька місяців, може змінюватися, залежно від поведінки засудженої особи як у бік скорочення, так і в бік збільшення. Що не передбачено вітчизняним законодавством. Такий підхід, по-перше, свідчить про досить широкі можливості та розсуд суду. По-друге, це є ефективним засобом стимулювання виправлення особи в більш оптимальні терміни. По-третє, саме поточні зміни в обсязі примусу, який є складовою форми кримінальної відповідальності без реального виконання покарання, дозволяють постійно тримати засудженого в стані особистої відповідальності, а отже, формулюють в особи можливості самокерованої відповідальної поведінки. У підсумку все це спрацьовує на користь гуманізації кримінального правосуддя та економію карної репресії стосовно осіб, які можуть виправитися без ізоляції від суспільства.

Література

1. Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: монографія / Є.О. Письменський; наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров. - МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. – 728 с.

2. Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням ("Токійські правила") від 14 грудня 1990 р.: Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера, 2002.

3. Уголовный кодекс ФРГ. – М.: Изд-во "Зерцало", 2000. – 208 с.

4. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии). Сборник законодательных материалов / Под ред. И.Д. Козочкина. – М.: Издательство "Зерцало", 1998. – 352 с.

5. Улла Бунденес. Надзор за отбывающими наказание на свободе / Пер. с швед. И.Л. Шмид. – М.: Юридическая литература, 1979. – 263 с.

6. Уголовный кодекс Испании. Под редакцией и с предисловием доктора юридических наук, профессора Н.Ф. Кузнецовой и доктора юридических наук, профессора Ф.М. Решетникова. – М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с.

7. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

8. Шупилов В.П. Система исполнения уголовного наказания во Франции. – М., 1975. – 136 с.

Меркулова В.О.
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
ОДУВС
Надійшла до редакції: 12.12.2014

УДК 159.932.2:351.74

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ЯК ІНТЕГРАЛЬНОГО ПСИХІЧНОГО ЯВИЩА ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ОВС

Цільмак О. М.

Авторка в статті надала визначення поняттям: "морально-психологічний стан", "психологічний механізм реалізації морально-психологічного стану"; описала класифікацію та функції морально-психологічного стану; визначила етапи психологічного механізму реалізації морально-психологічного стану працівників ОВС.

Ключові слова: морально-психологічний стан, працівник ОВС, професійна діяльність, психологічний механізм реалізації морально-психологічного стану; функції морально-психологічного стану, класифікація морально-психологічного стану.

Автор в статье дала определение понятиям: "морально-психологическое состояние", "психологический механизм реализации морально-психологического состояния"; описала классификацию и функции морально-психологического состояния; определила этапы психологического механизма реализации морально-психологического состояния сотрудников ОВД.

Ключевые слова: морально-психологическое состояние, работник ОВД, профессиональная деятельность, психологический механизм реализации морально-психологического состояния; функции морально-психологического состояния, классификация морально-психологического состояния.

The author of the article provided a definition of the term "moral and psychological state", "the psychological mechanism of implementation morale"; classification and functions described morale; defined stages of the psychological mechanism of implementation morale policemen.

Keywords: the moral and psychological state, police officers, professional activity, psychological mechanism of implementation morale; features morale, classification morale.

Працівники ОВС, за родом своєї діяльності, часто перебувають в екстремальних, конфліктних, надзвичайних ситуаціях. Отже, правоохоронна діяльність потребує від працівників: мужності, рішучості, психологічної витривалості, налаштування на переборення тягот, незгод, труднощів різноманітного характеру; змобілізованості, психологічної готовності тощо. Однак унаслідок впливу службового стресу, фізичних і психічних перенавантажень, хронічної перевтоми, ненормованого робочого дня тощо працівники ОВС часто перебувають в негативному морально-психологічному стані, який унеможливлює або знижує ефективність і результативність вирішення ними службово-бойових завдань.

У наукових працях не існує однакової думки вчених щодо визначення морально-психологічного стану. Так, під морально-психологічним станом науковці розуміють: сукупність душевних переживань, які генеруються на чуттєвому рівні психіки людини при взаємодії з об'єктивною дійсністю та усвідомленні особистісних якостей і через систему психологічного захисту активно впливають на психічне здоров'я військовослужбовців та проявляються в моральній діяльності (О.О. Іллюк); цілісне, визначальне морально-психологічне явище, яке є похідним від інтегрованої єдності й взаємодії духовних, моральних, морально-психологічних, політичних, національних, соціальних, економічних, військово-службових, навчально-бойових (у воєнний час - бойових), інших соціально-психологічних і психологічних чинників, котрі інтеграційно відображаються в соціальній психіці військовослужбовців у вигляді певних морально-психологічних стереотипів, які спрямовують їхню діяльність і поведінку (М.Й. Варій); інтегральний показник, що характеризує ступінь задоволеності особового складу підрозділу зовнішніми і внутрішніми умовами життєдіяльності та рівень його індивідуальної і групової (колективної) готовності до діяльності за штатним призначенням у звичайних та екстремальних умовах у даний час і в конкретній обстановці (В.А. Зельницький); цілісна, інтегральна сукупність політичних, духовних цінностей і позицій, потреб і інтересів, почуттів, які переважають і домінують у свідомості військовослужбовців у даний час чи протягом його певного проміжку (Ю.А. Московчук); рівень упевненості людини або групи; дух оптимізму (Collins Cobuild Advanced Learner's Dictionary); узагальнена характеристика змобілізованості та боєздатності людського компоненту до вирішення завдань при підготовці та веденні військових дій (О.І. Балаян) тощо.

Також учені по-різному визначають і структурні компоненти морально-психологічного стану. На їх думку, до них належать: умонастрої, емоційні та вольові стани [1], змобілізованість та боєздатність [2]; колективна свідомість військовослужбовців, система суспільних цінностей і моральних норм; бойова (службова) активність [3], умонастрої, індивідуальні та групові емоційні стани, стан вольової змобілізованості, готовності, налаштування й рішучості діяти [4] тощо.

Здебільшого "морально-психологічному стану" присвячено багато наукових праць у воєнній психології: М.Й. Варія, О.І. Балаяна, В.В. Говорухи, М.І. Дьяченка, В.А. Зельницького, В.П. Каширіна, П.П. Криворучка, Ю.А. Московчука, Д.Г. Попова, В.В. Ягупова та інших.

Однак під кутом зору юридичної психології ґрунтовних наукових досліджень стосовно класифікації морально-психологічного стану як інтегрального психічного явища особистості працівника ОВС за останні часи здійснено не було. Це й буде метою нашої статті.

На нашу думку, під морально-психологічним станом працівника ОВС слід розуміти інтегральне психічне явище, яке обумовлюється комплексом психічних процесів, станів і властивостей особистості та визначає конкретний особистісний настрой у даний момент часу та в конкретних умовах професійної діяльності. Він обумовлюється та визначається комплексом інтегральних особистісних характеристик, серед яких провідне місце посідають: 1) біологічно обумовлені показники (психофізичні, нервово-психічні показники, психофізіологічні якості) та 2) індивідуально-психологічні характеристики (світогляд; ціннісно-смислова, мотиваційна, емоційна, вольова сфери; контрольно-оцінні та морально-етичні

© О.М., Цільмак, 2015

якості; адекватний рівень домагань, моральні й праксичні почуття та особистісний настрой).

Отже, морально-психологічний стан є динамічним, складним, системним, багатофакторним, багатовимірним, інтегральним психічним явищем, що має складну психологічну структуру.

На нашу думку, морально-психологічний стан працівника ОВС можна класифікувати залежно від:

1) модальності:

– позитивний – має позитивне забарвлення та характеризується піднесенням, бойовим збудженням, задоволенням, радістю, захопленням, гордістю. Такий стан сприяє якості та результативності професійної діяльності;

– негативний – має негативне забарвлення та характеризується занепадом, апатією, смутком, тривогою, відчаєм, смутком, нудьгою, невпевненістю тощо. Такий стан стає перешкодою на шляху вирішення професійних завдань;

– нейтральний – не має емоційного забарвлення та характеризується байдужістю;

2) емоційного тону вражень:

– відчуття задоволення – супроводжується позитивним емоційним тоном відчуття і відповідними фізіологічними змінами в організмі людини;

– відчуття незадоволення – супроводжується негативним емоційним тоном відчуття та негативними фізіологічними змінами в організмі;

3) інтенсивності:

– стійкий - визначається сталість збереження домінуючого морально-психологічного стану впродовж тривалого часу;

– мінливий – визначаються коливання морально-психологічного стану залежно від поточних обставин;

– помірний – характеризується помірно вираженим морально-психологічним станом;

4) форми прояву:

зовнішній – має зовнішній прояв, демонструється;

– внутрішній – він не демонструється особою, однак його можна продіагностувати за зовнішніми ознаками, спрямований на внутрішній світ особистості, у такої особи діагностується внутрішньоособистісний конфлікт;

прихований – не має зовнішнього прояву, маскується;

5) тривалості:

– довготривалий – тобто дуже тривалий за часом;

– короткочасний – триває невеликий відрізок часу;

– пролонгований – затяжний морально-психологічний стан (негативний стан обумовлює професійне вигорання та професійну деформацію; позитивний – ефективність професійної діяльності);

6) кількості осіб:

– одноосібний – домінуючий морально-психологічний стан однієї особи;

– груповий – домінуючий морально-психологічний стан членів певної групи;

– колективний – домінуючий морально-психологічний стан членів колективу певного підрозділу ОВС;

7) динаміки:

– піднесений – характеризується духовним або емоційним збудженням, прагненням вирішувати поставлені завдання, відстоювати певні позиції тощо;

– занепадницький – характеризується занепадом духовного світу, зниженням боєздатності, емоційним виснаженням;

– апатичний – характеризується байдужістю, відчуженим ставленням до навколишніх подій, відсутністю прагнення до будь-якої діяльності;

– стабільний – характеризується стійким домінуючим морально-психологічним станом, він забезпечує боєздатність, ефективність вирішення професійних завдань;

8) глибини:

– глибокий – торкається глибинної ціннісно-смислової сфери індивіда, є дуже болючім і виснажливим;

– поверхневий – торкається незначних аспектів ціннісно-смислової сфери, особа його швидко переживає;

9) чинників виникнення:

– об'єктивно обумовлений – виникає внаслідок впливу зовнішніх факторів (політичних, соціальних, професійних тощо);

– суб'єктивно обумовлений – виникає внаслідок особистісних переживань особистості; залежить від типу нервової системи, мотивів, настановлень, ціннісно-смислової та емоційно-вольової сфери особи; від попередніх вражень тощо;

– об'єктивно-суб'єктивно обумовлений – виникає внаслідок одночасної дії внутрішніх і зовнішніх подразників.

Морально-психологічний стан завжди супроводжується зовнішніми ознаками, які мають минущий, динамічний характер, він виражається найчастіше в емоціях, фарбуючи всю психічну діяльність працівника ОВС, вносячи зміни в: протікання психічних процесів, відображення особливостей характеру особистості, поведінкові прояви та тим самим впливає на ефективність вирішення професійних завдань.

Морально-психологічний стан як інтегральне явище психічної діяльності особистості має певні функції, серед яких слід виділити такі:

– оцінна – визначає значимість усього, що відбувається;

– сигнальна – указує на значимість чогось;

– мотивувальна – мотивує поведінку, діяльність чи бездіяльність;

– спонукальна – спрямовує діяльність, дії, вчинки.

У структурі морально-психологічного стану можна виділити такі основні компоненти:

1) когнітивний (cognition) – базується на узагальнених повсякденних, професійних, наукових і т.д. знаннях, їх суб'єктивній оцінці та виборі. До складу цього компоненту слід віднести такі елементи:

перцептивний (англ perceptual) – процес сприйняття себе, інших або професійної діяльності, побудова предметного образу діяльності;

інформаційний – ступень обізнаності особи щодо себе, інших або певних умов, факторів, ситуацій, подій;

орієнтаційний – розмаїття набутих життєдіяльнісних знань та умінь тощо;

2) афективний (affect) – емоційне реагування особистості на певні умови, фактори, ситуації, події. Він включає такі елементи:

чуттєвий – відчуття симпатії або антипатії до себе, інших, професійної діяльності;

оціночний - акумулює суб'єктивну та об'єктивну оцінку себе, інших, певних умов, факторів, ситуацій професійної діяльності та визначає лінію поведінки працівника тощо;

ціннісний - відношення до самого себе, інших, до професійної діяльності й на основі певної ієрархії світоглядних норм та аксіом;

3) операційний – вияв морально-психологічного стану.

Він включає такі елементи:

конативний (від лат conatus – спроба, посилення, спрямованість) – мотиваційна та вольова регуляція поведінки під час професійної діяльності;

мобілізаційний – готовність діяти певним чином і дотримуватися соціально прийнятих аксіом і норм життєдіяльності;

дійовий – власне процес вирішення професійних завдань.

Прийняття рішення щодо вирішення професійних завдань може відбуватися по-різному. Іноді вольовий акт здійснюється без особливого рішення, тобто тоді, коли збудження не викликає внутрішнього опору. Весь вольовий акт від первинного збудження до його реалізації є одним цілим і прийняте рішення полягає у визнанні цілі. У тих вольових актах, де є складна боротьба мотивів або їх обговорення, дія відкладається. Боротьба мотивів закінчується прийняттям рішення та остаточною постановкою свідомої мети. Рішення - це особливий процес, що має власну техніку реалізації

На нашу думку, психологічний механізм реалізації морально-психологічного стану — це сукупність психічних станів, процесів і властивостей, детермінованих домінуючими потребами, бажаннями та мотивами; за допомогою яких відбувається особистісний настрой на процес вирішення професійних завдань. Психологічний механізм особистісного настрою працівника ОВС на процес вирішення професійних завдань має такі етапи: 1) виникнення домінуючої потреби; 2) виникнення інтересу, що спонуканий домінуючою потребою ("Це цікаво"); 3) виникнення бажання задовольнити домінуючу потребу ("Я – хочу"); 4) оцінка домінуючої потреби, інтересу, бажання (когнітивний, афективний компонент); 5) формулювання цілей, вибір способів дій для задоволення потреб (когнітивний, афективний компоненти); 6) усвідомлення мети й бажання досягти її (когнітивний, афективний компоненти); 7) усвідомлення можливостей вирішення професійних завдань (когнітивний, афективний компоненти); 8) виникнення мотивів, які стверджують або заперечують ці можливості (когнітивний, афективний компоненти); 9) боротьба мотивів та їх ієрархічний вибір індивідом (когнітивний, афективний компоненти); 10) вибір однієї з можливостей реалізації (когнітивний, афективний компонент); 11) прийняття рішення щодо способів і засобів вирішення професійних завдань (когнітивний, афективний компоненти); 12) виникнення готовності до вирішення професійних завдань (когнітивний, афективний і операційний компоненти).

Таким чином, морально-психологічний стан особового складу МВС України є доволі складним інтегральним психічним явищем, що має певну психологічну структуру; який виникає із-за внутрішніх, зовнішніх процесів, тобто детермінується суб'єктивними, об'єктивними та суб'єктивно-об'єктивними чинниками; і який має досить складний психологічний механізм реалізації.

Література

1. Военная психология: методология, теория, практика: учебник. / П. Корчемный и др. – Москва: Военный университет. Кафедра психологии. – 1996.

2. Балаян А.И. Морально-психологическое состояние личного состава: сущность и диагностика. // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – № 43-2. – Т. 17. – 2007. – С. 31-33.

3. Броневицкий Г.А., Броневицкий Г.Г., Томилин А.Н. Психолого-педагогический словарь офицера-воспитателя корабельного подразделения. – 2005.

4. Каширин В.П. Морально-психологическое состояние личного состава подразделения (части) / В.П. Каширин // Военная психология: методология, теория, практика: учеб.-метод. пособие / Р.А. Абдурахманов, А.Я. Анцупов, Б.П. Бархаев и др. — М.: Военный университет, 1998.

Цільмак О.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.12.2014

УДК 159.9:351.74

КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ У ВИХОВАННІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Цвілюк С. А.

Стаття присвячена проблемам виховання морально-етичних та психологічних засад працівників правоохоронних органів у процесі формування високоосвічених і висококультурних, патріотично орієнтованих кадрів МВС України.

Ключові слова: *правоохоронні органи, культура комунікації, морально-правове виховання, кодекс честі, професійна етика.*

Статья посвящена проблемам воспитания морально-этических и психологических основ работников правоохранительных органов в процессе формирования высокообразованных и высококультурных, патриотически ориентированных кадров МВД Украины.

Ключевые слова: *правоохранительные органы, культура коммуникации, морально-правовое воспитание, кодекс чести, профессиональная этика.*

The article is devoted to the education problems of moral-ethical and psychological bases of law enforcement in the process of formation of hiqhly-educated and hiqhly-cultured, patriotically oriented staff of Internal Affairs of Ukraine.

Keywords: *law enforcement, communication culture, moral-leqal upbrinqinq, Code of Honour, professional ethics.*

Діяльність працівників правоохоронних органів найтіснішим чином пов'язана з проблемами культури, морально-етичних норм, психологічних чинників і професійної етики в їхньому практичному функціонуванні, передусім у процесі взаємин між міліцією та суспіль-

© С.А., Цвілюк, 2015

ством. Тому це, природно, надзвичайно важлива сторона навчально-виховної роботи серед курсантсько-студентської молоді фахового ВНЗ, бо суспільство, як відомо, передусім пред'являє високі моральні вимоги до етики в діяльності людей таких професій, як міліціонер, слідчий, оперативний працівник – тих, хто безпосередньо захищає права і свободи людини, її гідність і честь, особисті й майнові інтереси, чия поведінка сприймається як прояв державної влади. Правоохоронні органи, які представлятимуть випускники університету, і це неодмінна вимога сучасності, мають служити взірцем, прикладом поведінки для всіх інших членів суспільства. Інакше кажучи, на майбутніх представників офіцерського корпусу МВС покладаються важливі соціальні обов'язки, виконання яких потребує не тільки високого рівня спеціальних професійних знань, але й високих інтелектуальних якостей.

Зрозуміло, із цими якостями людина не народжується, вона їх набуває в процесі суспільного розвитку. Тож вищі навчальні заклади МВС України повинні бути зорієнтовані на виховання саме таких високих якісних властивостей своїх випускників і робити максимум для того, щоб вони стали високоосвіченими й високоінтелектуальними фахівцями, з пріоритетністю поважного, чуйного ставлення до людей. У цьому розумінні неабиякого внутрішнього змісту набуває девіз, що популяризується в стінах Одеського державного університету внутрішніх справ: „Знання. Закон. Честь". Цей девіз мусить стати справжнім життєвим кредо кожного курсанта і студента – майбутніх професійних працівників правоохоронної та юридично-правової системи.

Мета, яка постає перед сучасним освітнім закладом, визначає не тільки зміст його роботи, умови функціонування, але й застосування тих чи інших технологій навчання й виховання, котрі повинні забезпечити успішне виконання соціального замовлення Української держави. Стосовно вищих навчальних закладів МВС України – це виховання не тільки високоосвіченого професіонала системи органів внутрішніх справ, а й фахівця нового покоління, фізично, морально й психологічно здорового, висококультурного, із творчим підходом до своєї діяльності.

Морально-правове виховання як універсальний фактор саморозвитку майбутніх правоохоронців

Визначальна роль у досягненні мети щодо підготовки якісно нової генерації української міліції належить справі організації багатогранної комунікативно-виховної роботи у вищих навчальних закладах системи МВС України. Системно-цілісний підхід передбачає розгляд виховної діяльності в усіх її вимірах, у вузькому і найширшому значеннях. Тобто виховання слід розглядати і як процес цілеспрямованого впливу викладачів і офіцерів на курсантів з метою прищеплення їм якостей, котрі відповідають виховним цілям і завданням; з іншого боку, вихований процес ототожнюється з професійною соціалізацією майбутніх правоохоронців. Інакше кажучи, шляхом широкої та багатосторонньої взаємодії суб'єктів і об'єктів виховання останніми засвоюється багатий соціальний досвід, необхідний їм у майбутній професійній роботі. Саме до такого результату спрямоване соціальне замовлення держави, в основі якого лежать такі фахові й світоглядні вимоги до кожного випускника ВНЗ, як високий професіоналізм, патріотизм, мораль, дотримання державних законів, добросовісне і творче ставлення до виконання своїх обов'язків тощо.

Методологія щодо реалізації цих вимог викладена в широкому колі відповідних нормативно-методичних документів і статутів, „Концепції національного виховання" Міністерства освіти і науки України, Національній програмі патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства та ряді інших документальних канонів. Зокрема, у названому документі Міносвіти зазначається, що система виховання має на меті „стратегію розвитку молодого покоління, наповнення виховного процесу гуманітарним змістом, котрий узгоджується з кращими надбаннями цивілізації, орієнтований на соціалізацію, безпосередній розвиток людини й відповідає потребам її самореалізації та актуальним завданням відродження національної культури, становлення Української держави" [1].

Отже, виходячи з цієї загальнодержавної стратегії, слід наголосити, що головна мета виховного процесу у вищому навчальному закладі системи МВС України на сучасному етапі нашого розвитку – передача молодому поколінню соціального досвіду, багатств духовної культури українського народу, його національних традицій, ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина й патріота України, здатного захистити свою свободу й державну незалежність.

Як відомо, значення виховного процесу взагалі полягає в тому, що він не лише пристосовує людину до певного природного та соціального середовища, сприяє її соціалізації, але й виступає універсальним фактором саморозвитку людини, кожного конкретного індивіда, а отже, кожного курсанта чи слухача ВНЗ. Крім того, виховній роботі притаманна аксіологічна (оціночна) функція. Вона покликана формувати в людини систему цінностей, певні ціннісні орієнтири й потреби, тобто виражає певний якісний стан її культури, інтелігентності. Завдяки цьому людина, сприймаючи ту чи іншу річ або явище, дає їм позитивну чи негативну оцінку. У динамічному процесі навчально-виховної роботи відбувається формування духовного обличчя вихованця вищого навчального закладу, його світогляду, політичних, правових, моральних, художніх, релігійних поглядів, виробляються певні ціннісні орієнтації, моральні установки, культура комунікації, формується його багатогранний духовний світ. Завданням і принципам цього напряму особливу увагу має приділяти професорсько-викладацький склад у навчально-виховній роботі серед майбутніх правоохоронців.

Виховні технології залежно від їхніх аспектів містять цілий ряд надзвичайно важливих складових. Це передусім, звичайно, професійне виховання, що покликане формувати систему якостей, необхідних випускнику ВНЗ для виконання ним у майбутньому спеціальних фахових завдань, пов'язаних з професійною діяльністю офіцера міліції. Основні показники професійного виховання – це здобуті знання, уміння, навички, морально-психологічне гартування, фізичний стан тощо. Проте практична школа життя вимагає неодмінного поєднання професійного навчання і виховних заходів таких ґрунтовних напрямів, як: патріотичне виховання, котре уособлює багатоаспектність і багатовимірність формування людини, готової до діяльності в ім'я процвітання своєї батьківщини та її захисту; морально-правове виховання, яке розвиває правову свідомість, повагу до Конституції України, зако-

нів і наказів МВС України; естетичне виховання, покликане розвивати розуміння й усвідомлення прекрасного, естетичні погляди й смаки, що ґрунтуються на кращих надбаннях людської цивілізації; екологічне виховання, що формує екологічну культуру особистості, усвідомлення себе частиною природи, відчуття відповідальності за навколишнє середовище та національне багатство; нарешті, фізичне виховання здорового способу життя, фізичної культури, гармонії тіла і духу людини і природи. До цього ж слід додати важливість розуміння того, що володіння відповідними навичками та вміннями, професійною майстерністю на основі сучасних знань, зокрема, скажімо, про ринкову економіку тощо, можливе лише на основі напруженої творчої праці особистості, що формує трудове виховання, і т.п.

Базуючись на загальнолюдських, вічних цінностях у виховному процесі, особливо великого значення в сучасних умовах молодої Української держави набуває національне виховання, тобто набуття курсантами й курсантськими колективами соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування в курсантської молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави. Принципи національного виховання повинні спиратися на єдність національного й загальнолюдського, на формування в кожного курсанта національної свідомості й гідності, любові до рідної землі, народу, оволодіння українською національною культурою, мовою, традиціями.

Важливо підкреслити, що особливого значення в сучасних умовах воєнних випробувань для українського народу (передусім для військовослужбовців, котрі захищають нашу державу, цілісність її території) набуває духовне виховання, необхідність душпастирської підтримки й опіки людей з боку церкви та релігійних організацій. Досвід воєнних дій проти російсько-терористичних сил, що тривають на сході України, переконливо довів: присутність у військовій частині священика позитивно впливає на моральний стан воїнів, зміцнює їх бойовий дух. Ця важлива справа стала загальнодержавною. Український уряд своїм розпорядженням від 2 липня 2014 року „Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі" вжив заходів для пришвидшення запровадження інституту капеланства в силових структурах України. Уже сьогодні десятки священнослужителів на волонтерських засадах працюють у районі АТО, підтримуючи українські війська молитвою [2].

Навчально-виховному процесу, який синтезує в цілісну й завершену форму систему чинників духовного світу особи курсанта і курсантського колективу загалом, значною мірою сприяє світоглядна функція – чинники пізнавального, емоційно-чуттєвого, аксіологічного, вольового характеру. Світогляд майбутнього правоохоронця забезпечує органічну єдність елементів патріотизму, національної самосвідомості, рідної культури через сприйняття й розуміння світу не в координатах фізичного простору і часу, а в соціокультурному вимірі. Слід також відзначити, що й світоглядне мислення, і світоглядне уявлення курсантської молоді значною мірою виробляється саме в тих формах суспільної свідомості, котрі черпаються кожною особою (в міру особистих якостей і напруженої праці вихованця) за допомогою наукового пізнання та змісту й ефективності навчально-виховного процесу.

З приводу завдань і принципів морально-професійної та багатогранної виховної роботи, здійснюваної в кожній ланці курсантських колективів відомчих навчальних закладів системи МВС України, науково-практична конференція Харківського національного університету внутрішніх справ, що відбулася у 2002 році, розробила рекомендації, в яких, зокрема, наголошується:

„Підготовка висококваліфікованих фахівців передбачає розробку механізму створення та максимального використання потенціалу кожного працівника, розвинення в нього самосвідомості, адекватної вимогам сучасності. Вирішення такої проблеми потребує суттєвого вдосконалення організації та методів проведення виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України, оскільки існує чимало недоліків останньої.

По-перше, формування особистості професіонала-правоохоронця потребує не лише набуття курсантами (слухачами) відповідних знань, умінь, навичок і розвитку високого рівня професійної культури та етики, що досягається лише шляхом відповідного виховання (правового, патріотичного, морального, фізичного, етичного тощо) на всіх етапах професійної діяльності, починаючи з етапу навчання у ВНЗ. На жаль, як свідчать дослідження, суттєвих досягнень у цьому напрямку ми не маємо.

По-друге, труднощі, з якими стикаються випускники під час професійної адаптації за місцем служби, багато в чому є наслідком їхньої неготовності до реальних складнощів професійної діяльності, що, у свою чергу, обумовлене невисокою якістю виховного процесу у ВНЗ.

По-третє, майже не залучається до організації виховного процесу відомча наука: не розроблені науково обґрунтовані критерії оцінки ефективної виховної роботи з курсантами (слухачами), не адаптовано до потреб МВС України сучасні методики та технології виховання, не ведеться професійна підготовка фахівців з виховної роботи.

По-четверте, недостатньою мірою розповсюджується досвід використання традиційних і нетрадиційних методів виховання в навчальний та позанавчальний час, нагромаджений у різних навчальних закладах МВС України.

По-п'яте, досить слабо використовується у виховному процесі у ВНЗ потенціал практичних працівників, громадських організацій і ветеранів ОВС" [3].

Отже, учасники поважного науково-педагогічного зібрання, спираючись на Концепцію національного виховання Міністерства освіти та науки України, цілком справедливо визначили, що виховна робота у вищих навчальних закладах МВС України – це одна з найважливіших форм у багатогранній діяльності професорсько-викладацького та офіцерського складу. Вона передбачає формування в курсантів і слухачів світоглядної, політико-правової культури, почуття патріотизму, гуманізму, дисциплінованості, ініціативи. При цьому слід враховувати, що основними принципами виховання є його гуманізація, безперервність і спадкоємність, індивідуальний і диференційний підхід, спирання на позитивне в особистості та поведінці кожного курсанта й курсантського колективу.

У досягненні поставленої мети вирішальна роль належить усім структурним підрозділам вищого навчального закладу – колективам кафедр, факультетів, курсів, відділу по роботі з особовим складом, тобто викладачам і співробітникам, які щоденно в процесі навчальної та виховної роботи безпосередньо спілкуються з курсантськими колективами.

Від фахового рівня та особистого прикладу, психолого-педагогічної компетентності й власного культурного рівня цього складу вузівських працівників залежить успіх справи щодо формування особистості кожного майбутнього правоохоронця. Тим більше, що викладач у відомчому вузі системи МВС України виступає в декількох іпостасях одночасно – він і педагог, і вчений, і офіцер міліції, і, звичайно ж, – безпосередній вихователь.

Від особистості викладача як провідної фігури в навчально-виховному процесі, від його професійної майстерності залежить, наскільки ефективно прищеплюється курсантам не тільки культ освіти, але й розуміння престижу їхньої головної праці та значущості майбутньої професії правоохоронця. Зрештою, від викладача значною мірою залежить рівень вихованості курсанта, рівень його культури, патріотичного ставлення до своєї батьківщини тощо. Бо кожний викладач, спираючись на широкий кругозір у своїй галузі, на володіння високим рівнем свідомості, якостями організатора і вихователя, має прагнути створити навколо себе мікроклімат духовності й певного культурного простору. Перебуваючи в постійному навчально-виховному контакті з курсантами, викладач не тільки передає їм необхідну фахову інформацію, допомагає придбати теоретичні знання, практичні навички і вміння. Через сприйняття особистості викладача як вихователя відбувається найважливіше в навчально-виховному процесі – формування особистості самого майбутнього правоохоронця, його громадянської свідомості, патріотизму, розвиток духовних якостей.

Завдання професорсько-викладацького складу – ще раз наголосимо! – готувати не просто високоосвіченого фахівця (оперативника, слідчого, криміналіста тощо), але й інтелігентну сучасну людину, яка б поєднувала в собі широку освіченість і вихованість, уміння володіти собою та відповідати за інших, демонструвала б високу культуру мислення, мовлення, поведінки, комунікації. І тут не можна не визнати, що, на жаль, на цьому шляху стоїть багато перешкод і проблем. Скажімо, варто звернути увагу на наболіле питання низького рівня вихованості значної частини молоді, яка поступає до вищого навчального закладу, негативного ставлення до навчання, до власного розвитку; багатьом курсантам, наприклад, притаманний такий недолік, як відсутність навичок комунікації, культури поведінки в суспільстві.

Зазначимо, що в справі подолання цих проблем, підготовки високоосвіченого фахівця й інтелігентної сучасної людини в Одеському державному університеті внутрішніх справ робиться чимало. Наприклад, викладачі кафедри українознавства проводять курсантсько-студентські „круглі столи" та конференції з українознавчих і культурологічних проблем, додаткові нетрадиційні заняття з курсантами та студентами молодших курсів у музеях Одеси, відзначення пам'ятних дат, пов'язаних з життям і творчістю діячів української та світової культури. Провадяться зустрічі з ученими міста, письменниками, акторами, діячами культури й мистецтва, ветеранами університету та органів внутрішніх справ. Крім того, у викладанні таких навчальних дисциплін, як історія України, культурологія, професійна етика та естетична культура співробітників ОВС широко використовуються такі активні форми навчання, як тестування, ділові ігри та ін., у процесі яких відбувається не тільки більш ефективне засвоєння навчального матеріалу, але й здійснюється інтенсивна виховна робота з курсантами, вивчення їхнього внутрішнього світу, корегування життєвих і профорієнтаційних установок.

Зрозуміло, робота органів внутрішніх справ пов'язана з безліччю моральних проблем, викликаних специфікою цілей, завдань, змісту, форм, методів і засобів їх діяльності. Діяльність органів внутрішніх справ тією чи іншою мірою зачіпає інтереси всіх членів суспільства, а її наслідки безпосередньо впливають на забезпечення належної безпеки особистості, суспільства і держави, реалізації їх законних інтересів. Органи внутрішніх справ виконують численні функції щодо охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, забезпечення безпеки дорожнього руху й пожежної безпеки, захисту прав і свобод людини й громадянина, проголошених Конституцією України. Охороняючи правопорядок, працівники ОВС змушені застосовувати запобіжні засоби, обмежувати окремі права особистості або тимчасово позбавляти їх згідно з професійними нормами, які виникають у процесі трудової діяльності й регулюються професійною етикою.

У силу цієї специфіки працівникам правоохоронних органів доводиться спілкуватися з широким загалом громадськості, надто в конфліктних ситуаціях, коли між сторонами можуть виникати різноманітні правові, моральні й особистісні колізії та претензії, з особливою гостротою постає проблема дотримання працівником ОВС морально-етичних норм, професійної етики в процесі комунікаційних взаємин між міліцією та суспільством. В „Етичному кодексі працівника органів внутрішніх справ України" з цього приводу наголошується: „При виконанні своїх функціональних обов'язків ставитися до громадян справедливо, уважно, доброзичливо, неупереджено, з почуттям поваги до їх людської гідності, не допускаючи при цьому жодних проявів дискримінації на ґрунті статі, раси, віку, мови, релігії, національності, громадянства, соціального походження, освіти, матеріального стану, політичних та інших переконань. Не допускати проявів жорстокого або принизливого ставлення до людей..." [4].

Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ України доповнює ці вимоги: „...Своїми вчинками та поведінкою, способом життя стверджувати високі принципи безкорисливості, чесності та скромності в громадському та особистому житті, нетерпимо ставитись до будь-яких аморальних проявів, активно боротися з цими явищами в колективах ОВС".

Професійна етика конкретизує загальні етичні норми залежно від специфіки відносин колективів відповідних професій до суспільства загалом і особливостей особистих стосунків у діяльності певного виду. Професійний етикет є важливою передумовою найбільш повного дотримання професійної етики й забезпечення службової діяльності загалом. Говорячи про етикет, звичайно мається на увазі форма стосунків між людьми. Це, насамперед, правила ввічливості, дотримання норм поведінки в громадському середовищі, захист свобод і прав громадянина та його людської гідності. Головним, що визначає застосування правил культурної поведінки, є необхідність завжди враховувати інтереси людей, які нас оточують. Тому потрібно прагнути не заважити іншим людям працювати, відпочивати, виконувати ті чи інші завдання, корисні для суспільства, не порушувати спокій або гарний настрій оточуючих.

Професійна етика є складовою частиною реального суспільного середовища, яке оточує кожного його члена, несучи в собі конкретні риси всього укладу життя суспільства – економічних відносин, форм розподілу,

обслуговування, стану ідеології, моральних стосунків, права, правоохоронної і судової практики, які в процесі застосування зазнають постійних змін, набувають різноманітного характеру. Ці норми безпосередньо й повсякденно впливають на мотиви поведінки кожного громадянина, зокрема на кожного працівника правоохоронних органів, стимулюючи діяти відповідним чином. Перед професорсько-викладацьким складом ВНЗ стоїть надзвичайно важливе завдання, спрямоване на виховання в майбутніх правоохоронців чіткого розуміння того, що суспільне призначення служби в органах внутрішніх справ полягає в забезпеченні ефективного здійснення завдань і функцій Української держави у сфері охорони правопорядку шляхом сумлінного виконання покладених на них службових повноважень. Дотриманням норм професійної етики, зразками високої моральної поведінки при виконанні службових завдань кожний працівник правоохоронних органів дбатиме про позитивний імідж та авторитет ОВС і державної служби загалом.

Аналіз результатів соціологічного опитування курсантів і слухачів заочного відділення, яке було здійснено кілька років тому кафедрою соціально-економічних дисциплін університету й мало метою вивчення якостей людської гідності та етики поводження майбутніх співробітників ОВС, їхньої комунікативної моралі показав, що практично всі 100 % респондентів високо цінують людську гідність і вважають цей принцип найголовнішим в їхній професійній роботі. Не менш важливим є питання культури поводження працівників ОВС. І в цьому питанні майже всі курсанти і слухачі, які взяли участь в опитуванні, чітко відповіли, що спілкуватимуться з громадянами так, як личить справжньому правоохоронцеві, як того вимагає Кодекс честі працівника міліції. Вони з розумінням ставляться до факту, що успішна діяльність правозахисника й правознавця значною мірою залежить не тільки від його ділових, але й моральних якостей, від того, наскільки правильно він поводився при затриманні, обшуку, інших правових діях стосовно затриманого тощо.

Природно, одним із основних принципів діяльності працівників органів внутрішніх справ є дотримання ними законності. 98,73 % опитаних слухачів (практичних працівників) і курсантів і в цьому питанні визнали, що принцип законності для них має вирішальне значення й вони цілком його дотримуються чи будуть дотримуватися, якщо йдеться про курсантів – майбутніх правоохоронців. Одночасно своїми відповідями вони підтвердили ще один важливий постулат: працівник міліції повинен усвідомлювати, що його поведінка в громадських місцях і в побуті має ґрунтуватися на усталених нормах суспільної моралі.

Як мовиться, теоретично ці принципові питання всі респонденти чітко собі уявляють, ніхто не наважився щось заперечувати. Інша справа – практичний досвід, який вимагає більш конкретних запитань соціологічної анкети і конкретних на них відповідей. Так ось, якщо підійти до цієї проблеми з таких позицій, то виявляється невтішний висновок: з проаналізованих відповідей дослідники з'ясували, що, на жаль, лише третина опитаних курсантів першого і четвертого курсів і слухачів-третьокурсників вважають, що їм дійсно притаманні такі риси, як висока культура поведінки, вимоги відповідної етики, службовий обов'язок. Лише – третина! Відповідно, решті респондентів (виходячи із відповідей на запитання соціологічної анкети) властиві протилежні, негативні якості, такі як жорстокість, неврівноваженість, запальність, схильність до хабарництва, низький культурний і морально-професійний рівень тощо.

Тож не дивно, що думка про міліцію, котра укоренилася в частини населення, залишається негативною; нашим громадянам не завжди таланить звернутися по допомогу до культурного, вихованого, інтелігентного працівника міліції. Навпаки, має місце чимало випадків жорстоких дій працівників міліції, дій, які принижують людську гідність обох сторін. А це негативно впливає на підвищення авторитету всієї сфери МВС України.

Тіньові сторони в проходженні служби працівників ОВС перебувають у залежності від загального рівня їхньої культури, що залишається проблемою не тільки під час спілкування правоохоронця з громадянами, але й у самому міліцейському колективі; і факти недоброзичливого ставлення суспільства до міліції, що, без сумніву, відображається на вихованні майбутніх офіцерів міліції; і тривіальна проблема мовної підготовки працівників ОВС, особливо при проведенні слідчих дій (складені деякими слідчими протоколи прочитуються іноді, як гумористичні твори); і фактор постійного підвищення напруги та ризику під час виконання завдань у нинішній складній ситуації, коли зростає рівень злочинності, тощо.

Соціально-психологічний фактор у вихованні культури комунікації працівників ОВС

У вихованні високорозвиненої комунікативної моралі курсантсько-студентської молоді у ВНЗ системи МВС України, як і в будь-якому іншому вищому навчальному закладі, містить цілий ряд організаційних, психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких і соціальних заходів, спрямованих на формування й розвиток у курсантів і студентів професійно необхідних психологічних якостей, моральної самосвідомості, патріотизму, зміцнення службової дисципліни та правопорядку.

Надзвичайно важливу роль у цій роботі, зокрема в морально-етичному вихованні майбутніх правоохоронців, надається такій новій формі діяльності колективів ВНЗ, як соціально-психологічне забезпечення навчально-виховного процесу, використанню психологічного впливу, який, на думку фахівців, „приводить до зміни психологічних регуляторів активності людини" й може розглядатися одночасно і як процес, і як його результат. Психолого-педагогічні фактори сприяють значному підвищенню ефективності навчально-виховного процесу, застосуванню системи виховання, що поєднує заходи педагогічного, соціального, правового та психологічного характеру. Спостереження за особливостями характеру і темпераменту природних властивостей осіб курсантського складу кожного взводу і курсу, їхніх здібностей, схильності до певного стилю поведінки дають можливість вибору напрямів виховної роботи як із колективами, так і з кожною особистістю.

Це питання в Одеському державному університеті внутрішніх справ стоїть на порядку денному вже впродовж багатьох років. Ще в березні 2002 року Вчена рада тодішнього юридичного інституту затвердила спеціальну „Програму соціально-психологічного супроводження навчально-виховного процесу", якою намічено ряд основних напрямів роботи з курсантами. Серед них виділено такі:

1. Професійно-психологічне обстеження особистості, яке включає в себе комплексне дослідження особи кур-

санта з метою вивчення його особистих рис характеру, акцентуації характеру, мотивації, світогляду, емоційно-вольової сфери. Вивчення індивідуально-психологічних особливостей курсантів (слухачів) – досить копітка й відповідальна робота, при якій використовуються різноманітні методи психологічних досліджень, зокрема аналіз документів, біографічний метод, анкетування, індивідуальна бесіда, психологічне тестування, спостереження, опитування тощо.

2. Психологічне супроводження навчально-виховного процесу, яке має психопрофілактичну, психокорекційну, реабілітаційну та прогностичну спрямованість.

3. Професійно-психологічна підготовка, яка має на меті:

– удосконалення рівня психологічної компетентності;

– надання психологічних знань;

– формування практичних психологічних вмінь і навичок щодо використання психологічних знань у повсякденному житті.

Загалом працівники відділення виховної та соціально-психологічної роботи університету вирішують чимало завдань щодо соціально-психологічного забезпечення навчально-виховного процесу. Це передусім виявлення психологічного ресурсу та психологічних характеристик осіб як курсантського, так і викладацького складу; вивчення соціально-психологічних процесів і явищ у колективах і прогнозування їхнього розвитку; формування та збереження здорового морально-психологічного клімату в колективах; психологічний аналіз службової діяльності, навчального процесу, виховної роботи й відпрацювання заходів для підвищення їхньої ефективності тощо [5].

Психологічна служба вищого навчального закладу системи МВС України покликана особливу увагу надавати виховній роботі серед курсантів груп посиленої психологічної уваги з метою психокорекції негативних рис характеру, психопрофілактики самогубств, проявів девіантної поведінки курсантів і збереження їхнього психічного здоров'я. Основні завдання індивідуально-виховних заходів цього напряму психологічної служби – це насамперед попередження невротичних і психічних розладів у осіб груп ризику та надання їм необхідних знань для використання в повсякденному житті, формування світоглядних поглядів і переконань, емоційно-вольових якостей та розвиток вмінь і навичок толерантного ставлення до різноманітних негативних життєвих ситуацій, з якими, на жаль, випускникам інституту доведеться зустрітися в майбутній практичній роботі.

Як вже наголошено вище, правоохоронна діяльність висуває перед усіма працівниками внутрішніх справ багатоманітні вимоги, складає певну систему необхідних професійних знань, умінь і навичок. Психологічний аналіз професійної діяльності працівників міліції дозволяє виявити ряд етапів, через які поступово рухаються вони до кінцевого результату – встановлення істини. В їхній діяльності виділяються пізнавальна, інформаційна, аксіологічна, комунікативна та інші сторони цього багатофункціонального соціального процесу.

Особливо важливу функцію зв'язку працівників правоохоронної сфери в суспільній структурі виконує культура комунікації, контактування між людьми в їх практичній взаємодії. Будь-яка особистісна дія здійснюється в умовах прямих чи опосередкованих стосунків однієї особи з іншою за допомогою повсякденного спілкування, яка пронизує всі сфери соціальної діяльності, виступає її смисловим аспектом. При цьому культура комунікації робить можливим не тільки спілкування людей, але й регулювання їх взаємовідносин і діяльності. Регулювання реалізується за допомогою певних норм, засвоєння яких необхідне кожному для успішної адаптації в суспільстві. При тому нормативна функція комунікації включає надзвичайно широке коло вимог, які пред'являються до духовного світу людини, її знань, світогляду, вона підтримується такими нормативними системами, як мораль і право тощо.

У „Методичних і практичних рекомендаціях щодо дотримання морально-етичних норм поведінки майбутніх працівників правоохоронних органів при спілкуванні з населенням", розроблених свого часу в Одеському інституті внутрішніх справ, особливо наголошувалося на комунікативному аспекті в навчально-виховному процесі:

„При спілкуванні з людьми правоохоронець повинен поводитися не тільки в рамках закону і професійної етики, але й бути культурним, дотримуватися морально-етичних норм, зокрема намагатися викорінити лайку зі свого лексикону та будь-яку грубість.

Правоохоронець має шанувати національну і людську гідність, свою і громадян, з якими спілкується, намагатися шанувати гідність навіть найзавзятіших злочинців, тому що, шануючи їх, правоохоронець показує свій професійний і моральний рівень, свідомість державної людини.

З метою підвищення професійного рівня й знання законодавства кожним конкретним слідчим, дільничним, інспектором карного розшуку систематично й ґрунтовно знайомитися із законами та підзаконними нормативними актами, кодексами, уміти застосовувати їх у роботі.

З метою підвищення культурного та інтелектуального рівня для співробітника ОВС важливо мати потребу читання наукової та художньої літератури, а також спілкування з діячами культури.

Спілкуючись з населенням, працівникові правоохоронних органів завжди, за будь-яких обставин слід бути ввічливим, уважним, коректним...

Необхідно виявляти стриманість у конфліктних ситуаціях, намагатися не розпалювати ненависті між громадянами і працівником міліції.

Не вдаватися до брутальності в поводженні з правопорушниками. Вдаючись до насильства, працівник міліції навіть не підозрює, що в такий спосіб принижує власну гідність...

Проводити з особовим складом співробітників ОВС і курсантами роз'яснювальні бесіди на такі теми:

а) етика поводження співробітників ОВС у процесі спілкування з населенням;

б) позитивний вплив позитивних якостей людської гідності співробітників ОВС на взаємовідносини з населенням;

в) вплив етики поводження і людської гідності співробітників ОВС на авторитет правоохоронної системи України.

Під час проходження курсантами навчальних закладів ОВС практики, установити суворий контроль за їхніми діями в процесі спілкування з населенням. У разі виявлення порушень, виключати їх з ОВС"... [6].

Звичайно, комунікабельність тієї чи іншої особи може бути природною, обумовленою властивостями темпераменту людини, її характеру, виховання. Проте для працівників правоохоронної системи та правознавців її треба розвивати як важливу передумову успішного виконання своїх обов'язків, оскільки правоохоронна діяльність у

всіх своїх проявах пов'язана зі спілкуванням. Більше того, професія правоохоронця, юриста, слідчого належить до тієї категорії фахівців, для яких комунікативний аспект в їхній роботі займає одне з головних місць, є майже домінуючим.

У напруженій діяльності, яку проводять органи внутрішніх справ по охороні громадського порядку й боротьбі зі злочинністю, неможливо вирішувати поставлені перед ними завдання без набуття необхідного рівня комунікації, без умілого користування навичками спілкування, які включають у себе володіння особистими емоціями та управління (у межах закону) емоціями інших людей, одержання необхідної інформації через спілкування та здійснення психологічного впливу. Тому у вищому навчальному закладі МВС України, зокрема в Одеському державному університеті, формування комунікативних умінь курсантів і студентів – майбутніх правоохоронців і правознавців – це один із важливих і перспективних напрямів виховної роботи, що проводиться професорсько-викладацьким складом. Важливо, щоб викладачі й офіцери-наставники навчали своїх вихованців умінню правильно побудувати бесіду, ставити питання й слухати відповіді, умінню встановлювати психологічний контакт зі своїм співбесідником.

Те, наскільки важливого значення необхідно надавати цьому напряму в навчально-виховній роботі в процесі підготовки майбутнього офіцерського складу міліції, може свідчити досвід підготовки кадрів поліції в ряді країн Європи й Америки. Скажімо, у США та Німеччині в навчально-виховному процесі для курсантів відповідних навчальних закладів широко використовується проведення комунікаційних і оперативних тренінгів (від англ. train – тренувати, тренуватися). При цьому вважається, що набуття поліцейським культури говорити, володіння комунікативними здібностями й риторикою – чи не головна зброя в його безпосередньому спілкуванні з людьми.

У відомчій літературі (українській і зарубіжній) подається чимало інформації про те, що тренінгові технології за різними методиками застосовуються з метою досягнення відповідних навчальних або професійних цілей. Так, у США широкого застосування набув тренінг вербальних (від лат. verbum – слово, тобто словесне навчання без наочної основи) і невербальних форм комунікацій. За допомогою набуття цих навичок спілкування можна запобігти силовим діям при вирішенні багатьох конфліктів. На думку експертів, і невербальні чинники, тобто вже сам зовнішній вигляд поліцейського, манера його поведінки, а також навички спілкування здатні запобігти до 98 % інцидентів і недопущення застосування фізичного насильства.

У німецькій Баварії широко використовують тренінгові технології для отримання поліцейськими практичних навичок протистояння стресам, удосконалення їхньої комунікації, оптимізації морально-психологічного клімату в колективах поліцейських підрозділів. Крім того, багатьом поліцейським тренінг допомагає виявити і розв'язати індивідуально-особистісні моральні та психологічні проблеми, переосмислити й переоцінити власні погляди й стереотипи [7].

Цей перспективний зарубіжний досвід, звичайно ж, заслуговує на увагу колективів вищих навчальних закладів системи МВС України.

Отже, у професії правознавця й правоохоронця комунікативний аспект відіграє особливо важливу роль. Тому поряд з вирішенням безлічі інших проблем, пов'язаних зі специфікою роботи органів внутрішніх справ, формування комунікативних умінь, володіння особистими емоціями та управління (у межах закону) емоціями інших людей, одержання завдяки цьому необхідної інформації та здійснення психологічного впливу на людину – це, безумовно, один з дуже важливих напрямів навчально-виховної роботи. На цьому наголошують учені, які розробляють і висвітлюють проблеми психології навчання й виховання у ВНЗ [8].

Важливим напрямом роботи за цих умов є психологічний контроль за процесом проходження служби працівників ОВС, їх психологічна адаптація до складних умов служби, надання допомоги після перебування в екстремальній ситуації. Це велика проблема в практичній діяльності системи правоохоронних органів.

Ураховуючи наведене, завдання освітнього закладу МВС України – спрямувати навчально-виховний процес у русло формування надзвичайно важливих і багатогранних морально-етичних засад у вихованні майбутніх правоохоронців, принципів, які є вагомою складовою в становленні патріотизму молодого фахівця як громадянина і людської особистості, його національної й правової самосвідомості.

Для розв'язання однієї з найважливіших проблем української міліції в сучасних умовах – проблеми взаємин між громадськістю та представниками правоохоронних органів – треба детально аналізувати причини цього своєрідного парадоксального явища, коли держава утримує органи міліції на чималі кошти населення, передусім, для охорони громадського порядку, для захисту всієї громадськості й кожного громадянина зокрема, а вони, ці громадяни, часто-густо ставляться до своїх захисників відверто негативно. Курсанти мають усвідомити, що таке ставлення людей до міліції формувалося протягом тривалого часу і для його подолання знадобиться чимало зусиль.

Однією з найважливіших проблем щодо відродження довіри громадян до міліції є її самоочищення. Це питання стоїть на порядку денному вже упродовж років. Свого часу колишній Міністр внутрішніх справ України Юрій Луценко з цього приводу наголошував: „Основний тягар виконання вкрай важливих для суспільства вимог щодо забезпечення порядку в країні та покарання винних у зловживаннях попередньої влади несе на собі міліція. Зрозуміло, що вона не впорається з ними без довіри і підтримки з боку населення, які вимагають фаховості і порядності кожного нашого співробітника. Тому очищення нашого суспільства від правопорушників ми почали з себе" [9].

Слушні слова, котрі сьогодні звучать надто актуально. Очищення і поліпшення кадрових характеристик міліції – не разова кампанія, вона продовжуватиметься доти, поки її структура і склад не буде повністю відповідати сучасним суспільним вимогам. У нинішніх умовах національної безпеки, війни й захисту цілісності України ця проблема набула особливого значення. Так, згідно з законом „Про очищення влади", за свідченням керівництва МВС, уже "звільнено понад 20 тисяч працівників МВС по всій Україні. З яких понад 4 тисячі — це звільнені за порушення присяги, ті, хто не відповідає нормам і канонам представників правоохоронних органів" [10].

На цьому ґрунті мають вирішуватися наболілі проблеми правоохоронної системи України, урегульовуватися всі непорозуміння, що залишилися в спадок від колишнього керівництва, та дбати про питання номер один

для української міліції: прагнути поліпшення власного іміджу в очах українського народу. Відбудувати цей імідж, змінити якість, стандарти, принципи і завдання роботи МВС – первісна і складна задача, що стоїть на нинішньому реформаторському шляху. Як заявила заступник міністра МВС Ека Згуладзе, „ми будемо писати абсолютно нову нормативну базу, нові функціональні зміни, зміни принципу набору в МВС і навчання співробітників...". Практичне втілення намічених реформ дасть можливість перетворити міліцейський корпус України на демократичну правоохоронну установу сучасного європейського зразка.

Література

1. Концепції національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовтня.

2. Військове духовенство: яким йому бути? / Іменем закону. – К., 2014. – № 47. – С. 12–13.

3. Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України: Матеріали науково-практичної конференції. – Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ. - 2002. – С. 192–193.

4. Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України: Рішення Колегії МВС України за № 7 КМ/8 від 5 жовтня 2000 року.

5. Поярков О.В. Соціально-психологічне супроводження навчально-виховного процесу / Організація виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України: Матеріали науково-практичної конференції. – Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ. - 2002. – С. 132 – 135.

6. Людська гідність і етика поводження співробітників ОВС при спілкуванні з населенням: практично-методичний посібник. – Під ред. генерал-майора міліції Ф.К. Думка. – О.: ОІВС, 2001. – С. 43–45.

7. Долженков О.Ф., Криволапчук В.О., Цвілюк С.А. Патріотичне виховання працівників органів внутрішніх справ: Монографія. – Одеса, 2007. – С. 61–62.

8. Див.: Бандурка О.М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ. Навчальний посібник. – Харків: Вид-во НУВС, 2001; Васильев В.Л. Юридическая психология. – СПб: Изд-во "Питер", 2000; Коновалова В.О. Правова психологія: Навчальний посібник. – Х., 1996; Вилюнас В.К. Феномен воспитания // Человек в системе наук. – М., 1989 та ін.

9. Іменем закону. Громадсько-правовий тижневик МВС України. К., – 2005. - № 31. – С. 6.

10. МВС України перейшло до практичного втілення реформ. – [Електронний ресурс].

Цвілюк С. А.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства
ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.12.2014

УДК159.9

ЕМОЦІЙНЕ "ВИГОРЯННЯ" ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ

Матієнко Т. В.

Емоційне "вигоряння" - динамічний процес, який виникає поетапно, відповідно до механізму розвитку стресу. При емоційному "вигорянні" активуються три фази стресу. Кожна фаза передбачає конкретні симптоми, що сигналізують про розвиток та наростання професійного "вигоряння".

***Ключеві слова**: емоційне "вигорання", професійна діяльність, фаза нервового напруження, фаза опору, фаза виснаження.*

Эмоциональное "выгорание" это динамический процесс, который проходит поэтапно и приводит к развитию стресса. Каждая фаза стресса проявляется в конкретных симптомах, что указывает на развитие и нарастание профессионального "выгорания".

***Ключевые слова**: эмоциональное "выгорание", фаза нервного напряжения, фаза сопротивления, фаза истощения.*

Emotional "burning-out" is a dynamic process, that passes stage-by-stage and leads to the development of stress. Every phase of stress is shown in concrete symptoms, that points at the development and increasing of the professional "burning-out".

***Keywords**: emotional "burning-out", phase of a nervous tension, phase of resistance, phase of exhaustion.*

Однією із форм психологічного захисту суб'єкта професійної діяльності від надмірного напруження в межах явища професійної деформації є синдром емоційного "вигоряння", що припускає повне або часткове вимкнення емоцій як реакцію на психотравматичні впливи.

Емоційним "вигорянням" психологи-дослідники професійної сфери життєдіяльності людини визначають ситуацію, в якій працівники професій, де особиста відповідальність перевищує зовнішній контроль, після певного періоду сумлінного виконання своїх обов'язків "вигоряють", проявляючи ознаки знервованості, напруження, апатії тощо [2].

Емоційне "вигоряння" відрізняється від різноманітних форм емоційної ригідності механізмом розвитку. Перше набувається людиною в процесі життєдіяльності, друга визначається органічними причинами – особливостями нервової системи, ступенем рухливості емоцій, психосоматичними порушеннями.

Стан розробленості проблеми. Проблемні питання, пов'язані з вивченням впливу професійної діяльності на людину та її стан, розглядали у своїх працях такі дослідники, як: Л. Аболін, О. Бандурка, Б. Бовін, В. Воловіч, О. Леонтьєв, В. Медведєв, С. Рябов, О. Тімченко, Т. Форманюк, З. Шайхлисламов та ін.

Мета і завдання статті полягає в дослідженні соціально-психологічних засад професійної деформації державних службовців і визначенні шляхів оптимізації психологічного забезпечення щодо профілактики професійної деформації державних службовців.

Емоційне "вигоряння" – динамічний процес, який виникає поетапно, відповідно до механізму розвитку стресу. При емоційному "вигорянні" активуються три фази стресу (рис. 1):

нервова (тривожна) напруженість, що виникає внас-

© Т.В. Матієнко, 2015

лідок хронічної психоемоційної атмосфери, нестабільної ситуації, підвищеної відповідальності й ускладнень у взаємодії з навколишнім середовищем;

резистенція (опір) виявляється в намаганнях людини певною мірою відгородити себе від неприємних вражень, зовнішніх впливів;

виснаження – утрата всіх психічних ресурсів, зниження емоційного тонусу внаслідок неефективного опору [2].

Кожна фаза передбачає конкретні симптоми, що сигналізують про розвиток і наростання професійного "вигоряння". Розглянемо їх сутність і зміст.

I. Фаза напруження. Нервове (тривожне) напруження виступає передумовою, що розпочинає формування емоційного "вигоряння". Напруження має динамічний характер, який підсилює психотравматичні фактори.

Тривожна напруженість характеризується такими симптомами:

а) відчуття обставин, що травмують психіку – проявляється в посиленні розуміння факторів психотравмування, які складно або неможливо ліквідувати в професійній діяльності. Якщо особистість не ригідна, то роздратування поступово зростає, накопичується розпач і незадоволення. Невчасне вирішення проблеми призводить до розвитку інших проявів професійного "вигоряння";

б) незадоволеність собою – виникає в результаті невдач або неможливості впливати на обставини, що травмують психіку. Активізується механізм перенесення індивідом енергетики ззовні виключно на себе. Виникає замкнутий енергетичний контур "я – обставини": враження від зовнішніх обставин діяльності постійно травмують особу й змушують її повторно відчувати на собі психотравматичні впливи професійної діяльності. У цій схемі особливе значення мають внутрішні фактори емоційного "вигоряння": інтенсивна інтеріоризація обов'язків, ролі, обставин діяльності; підвищене почуття відповідальності й сумлінності. На початкових етапах емоційного "вигоряння" вони породжують напруження й сприяють його підвищенню, а потім послідовно провокують психологічний захист;

в) відчуття "загнаності в клітку" – формується не в усіх випадках, хоча є логічним продовженням стресу, що розвивається. Коли обставини, що травмують психіку, мають надто сильний вплив і їх неможливо ліквідувати, людина починає відчувати безвихідь. У результаті людина розробляє план можливих змін, обмірковує аспекти незадоволення своєю роботою. Це призводить, у свою чергу, до посилення незадоволеності енергії за рахунок ідеального: працює мислення, розробляються плани, прораховуються різні варіанти, вступають у дію образи дійсного й бажаного. Зосередження психічної енергії сягає значних розмірів. Якщо енергія в цьому процесі не знаходить виходу, не спрацьовує психологічний захист, зокрема й процес емоційного "вигоряння", то в людини розвивається відчуття "загнаності в клітку";

г) тривоги й депресії особливо помітні на тлі професійної діяльності в надзвичайно складних обставинах, які сприяють розвиткові емоційного "вигоряння" як способу психологічного захисту. Почуття незадоволеності собою породжують потужне енергетичне напруження у формі відчуття ситуативної або особистісної тривоги, розчарування в собі, обраній професії чи місці роботи. Тривога й депресія – найвищий щабель у формуванні тривожного напруження в процесі розвитку емоційного "вигоряння" [3; 56].

Рис. 1 Фази емоційного "вигоряння" фахівця

II. Фаза резистенції. Виділення цієї фази в самостійну досить умовне. Адже опір стресу, що зростає, починається з моменту появи тривожного напруження: людина свідомо або несвідомо бажає психологічного комфорту, намагається знизити тиск зовнішніх обставин за допомогою наявних у неї засобів. Формування емоційного "вигоряння" як виду психологічного захисту в цій фазі охоплює такі симптоми:

1. Неадекватне вибіркове реагування розвивається на тлі нездатності індивіда ощадливо проявляти емоції. Останнє – корисний навик використовувати у взаєминах з діловими партнерами обмежені емоції: привітну усмішку, доброзичливий погляд, спокійний тон розмови, стримані реакції на сильні подразники, лаконічні форми вираження незгоди, відсутність категоричності, брутальності. Такий режим спілкування свідчить про високий рівень професіоналізму. Він цілком виправданий у тому разі, якщо:

не заважає інтелектуальній обробці інформації, яка впливає на ефективність діяльності;

не знижує розуміння положення й потреб партнера, не заважає прийняттю адекватних рішень і формуванню правильних висновків;

не насторожує й не відштовхує партнерів;

за потреби замінюється іншими адекватними формами реагування на ситуацію.

Якщо ж службовець у процесі робочих комунікацій неадекватно заощаджує емоції, то він обмежує емоційну віддачу за рахунок вибіркового реагування. Його діяльність реалізується за принципом "хочу – не хочу": увага приділяється колезі чи партнерові, якщо службовець вважає за потрібне. Такий стиль емоційної поведінки, при всій його неприпустимості, досить розповсюджений. Індивіду здається, що його дії вірні. Однак партнер по спілкуванню чи сторонній спостерігач фіксує лише емоційну черствість, байдужість, неввічливість. Неадекватне обмеження діапазону й інтенсивності включення емоцій у професійне спілкування розуміється партнерами як неповага до них, тобто переходить у площину моральних оцінок.

2. Емоційно-моральна дезорієнтація поглиблює неадекватну реакцію у взаєминах з діловими партнерами. Нерідко в службовця виникає необхідність бути виправданим самим собою. Він захищає свою стратегію, не проявляючи при цьому необхідного емоційного ставлення до партнера.

3. Розширення сфери економії емоцій має місце, коли психологічний захист здійснюється за межами професійної діяльності – при спілкуванні з рідними, приятелями, друзями. Найчастіше саме близькі люди страждають від суб'єкта емоційного "вигоряння". На службі людина себе стримує, а вдома замикається в собі або передає свої негативні емоції рідним [1].

Про це свідчать і результати соцдослідження "Рівень професійного вигоряння державних службовців". На запитання про вплив професійної діяльності на їх особисте життя по 20 % респондентів відповіли, що вони настільки втомлюються на роботі, що вдома намагаються спілкуватися якомога менше, та часто приносять додому з роботи негативні емоції.

4. Редукції професійних обов'язків проявляється в спробах полегшити або скоротити обов'язки, які вимагають емоційних витрат [4].

III. Фаза виснаження. Ця фаза характеризується ви-

раженим скороченням загального енергетичного тонусу й ослабленням нервової системи. Психологічний захист у формі емоційного "вигоряння" стає невід'ємним атрибутом особистості.

Фаза виснаження характеризується такими симптомами, як:

а) емоційний дефіцит – службовець усвідомлює, що емоційно він уже не може допомагати партнеру по спілкуванню, не здатен співчувати, хвилюватися, підвищувати інтелектуальну, вольову й моральну віддачу. З часом прояв цього симптому підсилюється й набуває більш складних форм. Рідше з'являються позитивні емоції, все частіше негативні. Різкість, брутальність, дратівливість, образи доповнюють характеристику симптому емоційного дефіциту;

б) емоційна відчуженість полягає в тому, що індивід майже повністю уникає прояву емоцій у сфері професійної діяльності. Ні позитивні, ні негативні обставини не викликають емоційного відгуку службовця. Така поведінка не є первинним дефектом емоційної сфери або ознакою ригідності, це – набутий емоційний захист.

Реакція без почуттів і емоцій є найбільш яскравим показником емоційного "вигоряння", що свідчить про деформацію особистості й завдає шкоди суб'єктові спілкування. Комунікативний партнер переживає через байдужість у ставленні до нього й може бути цим глибоко травмований. Особливо небезпечною є демонстративна форма емоційної відчуженості, за якої індивід усім своїм виглядом демонструє своє негативне ставлення до інших;

в) особистісна відчуженість або деперсоналізація проявляється в широкому діапазоні настрою та вчинків службовця в процесі спілкування. Поряд з цим відзначається повна або часткова втрата інтересу до людини як суб'єкта професійної дії. Він сприймається як неживий предмет, як об'єкт для маніпуляцій, який обтяжує своїми проблемами, потребами, присутністю і факт існування якого є неприйнятним.

Емоційне "вигоряння" проникає в систему цінностей особи. Виникає деперсоналізований захисний емоційно-вольовий настрій. Людина стверджує, що робота нецікава, не приносить задоволення, не має соціальної цінності. У найважчих формах "вигоряння" індивід самовпевнено захищає свою філософію ненависті та презирства до виконуваних ним службових функцій. У таких випадках "вигоряння" поєднується зі психопатологічними проявами особистості, з неврозоподібними або психопатичними станами;

г) психосоматичні й психовегетативні порушення. Цей симптом проявляється на рівні психічного й фізичного співчуття. Найчастіше він виникає через негативний умовно-рефлекторний зв'язок. Ситуації та факти, які стосуються суб'єктів професійної діяльності, провокують відхилення в соматичних або психічних станах. Іноді навіть думки про цих суб'єктів або контакти з ними викликають поганий настрій, негативні асоціації, безсоння, почуття страху, серцеві та судинні реакції, загострення хронічних захворювань.

Перехід реакції з рівня емоцій на рівень психосоматики свідчить про те, що емоційний захист – "вигоряння" вже не здатен справитися з навантаженнями й енергія емоцій перерозподіляється між іншими підсистемами індивіда. У такий спосіб організм рятує себе від руйнівної сили емоційної енергії.

Симптоми професійного "вигоряння" вказують на більш значущі риси тривалого стресу й психічного перевантаження, що призводять або можуть призвести до повної дезінтеграції різних психічних сфер і, насамперед, – емоційної [5].

Розвиток професійного "вигоряння" носить поетапний характер. Спочатку спостерігаються значні енергетичні витрати внаслідок надзвичайно високої позитивної установки на виконання професійної діяльності. Під впливом розвитку синдрому з'являється почуття втоми, яке поступово змінюється розчаруванням, зниженням інтересу до своєї роботи. Необхідно відзначити, що генезис синдрому носить індивідуальний характер, що визначається поділами в емоційно-мотиваційній сфері, а також умовами, в яких здійснюється професійна діяльність людини.

Професійне "вигоряння" виникає під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Серед зовнішніх факторів, що провокують професійне "вигоряння", можна виділити:

хронічно напружена психоемоційна діяльність, пов'язана з насиченим спілкуванням. Державний службовець використовує емоції в різних аспектах спілкування: активно ставить і вирішує проблеми; уважно сприймає й запам'ятовує багато фактів; швидко відтворює візуальну, звукову й письмову інформацію; оперативно приймає важливі рішення в альтернативних ситуаціях тощо;

дестабілізуюча організація діяльності характеризується: нечіткою організацією й плануванням праці; погано структурованою й нечіткою інформацією; наявністю в інформації бюрократизмів. При цьому необхідно враховувати, що дестабілізуюча ситуація викликає багаторазовий негативний ефект: вона позначається на фахівцях, на суб'єкті діяльності, на стосунках обох сторін;

підвищена відповідальність за виконувані функції й операції провокує нервову напруженість державного службовця. Кожен державний службовець у сфері міжособистісних відносин перебуває під постійним тиском особливих соціальних установок, які вимагають відповідальності при виконанні професійних обов'язків;

несприятлива психологічна атмосфера професійної діяльності державних службовців, яка визначається обставинами конфліктності по вертикалі й по горизонталі. Напружена ситуація спонукає одних витрачати емоції, інших – шукати способи економії своїх психічних ресурсів. У межах останніх індивід зі стійкою нервовою системою віддає перевагу тактиці професійного "вигорання": триматися далі від усіх і усього; не брати нічого близько до серця; берегти нервову систему;

психологічно складний контингент, з яким спілкується державний службовець. Керівник органу державної влади спілкується із підлеглими з акцентованими характерами, неврозами, рисами психопатизації; порушниками дисципліни; безвідповідальними працівниками.

Серед внутрішніх факторів, що спричиняють професійне "вигоряння" державного службовця виділяють такі:

здатність до емоційної ригідності. Професійне "вигоряння" як спосіб психологічного захисту швидко розвивається в найменш реактивних та більш емоційно витриманих індивідів. Не так швидко набувають симптомів професійного "вигоряння" імпульсивні люди з рухливими нервовими процесами. Підвищена вразливість і чуйність можуть повністю блокувати розглянутий механізм пси-

хологічного захисту й не дозволяти йому розвиватися;

інтенсивна інтеріоризація (сприйняття й переживання) умов професійної діяльності державного службовця виникає в людей з підвищеною відповідальністю за доручену справу, роль виконавця. Часто виникають випадки, коли недосвідчений службовець, що працює з людьми, сприймає все дуже емоційно, повністю віддається справі. Кожен стресогенний випадок викликає інтенсивну співучасть, співчуття, роздуми, безсоння. З часом емоційно-енергетичні ресурси виснажуються й виникає необхідність оновлювати їх і зберігати, використовуючи різні прийоми психологічного захисту. Нерідко в роботі державного службовця можна спостерігати чергування періодів інтенсивної інтеріоризації й психологічного захисту. Згодом сприйняття негативних, складних сторін діяльності загострюється й людина боляче переживає стресові ситуації, конфлікти, допущені помилки;

моральні дефекти й дезорієнтація особистості. Моральний дефект проявляється в неможливості залучати до взаємодії зі суб'єктами професійної діяльності у сфері державної служби такі моральні категорії, як порядність, чесність, повага прав, почуття власної гордості тощо. Моральна дезорієнтація провокується іншими причинами – невмінням відрізняти моральне зло від добра, користь від шкоди для особистості.

Однак, як у випадку морального дефекту, так і при наявності моральної дезорієнтації, формування професійного "вигоряння" спрощується. Розвивається байдужість до суб'єкта діяльності й апатія до виконання своїх службових обов'язків.

Отже, під емоційним "вигорянням" розуміється одна із форм психологічного захисту суб'єкта професійної діяльності в органах державної влади від надмірного напруження, що припускає повне чи часткове виключення емоцій у відповідь на обрані впливи, які спричинюють психотравми.

Професійне "вигоряння" – це також професійна криза, пов'язана з державною службою загалом, а не тільки з міжособистісними взаєминами в її процесі. Із цих позицій поняття деперсоналізації має ширше трактування й означає негативне ставлення не лише до оточуючих, але й до праці загалом.

Аналіз фаз розвитку професійного "вигоряння" дав можливість виявити тенденцію, за якою надмірна залежність від державної служби призводить до повного розпачу й екзистенціальної порожнечі. Загальними ознаками емоційного та професійного "вигоряння" є тривалий стрес і психічні перевантаження, які призводять або можуть призвести до повної дезінтеграції різних психічних сфер і, передусім, – емоційної.

Література

1. Аболин Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека [Текст] / Л.М. Аболин. – Казань: КГУ, 1987. – 261 с.

2. Бойко В.В. Синдром "эмоционального выгорания" в профессиональном общении [Текст] / В.В. Бойко. – СПб., 1999. – 183 с.

3. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: в 2-х т. [Текст] / А.Н. Леонтьев. – Т. I. – М.: Педагогика, 1983. – 392 с.

4. Ронгинская Т.И. Синдром выгорания в социальных профессиях [Текст] / Т.И. Ронгинская / / Психологический журнал, Т. 23. – 2002. - № 3. – С. 67-75.

5. Силин А.Н. Управление персоналом: учебник по кадровому менеджменту [Текст] / А.Н. Силин. – Тюмень: Вектор Бух, 1995. – 234 с.

Матієнко Т.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
ОДУВС
Надійшла до редакції: 12.12.2014

УДК 378.111

ПЕДАГОГІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ СИСТЕМИ МВС

Пригодська Ю. В.

У статті йдеться про професійну підготовку викладача при підготовці майбутніх фахівців.

Ключові слова: викладач, психологічні особливості, професійна підготовка, органи внутрішніх справ, професійна майстерність.

В статье идет речь о профессиональной подготовке преподавателя при подготовке будущих специалистов.

Специфика педагогической ответственности как вида профессиональной ответственности заключается в том, что педагог отождествляет результаты деятельности своих учеников с результатами своей учебной и воспитательной деятельности, в результате чего находится в постоянном поиске эффективных решений учебных задач с целью совершенствования обучения, обучаемости и самореализации, таким образом, в профессиональной сфере.

Формулируя выводы о значении профессиональной ответственности как личностной составляющей человека-профессионала, мы находим подтверждение этому еще и в том, что часто последствия негативных результатов деятельности в любой профессиональной сфере связывают с халатностью специалистов, то есть с отсутствием ответственности.

Исследуя педагогическую ответственность как качество личности, мы должны выявить причины и условия ее формирования.

Ключевые слова: преподаватель, психологические особенности, профессиональная подготовка, органы внутренних дел, профессиональное мастерство.

The specifics of teaching responsibility, as a form of professional liability is that the teacher identifies the performance of their students with the results of its training and educational activities, so that is always looking for effective solutions to educational problems in order to improve teaching, learning and self-realization, thus in the professional sphere.

Formulating conclusions about the importance of professional liability component of human personality as a professional, we find evidence of this in the fact that often the negative consequences of performance in any professional field associated with negligence specialists, ie lack of responsibility.

Exploring pedagogical responsibility as the quality of the individual, we must identify the causes and conditions

© Ю.В. Пригодська, 2015

of its formation.

Keywords: lecturer, psychological features, professyonal preparation, internal affairs, professional mastery.

Займаючись проблемою особистісної готовності майбутніх фахівців до здійснення професійної діяльності у сфері правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ, ми розглядаємо професійну відповідальність як складову особистісної основи людини-професіонала, а педагогічну відповідальність – як вид професійної відповідальності.

У пошуках відповідей на питання: "Що таке професійна відповідальність?", "Яка її природа?" ми звертаємося до досліджень в області психології, які з'явилися в 30-х р. XX століття і визначили новий напрям у теорії розвитку особистості, як гуманістичний або мотиваційний (К. Левін, А. Маслоу; Г. Оллпорт; К. Роджерс; Д. Макклелланд; Дж. Аткінсон; Г.Г. Келлі; Ю. Роттер). В основі запропонованих вчень – концепція самоактуалізації особистості. З точки зору послідовників цього напряму, людина трактується як спочатку активна, джерело мотивації – у ній самій, її психіці. Основна потреба людини – самоактуалізація, прагнення до самовдосконалення й самовираження.

Дослідники вводять у науковий обіг поняття, що відображають особливості людської мотивації: соціальні потреби, мотиви (Д. Макклелланд; Дж. Аткінсон), життєві цілі, цінності та плани (А. Маслоу; До Роджерс), риси особистості (Г. Оллпорт; Р. Кеттел), когнітивні фактори (Ю. Роттер; Г. Келлі та ін.)

Беручи за основу викладені ідеї про спрямованість людської мотивації, ми розглядаємо професійну відповідальність людини не як одноразові почуття, мотивовані цінністю або значимістю предмета його діяльності, що може пояснювати, наприклад, матеріальну відповідальність. Професійна відповідальність – не є наслідок контролю, здійснюваного зовні (державного, адміністративного, громадського та ін.) Ми розуміємо професійну відповідальність як вихідну зсередини самої людини, як якість особистості, сформовану на певній особистісній основі, мотивоване потребою вдосконалювати результати своєї професійної діяльності з метою самоактуалізації. А. Маслоу, описуючи людей, які самоактуалізуючись у професійній сфері, визначає їх як відданих своїй справі, вона для них – покликання.

Покликання, на нашу думку, пояснюється, зокрема, здатністю усвідомлювати й передбачати справжню і подальшу перспективу результатів своєї діяльності та їх наслідків. Якість особистості, яка забезпечує усвідомлення людиною зв'язку його справжньої діяльності з її наслідками, і є відповідальність.

Специфіка педагогічної відповідальності як виду професійної відповідальності полягає в тому, що педагог ототожнює результати діяльності своїх учнів з результатами своєї навчальної та виховної діяльності, унаслідок чого знаходиться в постійному пошуку ефективних рішень навчальних завдань з метою вдосконалення навчання, навченості та самореалізації, таким чином, у професійній сфері.

Формулюючи висновки про значення професійної відповідальності як особистісної складової людини-професіонала, ми знаходимо підтвердження цьому ще й у тому, що часто наслідки негативних результатів діяльності в будь-якій професійній сфері пов'язують з халатністю фахівців, тобто з відсутністю відповідальності.

Досліджуючи педагогічну відповідальність як якість особистості, ми повинні виявити причини і умови її формування.

А. Маслоу, описуючи вимоги, яким повинна відповідати самоактуалізуюча особистість, виділяє:

а) психологічні характеристики, зокрема:

- активне сприйняття дійсності;
- володіння почуттям гумору;
- розвинені творчі здібності та ін.;

б) особливості соціальної поведінки, зокрема:

- готовність стати непопулярним, піддатися осуду, якщо власні погляди не збігаються з думкою більшості оточуючих;
- відкрита, чесна поведінка у всіх ситуаціях;
- готовність брати на себе відповідальність, а не йти від неї та ін.

У контексті цього дослідження ми будемо розуміти психологічні характеристики як продиктовані вузькоособистісними мотивами. Унаслідок реалізації таких мотивів результати діяльності належать самій особистості. Особливості соціальної поведінки обумовлені широкими соціальними мотивами, при цьому результати діяльності особистості стають суспільним надбанням.

Ми розглядаємо вузькоособистісні мотиви як передумову до формування широких соціальних мотивів. Це відбувається тоді, коли егоїстичні потреби людини "хочу бути першим, кращим, заможним", що обумовлюють вузькоособистісні мотиви, переростають у прагнення "хочу бути потрібним, корисним, затребуваним", які породжують соціальні мотиви.

Аналізуючи вимоги А. Маслоу до самоактуалізуючої особистості, ми приходимо до висновку про те, що це люди з широким мотиваційним полем: крім вузькоособистісних, ними рухають широкі соціальні мотиви. Такі люди вдосконалюють свою соціальну поведінку, прагнучи до досягнення вищих цінностей (істини, простоти, краси тощо), які стали для них життєво важливими потребами. Це люди з глибоким внутрішнім змістом, сформованим під впливом широких соціальних мотивів. В основі цього змісту – духовний потенціал і моральні цінності особистості. Відповідальність – одна зі складових особистісного багажу самоактуалізуючої людини. Реалізуючись професійно, відповідальна людина виконує соціальне замовлення, тобто реалізується соціально.

У результаті аналізу мотиваційної сфери та особистісних складових самоактуалізуючої особистості, як приклад високорозвиненого індивіда, ми приходимо до висновку, що рушійною силою процесу формування необхідної нам якості, відповідальності, можуть стати вузькоособистісні мотиви, якщо їх направити в потрібне русло – педагогічну діяльність успіху.

У нашому розумінні успішної педагогічної діяльності ми спираємося на ідеї особистісно-орієнтованої освіти, що став провідним педагогічним напрямком у нашій країні на рубежі 80-90-х років.

Ключові положення сучасної теорії особистісно-орієнтованої розвиваючої освіти дано на основі аналізу провідних сучасних дослідників.

Успішна педагогічна діяльність, відбиваючи ідеї особистісно-орієнтованої освіти, спрямована на виявлення й розкриття морально-духовного потенціалу особистості учня з метою формування картини світу засобами певної предметної області й носить продуктивно-перетворюючий характер. Успішність

педагогічної діяльності обумовлюється суб'єкт-суб'єктними відносинами викладача та учня, коли учень зі своїми особистісно-психологічними характеристиками й рівнем навченості є професійно-педагогічною задачею, що стимулює педагога працювати на відносини з учнем з метою впізнавання його і прийняття на цій основі навчальних рішень. Це робить навчання особистісно значущим для учня й стимулює його пізнавальний інтерес у досягненні навчальних результатів.

Визначається явний взаємозв'язок і взаємовплив результатів перетворюючої навчальної діяльності викладача й навчальної діяльності учня, що виражається в якісній зміні рівня викладання, загально особистому розвитку учня й професійному зростанні вчителя.

Успішність професійних дій викладача залежить:

1) від його вміння позначити психолого-педагогічну проблему учня та учнівського колективу загалом, сформулювати й знайти шляхи її вирішення;

2) від умінь реалізувати намічену стратегію по вирішенню проблеми безпосередньо в педагогічному процесі;

3) від регулярного аналізу та рефлексії результатів, отриманих у процесі навчальної діяльності;

4) від уміння робити висновки з метою прогнозування, планування та здійснення своєї подальшої педагогічної діяльності. На цій основі формується нова якість вчителя, педагогічна відповідальність, яка виконує контролюючу функцію якості діяльності викладача й дозволяє судити про свої професійні успіхи за успіхами своїх учнів.

Потреба суспільства в ініціативних і самостійних фахівцях, здатних постійно вдосконалювати свою особистість, не викликає сумнівів. Саме ці фахівці можуть адекватно виконувати свої функції, відрізняючись високою сприйнятливістю, соціально-професійної мобільністю, готовністю до швидкого оновлення знань, розширенню арсеналу навичок і умінь, освоєння нових сфер діяльності.

Отже, випускник сучасного навчального закладу, який буде жити і працювати сьогодні, повинен володіти певними якостями особистості, зокрема:

- гнучко адаптуватися в мінливих життєвих ситуаціях, самостійно набуваючи необхідні знання, уміло застосовуючи їх на практиці для вирішення проблем, щоби протягом усього життя мати можливість знайти в ній своє місце;
- самостійно критично мислити, уміти своєчасно побачити, що виникає в реальному світі й шукати шляхи раціонального подолання труднощів, використовуючи сучасні технології; чітко усвідомлювати, де і яким чином отримані ним знання можуть бути застосовані в навколишній дійсності; бути здатним генерувати нові ідеї, творчо мислити;
- бути комунікабельним, контактним у різних соціальних групах, уміти працювати спільно в різних областях, запобігаючи конфліктні ситуації та вміло виходячи з них;
- самостійно працювати над розвитком власної моральності, інтелекту, культурного рівня.

Сучасна стратегічна лінія освіти – це розвиток творчої активності майбутніх фахівців.

Розвиток стає ключовим словом педагогічного процесу, сутнісним, глибинним поняттям навчання, що виражає процес руху, зміни особистості учня.

Діяльність майбутнього правоохоронця характеризується певними психологічними ознаками, вимагає таких особистісних якостей, як:

- гнучке, багате комбінаціями мислення, розумова рухливість (комбінування, транспонування, фантазія);
- наполегливість і послідовність;
- "впертість" мислення;
- наявність великих і детальних знань;
- відкрита позиція по відношенню до навколишнього світу;
- розвинені інтереси і сильна мотивація;
- здорова самовпевненість і емоційна стабільність;
- готовність до цікавої праці, тривалої напруги й великого навантаження.

У вищих навчальних закладах службова підготовка курсантів розглядається як специфічна форма спеціально організованої навчальної діяльності. Крім того, вона розуміється як складова частина професійної діяльності, що має відповідну мотивацію, мету, предмет, умови та механізм реалізації. Коли творча робота курсанта займає значну питому вагу його підготовки як фахівця, він здатний аналізувати проблемні ситуації, формулювати завдання, знаходити й обґрунтовувати алгоритм їх вирішення, реалізовувати його, перевіряти правильність отриманих результатів. Тому самостійну роботу курсантів слід організовувати таким чином, щоб у них виникли мотиви, які спонукають до самостійного поглиблення й розширення отриманих знань, що сприяють активізації та розвитку мислення, інтелектуального потенціалу.

У ході навчання повинна бути створена атмосфера творчого пошуку для формування на його основі творчо самостійної особистості студента, насамперед, виховання в майбутнього працівника активного творчого ставлення до обраної ним професії.

Творчий процес глибоко індивідуальний, своєрідний, неповторний.

Творча активність пов'язана з механізмами саморозвитку, самонавчання, самореалізації як особистісного, так професійного становлення людини.

Для розвитку творчої активності необхідно створити деякі умови. Умовами розвитку творчої активності, на нашу думку, є домінування активного пізнавального інтересу в мотиваційній структурі особистості курсанта й творчий характер навчально-пізнавальної діяльності, які стимулюють розумові здібності й, взаємодіючи з ними, спонукають до виходу за рамки досліджуваного в освітньому закладі.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми організації творчої діяльності дозволив сформулювати деякі рекомендації з формування творчої активності майбутніх фахівців:

1. З перших днів навчання професії слід виховувати в курсантів інтерес до службової діяльності. Для цього викладачі повинні розкривати курсантам варіативні сторони можливого виконання ними різних робіт.

2. Вселяти курсантам віру у власні творчі сили, оскільки в цьому разі учні будуть діяти активно і самостійно.

3. У процесі навчання не ділити курсантів на "сильних", "слабких", "середніх", оскільки це гальмує їх творчу активність.

4. Неодмінною умовою для розвитку творчої особистості є вміння самостійно добувати необхідну інформацію. Про це повинні пам'ятати викладачі, які є керівниками творчого процесу.

5. Використовувати організацію колективних справ для пошуку доцільного рішення будь-якого завдання, що виникло, сформульованої проблеми. При цьому творчу

активність курсантів оцінюють за сумлінністю виконання доручених робіт і ступеня їх ініціативності.

6. Пам'ятати, що творча активність курсантів формується їх свідомим ставленням до праці, засвоєнням конкретних знань і умінь і постійним стимулюванням.

7. У ході практики показувати прийоми виконання службових операцій, пояснювати курсантам, що, можливо, є й більш досконалі прийоми, спонукати у них інтерес до пошуку більш раціональних прийомів роботи.

8. Важливо розвивати індивідуальну активність курсантів шляхом особистого пошуку рішень поставлених завдань для того, щоб вони отримували можливість відчути радість творчості.

9. Якщо курсант не проявив себе творчо, слід надолужити згаяне: йому необхідно запропонувати виконати конструктивно просте завдання, яке дасть можливість реалізувати себе й застосувати свої творчі здібності. Якщо курсант знову не впорався із творчим завданням, слід допомогти йому питаннями, що підштовхнуть його, і прийти до вирішення творчого завдання.

10. Активізація творчої діяльності курсантів може бути досягнута шляхом створення своєрідних проблемних ситуацій, пов'язаних з індивідуальним завданням.

Розвитку в студентів творчої активності сприяють такі прийоми: включення в інструктаж завдань, спрямованих на творчий пошук шляхів виконання майбутньої службової підготовки; постановка в процесі пари додаткових питань наглядового та творчого характеру; облік при підведенні підсумків елементів творчості в роботі кожного курсанта.

Для формування в курсантів творчого підходу до роботи необхідно розробляти завдання, які повинні створювати умови для застосування раніше набутих знань і досвіду, бути проблемними, тобто мати службову проблемну ситуацію, яку потрібно вирішити як відповідну задачу.

Уміння працювати самостійно і творчо складають внутрішній потенціал майбутнього професіонала.

Література

1. Гершунський Б.С. Філософія освіти для XXI століття. (В пошуках практико-орієнтованих освітніх концепцій). - М.: Вид. "Досконалість", 1998. – 608 с.

2. Загвязинський В.І. Педагогічне передбачення. - М.: Знание, 1984. – 80 с.

3. Кон І.С. Дитина і суспільство. - М.: Наука, 1988. – 358 с.

4. Новікова Л.І., Соколовський М.В. "Виховний простір" як відкрита система (Педагогіка і синергетика): Громадські науки і сучасність. - 1998. - № 1. - С. 132-134.

Пригодська Ю.В.
викладач кафедри ТСВП
ОДУВС
Надійшла до редакції:12.12.2014

УДК 351.82

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Смоков С. М.

У статті розглядаються погляди відомих вчених на питання психологічного впливу, який застосовується слідчими на стадії досудового розслідування до осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також при обранні заходів забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: *психологічний вплив, слідчий, прокурор, слідчий суддя.*

В статье рассматриваются взгляды известных учених, связанные с вопросом психологического воздействия, которое применяется следователями на стадии досудебного расследования к лицам, которые принимают участие в уголовном производстве, а также при избрании мер обеспечения уголовного производства.

Ключевые слова: *психологическое воздействие, следователь, прокурор, следственный судья.*

The article focuses on the examination of the known scientists' views on the question of psychological impact which is applied by investigators in pretrial investigation to persons participating in criminal proceedings, as well as choosing measures of ensuring of criminal proceedings.

Keywords: *psychological impact, investigator, prosecutor, investigative judge.*

Питання психологічного впливу є проблемними й мають важливе значення для правоохоронної діяльності загалом, оскільки така діяльність найчастіше пов'язана саме із впливом на психіку людей. Цілком логічно, що для слідчої діяльності, діяльності прокурора та суду, пов'язаної з кримінальним судочинством, ці питання також є дуже значними.

Проблема впливу з боку правоохоронних органів на учасників кримінального судочинства завжди була гострою й актуальною. Були часи, коли навіть вживання терміна "вплив" стосовно, наприклад, допитуваного вважалося неправомірним, межуючи майже з порушенням законності. Уперше в криміналістичній літературі такі погляди були піддані обґрунтованій критиці А.Р. Ратиновим, який справедливо вказував на те, що вплив слідчого на психіку осіб, які беруть участь у справі, є одним з основних елементів слідчої тактики.

Вплив може бути визначений як "дія, спрямована на кого-небудь із метою домогтися чого-небудь, усилити що-небудь" [1, 797]. Із позиції філософії, вплив (взаємодія) – це найбільш універсальна форма зміни (перетворення) навколишньої дійсності, вид діяльності [2, 445]. У психологічній літературі поняття впливу характеризується як цілеспрямоване перенесення інформації від одного учасника взаємодії до іншого [3, 494]. Говорячи про спілкування між особами, що присутнє в більшості видів людської діяльності, Б.В. Зайгарник відзначає, що нерідко можна побачити таку картину, коли між людьми йде придушення одного із співрозмовників іншим у процесі спілкування. Причому в ряді випадків це робиться несвідомо, на що в його опонента правильне адекватне відтворення ситуації переривається коливаннями емоційної сфери, що настали раптово, що призводить його до неправильних суджень і неадекватних прийняття рішень у цьому стані. З цього можна зробити висновок, що така поведінка характерна в момент справляння на особистість будь-якого психологічного тиску. [4, 48].

© С.М. Смоков, 2015

У криміналістичній літературі спроби щодо визначення поняття психологічного впливу і його ролі в діяльності слідчого, прокурора, судді досліджували такі відомі вчені, як: Р.С. Белкін; В.О. Коновалова; Н.І. Порубов; М.В. Костицький та інші. Так, Р.С. Бєлкін визначав вплив однієї людини на іншу як процес передачі інформації з метою викликати необхідну реакцію з боку особи, на яку здійснюється вплив, і відзначав, що вплив може бути зроблено як дією, так і бездіяльністю, він може бути фізичним або психічним. І те, і інше в процесі розслідування припустиме лише в чітко обумовлених законом межах [5, 37].

В.О. Коновалова вказує, що сутність психологічного впливу визначається комплексом прийомів, спрямованих на діагностику психічного стану особистості свідка, обвинуваченого, підозрюваного і вибором найбільш ефективних прийомів виконання слідчої дії [6, 102].

М.В. Костицький методи психологічного впливу визначає як способи впливу на психіку правопорушника, потерпілого чи свідка з метою спонукати його на надання правдивих показань з приводу обставин злочину [7, 34].

Слід розрізняти поняття "психічного впливу" і "психологічного впливу", що мають свої семантичні відтінки й іноді використовуються як взаємозамінні.

Чітко кажучи, будь-який не фізичний вплив однієї особистості на іншу, ознаки процесу або кінцевий результат котрого можливо виявити, є психічним. Психологічний вплив – навмисне, цілеспрямоване втручання в процеси психічного відбитка дійсності іншої людини на відміну від психічного, що може відбуватися і без вираженого бажання суб'єкта, що впливає, і навіть за його відсутності. Воно довільне, вольове, як правило, методично підготовлене, часто інструментально оснащене, результати його очікуються й прогнозуються [8, 378-379].

Ю.В. Чуфаровський відзначає, що при здійсненні дізнання і слідства знаходять застосування найрізноманітніші методи й засоби впливу. Одна з цілей дізнання і слідства – вплив на осіб, які вчинили злочин, на осіб, які можуть учинити злочин, - досягається різноманітними методами, зокрема й методами психологічного впливу. Сутність їх полягає в спонуканні об'єкта приймати нав'язану йому ідею або організовувати свою поведінку в потрібному для правоохоронних органів напрямку [9, 106].

Психологічний вплив може бути за характером простим і складним; за кількістю осіб – індивідуальним і спрямованим на декількох осіб, наприклад, при допиті двох чи більше осіб; за кількістю осіб, які впливають, - одноособовим і груповим, наприклад, при перехресному допиті; за часом – до початку, під час і після закінчення слідчої дії; за технічною оснащеністю – із застосуванням технічних засобів і без застосування; за особами – вплив на свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, підсудних, експертів. Він може бути первинним, повторним, додатковим, правомірним і неправомірним. Нарешті, вплив може бути ненасильницьким і насильницьким [10, 177-179].

В.Ю. Шепитько класифікує види психологічних впливів, що робляться слідчим, по таких основах:

- за цільовою спрямованістю (спрямований на діагностику психічного стану обвинуваченого, свідка або потерпілого; сприятливий активізації дій окремих учасників кримінального судочинства; зміна передбачуваної поведінки і позиції суб'єкта спілкування; маючи на меті сприяти одержанню інформації; володіючи виховною спрямованістю);
- за способом здійснення (вербальний або невербальний);
- за інтенсивністю (насиченість емоціями, тривалість, стислість);
- за складністю (психічно слабкий або із сильною фіксацією);
- за інформаційно-пізнавальним призначенням (такий, що спонукає, стимулює, примушує, коригує).

Вплив із боку слідчого на учасників досудового розслідування можна спостерігати практично при будь-якій слідчій (розшуковій) дії (обшук, тимчасове вилучення майна, одночасний допит двох чи більше осіб, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання та ін.). Так, перед початком обшуку слідчий, як відомо, зобов'язаний запропонувати видати добровільно предмети і документи. Виконуючи цю вимогу закону, слідчий справляє певний психологічний вплив на обшукуваного і членів його сім'ї з тим, щоб спонукати їх до видачі шуканих об'єктів. У цих випадках слідчому необхідно враховувати і правильно використовувати як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники психологічного впливу. Об'єктивними чинниками можуть бути: наявність у слідчого достатньо переконливих даних про наявність шуканого в приміщенні, затримання особи на гарячому; затримання співучасників злочину; наявність достатньо ефективних науково-технічних засобів і пошукової криміналістичної техніки. До суб'єктивних чинників належать: психічні властивості особи, яка обшукується, її темперамент, погляди й переконання, а також взаємовідносини, що укладаються, із слідчим. Але найбільший вплив учасники можуть відчути в ході проведення допиту. Причому, як відзначає В.П. Бахін, про психологічний вплив звичайно говорять щодо конфліктних ситуацій. Проте психологічний вплив є обов'язковим елементом спілкування й завжди є присутнім при проведенні слідчих (розшукових) дій, а не тільки в разі протидії (наприклад, прийоми впливу з метою надання допомоги у відтворенні забутого).

Ми поділяємо точку зору Ю.В. Чуфаровського, що існує ряд засад, без попереднього врахування яких мета впливу в процесі здійснення досудового розслідування не може бути досягнута. До таких засад можна віднести:

- здійснення впливу з урахуванням конкретних особливостей особистості;
- знання загальних закономірностей психіки людини та її розвиток;
- планування і прогнозування процесу впливу, його елементів, оберненої реакції особи, на яку впливають;
- обов'язкове стимулювання позитивно сприйнятого впливу;
- обмеження впливу процесуальними повноваженнями й недопущення порушення прав осіб, на яких впливають;
- виявлення й урахування всієї структури впливу на дану особистість;
- обов'язкове врахування зовнішніх умов впливу;
- урахування сукупності конкретних фактів, обставин, що є базою для виникнення визначеної спрямованості розумових процесів у особи, на яку здійснюється вплив;
- забезпечення психічної активності особи, на яку спрямований вплив;
- планування слідчим не тільки процесу та результатів, але й самого впливу [11, 159-160].

Приймаючи рішення про вибір конкретного прийому психологічного впливу, слідчому необхідно враховувати й сам механізм такого впливу на учасників кримінального

судочинства. При цьому важливе значення мають такі складові механізму психологічного впливу, як:

- особливості особистості – тобто достатній розвиток пізнавальної, емоційної та вольової сфер, спроможність діагностувати індивідуальні особливості й емоційний стан партнера по спілкуванню, знання й уміння вибирати необхідний метод впливу й грамотно його застосовувати;

- специфіка об'єкта впливу як конкретної соціальної одиниці (підозрюваного, обвинувачуваного, свідка, потерпілого);

- особливості каналу проходження стимулів від суб'єкта до об'єкта й реалізації обраного методу, тобто вміння розпізнавати й впливати на психологічні бар'єри, що виникають у процесі психологічного впливу;

- прогнозування можливих змін і наслідків застосування обраного методу і корекція подальших кроків [12, 163].

У цьому плані В.І. Левонець відзначає, що припустимий тактичний вплив на процесуального партнера може здійснюватися по декількох каналах: інтелектуальному (за рахунок завантаження контакт формуючою інформацією); емоційному (за рахунок посилення бажаних і ослаблення небажаних емоцій партнера); вольовому (за рахунок порушення і посилення вольових зусиль партнера для виконання бажаної дії-бездіяльності у визначеній сфері діяльності) [13, 75].

Так, дотримання першої із зазначених засад припускає обов'язковий індивідуальний підхід при здійсненні психологічного впливу з урахуванням індивідуальних особливостей особистості, своєрідності умов формування цих особливостей, маневрування інформацією, спрямованою на виявлення поінформованості конкретної особи про злочинну дію. Щодо осіб-об'єктів психологічного впливу, то процес вивчення їхніх особистих властивостей здійснюється не тільки ретроспективно й опосередковано через інші джерела інформації, але й шляхом їхнього безпосереднього вивчення слідчим під час допитів, провадження інших слідчих (розшукових) дій.

Межі допустимості тактичних прийомів, що мають за мету застосування впливу на учасників кримінального судочинства при проведенні слідчих (розшукових) дій, деякою мірою й загалом визначені кримінально-процесуальним законом, що забороняє домагатися показань підозрюваного й інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні шляхом насильства, погроз і інших незаконних заходів.

Ми спробували розглянути методи психологічного впливу слідчого на інших учасників кримінального процесу при проведенні слідчих (розшукових) дій, але не менший психологічний вплив здійснюється слідчим при обранні заходів забезпечення кримінального провадженні, також і запобіжних заходів.

Ні для кого не є таємницею, що особи, які займаються виявленням та розслідуванням кримінальних правопорушень, здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням і судовий контроль за дотриманням конституційних прав і свобод громадян, вступають між собою при здійсненні цієї діяльності в процесуальні правовідносини. Найбільше це стало проявлятися з прийняттям і вступом у дію нового Кримінального процесуального кодексу України. За новим КПК України майже всі заходи забезпечення кримінального провадження здійснюються за погодженням слідчого з прокурором і за ухвалою слідчого судді, також і всі запобіжні заходи. Згідно зі ст. 132 КПК України клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді подається до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання в права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;

3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

Для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні.

Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні надати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються.

У цій нормі законодавець і заклав змагальність на стадії досудового розслідування між учасниками кримінального судочинства, такими як: слідчий, прокурор, слідчий суддя, оскільки слідчий для того, щоб отримати результат, на який він сподівається, повинен переконати спочатку прокурора, а потім разом із ним слідчого суддю в необхідності обрати той чи інший захід забезпечення кримінального провадження. Ми навмисно зараз обходимо увагою іншу сторону кримінального провадження (захисника, підозрюваного, обвинуваченого) і їх психологічний вплив на слідчого, прокурора, слідчого суддю при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження в широкому розумінні цього терміну.

Слідчий, здійснюючи розслідування по кримінальному провадженню і будучи впевнений, згідно зі своїм внутрішнім переконанням, що йому необхідно застосувати до підозрюваного заходи забезпечення кримінального провадження, або обрати який-небудь запобіжний захід, виносить про це клопотання і разом із матеріалами кримінального провадження звертається до процесуального керівника-прокурора. Прокурор, ознайомившись із цими матеріалами, або погоджується зі слідчим і підтримує клопотання, або ні, і в такому разі слідчий не може далі з цього питання звертатися до слідчого судді. У слідчого два виходи: або збирати нову інформацію й отримати згоду прокурора, або переконати його в тому, що він правий і прокурор повинен підтримати клопотання про обрання заходу забезпечення кримінального провадження, про який клопоче слідчий. Переконуючи прокурора у своїй правоті, слідчий таким чином здійснює на прокурора психологічний вплив і успіх цього впливу залежить від вміння слідчого переконати прокурора, від кваліфікації слідчого і прокурора, від професіональних знать обох учасників цієї дії, від характеру слідчого і прокурора, їх сміливості ризикувати, особливо при обранні такого запобіжного заходу, як тримання під вартою. Якщо слідчий упевнений у своїх діях, готовий відстоювати свою точку зору, проявляючи при цьому свій професіоналізм

і інтелектуальну активність, то успіх прогнозований. У протилежному випадку, коли слідчий почуває себе невпевнено, він спроможний піддаватись зовнішньому впливу прокурора або слідчого судді й тоді не зможе досягти бажаного результату. Як зазначає Л.Д. Удалова: "Труднощі практичного характеру при обранні запобіжного заходу полягають у тому, що доказування ризиків, за яких запобіжні заходи необхідно застосовувати, мають прогностичний характер,тобто спрямовані в майбутнє" [14,168].

Якщо слідчому вдалося переконати прокурора, і прокурор погодився зі слідчим, то в такому разі він розділяє зі слідчим відповідальність за прийняте рішення й для набуття юридичної сили цьому рішенню він повинен далі звернутись із ним до слідчого судді. На цьому завершальному етапі слідчий суддя в присутності прокурора, який повинен бути присутній обов'язково, підозрюваного його захисника та інших учасників, слідчий суддя приймає остаточне рішення про задоволення клопотання слідчого і прокурора про обрання заходу забезпечення кримінального провадження або запобіжного заходу, або про свою незгоду з ним і залишає клопотання без задоволення, якщо прокурор не доведе, що існує згідно зі ст. 194 КПК України:

1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;

2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених статтею 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор;

3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

Тим самим законодавець у КПК України прямо вказує на те, що прокурор повинен переконати слідчого суддю у своїй правоті, а це неможливо зробити, не впливаючи психологічно на слідчого суддю, на його свідомість, бо якщо прокурор не зможе переконати слідчого суддю у своїй правоті, або не достатньо переконає, слідчий суддя прийме не те рішення, на яке сподіваються прокурор і слідчий. У такому разі слідчий суддя, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову в застосуванні запобіжного заходу, якщо під час розгляду клопотання прокурор не доведе обставини, передбачені частиною першою статті 194 КПК, а саме наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; слідчий суддя, суд має право зобов'язати підозрюваного, обвинуваченого прибувати за кожною вимогою до суду або до іншого органу державної влади, визначеного слідчим суддею, судом, якщо прокурор доведе наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення, але не доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених статтею 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор або недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

Якщо при розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу прокурор доведе наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених статтею 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор, але не доведе недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, слідчий суддя, суд має право застосувати більш м'який запобіжний захід, ніж той, який зазначений у клопотанні, а також покласти на підозрюваного, обвинуваченого обов'язки, передбачені частиною п'ятою статті 194 КПК, необхідність покладення яких установлена з наведеного прокурором обґрунтування клопотання.

Цінність судової процедури вирішення питання про застосування цих заходів, зокрема, полягає в тому, що, будучи незалежним і неупередженим, суд постановляє ухвалу, ґрунтуючись на власному переконанні щодо наявності для цього достатніх підстав, яке є результатом дослідження ним обставин і доказів, що надані сторонами. Надання нормативного характеру обов'язку слідчого, прокурора довести слідчому судді наявність підстав, для забезпечення заходів кримінального провадження фактично усуває можливість звернення цих осіб до слідчого судді з необґрунтованим клопотанням, оскільки в такому разі нівелюється сама ініціатива і рішення суду є достатньо прогнозованим не на користь ініціатора клопотання [15,260].

Підводячи підсумки, можемо зробити висновок, що психологічний вплив притаманний усій правоохоронній діяльності, зокрема діяльності, пов'язаної із розслідуванням кримінальних проваджень, і це стосується не тільки впливу сторін кримінального провадження одна на одну, а й психологічного впливу слідчого, прокурора, слідчого судді в спілкуванні між собою при прийнятті процесуальних рішень по кримінальних провадженнях.

Література

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка – М.: Русский язык. 1984. – 797 с.

2. Философский словарь / Под.ред. И.Т. Фролова – 4-е изд- М.: Политиздат, 1981 – 445 с.

3. Психология. Словарь / Под. общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд. испр. доп. - М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

4. Зайгарник Б.В. Патопсихология. – М.: Эксмо-Пресс, 2000. – 576 с.

5. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М.: Изд-во БЕК, 1997. – 342 с.

6. Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. - К.:РИО МВД УССР, 1973. – 122 с.

7. Костицький М.В., Марчак В.Я., Черновський О.К., Федіна А.В. Судова психологія. Навч. посіб. - 2013. – 496 с.

8. Порубов Н.И. Научные основы допроса на предварительном следствии. - Минск: Вышэйшая школа, 1978. - 176 с.

9. Прикладная юридическая психология:Учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. А.М. Столяренко. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 639 с.

10. Чуфаровский Ю.В. Психология в оперативно-розыскной деятельности правоохранительных органов. - М.: Право и Закон, 1996. – 128 с.

11. Берназ В.Д. Психологическое воздействие в следственной деятельности // Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінального процесуального законодавства в сучасних умовах – Тези доповідей науково-практичної конференції 25 квітня 2002 р. - Ч. 1. - К., 2002. – С. 177-179.

12. Чуфаровский Ю.В. Психология оперативно-розыс-

кной деятельности. - 2-е изд., доп. - М.: МЗ-Прогресс, 2001. – 208 с.

13. Юридична психологія / За загальною редакцією проф. Я.Ю. Кондратьева. – К.: НАВСУ, 2000. – 162 с.

14. Зорин Г.А., Левонец В.И. Психологическая защита в напряженных криминалистических ситуациях. – Гродно: Изд-во ГОУТ, 1995. – 87 с.

15. Кримінальний процес: підручник / За заг. ред. В.В. Коваленко, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. - К.: Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.

16. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц, та інш.; за ред. В.Я. Тація, В.Ю. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

Смоков С.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
ОДУВС
Надійшла до редакції: 27.12.2014

УДК 808.5

ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Шаповаленко Н. М.

Чи доцільно сьогодні вивчати культуру публічного виступу? Однозначно, так. Адже “зростає культурно-просвітницький потенціал та риторична активність народу, актуалізується проблема екології духу людини - творчої особистості, яка прагне до органічної соціалізації в складних умовах формування ринкових стосунків”.

Україна вступає до європейської та світової співдружності як рівноправний партнер, а тому загострюється проблема виховання позитивних лідерів, високоосвічених фахівців. На жаль, їм інколи бракує спеціальних знань, практичних навичок, умінь, зокрема у сфері ділової комунікації, створення позитивного іміджу засобами усного, впливового слова тощо.

Жанр похвального красномовства є одним із засобів ефективної комунікації, створення позитивного іміджу ділової людини, тому актуалізується інтерес до теоретичного й практичного переосмислення класичної спадщини та національної риторичної скарбниці.

Зосереджується увага на тому, що оволодіння мистецтвом живого слова - це ще один крок до свободи. Свободи висловлювати власну точку зору, навіть знаючи заздалегідь, що з нею не погодиться більшість. Свободи, яка ґрунтується на переконанні в тому, що тебе неодмінно вислухають і що будь-яке твоє альтернативне висловлювання не зустрінуть погрозами чи лайкою. Свободи, без якої в умовах сучасного інформаційного суспільства неможливий як індивідуальний успіх, так і прогрес держави.

Актуальність риторики (науки, що вивчає культуру публічного виступу), як лінгвістичної науки зумовлюється універсальністю й феноменальністю самої мови. Адже мова підносить людину над світом природи, виділяє людину як інтелектуальний феномен, що здатний пізнавати, освоювати і творити світ. Мова дає можливість людині зреалізувати себе, ідентифікуватися з власним “я”, з колективом, суспільством, нацією, вона моделює вчинки, щоденну прагматику людини. Знецінення мови знецінює її носіїв - мовців, знецінює націю та її духовну культуру.

До речі, викладаючи основні положення структури підготовки до виступу і самого виступу можна побачити схожість із поділом класичної риторики на розділи: інвенція - етап задуму, намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього виступу; диспозиція - поняття про структурування промови; елокуція - закони мовного вираження предмета спілкування; елоквенція - дослідження тропів і риторичних фігур; меморія - запам’ятовування змісту промови; акція - підготовка оратора зовнішньо і внутрішньо до виступу [3].

Підготовка до виступу починається з визначення й уточнення теми. Будь-яка тема є частиною великої проблеми і являє собою одну з її частин. Важливо усвідомити це й не прагнути в одному виступі осягнути неосяжне.

Чим слід керуватися, обираючи тему?

По-перше, ви повинні бути добре обізнаними в цій темі, мати певний досвід. По-друге, те, про що ви збираєтесь говорити, повинне викликати інтерес у слухачів. По-третє, тема виступу має бути актуальною, значимою.

Назва виступу повинна відповідати таким вимогам:

а) відображати його суть, тобто в лаконічній формі відображати основну ідею виступу;

б) мати рекламний характер: бути цікавою, привертати увагу, торкатися інтересів тих, для кого призначена, збуджувати уяву;

в) бути ясною, чіткою, по можливості короткою.

Щоби ваш виступ був результатним, ставте перед собою три запитання:

1. Кому я буду говорити?
2. Навіщо? З якою метою?
3. Що повинні засвоїти слухачі?

Якщо оратор не подумає про призначення виступу, він не матиме успіху в підготовці його і виголошенні.

Види і жанри публічних виступів

Залежно від змісту, призначення, форми чи способу виголошення, а також обставин публічний виступ поділяється на такі жанри, як доповідь, промова, бесіда, лекція, репортаж.

Доповідь ділова містить виклад певних питань із висновками і пропозиціями. Інформація, що міститься в доповіді, розрахована на підготовлену аудиторію, готову до сприйняття, обговорення та розв’язання проблем. Максимальний результат буде досягнуто, якщо учасники зібрання будуть завчасно ознайомлені з текстом доповіді. Тоді можна очікувати активного обговорення, аргументованої критики, посутніх доповнень і плідно вираженого рішення.

Доповідь звітна містить об’єктивно висвітлені факти та реалії за певний період життя й діяльності керівника, депутата, організації чи її підрозділу тощо. У процесі підготовки до звітної доповіді доповідач мусить чітко окреслити мету, характер і завдання, до кожного положення дібрати аргументовані факти, вивірені цифри, переконливі приклади, влучні й доречні цитати. Варто також укласти загальний план й усі положення та частини пов’язати в одну струнку систему викладу.

Після обговорення, доповнень і коректив доповідь схвалюють зібранням і приймають остаточне рішення, як програму майбутніх дій на подальший період.

Промова - це усний виступ із метою висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття й волу слухачів, логічною стрункістю тексту, емоційною насиченістю

© Н.М. Шаповаленко, 2015

та вольовими імпульсами мовця. Давньоримська ораторська схема: що, для чого, у який спосіб - може й нині бути визначальною для промовця. Отже, ураховуючи вид промови, оратор повинен змінювати й характер виступу, і засоби, якими оперуватиме під час її виголошування.

Із промовою виступають на мітингах, масових зібраннях на честь певної події, ювілею тощо. Мітингова промова зазвичай виголошується на злободенну тему й стосується суспільно значущої проблеми, яка хвилює широкий загал. Цей короткий, емоційний виступ розрахований на безпосереднє сприймання слухачів. Завдання оратора – виявити нові, нестандартні аспекти теми, спонукавши присутніх по-новому сприйняти уже відомі факти і реалії.

Успішність мітингової промови залежить від індивідуального стилю оратора, його вміння доречно використовувати весь арсенал вербальних і невербальних засобів спілкування та майстерності імпровізувати залежно від реакції аудиторії. Палка, заклична, актуальна, майстерно виголошена мітингова промова, як свідчить історія, - дієвий чинник впливу на свідомість слухачів.

Агітаційній промові притаманні практично всі складові промови мітингової. Торкаючись актуальних суспільно-політичних проблем, активно впливаючи на свідомість, промовець спонукає слухача до певної діяльності, до нагальної необхідності зайняти певну громадянську позицію, змінити погляди чи сформувати нові. В агітаційній промові, як правило, роз'яснюють чи з'ясовують певні питання, пропагують певні думки, переконання, ідеї, теорії тощо, активно агітуючи за їхню реалізацію чи втілення в життя.

Ділова промова характеризується лаконізмом, критичністю, спрямуванням, полемічністю та аргументованістю викладених у ній фактів. На відміну від мітингової та агітаційної, ділова промова орієнтована на логічно виражене, а не емоційно схвильоване сприйняття слухача. Частіше цей виступ не має самостійного значення, він зрозумілий і сприймається лише в контексті проблеми, що обговорюється на конкретному зібранні.

Ювілейна промова присвячується певній даті, пов'язаній з ушануванням людини, групи осіб, урочистостям на честь подій з життя та діяльності організації, установи, закладу тощо. Якщо це підсумок діяльності - до ювілейної промові можна включати в хронологічному порядку найважливіші етапи діяльності та досягнення ювіляра, побажання подальшої плідної праці та всіляких гараздів.

Доречний пафос не повинен переходити в заштамповану, нудну одноманітність. Слушними в ювілейній промові будуть експромти й імпровізації, тактовні жарти та дотепне акцентування уваги слухачів на своєрідних рисах ювіляра, спогади про цікаві й маловідомі факти з його життя й діяльності. Форма та зміст ювілейної промови, попри невимушеність і дотепність її викладу, повинні бути морально й етично виважені промовцем, щоб не образити ні ювіляра, ні його близьких, ні слухачів.

Лекція є однією з форм пропаганди, передачі, роз'яснення суто наукових, науково-навчальних, науково-популярних та ін. знань шляхом усного викладу навчального матеріалу, наукової теми, що має систематичний характер.

Навчально-програмові лекції становлять систематичний виклад певної наукової дисципліни. Обов'язковою складовою частиною цих лекцій має бути огляд і коментар наукової літератури, акцентування уваги на ще не розв'язаних питаннях і проблемах.

Настановна вступна лекція має на меті ввести слухача в коло питань певної дисципліни, познайомити з її предметом, зацікавити слухачів подальшим вивченням запропонованого матеріалу.

Оглядові лекції, як правило, читають після вивчення всього курсу. Вони мають на меті систематизувати знання слухачів із певного предмета, наштовхнути на подальше самостійне опрацювання якоїсь проблеми, активізувати думку.

Лекції зі спеціального курсу зазвичай призначені певній вузькій галузі науки, дослідження. Вони дають широкі можливості ввести слухачів у науку, збудити їх думку. Такі лекції значно легше побудувати як проблемні в порівнянні з навчально-програмовими.

Ця форма публічного виступу вимагає більшої офіційності й академічності викладу. Як правило, лекція має традиційно чітку структуру - вступ, основна частина, висновки.

Вступ - своєрідний заспів, зачин до теми обраної лекції, її актуальності в часі, місці й аудиторії проведення, мусить бути лаконічним, певною мірою інтригуючим. Згуртувавши й зацікавивши слухачів, лекторові слід докласти зусиль, щоб утримати їхню увагу. В основній частині повинно буми викладено, послідовно і логічно розкрито стрижневе питання лекції з увиразненням усіх причинно-наслідкових зв'язків кожної смислово-самостійної частини. Висновки мусять логічно випливати з усього змісту лекції: узагальнювати основне й займати близько 5 % часу й обсягу всього виступу. Доречним буде у висновку й підсумковий і настановний елемент щодо виконання певних дій.

Лектор повинен бути готовий до запитань слухачів за темою виступу. Відповіді його мусять бути коректними, виваженими й лаконічними.

Виступ, як правило, не готується завчасно, а є спонтанною реакцією на щойно почуте від промовця, доповідача. У лаконічному виступові промовець може порушити одне-два питання, чи дати на них конкретну відповідь, не відходячи від тематики порядку денного.

Виступ на зборах, нараді, семінарі передбачає:

виклад суті певного питання;

акцентування на основному;

висловлення свого ставлення й оцінки;

підкреслення значущості, важливості й актуальності (чи навпаки);

підкріплення своїх доказів прикладами (посиланнями на джерела).

Адресувати своє звернення промовець повинен не лише доповідачеві чи президії, а й усім присутнім, побудувавши його таким чином, щоб одержана ними інформація була зрозумілою й лягла в основу їх власних роздумів і висновків.

Як побороти хвилювання

Стримати хвилювання під час виходу на трибуну або повністю його позбутися просто неможливо. Хвилювання виникає через страх. Проаналізуйте свої дії й установіть причину страху. Чого ви власне боїтеся? Якщо зрозумієте, чим спричиняється страх, то вам легше буде усунути будь-яку з причин.

Подолайте страх і оберніть схвильованість у натхнення, з яким ви говоритимете про предмет свого виступу. Ця порада ґрунтується на сучасних досягненнях психологічної науки. Якщо ви добре знатимете тему, то говоритимете з запалом і натхненням, які ви неодмінно передасте своїм слухачам.

Якщо ви хочете позбутися страху і хвилювання, використовуйте кожну нагоду взяти участь у публічному виступі, тільки тоді ви зможете досягти успіху.

Рухи, поза, жести й міміка

Під час промови намагайтеся стояти спокійно, міняйте позу лише через декілька хвилин після того, як ви вже стомилися стояти так. Положення тіла має бути природнім. Рухатися намагайтесь тільки природно і без зайвих поворотів. Знайдіть зручне положення для своїх рук.

Будь-які жести мають доповнювати мову й не виражати нічого іншого, крім того, що говорить промовець. Правильні жести - ті, які синхронні з нашою мовою. Причому скупа жестикуляція промовця справляє приємніше враження, аніж коли він надміру широко й багато розмахує руками. Жестикуляція зближує лектора зі слухачами і робить зміст його промови зрозумілішим.

Будь-які рухи, пози, жести й міміка виправдані лише в тому разі, якщо вони не привертають до себе надмірної уваги, інакше може загубитися основний зміст промови.

Наголошення на окремих словах, реченнях та частинах виступу

Однією зі значних хиб лектора-початківця є те, що він увесь час говорить монотонно, через це його виступ стає дуже одноманітним.

Якщо промовець хоче наголосити на якійсь думці, він може зробити це кількома способами: пауза, посилення чи стишення голосу, зміна його висоти, уповільненість викладу, наголоси, жести, міміка, повтор важливих слів чи речень. Наведені прийоми наголошування виконують подвійну роль. Вони допомагають вирізняти важливі думки з-поміж менш важливих і водночас пожвавлюють виступ, роблять його цікавішим.

Чи вмієте ви швидко реагувати?

Більшість із нас не завжди може реагувати на непередбачені обставини досить швидко і водночас правильно. Уже потім нам спадає на думку дотепна відповідь. Звичайно, одні люди від природи більш кмітливі й дотепні, ніж інші, й реакції в них швидші та вдаліші. Однак і швидкості, і реакції можна навчитися, якщо виконувати такі дві умови:

постійно виховувати впевненість у своїх силах;

учитися заздалегідь уявляти різні ситуації й знаходити способи правильної реакції на них.

У момент виникнення подібної ситуації ви справите враження дотепної та винахідливої людини, поводячись так, як підготувалися раніше. Оратор повинен почувати себе володарем ситуації.

Насправді, кожен може змусити аудиторію слухати свій виступ. Треба тільки бути щирим і ставитися до людей з повагою. Усе залежить від того, наскільки ви протягом перших п'яти хвилин зумієте переконати аудиторію у своєму позитивному ставленні. Водночас треба пам'ятати, що слухачі чекають чогось більшого, ніж просто "розмова на рівних", - важливих, повчальних речей. Довірливість і щирість повинні читатися на вашому обличчі завжди при спілкуванні з людьми.

За результатами нашого дослідження можна зробити такі висновки:

Підготовка публічного виступу передбачає проходження декількох основних етапів. Важливим є вдале визначення теми і її назви, формулювання основного завдання виступу. Для лектора-початківця виступ не зможе бути вдалим без належної підготовки – ретельного підбору матеріалу й належного осмислення та вивчення відібраної літератури. І звичайно, що готуючись до лекції, доповіді, потрібно обов'язково правильно робити відповідні записи прочитаного.

Усі принципи публічного мовлення можна розділити на дві основні групи, які вирішують, що і як говорити в кожному конкретному випадку. Найважливішим є принцип наочності, саме він сприяє хорошому засвоєнню інформації тому, що слово – поняття узагальнене й умовне, а зображення навпаки - конкретне й уточнююче. Проте використовуючи у своєму виступі принцип наочності, не потрібно забувати про те, що якою б корисною наочність не була, вона ніколи не замінить слова.

Будь-якому промовцю, особливо лектору-початківцю необхідно обов'язково знати про деякі особливості власне виступу й про зовнішню культуру оратора. Адже значення має абсолютне все: вигляд, вихід до слухачів, погляд, жестикуляція, голос, місце промови, рухи, поза, темп мовлення тощо. Не менш важливими є тренування перед виступом, знання про те, як побороти хвилювання, як наголошувати на окремих частинах промови, як швидко і правильно реагувати на непередбачені обставини.

На нашу думку, дотримання оратором культури публічного виступу можливе лише за умови, що він ураховує етапність підготовки до промови, принципи публічного виступу, основні особливості власне виступу і всі фактори, які впливають на конкретну промову, тоді це справжній публічний виступ, який дійсно заслуговує на увагу слухачів, який досягає своєї конкретної мети й виконує всі поставлені завдання.

Література

1. Гладіліна Г.Г., Сеніна В.К. Питання мовленнєвої культури та стилістики. - К., 2007.

2. Головащук С.І. Словник-довідник з правопису. - К., 2009.

3. Гриднєва Л.М. Граматика ділової людини. Норма. Типологія помилок: Навч. посібник. - К., 2008.

4. Гринчишин Д.Г., Сербенська О.А. Словник паронімів української мови. - К., 2006.

5. Діденко А.Н. Сучасне діловодство: Навч. посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. - К., 2000.

6. Ділова українська мова: Навч. посібник / За ред. О.Д. Горбула. - К., 2000.

7. Діловодство й архівна справа: Терміни та визначення. Видання офіційне. - К., 2004.

8. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики: Словники XXI століття. - К., 2008.

9. Коваль А.Л. Слово про слово. - К., 1986; Коваль А.П. Ділове спілкування. - К., 2002.

10. Кочан І.М., Токарська А.С. Культура рідної мови: Збірник вправ і завдань. - Львів, 2006.

11. Культура української мови: Довідник / За ред. В.М. Русанівського. - К., 2010.

Шаповаленко Н.М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.12.2014

УДК 159.9

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ СЛІДЧОГО

Берназ П. В.

Стаття присвячена дослідженню правового забезпечення діяльності слідчого з розслідування кримінальних правопорушень за чинним законодавством України.

Ключові слова: *правове забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, правове забезпечення слідчої діяльності, процесуальне положення слідчого, повноваження слідчого.*

Статья посвящена исследованию правового обеспечения деятельности следователя по расследованию уголовных правонарушений по действующему законодательству Украины.

Ключевые слова: *правовое обеспечение расследования уголовных правонарушений, правовое обеспечение следственной деятельности, процессуальное положение следователя, полномочия следователя.*

The article investigates question legal activities investigator for investigation offenses in legislation of Ukraine.

Keywords: *legal support for the investigation of criminal offenses, the procedural position of investigator, legal activities investigator, the powers of the investigator.*

Однією з особливостей роботи слідчого є те, що вона, на відміну від інших видів діяльності, детально, можна стверджувати, дуже жорстко, урегульована нормами кримінального процесуального законодавства, міжвідомчими та відомчими нормативно-правовими актами.

Вивчення практики кримінального провадження, яке, як відомо, переважно здійснює слідчий, переконливо свідчить не тільки про складність і своєрідність такої діяльності, але й про те, що її правове забезпечення потребує постійного вивчення та оновлення відповідно до реалій сьогодення. Від того, як урегульована правом ця діяльність, залежить успіх у протидії злочинності. Тому правова основа слідчої діяльності потребує серйозного постійного аналізу й удосконалення з метою підвищення ефективності боротьби зі злочинністю.

Оптимізація складної, багатоаспектної діяльності, якою є розслідування кримінальних правопорушень, може бути досягнута лише за умов її належного забезпечення. Доречним буде зазначити також, що чим складніша діяльність, тим повнішим має бути і її забезпечення, і тому є потреба наголосити на необхідності її оптимального правового забезпечення.

Сам термін «забезпечення» своїм змістом указує на необхідність створення умов для здійснення, одержання чого-небудь [1, 5], а також надання достатніх засобів, постачання чим-небудь вірним, безсумнівним, надання гарантій [2, 263].

Словник В.І. Даля слово «обеспечивать» трактує як «снабдить всем нужным, оградить от убытков, недостатка нужды, от грозящей кому опасности» [4, 577].

В українській мові «забезпечувати» значить постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти кого-небудь, що-небудь від небезпеки [3, 19].

В юридичних словниках розкривається це поняття через «забезпечення доказів», «забезпечення зобов'язань», «забезпечення позову» тощо [5, 237].

Отже, саме слово «забезпечення» має досить широку трактовку. Воно охоплює багато відтінків діяльності, пов'язаної зі створенням належних умов, надання достатніх засобів (технічних, наукових, психологічних тощо), підготовки кваліфікованих фахівців для виконання різних видів діяльності, зокрема й такої складної, якою є слідча діяльність.

Стосовно правового забезпечення зазначимо, що сутність його полягає в підготовці, прийнятті та наданні слідчому необхідної для його діяльності системи правових норм.

Проблематика правового забезпечення розслідування кримінальних правопорушень не залишилась поза увагою вчених. Але практика досудового розслідування доводить, що повноваження слідчого настільки змінилися й головне не завжди в оптимальну сторону, що правове забезпечення слідчої діяльності потребує термінового моніторингу й визначення шляхів його вдосконалення.

Повноваження – це сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, що закріплені за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [6, 590].

Зазвичай, будь-яка правова конструкція може бути зведена до прав і обов'язків. Уявляється, що такий підхід до захисту інтересів учасників правовідносин вірний, але необхідно також мати на увазі те, що крім прав і обов'язків, які перераховані в законі, у підзаконних нормативних актах, діють і інші норми етичного та морального характеру, а в окремих випадках і релігійного напряму, які необхідно брати до уваги при реалізації повноважень слідчого. Тобто неможливо не враховувати такі юридичні конструкції, що впливають на діяльність слідчого і які можуть не охоплюватися поняттям, яке називають «повноваження слідчого», перерахованими в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі за тестом – КПК України).

Автори підручника з кримінального процесу за загальною редакцією В.Я. Тація та В.П. Пшонки вважають, що повноваження слідчого можна поділити на декілька груп: повноваження, пов'язані із початком досудового розслідування; пов'язані із рухом кримінального провадження, зокрема, проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії; пов'язані із забезпеченням прав і законних інтересів учасників кримінального провадження; повноваження по формуванню обвинувачення [7, 126-127].

Не вдаючись до детального аналізу стосовно класифікації повноважень слідчого, зазначимо, що на додаток до раніше розроблених в юридичній літературі класифікацій відповідно до нового КПК України повноваження слідчого можливо розподілити за такими новими підставами:

– за рівнем правового забезпечення – на повноваження, передбачені Конституцією України, міжнародними договорами, законами України; Указами президента України, Постановами Кабінету міністрів України, міжві-

© П.В. Берназ, 2015

домчими та відомчими правовими актами;

– за формою проведення досудового розслідування – на повноваження, які має слідчий при проведенні досудового слідства та дізнання;

– за видами процесуальних дій – на повноваження щодо проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, передбачених КПК України;

– за рівнем самостійності прийняття рішення про проведення слідчих (розшукових) дій: на дії, для проведення яких слідчий приймає рішення самостійно; на дії, які слідчий проводить після узгодження з прокурором; на слідчі дії, які проводить за ухвалою слідчого судді;

– за географією використання: на повноваження, які використовуються в межах території України, і повноваження, які можливо використати під час міжнародного співробітництва.

Обсяг процесуальних повноважень і процесуальне положення слідчого визначається насамперед нормами кримінального процесуального законодавства України, зокрема, у ч. 2 ст. 40 КПК України передбачено, що слідчий уповноважений: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України; проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених цим Кодексом; доручати проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; призначати ревізії та перевірки в порядку, визначеному законом; звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження; приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених цим Кодексом, також щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених ст. 284 КПК України; здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України.

Окремі повноваження слідчого передбачені також у різних відомчих Інструкціях і наказах, але деякі положення не завжди передбачені в КПК України.

Так, у пункті 3.2 наказу МВС України № 700 від 14 серпня 2012 року передбачено повноваження слідчого, які надають йому право вивчення оперативно-розшукової справи та надання рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, що засвідчують наявність у їх діях ознак кримінального правопорушення, які відсутні в КПК України, а також у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність». Крім цього, у п. 3.1 цього наказу передбачено закріплення слідчого за оперативно-розшуковими справами з повноваженнями забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу, які також не передбачені в КПК України та в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Не передбачено зазначеними законодавчими актами право слідчого на ознайомлення з матеріалами оперативно-розшукових справ у період розшуку особи, яка переховується від органів розслідування (п. 8.4 наказу), а також право начальника слідчого підрозділу вивчати матеріали оперативно-розшукових справ для визначення повноти зібраних матеріалів і наявності підстав для реєстрації в Єдиному реєстрі досудових розслідувань та розгляду їх на оперативних нарадах за участі начальників слідчого, оперативного підрозділів і працівників, які брали участь у їх підготовці (п. 3.3). На нашу думку, такі повноваження необхідні для оптимізація взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами, але вони повинні бути передбачені в КПК України.

«Поступово напрацьовується практика проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Майже 80 % отриманих негласним шляхом матеріалів використано як докази, а в деяких регіонах – усі 100 %, Це – Вінницька, Одеська, Закарпатська, Херсонська області» [8, 7]. При цьому слідчі дуже мало проводять самостійно слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, а реалізують свої повноваження через окремі доручення відповідним оперативно-розшуковим підрозділам, що свідчить, передусім, про недостатню компетенцію слідчого для проведення таких дій.

З огляду на це, підвищення ефективності реалізації слідчим своїх повноважень щодо провадження негласних слідчих(розшукових) дій обумовлює вирішення питань, які не дістали належної деталізації в кримінальному процесуальному законі.

Правову основу проведення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, КПК України, Закони України «Про прокуратуру», «Про державну таємницю», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Крім цього, правову основу складають закони, які регламентують діяльність державних органів, підрозділам яких надається право здійснювати на підставах і в порядку, встановлених законом, гласні і негласні оперативно-розшукові заходи й виконувати письмові доручення слідчого чи прокурора, зокрема Закони України: «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про розвідувальні органи України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», «Про Державну кримінально-виконавчу службу» тощо.

Серед нормативно-правових актів, які регулюють окремі сторони проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, важливе місце займають Укази Президента України, а також постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, зокрема:

– Указ Президента України від 7 листопада 2005 року № 1556/2005 «Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів»;

– Указ Президента України від 13 квітня 2001 року № 256/2001 «Про впорядкування виготовлення, придбання та застосування технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку»;

– Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року № 1561-12 про «Порядок організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях»;

– Положення про порядок розроблення, виготовлення, реалізації та придбання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, затверджене

постановою Кабінету Міністрів України від 27 жовтня 2001 року № 1450;

– Порядок складання єдиного наскрізного плану створення зразка (системи, комплексу) озброєння, військової і спеціальної техніки, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 року № 449.

Важливе значення мають також відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти, які деталізують порядок підготовки, проведення негласних слідчих (розшукових) дій і використання матеріалів їх проведення в кримінальному провадженні:

– Наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні»;

– Положення про Департамент режимно-секретного та документального забезпечення МВС України, затверджене наказом МВС України від 6 лютого 2013 року № 100;

– Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 року № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України»;

– Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2012 року № 1176;

– Перелік відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України, затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України від 14 травня 2012 року № 423;

– Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом СБУ 12 серпня 2005 року № 440;

– Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України;

– Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13 та інші нормативно-правові акти, зокрема з відповідним грифом «цілком таємно» та «таємно».

Не вдаючись до більш розгорнутого розгляду положень законів і нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою складають правову основу проведення слідчі (розшукові) і негласні слідчі (розшукові) дії та повноважень слідчого в цій частині його діяльності, зазначимо тільки, що вони потребують уніфікації та зведення до одного нормативно-правового акту, який би визначав правове положення слідчого.

Такий підхід законодавця змушує кримінально-процесуальну науку визначити правову природу повноважень слідчого, зокрема щодо провадження негласних слідчих (розшукових) дій. З одного боку, це процесуальна діяльність передбачена КПК України, а з іншого – вона має риси оперативно-розшукової діяльності, адже регулюється і Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», відомчими та міжвідомчими правовими актами, і таке положення неможливо не враховувати слідчому як при самостійному проведенні слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, так і при наданні ним письмових доручень оперативним підрозділам. Тому правова природа повноважень слідчого щодо проведення цього різновиду слідчих дій – змішана (процесуально-розшукова) і йому необхідно завжди про це пам'ятати та виконувати вимоги всіх законів і нормативно-правових актів, що регулюють діяльність з проведення слідчих (розшукових)і негласних слідчих (розшукових) дій.

Проведений аналіз нововведень у чинному законодавстві та поглядів науковців свідчить про те, що питання правового забезпечення реалізації повноважень слідчого на сьогодні є вкрай актуальним, а його дослідження має суттєве значення не тільки для теорії, але й для практичних працівників слідчих та оперативних підрозділів. Уважати вичерпаною теоретичну розробку повноважень слідчого не уявляється можливим. З урахуванням цього виникає нагальна потреба в подальшій науковій розробці правового забезпечення слідчої діяльності.

Література

1. Словарь синонимов русского языка. – Л., 1971. Том 2. – 437 с.

2. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д.Н. Ушакова. Т. 1. М., 1935; Т. 2. М., 1938; Т. 3. М., 1939; Т. 4, М., 1940. (Переиздавался в 1947-1948 гг.); Репринтное издание: М., 1995. – М., 2000. – 1562 с.

3. Словник української мови: В 11 т. – К., 1972. – Т. 3. – 744 с.

4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – Т. 3. М., 1990. – 552 с.

5. Юридичний словник / За ред. акад. В.М. Бабія, В.М. Корецького, члена-кор. АН УРСР В.В. Цвєткова. – К.: Голова ред. УРЕ, 1974. – 845 с.

6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Вид-во «Укр. енцикл.»; редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 4: Н-П. – 2002. – 720 с.

7. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, В.П. Пшонка та ін.; за заг ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

8. Пшонка В.П. Виступ Генерального прокурора України на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Перша річниця Кримінального процесуального кодексу України: здобутки, перспективи» // Вісник прокуратури. – 2013. – № 12. – С. 5-13.

Берназ П.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник Інституту заочного та
дистанційного навчання
ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.12.2014

УДК 343.985

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Користін О. Є.
Албул С. В.

1. ПЕРЕДМОВА

Дана концепція є документом, що містить основні положення по стратегічному реформуванню напрямів діяльності органів системи Міністерства внутрішніх справ України. Концепція є складовою частиною загальної стратегії реформування органів внутрішніх справ України.

Концепція розвитку кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України (далі – Концепція) визначає основні напрями і принципи вдосконалення управління, організаційно-штатної побудови, правового, кадрового, ресурсного, наукового та іншого забезпечення правоохоронної діяльності органів системи МВС України в зазначеній сфері на основі аналізу та оцінки стану безпеки особи, держави та суспільства у сфері протидії злочинності.

Як науковий проект Концепція відповідає п. 1 ст. 3 Закону України від 11.07.2001 р. № 2623-III "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки", п. 6.1 "Форми і методи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ" Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років, затвердженого Наказом МВС України від 16.03.2015 року № 275.

Концепція підготовлена науковцями Одеського державного університету внутрішніх справ на основі узагальнення вітчизняної й зарубіжної оперативно-розшукової практики, сучасних наукових досліджень та з урахуванням міжнародного досвіду.

2. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Концептуалізація розвитку кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України

Сучасна криміногенна ситуація в Україні – якісно новий феномен як за масштабами злочинних проявів, так і за ступенем їх руйнівного впливу на життєдіяльність суспільства, права і свободи громадян. За останні роки відбулася трансформація організованої злочинності в нашій країні, зросла кількість організованих злочинних формувань, які мають чітку ієрархічну структуру, використовують новітні технічні засоби забезпечення протиправної діяльності, протидії правоохоронним органам. Організовані злочинні угруповання перетворились на симбіоз ділків тіньової економіки, озброєних груп, що обслуговують їх, та корумпованих державних службовців різних рівнів. Сьогодні динаміку і структуру злочинності, поряд із традиційними причинами й умовами, продовжують визначати криміногенні фактори, що випливають із труднощів соціального й економічного розвитку суспільства. На цьому фоні відбувся зсув ціннісних орієнтирів окремих груп населення в бік протиправного способу життя, що призвело до зміцнення такого суспільно небезпечного явища, як організована злочинність.

За роки незалежності на території країни вчинено близько 2,4 млн. тяжких і особливо тяжких злочинів, з яких 14,9 тис. – у складі організованих злочинних угруповань. Тенденцією останніх п'яти років стала консервація майже на одному рівні кількості виявлених організованих злочинних угруповань та осіб, які брали в них участь. Динаміка організованої злочинності за останні 20 років характеризується значною її активізацією в першому десятиріччі, у період первинного накопичення та перерозподілу капіталу, а також поступовим зменшенням – у другому, що досягнуто завдяки значним зусиллям правоохоронних органів.

Сьогоднішній організованій злочинності сприяють такі глобальні соціально-економічні процеси, як урбанізація, міждержавна та міжрегіональна міграція, формування світового інформаційно-культурного простору, а характерним для організованих злочинних угруповань є достатньо високий рівень організованості, стійкі корупційні й міжнародні злочинні зв'язки. Зростання рівня організованості і професіоналізму злочинності, її технічна озброєність, вироблення і зміцнення імунітету злочинного середовища від традиційних засобів і заходів оперативно-розшукової діяльності, розгалужені корупційні зв'язки сприяють перетворенню злочинних груп у високоорганізовані об'єкти, які мають розвинену інфраструктуру. Крім цього, доводиться констатувати, що на сьогодні реаліями життя в Україні стали прояви тероризму та сепаратизму. Антитерористична операція, яка проводиться на Сході країни, викрила низку суттєвих недоліків, зокрема й у діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ.

Організація протидії сучасній злочинності вимагає нових підходів до добування, аналітичної обробки та використання оперативно-розшукової інформації, одержаної також із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, з метою своєчасного запобігання, виявлення й нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України.

Наявна в Україні система забезпечення національної безпеки загалом відповідала вимогам, які постали перед державою в перші роки незалежності. Однак характер безпекового середовища, яке сформувалося на початку XXI ст. унаслідок розширення спектру викликів і загроз, висуває нові вимоги до системи забезпечення національної безпеки України й потребує її вдосконалення. Саме ослаблення державного контролю за ситуацією в країні дає можливість криміналітету задавати тон, диктувати свої правила поведінки, ідеологію, субкультуру, лобіювати вигідні йому правові, організаційні й тактичні рішення легітимної влади, здійснювати активну протидію правоохоронним структурам, оперуючи для організації злочинної діяльності значними грошовими ресурсами, які, зокрема, використовуються для підкупу державних службовців, працівників правоохоронних органів, залучення фахівців різних галузей для створення ефективних механізмів, технологій, способів і схем учинення злочинів тощо.

© О.Є. Користін, С.В. Албул, 2015

Ефективна протидія злочинам, особливо її організованим формам, за нашим переконанням, неможлива без розуміння тих процесів, які відбуваються в злочинному середовищі, створення необхідних умов для документування фактів протиправної діяльності тощо. У зв'язку з цим органи внутрішніх справ стикаються з необхідністю з'ясування умов формування та існування організованих злочинних формувань, обраних ними механізмів учинення злочинів, рольової участі в цьому процесі кожного учасника злочинного угруповання, руху тіньових і певних легальних фінансових потоків, які є підґрунтям існування цих угруповань або навпаки предметом їх злочинних інтересів, функціонування інфраструктури організованої злочинності тощо. Організація протидії їх злочинній діяльності вимагає добування, аналітичної обробки та використання оперативно-розшукової інформації, одержаної також із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, з метою своєчасного запобігання, виявлення й нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України. Це потребує від оперативних підрозділів ОВС активного використання, у рамках чинного законодавства, негласних методів оперативно-розшукової діяльності та специфічних засобів отримання оперативної інформації, документування фактів протиправної діяльності тощо, одним з яких є кримінальна розвідка органів внутрішніх справ.

Актуалізація окремого й важливого правоохоронного напряму – кримінальної розвідки - є очевидною та своєчасною. Якщо раніше забезпеченням безпеки передбачався виключно захист території від зовнішнього нападу, то в теперішній час – включає в себе захист населення від насилля, породженого всередині держави, і захист самої держави від кримінальних за формою та змістом внутрішніх загроз. Саме цей вектор безпеки стає одним із головних у діяльності правоохоронних органів.

Теоретичне обґрунтування Концепції

Компаративний аналіз сучасної європейської та світової практики засвідчує, що більшість розвинених країн ідуть шляхом чіткого розгалуження кримінально-процесуальної діяльності та діяльності з отримання, добування, аналітичного оброблення та прогнозування інформації про злочинність, окремі злочини та осіб, які до них причетні. Саме таку діяльність можна визначити, як кримінальну розвідку.

Найрозвинутіша сітка розвідувальних підрозділів існує в поліції США, де кожен поліцейський підрозділ має власну розвідувальну групу, яка залежно від його рівня складається з інформаційно-аналітичного підрозділу, групи оперативних працівників, групи спеціальних операцій, групи експертів, групи оперативних працівників, які працюють "під прикриттям", групи зовнішнього та електронного спостереження й групи матеріально-технічного забезпечення. Загальною метою існування розвідувальної служби поліції США є збирання оперативної інформації, що забезпечила б ефективне планування та проведення заходів протидії злочинності. Цей вид розвідувальної діяльності має назву внутрішньої розвідки.

Аналогічні підрозділи створено й у французькій поліції – бригади розшуку і захоплення. Вони вживають активних заходів щодо вивчення злочинного елементу й спостереження за ним, проникаючи до його середовища. Такий самий підхід має організація спеціальних підрозділів Швейцарії. Багатий досвід використання підрозділів розвідки в боротьбі зі злочинністю має угорська поліція. В її розпорядженні є підрозділи ретельно законспірованих працівників, спеціально підготовлених для роботи в злочинному середовищі. У свою чергу, кримінальна поліція Німеччини та відомство з охорони конституції теж використовують у криміногенному середовищі працівників "під прикриттям", переважно для викриття тяжких та особливо тяжких злочинів.

2 жовтня 2012 року Сеймом Литовської республіки було прийнято Закон "Про кримінальну розвідку", який прийшов на зміну Закону "Про оперативно-розшукову діяльність". З його прийняттям і набранням чинності протидія злочинності в Литовській республіці складається з двох логічних складових: постійно діючої розвідувальної діяльності та кримінально-процесуальної.

Доводиться констатувати, що з набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ утратила наступальний характер. Оперативні підрозділи ОВС, відповідно до ст. 41 КПК України, у межах кримінального провадження позбавлені права ініціативно проводити заходи щодо виявлення та документування злочинної діяльності. Фактично, оперативно-розшукова діяльність "завершується" після початку кримінального провадження слідчими підрозділами. Такий стан призводить до втрати оперативних позицій і превентивного характеру ОРД ОВС. Розробники Концепції впевнені, що на теперішній час, у межах становлення нової парадигми ОРД, становлення кримінальної розвідки як складової оперативно-розшукової діяльності ОВС здатне привнести позитивні результати в протидії сучасній злочинності.

Чинний Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність", що є базовим для формування напрямів оперативно-розшукової діяльності, передбачає, що "оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів". Цим Законом установлено вичерпний перелік державних органів, яким надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Логіко-семантичний аналіз положень норм указаного Закону дає підстави стверджувати, що визначеним суб'єктам, зокрема органам внутрішніх справ, надається право реалізовувати розвідувальну функцію оперативно-розшукової діяльності.

Кримінальна розвідка виступає однією з функцій оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. Реалізується кримінальна розвідка шляхом використання системи розвідувальних, пошукових, інформаційно-аналітичних заходів, зокрема із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, спрямованих на своєчасне запобігання, виявлення й нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам України від злочинності. Видами кримінальної розвідки органів внутрішніх справ є – аналітична розвідка, стратегічна й тактична агентурні розвідки, технічна розвідка. Крім цього, самостійним видом кримінальної розвідки органів внутрішніх справ виступає діяльність підрозділів оперативної служби МВС України.

Напрямами реалізації кримінальної розвідки органів внутрішніх справ виступають організаційно-тактичні

форми ОРД – оперативний пошук, оперативно-розшукове запобігання та оперативна розробка. Крім цього, кримінальна розвідка ОВС має здійснюватися під час досудового розслідування та під час виконання покарання. Таким чином, можна говорити про розвідувальний цикл у виконанні завдань оперативно-розшукової діяльності ОВС.

Завданнями, які вирішуються під час здійснення кримінальної розвідки органів внутрішніх справ, вбачаються:

добування, аналітична обробка та надання уповноваженим органам державної влади інформації про стан і можливий розвиток злочинності в державі для її використання в законодавчій, правоохоронній і виконавчій діяльності держави;

сприяння здійсненню державної політики України з протидії організованій злочинності;

протидія діяльності організованих злочинних угруповань, проникненню їх членів до органів державної влади та поширенню їх впливу на процеси, що відбуваються в державі та суспільстві;

запобігання реалізації реальних загроз національним інтересам з боку організованої злочинності, упередження явищ і чинників, що ними викликаються й створюють потенційну загрозу національним інтересам і національній безпеці України;

розробка й реалізація заходів із нейтралізації та ліквідації організованих злочинних угруповань, створення необхідних умов для їх викриття іншими оперативно-розшуковими й кримінально-процесуальними засобами;

участь у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю, зокрема з тероризмом та іншими формами екстремістської діяльності, незаконним обігом наркотичних засобів, незаконною торгівлею зброєю і технологією її виготовлення, торгівлею людьми, незаконною міграцією.

Основні терміни, що є базовими та використовуються в Концепції

Кримінальна розвідка – складова оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ, що є видом діяльності оперативних підрозділів ОВС з пошуку, отримання, фіксації, оцінювання, прогнозування та використання інформації за допомогою системи розвідувальних, пошукових, інформаційно-аналітичних заходів, у т.ч. із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, спрямованим на своєчасне запобігання, виявлення й нейтралізацію реальних та потенційних кримінальних загроз суспільній безпеці, захист особи, держави і суспільства від злочинності.

Інформація кримінальної розвідки – фактичні дані про осіб, події, процеси та обставини, отримані й зафіксовані в установленому законом порядку суб'єктами кримінальної розвідки, з метою реалізації завдань кримінальної розвідки.

Кримінальні загрози суспільній безпеці – суспільно-небезпечні діяння, передбачені Кримінальним кодексом України, що сформувались у суспільстві й здатні прямо або посередньо, у теперішньому або найближчому майбутньому, впливати на систему відносин, порушувати дію об'єктивних законів суспільного розвитку, сприяти криміналізації суспільства, знижувати стан захищеності соціально-економічних інтересів громадян, суспільства, держави.

Нейтралізація кримінальної активності – комплекс заходів, що здійснюються відповідно до чинного законодавства зі створення умов та обставин, які будуть спонукати учасників злочинного середовища до відмови від підготовки та скоєння тяжких та особливо тяжких злочинів або унеможливлювати настання злочинних результатів і наслідків.

Об'єкти кримінальної розвідки – особи, факти, події, на отримання інформації про які спрямовується здійснення кримінальної розвідки.

Правові засади щодо здійснення кримінальної розвідки – науково обґрунтована система норм, які містяться в законах і підзаконних нормативно-правових актах, створюють правові передумови для здійснення відповідних заходів, або безпосередньо регламентують правові, організаційні й тактичні питання застосування оперативно-розшукових сил, засобів, методів і форм запобігання та протидії злочинності.

Суб'єкти кримінальної розвідки (підрозділи, що здійснюють кримінальну розвідку) – визначені законодавством України та відомчими нормативними актами оперативні підрозділи системи МВС України, які в межах функціональних обов'язків здійснюють діяльність з пошуку, отримання, фіксації, оцінювання, прогнозування та використання інформації за допомогою системи розвідувальних, пошукових, інформаційно-аналітичних заходів, також із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, спрямованих на своєчасне запобігання, виявлення та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам України від злочинності.

Перелік термінів (тезаурус) буде розширюватися відповідно до наукового опрацювання інституту кримінальної розвідки.

3. ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ ОВС УКРАЇНИ

Завершеність процесу: передбачає встановлену етапність з визначенням строків очікуваних результатів. Перший етап – інтенсивні зміни, які впроваджуються за короткий проміжок часу. Другий етап – оцінка запроваджених змін (отриманих результатів). Третій етап – унесення необхідного коригування з урахуванням отриманих результатів та оцінка запроваджених змін.

Прозорість і публічність процесу розвитку кримінальної розвідки: передбачає створення різних механізмів, що підтримують відкриту та публічну дискусію упродовж усього періоду становлення. Формат дискусії та прийняття рішень мають коригуватися відповідно до конкретних питань. Окремі аспекти, що можуть бути віднесені до державної таємниці (тактичні, структурно-функціональні тощо), опрацьовуються з дотриманням вимог режиму секретності.

Взаємозалежність контекстів розвитку кримінальної розвідки, реформування органів внутрішніх справ, кримінальної юстиції та адміністративної реформи: розвиток кримінальної розвідки ОВС відбувається в межах загального реформування органів внутрішніх справ в Україні, корегування кримінальної політики держави, вбудованої в контекст адміністративної реформи, а також ураховує особливості поточного стану економіки, державного управління, розвитку громадянського суспільства.

4. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ ОВС УКРАЇНИ

Метою Концепції є вдосконалення правоохоронної діяльності на основі визначення стратегічних напрямів,

правових та організаційно-тактичних основ кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України, формування науково обґрунтованої організаційно-функціональної структури МВС України з метою своєчасного запобігання, виявлення й нейтралізації реальних і потенційних кримінальних загроз суспільній безпеці, захисту особи, держави та суспільства від злочинності.

Реалізація Концепції забезпечить створення правових основ діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України, які здійснюють розвідувальну діяльність в інтересах кримінального судочинства та надають суб'єктам забезпечення національної безпеки України розвідувальну інформацію, необхідну для оперативного прийняття виважених управлінських рішень у сфері протидії злочинності.

Для досягнення цієї мети необхідним є вирішення таких завдань:

удосконалення правового регулювання у сфері оперативно-розшукової протидії злочинності;

концептуальне визначення кримінальної розвідки органів внутрішніх справ та її методологічних засад;

запровадження вивчення передового досвіду поліцейської розвідувальної діяльності правоохоронних і спеціальних органів зарубіжних країн;

законодавче та нормативне забезпечення діяльності органів системи Міністерства внутрішніх справ України щодо протидії злочинності;

запровадження та постійне проведення моніторингу національної системи запобігання й протидії злочинності на основі моделювання оцінки її стійкості до різного роду кримінальних загроз безпеці особи, суспільства, держави;

продовження процесу адаптації вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу з питань запобігання та протидії злочинності;

ініціювання вдосконалення міжнародно-правових актів і гармонізація національного законодавства з питань протидії злочинності із законодавством Європейського Союзу;

перебудова організаційної структури оперативних підрозділів органів системи Міністерства внутрішніх справ України щодо протидії злочинності, оптимізація структури та штатної чисельності підрозділів з урахуванням реальних кримінальних загроз безпеці людини, суспільства та держави, а також на основі запровадження вертикальної системи управління відповідних підрозділів у регіональних органах;

підвищення рівня взаємодії підрозділів системи МВС України та інших державних органів з питань запобігання та протидії злочинності;

удосконалення існуючих і розроблення нових методів протидії злочинності з метою недопущення подальшої криміналізації українського суспільства;

підвищення ефективності роботи з негласним апаратом на основі пошуку й запровадження нових форм співробітництва, запровадження дієвого механізму заохочення фізичних і юридичних осіб до співпраці;

удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення на основі інноваційних підходів використання інформаційних і телекомунікаційних сучасних технологій та переорієнтації інформаційно-довідкової роботи в розвідувально-аналітичну з метою прогнозування тенденцій щодо криміналізації суспільства, оцінювання ступеня небезпеки й масштабів на регіональному, національному та міжнародному рівнях, а також зниження рівня латентності злочинів;

проведення постійного системного аналізу та багатовимірного комплексного оцінювання причин і умов, що детермінують злочинність, і ризиків її поширення;

зміцнення, підвищення ефективності й максимальна реалізація можливостей міжнародного співробітництва щодо протидії злочинності, зокрема організованим її формам;

налагодження постійного обміну досвідом із правоохоронними органами інших держав, стажування та навчання за кордоном відповідних фахівців;

упровадження результатів наукових досліджень у сфері протидії злочинності, зокрема оперативно-розшукової діяльності;

проведення наукових досліджень з метою аналізу ефективності законодавства та заходів, які здійснюються державними органами у сфері запобігання та протидії злочинності, інформаційного, організаційного, науково-методичного забезпечення цього напряму правоохоронної діяльності;

удосконалення відповідно до сучасних потреб і міжнародного досвіду рівня професійної підготовки працівників, які займаються оперативно-розшуковою діяльністю;

комплексне вирішення питань забезпечення кваліфікованим кадровим потенціалом, на основі професійності, фаховості, особистих моральних якостей тощо;

посилення внутрішнього контролю за станом службової діяльності, роботи з кадрового забезпечення, недопущення протиправної поведінки;

поліпшення умов фінансування службової діяльності, оплати праці працівників та їх соціального захисту;

належне ресурсне та матеріально-технічне забезпечення підрозділів, які здійснюють кримінальну розвідку;

підвищення рівня інформованості суспільства про небезпеку та масштаби злочинності;

формування громадської думки з метою сприяння ефективній реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії злочинності.

5. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ ОВС УКРАЇНИ

Відповідність державній політиці інституціонального забезпечення та прогноз розвитку

Забезпечення внутрішньої безпеки є винятковою прерогативою держави, що й визначає роль та значення її правоохоронного забезпечення. В умовах масштабної криміналізації суспільства, коли на її стан впливають організована злочинність і корупція, що опанували різноманітні механізм впливу на прийняття багатьох державних рішень, позитивні зміни в суспільному житті, стратегічні реформи в галузі внутрішньої безпеки значною мірою залежать від здатності держави, її правоохоронної системи докорінно змінити кримінальну ситуацію в державі.

Означеному повною мірою сприятиме становлення в межах оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ окремого напряму – кримінальної розвідки, що кардинально посилить протидію злочинам, підвищить ефективність роботи з притягнення до кримінальної відповідальності осіб, причетних до їх учинення, своєчасного виявлення, прогнозування та подолання загроз криміналізації суспільства.

Реалізація Концепції дозволить відновити наступальність, циклічність і безперервність оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ.

Організаційно-структурний напрям

Забезпечення захисту суспільства від злочинності вимагає формування стійкої ієрархічної структури підрозділів з чітким розподілом повноважень і компетентним кадровим забезпеченням. Організаційно-структурний елемент діяльності суб'єктів кримінальної розвідки містить:

1. Структурний елемент, до якого доцільно віднести структуру органу; схему організаційного підпорядкування структурних одиниць; схему розподілу завдань, функцій кожного структурного підрозділу.

Функціональна структура є сукупністю різних напрямів діяльності, що обумовлені метою та основними завданнями, поставленими перед суб'єктами кримінальної розвідки в законах України, указах Президента України, постановах КМУ, наказах МВС України, інших нормативних актах.

2. Організаційний елемент, до якого слід віднести порядок взаємодії між суб'єктами кримінальної розвідки з іншими підрозділами ОВС, а також порядок взаємодії з іншими органами державної влади та громадськістю.

Структурно підрозділи, що здійснюють кримінальну розвідку, поділяються на стратегічні та тактичні.

До підрозділів стратегічної кримінальної розвідки належить Департамент кримінальної розвідки – самостійний структурний оперативний підрозділ Міністерства внутрішніх справ України, який забезпечує та реалізує функції МВС України щодо вироблення й реалізації державної політики у сфері кримінальної розвідки, здійснює стратегічні розвідувальні заходи, а також виконує інші функції згідно з нормативними правовими актами МВС України. Правовий статус означеного підрозділу визначається відповідним нормативно-правовим актом.

Функції працівників Департаменту кримінальної розвідки, порівняно з іншими видами оперативно-розшукової діяльності, потребують наявності в осіб, які їх виконують, особливих професійних, моральних, особистісних якостей і спеціальної підготовки, що обумовлено виконанням завдань в умовах дефіциту часу та невизначеності, значних психофізичних навантажень, високого рівня ризику для життя, підвищеної відповідальності за хід і результати їх виконання.

У складі Департаменту кримінальної розвідки можуть утворюватися міжрегіональні, міжрайонні підрозділи для протидії злочинності на території декількох обласних чи районних адміністративних одиниць. Діяльність таких підрозділів базується на основі запровадження вертикальної системи управління в регіональних органах.

На тактичному рівні кримінальну розвідку здійснюють інші оперативні підрозділи органів внутрішніх справ – Департамент внутрішньої безпеки, Департамент карного розшуку, Департамент протидії злочинності у сфері економіки, Департамент оперативної служби, Департамент оперативно-технічних заходів, Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Департамент боротьби з незаконним обігом наркотиків, Управління боротьби з кіберзлочинністю.

Здійснення заходів кримінальної розвідки іншими суб'єктами забороняється.

Основні параметри оцінки ефективності розвитку кримінальної розвідки ОВС України:

мобільність – здатність оперативно, адекватно й професійно реагувати на будь-які зміни в суспільстві та законодавстві;

послідовність – здатність максимально повно забезпечувати здійснення попереднього, поточного та наступного заходів, методів і видів діяльності;

динамічність – здатність зберігати суттєво важливі параметри за умови впливу зовнішніх і внутрішніх чинників у діяльності;

дієвість – здатність ефективної діяльності за умови впливу будь-яких чинників;

системність – органічна єдність цілей, функцій і завдань;

комплексність – здатність охопити весь спектр проблем запобігання та протидії злочинності, залучення системи сил і засобів для досягнення цілей;

цілеспрямованість – здатність суб'єктів кримінальної розвідки функціонувати відповідно до визначених цілей і завдань, з урахуванням їх предметної компетенції;

баланс відповідальності і повноважень – органічне поєднання відповідальності та наявність достатніх повноважень для досягнення поставленої мети;

корелятивність – взаємна обумовленість ефективності діяльності суб'єктів кримінальної розвідки: успіх одного суб'єкта впливає на ефективність діяльності іншого суб'єкта, а успішна діяльність усіх суб'єктів спричинює високу ефективність діяльності всього механізму.

Нормативно-правове забезпечення розвитку кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України

Ефективне правове регулювання діяльності підрозділів, що здійснюють кримінальну розвідку, забезпечує захист прав і свобод фізичних і юридичних осіб.

Правове регулювання діяльності зазначених підрозділів є механізмом імперативно-нормативного упорядкування організації, діяльності, управління цих підрозділів і формування стійкого правового порядку їх функціонування. Основним призначенням і проявами правового регулювання їхньої діяльності є тривалість циклу послідовно вчинюваних дій, спонукання суб'єктів кримінальної розвідки до здійснення ефективної протидії злочинам.

З метою досягнення мети та виконання завдань, визначених у Концепції, необхідним є прийняття:

нових законів України:

Про кримінальну розвідку;

законів України, які потребують внесення змін і доповнень:

Кримінального кодексу;

Кримінального процесуального кодексу;

Про міліцію (Про поліцію);

Про оперативно-розшукову діяльність;

Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю;

Про розвідувальні органи України;

Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Відповідні зміни і доповнення мають бути внесені до відомчих нормативних актів:

Інструкції про організацію агентурно-оперативної роботи оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України;

Інструкції про організацію роботи за оперативно-

розшуковими справами та справами контрольного провадження оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України.

6. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ

Реалізація Концепції сприятиме підвищенню ефективності діяльності органів системи МВС України щодо протидії злочинності; зменшенню рівня криміналізації українського суспільства; підвищенню рівня безпеки людини, суспільства, держави; зміцненню соціально-економічної стабільності в державі; підвищенню рівня захищеності прав та інтересів громадян, суспільства та держави; зміцненню позитивного іміджу України у світі.

7. ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ, НЕОБХІДНІ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ

Фінансування заходів з реалізації Концепції здійснюватиметься за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством України.

Користін О.Є.
Ректор Одеського державного університету внутрішніх справ доктор юридичних наук, професор

Албул С.В.
Перший проректор Одеського державного університету внутрішніх справ кандидат юридичних наук, доцент

УДК 343.9

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ Ж.-Ф. ГЕЙРО ТА Ф. ТЮАЛЯ “ГЕОСТРАТЕГІЯ ЗЛОЧИННОСТІ”, ПЕРЕКЛАД, ЛІТЕРАТУРНЕ ТА ЮРИДИКО-ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ РЕДАГУВАННЯ ЯКОЇ ЗДІЙСНИВ ДОКТОР ЮРИДИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР КОРИСТІН О.Є.

Корнієнко М. В.

В Україні видана книжка французьких дослідників Жана-Франсуа Гейро та Франсуа Тюаля “Геостратегія злочинності”. Переклад, літературне та юридико-термінологічне редагування здійснив доктор юридичних наук, професор О.Є. Користін. Вихід книги здійснив видавничий дім “Скіф” за підтримкою французької асоціації “Club de Kiev”.

Автори підготували своє дослідження у формі діалогу між кримінологією та геополітикою, розмірковують про сучасну злочинність із урахуванням нових перспектив.

Ж.-Ф. Гейро стверджує, що злочин не існує сам по собі, рівно як і злочинець. Неспецифічний характер діяння визначає злочин. Кваліфікація злочину та злочинця – це лише наслідки “таврування” або “марнування”, які є відносними та суб’єктивними (с. 20). Радикальна кримінологія є процесом “соціальної реакції” на злочин: прийняття кримінального закону, функціонування засобів масової інформації і суспільства, “репресивних інстанцій” (поліція, правосуддя, в’язниці). Таким чином, кримінологія переходить від соціології злочинця до соціології держави та суспільства.

Ф. Тюаль пояснює, що геополітика починається з території та ідентичності. Водночас останнє покоління спостерігає тенденцію до глобалізації злочинності і географічного розмивання кордонів. Це розмивання кордонів, першим досвідом якого, починаючи з XIX століття, були еміграція сицилійської мафії або китайських тріад до США, не відміняє необхідності геополітики, тому що їх місце в еволюції віднині – уся планета. А в любому злочині завжди є територіальна складова (с. 26).

Віднині злочинність спроможна трансформувати суспільства: їхню політичну діяльність, економічні і фінансові ризики, суспільні відносини взагалі. Кримінальні питання більше не є тільки справами поліції, судів та розвідки. Це по-справжньому політична проблема.

Боротьба проти тероризму створила “ефект відволікаючої дії” історичного масштабу. Осліплені цією загрозою держави іноді нехтували повільним розвитком великих кримінальних організацій. Тероризм і організована злочинність мають сьогодні небезпечні збіги, що породжують гібридну сутність та об’єднують у собі сили обох цих світів.

Це твердження авторів ми бачимо на прикладі анексії Росією українського Криму та ескалацією війни на Донбасі. І в Криму, і на Донбасі російські політики та військові використовують криміналітет та злочинні організації.

Ж.-Ф. Гейро робить висновок, що злочинність захоплює держави. Ідея криміналізованої держави є сама по собі тривожною; це ті держави, які компрометують себе злочинністю, а іноді можуть ототожнювати себе з нею. Ідеться про “наркодержави”, “держави злочинників”, “мафіозні держави”, “держави-контрабандисти”, нарешті, про “клептократію”. Він пояснює, що “кримінальна держава” це та держава, яка підпадає під опіку ендогенних або екзогенних кримінальних сил (с. 110).

Великі кримінальні організації у своєму традиційному арсеналі діяльності залякування та корупції використовують додатково більш тонкий інструмент: суспільну легітимність. Завжди можливо нагадати селянам з Анд або афганським про те, що виробництво наркотиків є незаконним, торговцям неаполітанських вулиць про те, що перепродаж контрафакта є правопорушенням; але факт залишається фактом: в очах людей вони мають більш високу суспільну

© М.В. Корнієнко, 2015

легітимність, ніж чиновники, які їх засуджують. Населення в окремих випадках може більше довіряти ватажку банди, ніж представникам державних установ. У деяких країнах поліцейський або митник є більш пожадливими та небезпечними, ніж місцевий бос, інтереси якого достатньо зрозумілі населенню.

Геополітика злочинності відкрито розмірковує про "кримінальну владу". Право оперує різними категоріями: банда, асоціація та ін. До того ж у деяких із цих кримінальних суб'єктів є влада, яка дозволяє створювати справжні "кримінальні армії". Це мало місце в Мексиці у випадку з наркокартелями, які мобілізували біля 100000 чоловік і отримували допомогу представників воєнізованих підрозділів спецпризначення Zetas. Ще один приклад – сомалійські пірати. Міжнародні морські сили, які були відправлені в ті місця, не змогли утримати проблему, вони її тільки приглушили. Це справжні війни, які призводять іноді до такої ж кількості загиблих, як і традиційні.

Ф. Тюаль: "Сьогодні більшість асиметричних конфліктів низької інтенсивності заражені логікою великої злочинності. Це приводить до гібридних політико-кримінальних форм, до збігів між логікою політиків та хижаків (Африка, Латинська Америка)". Він гадає, що війни, які передували XX століттю, мали кримінальну складову; фактично проходили у всіх хаотичних періодах, які характеризувалися розмитістю кордонів політики і криміналу (с. 125-126).

Автори розглядають питання злочинності в Європі. Розпад Югославії здетонував розчленування соціалістичної системи, створеної СРСР. Сьогодні в Європі чотири балканських держави (Чорногорія, Косово, Албанія, Болгарія), які заражені організованою злочинністю. Найбільш криміналізована сімсоттисячна Чорногорія, більше половини ВВП якої практично офіційно складається з доходів від кримінальних перевезень: сигарети, наркотики, торгівля людьми та інше (самі мешканці називають свою країну "Наркогорія").

Наркотрафік – це те, що формує міжнародну злочинність. Геополітична перспектива вбачає три потоки наркотиків, які надходять до Європи: героїн – виходить з Центральної та Південно-Східної Африки, особливо з Афганістану, який просувається або з Півночі через Росію, або з Півдня через Туреччину та Балкани; індійська конопля – йде з Марокко і приходить через Іспанію; кокаїн – з Південної, Центральної Америки та Карибських островів через прогресуючі шляхи, прямо в європейські порти та аеропорти.

Дослідники аналізують італійську мафію (Каморра, Ндрагента, Коза Ностра, Сакра Корона Уніта). Економічна вага цих злочинних організацій оцінюється у 8 % ВВП з чистим прибутком від 70 до 80 мільярдів євро на рік. Приблизно 20 % економіки країни – це фактична "чорна" економіка, а ухилення від сплати податків позбавляє італійську казну 100 мільярдів євро на рік. Зрозуміло, чому Італія знаходиться на останніх місцях Transparency International, на 69 позиції у 2011 році між Ганою і Македонією. (До речі, Україна в цьому рейтингу за підсумками 2014 року займає 142 місце зі 175 країн).

Мексику характеризують як "наркодемократію", наводять слова мексиканського президента Ф. Кальдерона на сесії ООН 22 вересня 2011 року: "Весь світ обурюється справедливо, тому що десятки, сотні і навіть тисячі людей умирають від авторитарних і репресивних режимів. Але мало хто знає, що злочинні організації вбивають сьогодні більше, ніж диктатори". Ця країна витримала потрійну війну: картелів між собою, держави проти картелів, картелів проти мексиканського суспільства. 48000 жертв з 2007 по 2011 рік, 10000 за цей же період безвісно зникли. На кордоні між Мексикою та США лише 5 % товарів можуть контролюватися. Наркокартелі й уся сукупність злочинної діяльності: торгівля людьми, крадіжки, рекет і інше – досягають торгового обігу в США приблизно у 25 мільярдів доларів, з яких значна частина повертається в Мексику.

Країни Центральної Америки затиснуті між колумбійськими та мексиканськими наркокартелями, з одного боку, та maras, вуличними бандами, з іншого. Також ресурси цих країн значно слабкіше ресурсів злочинних організацій. Ж.-Ф. Гейро: "Maras, дійсно, представляє безпощадну та дестабілізуючу кримінальну реальність для країн Центральної Америки. У Сальвадорі, країні з населенням у 6 мільйонів, ці вуличні банди, особливо Мара Сальватруча або MS та банда 18-ї вулиці нараховують 25000 представників на волі та 9000 у в'язниці. Maras буквально встановила терор у тих кварталах, які вони контролюють. Їх жорстокість надмірна. Доказом цього є кількість убивств у цій країні – 65 на 100000 жителів, що втричі вище, ніж у Мексиці (с. 154).

Професійна злочинність умотивована грошима. Тому злочинець – це, насамперед, людина економічна (Homo economicus). Обіг і прибутки злочинності є сьогодні настільки значними, що їх більше не можна ігнорувати. Гейро наводить цифри незаконної діяльності: відмивання брудних грошей складає 2,7 % світового ВВП (1,6 млрд дол.); корупція серед держслужбовців, чиновників та політиків – 1 трлн дол.; торгівля героїном і кокаїном – 150 млрд дол. на рік; морське піратство приносить від 7 до 12 млрд дол. на рік; торгівля так званою "легкою зброєю" вбиває щорічно 300000500000 чоловік; контрафактні товари складають 10 % світової торгівлі; 2,5 млн людей експлуатуються щорічно у вигляді торгівлі людьми, дві третини з яких жінки і 80 % жертви сексуальної експлуатації (с. 171-172).

Дослідники наводять конкретні приклади відмивання брудних грошей у США, Італії, розмірковують про привабливість окремих територій для злочинних грошей, так званих "податкових та банківських гаваней".

Відповідно до даних МВФ 50 % міжнародних транзакцій проходять через ці гавані, тут зосереджено 4000 банків, дві третини інвестиційних доходів і 2 мільйони підставних фірм, тут сконцентровано 7 млрд активів. Економіст Габріель Цукман оцінив об'єми активів у "райських місцях" у 8 % від міжнародних фінансових ресурсів (6 млрд дол.). Більшість вкладників – європейці, а у Швейцарії зосереджена третина офшорних заощаджень (с. 181-183).

Один зі шляхів боротьби з брудними грошима – це політика їх вилучення та конфіскації, яка використовується все частіше. В Італії за 3 роки влада наклала арешт на майно (425 млн євро), яке належало Коза Нострі, що склало 59 % від загальної суми, у Каморри – 26 %, У Ндрагенти – 12 %, у Сакра Корона Уніта – 1 %. Із цього слідує, що різниця між доходами італійської мафії (130-180 млрд євро) і щорічними арештами-конфіскаціями (729 млн євро) – просто колосальна. І така тенденція спостерігається всюди.

Кримінолог Ксав'є Рауфер наполягає на зростаючий гібридизації між тероризмом і загально-кримінальною

злочинністю, феномені, який виник з появою нового планетарного порядку після холодної війни.

У дослідженні піднімається проблема "кримінальної еліти", розглядаються шляхи її появи та існування. Наводиться приклад Сільвіо Берлусконі, який з молодого міланського будівельного спеціаліста перетворився на найбагатшого чоловіка Італії. В Італії народилось і поняття "мафіозної буржуазії". Французькі та італійські кримінологи констатували, що злочинний світ ніколи не існував окремо від еліти, а завжди жив поряд з нею. У найбільш високопоставлених осіб не випадкові, а постійні, систематичні зв'язки зі злочинним середовищем.

Завершуючи дослідження, автори роблять висновок, що при аналізі злочинності важливо не тільки використовувати кримінологію, а й уміти виділяти факти й окремі деталі. Потрібно не тільки вивчати прояви злочинності, але слід не виключати людей, які її породжують. Злочинність XXI століття характеризується синтезом кримінології, геополітики, геоекономіки і стратегії.

У своєму дослідженні автори вміло використовують як наукові джерела праці відомих на Заході вчених, так і конкретну слідчу та судову практику, матеріали засобів масової інформації.

Треба висловити велику подяку доктору юридичних наук, професору О.Є. Користіну за доведення цього дослідження до юридичної спільноти України, його вдалий переклад, літературне та юридико-термінологічне редагування.

Корнієнко М.В.,
доктор юридичних наук, професор,
перший проректор Дніпропетровського
гуманітарного університету

УДК 343.12:343.985

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ТАРАСЕНКА РУСЛАНА ВЛАДИСЛАВОВИЧА "БЕЗПЕКА УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ ОСНОВИ"

Криволапчук В. О.

Монографія Р.В. Тарасенка є глибоким і вельми актуальним науковим дослідженням, яке виділяється новизною, теоретичною та практичною важливістю. Серед основоположних висновків, які визначає в роботі автор, слід погодитись з тим, що існує потреба не тільки в змістовному вдосконаленні правових засад забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, а й у реформуванні практичної діяльності органів внутрішніх справ, зокрема підрозділів судової міліції.

Необхідно зауважити, що Р.В. Тарасенком тема монографічного дослідження розглянута в новому ракурсі. Цілі і завдання проведеного автором дослідження, його зміст полягає в розгляді сутності, процесуальному значенні питання забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

У роботі використано діалектичний метод наукового пізнання для визначення забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства як окремого об'єкту в загальній структурі діяльності судових і правоохоронних органів, в усій його багатогранності та взаємозв'язках із кримінальним процесуальним, оперативно-розшуковим, кримінальним, кримінально-виконавчим та адміністративним правом. Це дало автору рецензованої монографії можливість об'єктивно оцінити сучасний стан кримінальної процесуальної та оперативно-розшукової діяльності із забезпечення безпеки. Також під час дослідження автор використовує концептуально-порівняльний, системно-структурний, аналітико-синтетичний, програмно-цільовий, історико-соціальний, статистичний, соціологічний, евристичний та інші методи дослідження. Усі вони були використані для визначення сутності забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, концептуалізації кримінальної процесуальної регламентації зазначеної діяльності.

Монографія, що рецензується, базується на новітніх теоретико-методологічних і концептуальних підходах, що стосуються проблем забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в сучасному українському законодавстві.

У роботі вперше на монографічному рівні розроблено концепцію, згідно з якою забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства являє собою окрему підсистему кримінального судочинства та поетапний процес, кожна стадія якого характеризуються наявністю безпосередніх завдань, відповідним колом суб'єктів і процесуальними документами; визначено понятійний апарат, кримінальна процесуальна природа забезпечення безпеки. Автором науково обґрунтована необхідність кримінальної процесуальної регламентації забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства шляхом унесення доповнень до КПК стосовно переліку заходів безпеки, суб'єктів забезпечення безпеки, порядку (процедури) прийняття рішення про застосування й скасування заходів, оскарження таких рішень, прав і обов'язків учасників кримінального провадження та інших суміжних питань.

Безсумнівною перевагою роботи є класифікація заходів безпеки залежно від характеру загрози безпеці учасникам кримінального процесу, ступеня доступності інформації про учасника для обвинувачених (сторони захисту) та громадськості, строків проведення заходів і характеру змін у житті учасника. Р.В. Тарасенком викладено кримінальні процесуальні та організаційно-тактичні основи застосування заходів, спрямованих на забезпечення конфіденційності відомостей про учасників процесу, охорону їхнього життя, здоров'я, житла та майна, переселення в інше місце проживання.

Уперше в теорії розкрито організаційні засади використання можливостей ОРД як найбільш дієвого засобу забезпечення безпеки учасників кримінального

© В.О. Криволапчук, 2015

судочинства при отриманні та перевірці первинних відомостей про існуючу небезпеку учасникам кримінального судочинства, при попередженні протиправних дій щодо учасників процесу, при документуванні зазначених протиправних дій, а також при здійсненні окремих заходів безпеки, передбачених законом. Ґрунтовно досліджені організаційно-правові аспекти та перспективи використання оперативно-технічних засобів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства з метою попередження протиправних дій і з метою негласної фіксації протиправних намірів фігурантів, які намагаються чинити вплив на них.

Структура роботи представляється оптимальною, що дозволила автору повною мірою розкрити зміст основних проблем, які виникають у зв'язку із забезпеченням безпеки учасників кримінального судочинства. Віддаючи належне своїм попередникам-ученим, автор рецензованої монографії вірно зазначає, що до сьогодні було відсутнє комплексне дослідження проблем, пов'язаних із забезпеченням безпеки учасників кримінального судочинства.

У висновку відзначимо, що монографію Тарасенка Руслана Владиславовича "Безпека учасників кримінального судочинства: кримінальні процесуальні та оперативно-розшукові основи" відрізняє докладність і переконливість викладу, великий науковий апарат, у ній містяться важливі наукові висновки, лише частина яких відзначена нами.

За своєю структурою, змістом, обсягом і кваліфікаційним рівнем монографія "Безпека учасників кримінального судочинства: кримінальні процесуальні та оперативно-розшукові основи" відповідає вимогам до опублікованої монографії, що подається на здобуття наукового ступеня доктора наук, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1112, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 2 листопада 2012 р. за № 1851/22163.

Ураховуючи викладене, монографія Тарасенка Руслана Владиславовича "Безпека учасників кримінального судочинства: кримінальні процесуальні та оперативно-розшукові основи" може бути рекомендована для використання в практичній діяльності органів внутрішніх справ України, а також при підготовці слухачів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Криволапчук В.О.
доктор юридичних наук, доцент,
перший заступник начальника
Державного науково-дослідного
інституту МВС України

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ
Висоцький В.М.
СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ 3
Магновський І.Й.
ПРИНЦИПИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ 6
Павлович-Сенета Я.П.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ САМОСТІЙНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ, ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ 10
Саакян М.Б.
ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЯК ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН..... 14
Юрченко М.М., Мазуренко А.С.
ГАРАНТІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ:
ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ 16

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
Афанасенко С.І.
ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗАСУДЖЕНОГО ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ 22
Власова Г.П.
МЕЖІ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ ЗА ПРИКЛАДОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.... 24
Гритенко О.А., Томило В.В.
ПОНЯТТЯ НЕЗАКІНЧЕНОГО ЗЛОЧИНУ ТА ЙОГО ВИДИ, ВІДМІННІСТЬ ВІД ДОБРОВІЛЬНОЇ ВІДМОВИ ВІД ЗЛОЧИНУ 27
Загороднюк С.О., Круш Г.С.
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА 31

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
Калаянов Д.П.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ 34
Конопельський В.Я.
ПРО ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАНЬ У КОНТЕКСТІ ЙОГО ВЗАЄМОДІЇ З ІНШИМИ ПРИНЦИПАМИ ПРАВА 37
Надибська О.Я.
ПСИХОЛОГІЯ ГРУПОВОГО ТА ОСОБИСТІСНОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ..... 41
Собко Г.М.
ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ ПОНЯТТЯМИ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ..... 44

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА
Дрішлюк В.І.
ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПРАВАХ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ПОРУЧИТЕЛЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ 49
Журавель А.В., Геба Г.І.
ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ІНСТИТУТУ ПОДАТКОВОГО ОМБУДСМЕНА..... 52
Мирза С.С., Демченко О.І.
УЧАСТЬ ОБ'ЄДНАНЬ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ В ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ..... 55
Середницька І.А., Ульяник М.М.
СПРАВЛЯННЯ ДЕРЖАВНОГО МИТА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД 58

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ
Криволапчук В.О.
ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ У СПРАВАХ ДІТЕЙ 62
Веселов М.Ю.
УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ 63

ЗМІСТ

Гомон Д.О.
СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я 66
Голоядова Т.О.
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ ТА НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС 68
Гуляк О.В.
ОПТИМІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІДРОЗДІЛІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДЛЯ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ УВЕДЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ 71
Денисова А.В.
РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 74
Кузніченко О.М.
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ З ВІДБУДОВИ ЗРУЙНОВАНИХ ПРОМИСЛОВИХ ОБ'ЄКТІВ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ 77
Небеська М.С.
ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ 79
Фалатюк О.С.
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСПОРТНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ВАНТАЖІВ 81

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА
Артюх О.М.
КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПОВИХ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ПРОТИДІЇ ЗАКОННІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 85
Кедик В.П.
ПІДСТАВИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ВЧИНЕНІ ПОЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ 88
Любчик В.Б.
ЩОДО СПОСОБІВ СКОЄННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ У ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ 92
Пасько О.М.
НАПРЯМКИ ОЦІНЮВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 95
Папуша І. О.
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА ДОСУДОВИМ РОЗСЛІДУВАННЯМ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ 100
Тарасенко Р.В. .....
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ОСІБ, ЯКІ ПРОВОДИЛИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ АБО МІСЦЕМ, У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ 104
Чанишева Г.І., Чанишев Р.І.
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКА 107
Омельченко О.Є., Жидкий Д.В.
ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 111

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ
Кісель В.Й.
ГЕНЕЗИС УЯВЛЕНЬ ПРО СУТНІСТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ 115
Ярмакі В.Х.
ГЕНЕЗИС НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ ТА ЇЇ СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА 118

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
Куриліна О.В.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 123
Свиридюк Н.П.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ДИСЦИПЛІНИ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІКОЮ ЗАСОБАМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 125

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
Меркулова В.О.
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ: ЗАКОНОДАВЧИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД 129
Цільмак О.М.
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ, ЯК ІНТЕГРАЛЬНОГО ПСИХІЧНОГО ЯВИЩА ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ОВС..... 133
Цвілюк С.А.
КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ У ВИХОВАННІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 135
Матієнко Т.В.
ЕМОЦІЙНЕ “ВИГОРЯННЯ” ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ..... 142
Пригодська Ю.В.
ПЕДАГОГІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ СИСТЕМИ МВС..... 145
Смоков С.М.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 148
Шаповаленко Н.М.
ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ 152
Берназ П.В.
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ СЛІДЧОГО 155

РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ. ІНФОРМАЦІЯ
Користін О.Є., Албул С.В.
КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ 158
Корнієнко М.В.
РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ Ж.-Ф. ГЕЙРО ТА Ф. ТЮАЛЯ “ГЕОСТРАТЕГІЯ ЗЛОЧИННОСТІ”..... 163
Криволапчук В.О.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ТАРАСЕНКА Р.В. БЕЗПЕКА УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: кримінальні процесуальні таоперативно-розшукові основи 165

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
1’2015

Науковий журнал

Технічний редактор Букаєв В. В.
Комп’ютерне верстання та дизайн Романов О. Д.
Коректор Громік О. П.

Підписано до друку 31.03.2015.Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Trebuchet MS» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 18,81.
Наклад 100 прим.
Видавництво ОДУВС
м. Одеса, вул. Успенська, 1
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.